Dhammakaya Open University, California, USA

สมาธิ 8

วิปัสสนากัมมัฏฐาน
INSIGHT MEDITATION

MD 408

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

สมาธิ 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

คณะผู้จัดทำ กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย

ISBN : 978-974-8388-82-3

หากนักศึกษามีข้อเสนอแนะหรือคำแนะนำ กรุณาส่งมาที่

ชมรมประสานงาน DOU

ตู้ ปณ. 69 ปณจ. คลองหลวง

จ. ปทุมธานี 12120

โทรศัพท์ 0-2901-1013, 0-2901-1017

โทรสาร 0-2901-1014

http://www.dou.us

คำนำ

เอกสารวิชา MD 408 สมาธิ 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน มุ่งให้นักศึกษามีความรู้เกี่ยวกับหลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อันจะเป็นหลักฐานของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาตามหลักปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี และคำสอนของพระมงคลเทพมุนีที่เป็นความรู้อันเกิดจากการปฏิบัติด้วยภาวนามยปัญญาที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมเทศนาและหนังสือต่างๆ

การจัดทำเอกสารประจำกลุ่มวิชานี้ แม้จะมีการตรวจทานและตรวจแก้ไขปรับปรุงเนื้อหามาหลายครั้ง แต่ก็อาจจะมีสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หากท่านผู้รู้หรือผ่านผู้อ่านได้พบข้อผิดพลาด จะได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นข้อมูลในการปรับปรุงพัฒนาเนื้อหาสาระให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

คณะกรรมการประจำชุดวิชาสมาธิ
กันยายน 2550

สารบัญ

คำนำ (3)

รายละเอียดรายวิชา (7)

วิธีการศึกษา (8)

บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา 1

1.1 หลักการปฏิบัติสมถะ 5

1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา 10

บทที่ 2 กิเลส 17

2.1 กิเลสในใจมนุษย์ 20

2.2 ความหมายของกิเลส 22

2.3 ประเภทของกิเลส 23

2.4 ตระกูลของกิเลส 27

2.5 ระดับของกิเลส 35

2.6 กิเลสในกายต่างๆ 36

2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส 37

2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส 39

บทที่ 3 กรรม–วิบาก 43

3.1 กฎแห่งกรรม 46

3.2 ความหมายของกรรม 47

3.3 ประเภทของกรรม 50

3.4 ความหมายของวิบาก 54

3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม 55

3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ 58

3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ 60

บทที่ 4 ภพภูมิ **63**

4.1 ความหมายของภพภูมิ 66

4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ 67

4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา 70

4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา 78

4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ 81

บทที่ 5 ขันธ์ 5 **85**

5.1 ความหมายของขันธ์ 5 88

5.2 ธรรมชาติของขันธ์ 5 88

5.3 องค์ประกอบของขันธ์ 5 89

5.4 ประเภทของขันธ์ 5 95

5.5 ขันธ์ 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี 96

5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ขันธ์ 5 106

บทที่ 6 อายตนะ 12 **111**

6.1 ความหมายของอายตนะ 114

6.2 คุณสมบัติของอายตนะ 115

6.3 ประเภทของอายตนะ 117

6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ 120

6.5 อายตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี 123

บทที่ 7 ธาตุ 18 **129**

7.1 ความหมายของธาตุ 132

7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18 133

7.3 ประเภทของธาตุ 18 134

7.4 ลักษณะของธาตุ 18 137

บทที่ 8 อินทรีย์ 22 **145**

8.1 ความหมายของอินทรีย์ 148

8.2 องค์ประกอบของอินทรีย์ 22 148

8.3 ลักษณะของอินทรีย์ 22 150

8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีย์ในลำดับของเทศนา 162

8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรีย์ 22 163

บทที่ 9 อริยสัจ 4 **173**

9.1 ความหมายของอริยสัจ 4 176

9.2 ความสำคัญของอริยสัจ 177

9.3 องค์แห่งอริยสัจ 178

9.4 กิจในอริยสัจ 4 191

บทที่ 10 ปฏิจจสมุปบาท **195**

10.1 คำแปลและความหมาย 198

10.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท 200

10.3 องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท 202

10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท 207

10.5 ปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นวัฏฏะ 217

10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท 218

บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ **223**

11.1 ขันธ์ 5 227

11.2 อายตนะ 12 231

11.3 ธาตุ 18 232

11.4 อินทรีย์ 22 236

11.5 อริยสัจ 4 240

11.6 ปฏิจจสมุปบาท 247

รายละเอียดรายวิชา

1. คำอธิบายรายวิชา

MD 408 สมาธิ 8 : วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ศึกษาหลักในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก ภพภูมิ ขันธ์ 5 อายตนะ ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท รวมทั้งวิปัสสนาภูมิที่เป็นหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับวิชชาธรรมกาย

2. วัตถุประสงค์รายวิชา

1. เพื่อให้นักศึกษาได้มีความรู้ในวิธีการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

2. เพื่อให้นักศึกษาได้มีความรู้ในหลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เกิดจากการเห็นด้วยธรรมจักขุพระธรรมกาย

3. เพื่อให้นักศึกษาสามารถเกิดแรงบันดาลใจที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายและใช้พระธรรมกายไปเรียนรู้เรื่องวิปัสสนาด้วยตนเอง

3. รายชื่อบทที่เรียน

บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา
บทที่ 2 กิเลส
บทที่ 3 กรรม-วิบาก
บทที่ 4 ภพภูมิ
บทที่ 5 ขันธ์ 5
บทที่ 6 อายตนะ 12
บทที่ 7 ธาตุ 18
บทที่ 8 อินทรีย์ 22
บทที่ 9 อริยสัจ 4
บทที่ 10 ปฏิจจสมุปบาท
บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

วิธีการศึกษา

1. การเตรียมตัวเพื่อการศึกษาด้วยตนเอง

ในการศึกษาเนื้อหาวิชาสมาธิ 8 วิปัสสนากัมมัฏฐาน นักศึกษาควรปฏิบัติดังนี้

1. ใช้เวลาศึกษาอย่างน้อยวันละ 1 ชั่วโมง และควรศึกษาให้จบแต่ละบทภายใน 1-2 สัปดาห์

2. ควรทำแบบฝึกหัดก่อนบทเรียน เพื่อทดสอบความรู้ความเข้าใจ และทำกิจกรรมในระหว่างบทเรียน ตามที่กำหนดไว้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาคปฏิบัติ เมื่อศึกษาบทเรียนเสร็จแล้ว ควรตรวจสอบความรู้ความเข้าใจในบทเรียน ด้วยการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

3. เนื่องจากวิชาสมาธิเป็นวิชาที่เน้นภาคปฏิบัติ จึงขอให้นักศึกษาใช้เวลาในการทำภาคปฏิบัติด้วยการฝึกสมาธิในแต่ละวันเป็นประจำควบคู่ไปกับการศึกษาบทเรียนในแต่ละบท

2. การประเมินผลตนเองก่อนและหลังเรียน

ให้นักศึกษาทำแบบประเมินผลตนเองก่อนเรียนในกิจกรรมก่อนเรียนในแต่ละบท เพื่อวัดพื้นความรู้เดิมของนักศึกษาว่ามีความรู้ในเนื้อหาที่จะศึกษามากน้อยเพียงใด และควรมุ่งสนใจในเนื้อหาใดที่นักศึกษายังขาดความรู้หรือมีความรู้น้อย หลังจากศึกษาเอกสารการสอนโดยตลอดทั้งบทแล้ว ขอให้นักศึกษาทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนในกิจกรรมท้ายบท ซึ่งจะช่วยให้นักศึกษาทราบว่าได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิมมากน้อยเพียงใด และมีความรู้ในเนื้อหาอยู่ในเกณฑ์พอที่จะ ข้ามไปศึกษาบทต่อไปได้หรือไม่ ขอให้นักศึกษาพึงตระหนักว่าการทำแบบประเมินผลตนเองก่อนและหลังเรียนด้วยความซื่อสัตย์ต่อตนเองเท่านั้นจึงจะได้ผล

3. การศึกษาเอกสารการสอน

ก่อนศึกษาเนื้อหาในแต่ละบท ขอให้ศึกษาแผนการสอนประจำบท และในบทนั้นๆ มีกี่ตอน มีหัวเรื่องอะไรบ้าง ศึกษาแนวคิดและวัตถุประสงค์ แล้วจึงศึกษารายละเอียดต่อไป

เมื่ออ่านรายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละบทจบแล้วควรบันทึกสาระสำคัญของแต่ละเรื่องและปฏิบัติกิจกรรมที่กำหนดไว้ในท้ายบท ก่อนจะศึกษาเรื่องอื่นๆ ต่อไป การปฏิบัติกิจกรรมนี้จะช่วยให้นักศึกษาสามารถประเมินผลตนเองได้ว่า นักศึกษามีความเข้าใจในสิ่งที่อ่านมากน้อยเพียงใด อันจะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษา ในแง่ของการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องและมีคุณค่าต่อชีวิตอย่างแท้จริง ฉะนั้นนักศึกษาจึงควรปฏิบัติกิจกรรมทุกอย่างด้วยตนเองและอย่างต่อเนื่อง

4. การทำกิจกรรม

นักศึกษาควรบันทึกสาระสำคัญและทำกิจกรรมทุกอย่าง ที่ได้รับมอบหมายเพราะกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นมาก สำหรับการศึกษาชุดวิชานี้ และควรทำกิจกรรมแต่ละกิจกรรมด้วยตนเองก่อนตรวจคำตอบจากแนวตอบท้ายบท

5. ศึกษาผ่านบทเรียนทางการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียมและสื่อเสริม

เนื่องจากการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม (หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ดาวธรรม”) ซึ่งดำเนินการ โดยมูลนิธิศึกษาธรรมเพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นสื่อที่มีการนำเสนอสาระความรู้และนำไปสู่การปฏิบัติ และสามารถติดตามชมและศึกษารายการต่างๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาวิชาสมาธิเป็นอย่างดี นักศึกษาควรจะหาโอกาส รับชมและศึกษารายการที่เกี่ยวกับการทำสมาธิ โดยทำความเข้าใจในเนื้อหา พร้อมทั้งควรศึกษาเพิ่มเติมจากสื่อสอนเสริมบทเรียน ซึ่งทางมหาวิทยาลัยได้ผลิตขึ้นเพื่อประกอบการเรียนโดยตรง (นักศึกษาสามารถสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการศึกษาธรรมทางไกลผ่านดาวเทียม ได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ตามที่อยู่ที่ท่านสมัครเรียน)

6. เข้าโรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา

เพื่อให้นักศึกษามีความแตกฉานในการเรียนและมีประสบการณ์จากการทำสมาธิตลอดจนการได้ทราบ เรื่องราวและประสบการณ์ของผู้ที่เคยฝึกสมาธิ อันเป็นการศึกษาประกอบกับหนังสือที่ใช้เรียนนี้ นักศึกษาควรติดตามรายการธรรมะซึ่งเรียกว่า “โรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา” ซึ่งเป็นรายการหนึ่งในการศึกษาธรรมะทางไกลผ่านดาวเทียม ที่มีการนำเสนอทุกวันจันทร์ – เสาร์ ตั้งแต่เวลา 19.00 – 21.30 น. (เวลาในประเทศไทย) หรือเวลาช่วงอื่นที่มีการทบทวน ตามที่มีการแจ้งไว้ในผังรายการซึ่งนักศึกษาสามารถสอบถามหรือขอรับเอกสารได้ที่ชมรมประสานงาน DOU ที่ใกล้ที่อยู่ของท่าน

7. การสอบ

การศึกษาวิชาสมาธิ มีการวัดผลด้วยการสอบแบบปรนัย อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิชาสมาธินี้ แม้การวัดผลการเรียนด้วยการสอบข้อเขียนจะมีความสำคัญในการประเมินผลการเรียนของนักศึกษา แต่สิ่งสำคัญอย่างยิ่งก็คือนักศึกษาจะต้องได้ปฏิบัติสมาธิ และมีประสบการณ์ในการทำสมาธิด้วยตนเอง

บทที่ 1
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา

เนื้อหาบทที่ 1
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา

1.1 หลักการปฏิบัติสมถะ

1.1.1 ลักษณะของใจ

1.1.2 ความสำคัญของฐานทั้ง 7

1.1.3 หลักการทำใจหยุด

1.1.4 กระบวนการเข้าถึงธรรม

1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา

1.2.1 ความหมายของวิปัสสนา

1.2.2 ความหมายวิปัสสนาของพระมงคลเทพมุนี

1.2.3 ภูมิของวิปัสสนา

1.2.4 ชีวิตคือรูปนาม

แนวคิด

1. การปฏิบัติสมถะ คือ การทำให้ใจหยุด โดยทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมเป็นหนึ่งเดียวกันที่ศูนย์กลางกาย จนกระทั่งถูกส่วนใจก็ตกศูนย์เข้าถึงดวงธรรมภายใน และเข้าถึงกายต่าง ๆ ตามลำดับจนเข้าถึงพระธรรมกาย แล้วจึงใช้พระธรรมกายเพื่อไปศึกษาวิปัสสนา

2. การเจริญวิปัสสนา เป็นการพิจารณาให้เห็นสภาพไตรลักษณ์ของสังขาร เป็นการเห็นด้วยภาวนามยปัญญา โดยอาศัยภูมิวิปัสสนา 6 ประการคือ ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งภูมิของวิปัสสนา โดยสรุปมี 2 อย่างคือ รูปกับนาม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายหลักการเจริญสมถะเพื่อเป็นฐานรองรับการเจริญวิปัสสนา

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและลักษณะภูมิของการเจริญวิปัสสนา

บทที่ 1
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา

ในชุดวิชาสมาธินักศึกษาได้เคยศึกษาไปแล้วเกี่ยวกับหลักสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรู้แจ้งที่เรียกว่า วิชชาภาคิยธรรม และเป็นหลักปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุธรรมสามารถขจัดอาสวกิเลสในตัวไปได้ หลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ พระเดช-พระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชชาธรรมกายได้กล่าวถึง เอาไว้ว่า

"...สมถะเป็นวิชชาเบื้องต้น พุทธศาสนิกชนต้องเอาใจใส่ คือ แปลความว่า สงบระงับใจ เรียกว่า สมถะ

วิปัสสนาเป็นขั้นสูงกว่าสมถะ ซึ่งแปลว่า เห็นแจ้ง เป็นธรรมเบื้องสูง เรียกว่า วิปัสสนา

สมถวิปัสสนา 2 อย่างนี้ เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกในทางพระพุทธศาสนา

ผู้พูดนี้ได้ศึกษามาตั้งแต่บวช พอบวชออกจากโบสถ์แล้วได้วันหนึ่ง รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งก็เรียนทีเดียว เรียนสมถะทีเดียว ไม่ได้หยุดเลยจนกระทั่งถึงบัดนี้

บัดนี้ทั้งเรียนด้วย ทั้งสอนด้วย ในฝ่ายสมถวิปัสสนาทั้ง 2 อย่างนี้

สมถะมีภูมิแค่ไหน

สมถะ มีภูมิ 40 คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัตถาน 1 อรูปฌาน 4 ทั้ง 40 นี้ เป็นภูมิของสมถะ

วิปัสสนา มีภูมิ 6

ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาทธรรม ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันดับไป

นี้เป็นภูมิของวิปัสสนา ภูมิสมถวิปัสสนาทั้ง 2 นี้ เป็นตำรับตำราในทางพระพุทธศาสนาได้ใช้กันสืบมา..."

"...แต่ภูมิของสมถะที่เราจะพึงเรียนต่อไปนี้ เริ่มต้นต้องทำใจให้หยุดจึงจะเข้าภูมิของสมถะได้ ถ้าทำใจให้หยุดไม่ได้ ก็เข้าภูมิสมถะไม่ได้

สมถะ เขาแปลว่าสงบ แปลว่าระงับ แปลว่าหยุด แปลว่านิ่ง ต้องทำใจให้หยุดใจของเรานะ..."

"...ตั้งแต่ กายมนุษย์ถึงกายอรูปพรหมละเอียด แค่นั้นเรียกว่า ขั้นสมถะ

ตั้งแต่ กายธรรมโคตรภูทั้งหยาบทั้งละเอียด จนกระทั่งถึงกายพระอรหัตทั้งหยาบทั้งละเอียดนี้ ขั้นวิปัสสนา

ทั้งนี้ที่เรามาเรียนสมถวิปัสสนาวันนี้ ต้องเดินแนวนี้ ผิดแนวนี้ไม่ได้ และก็ต้องเป็นอย่างนี้ ผิดอย่างนี้ไปไม่ได้ ผิดอย่างนี้ไปก็เลอะเหลว ต้องถูกแนวนี้..."[1]

จากหลักการปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี ทำให้เห็นถึงขั้นตอนการเจริญสมถะและวิปัสสนา โดยหลักการที่ว่า การเจริญสมถะจะเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงจะเจริญวิปัสสนาต่อไปได้ คือ ปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายก่อน แล้วจึงอาศัยพระธรรมกายเพื่อไปศึกษาส่วนของวิปัสสนา หลักปฏิบัติวิชชาธรรมกายจึงเป็นทั้งสมถะและวิปัสสนา ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาวิปัสสนาภูมิสมบูรณ์ จึงขอทบทวนหลักปฏิบัติสมถะของพระมงคลเทพมุนีไว้ในเบื้องต้นก่อน

1.1 หลักการปฏิบัติสมถะ

ในการปฏิบัติสมถะ พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวไว้ว่า

"ภูมิของสมถะ เริ่มต้นต้องทำใจให้หยุดจึงจะเข้าภูมิของสมถะได้ ถ้าทำใจให้หยุดไม่ได้ ก็เข้าภูมิสมถะไม่ได้ สมถะ เขาแปลว่าสงบ แปลว่าระงับ แปลว่าหยุด แปลว่านิ่ง ต้องทำใจให้หยุด"[2]

การปฏิบัติสมถะของพระมงคลเทพมุนี ก็คือ การทำใจให้หยุดนิ่ง ซึ่งท่านก็ได้อธิบายต่อเพื่อให้เข้าไปสู่การปฏิบัติว่า จะทำใจให้หยุดนิ่งทำอย่างไร ก่อนอื่นต้องเข้าใจลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าใจ ว่าคืออะไร อยู่ตรงไหน จึงจะรู้วิธีการที่จะทำใจให้หยุดนิ่งได้

[1-2] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี),** กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4.

1.1.1 ลักษณะของใจ

พระมงคลเทพมุนี อธิบายลักษณะของใจไว้ว่า

> “อะไรที่เรียกว่าใจ เห็นอย่างหนึ่ง จำอย่างหนึ่ง คิดอย่างหนึ่ง รู้อย่างหนึ่ง 4 อย่างนี้รวมเข้าเป็นจุดเดียวกัน นั่นแหละเรียกว่า ใจ อยู่ที่ไหน อยู่ในเบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ คือ ความเห็นอยู่ที่ท่ามกลางกาย ความจำอยู่ที่ท่ามกลางเนื้อหัวใจ ความคิดอยู่ท่ามกลางดวงจิต ความรู้อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณ เห็น จำ คิด รู้ 4 ประการนี้ หมดทั้งร่างกาย ส่วนเห็น เป็นต้นของรู้ ส่วนจำ เป็นต้นของเนื้อหัวใจ ส่วนคิด เป็นต้นของดวงจิต ส่วนรู้ เป็นต้นของดวงวิญญาณ ดวงวิญญาณ เท่าดวงตาดำข้างในอยู่ในกลางดวงจิต ดวงจิต เท่าดวงตาดำข้างนอกอยู่ในกลางเนื้อหัวใจ ดวงจำ กว้างออกไปอีกหน่อยหนึ่งเท่าดวงตาทั้งหมด ดวงเห็น อยู่ในกลางกายโตกว่าดวงตาออกไป นั่นเป็นดวงเห็น”[1]

จากคำเทศนาของพระมงคลเทพมุนี นักศึกษาจะเห็นว่าท่านอธิบายลักษณะของใจว่า คือ เห็น จำ คิด รู้ และบอกที่อยู่ของใจไว้ ว่าอยู่ที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ ซึ่งจะอธิบายเพิ่มเติมให้เข้าใจเกี่ยวกับ ใจ และเห็น จำ คิด รู้ ดังนี้

1. ความเห็นอยู่ท่ามกลางกาย คือ อยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7

2. ความจำอยู่กลางเนื้อหัวใจอยู่ซ้อนกับดวงจิต หัวใจส่วนใหญ่จะอยู่ตรงกลางทรวงอก มีตรงปลายคล้ายๆ กับดอกบัวจะเยื้องไปทางอกซีกซ้าย แต่ส่วนใหญ่จะไปอยู่ตรงกลาง มีขนาดเท่ากำปั้น กลางเนื้อหัวใจจะมีบ่อน้ำเลี้ยงหัวใจลอยอยู่ แล้วก็จะมีดวงจิตของเราไปลอยอยู่ในกลางบ่อน้ำเลี้ยง ถ้าส่วนหยาบก็เป็นเลือด ส่วนละเอียดก็เป็นน้ำใสๆ ไม่ว่าจะผ่าตัดเปลี่ยนหัวใจก็ตาม ส่วนละเอียดก็จะยังอยู่ ดวงจิตอยู่ตรงกลางเนื้อหัวใจนี้ ความจำก็ซ้อนอยู่กับดวงจิตนี้

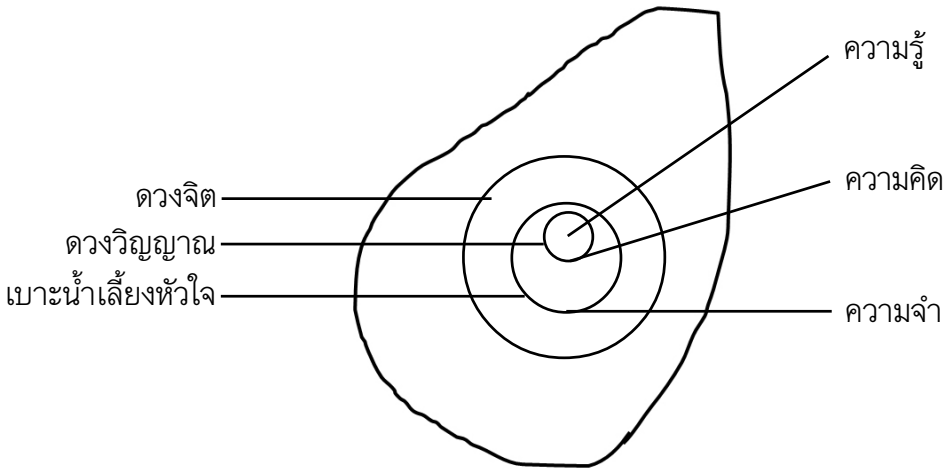
3. ความคิดอยู่ท่ามกลางดวงจิต ลอยอยู่ท่ามกลางเบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ

4. ความรู้อยู่อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณ

อธิบายเป็นภาพคือ

---

[1] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี),** กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4.

เห็น จำ คิด รู้ 4 อย่างนี้เข้ามารวมเป็นจุดเดียวกัน เรียกว่า ใจ

การที่พระมงคลเทพมุนีอธิบายลักษณะของที่ตั้งใจว่าอยู่ที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ และมีความเห็นอยู่ที่ท่ามกลางกาย ความจำอยู่ที่ท่ามกลางเนื้อหัวใจ ความคิดอยู่ท่ามกลางดวงจิต ความรู้อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณเช่นนี้ เป็นการอธิบายลักษณะการทำงานของเห็น จำ คิด รู้ ที่เดินทางออกมาจากศูนย์กลางกาย เพราะในภาคปฏิบัติพบว่า ใจนั้นอยู่ที่ศูนย์กลางกาย แต่เมื่อใจทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ทางอายตนะต่างๆ ใจซึ่งเป็นเหมือนสถานีต้นจะส่งเห็น จำ คิด รู้ ออกมาเพื่อทำหน้าที่รับอารมณ์ โดยจะส่งผ่านมาที่หัวใจก่อน ซึ่งเป็นเหมือนสถานีกลาง ที่จะเชื่อมโยงระหว่างส่วนละเอียดกับส่วนหยาบ คือ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อความเห็น ความจำ ความคิด ความรู้ มาอยู่ที่หัวใจแล้ว ก็จะส่งไปยังฐานต่างๆ ทั้ง 5 ฐาน คือ เพลาตา กลางกั๊ก เพดานปากที่อาหารสำลัก ปากช่องคอเหนือลูกกระเดือก กลางลำตัว ซึ่งเป็นศูนย์รวมอายตนะต่างๆ เมื่อรับอารมณ์ต่างๆ แล้วก็จะส่งสัญญาณกลับไปที่หัวใจ และกลับไปที่ศูนย์กลางกาย

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า สถานีต้นของใจจะอยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 สถานีกลางจะอยู่ที่เนื้อหัวใจคอยเป็นตัวเชื่อมระหว่างหยาบและละเอียด สถานีปลายจะอยู่ตามฐานต่างๆ อีก 5 ฐาน

จากที่กล่าวมาข้างต้น นักศึกษาจะเห็นว่า จิตเป็นแค่ส่วนหนึ่งของใจ หัวของใจจะอยู่ที่กลางทรวงอก ตัวของใจจะอยู่ที่ฐานที่ 7

1.1.2 ความสำคัญของฐานทั้ง 7

ฐานทั้ง 7 ฐานนี้มีความสำคัญ พระมงคลเทพมุนีกล่าวว่า นอกจากเป็นทางไปเกิดมาเกิด ตื่นหลับ ไปสู่อายตนนิพพาน แล้วยังสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องกาย ใจ จิต วิญญาณ ฐานทั้ง

7 ฐานนี้ เป็นที่คุมวิญญาณ คำว่าวิญญาณในที่นี้ไม่ใช่กายละเอียด แต่หมายถึง ความรู้แจ้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือกล่าวได้ว่าฐานทั้ง 7 เป็นที่ตั้งของอายตนะในการรับรู้ กล่าวคือ

ฐานที่ 1 เป็นทางเข้าออกของกายสังขาร คือ ลมหายใจ

ฐานที่ 2 เป็นศูนย์รวมของการได้กลิ่น

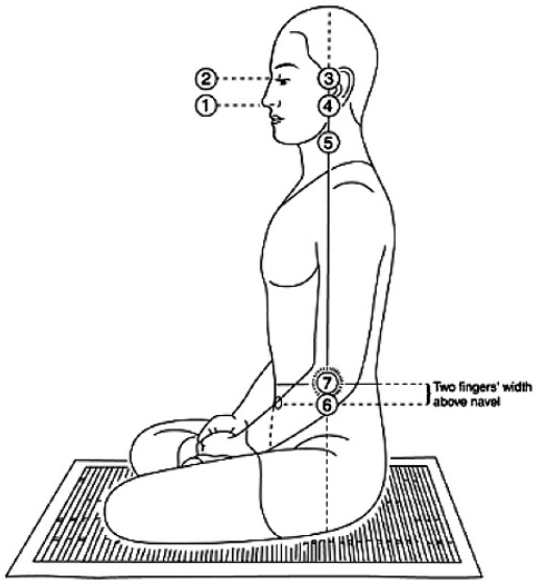
ฐานที่ 3 เป็นศูนย์รวมของการเห็น

ฐานที่ 4 เป็นศูนย์รวมของการได้ยิน

ฐานที่ 5 เป็นฐานศูนย์รวมของการรับรส

ฐานที่ 6 เป็นฐานศูนย์รวมของการรับสัมผัสทั้งหมด

ฐานที่ 7 เป็นศูนย์รวมของใจ

อารมณ์ทุกอย่างที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะมารวมกันที่สถานีต้น คือ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ส่งผ่านไปยังเนื้อหัวใจ ที่คอยเชื่อมโยงระหว่างหยาบกับละเอียด แล้วจึงไปสู่ฐานต่างๆ แล้วทั้งหมดจะกลับมารวมที่ศูนย์กลางกาย

เมื่อปฏิบัติจนกระทั่งเข้าถึงพระธรรมกาย จะเห็นว่าทั้ง 7 ฐานนี้ จะมีลักษณะเหมือนท่อใสๆ เวลาเราสูดลมหายใจเข้าไปตรงปากช่องจมูก ไปตามฐานต่างๆ จะเป็นท่อแก้วใสๆ ฐานที่ 1 ทางเดินของลมหายใจเข้าออก มีความสำคัญมาก นอกจากจะทำให้เราดำรงชีพอยู่ได้แล้ว ยังเป็นสื่อที่จะดึงดูดอารมณ์อะไรต่างๆ เข้ามาภายใน เวลาเรารักก็ดี ชังก็ดี ยินดีก็ดี ยินร้ายก็ดี คือ ใครทำถูกใจเรา เราก็ยินดี หรือไม่ถูกใจ เราก็ยินร้าย ซึ่งจะทำให้ลมหายใจหยาบ

พอหยาบเข้าไปแล้ว เข้าไปตามลม ไปสุดลมหายใจที่ฐานที่ 7 มันก็จะไปขยายส่วนใน เห็น จำ คิด รู้ ไปดึงดูดเอากิเลสภายใน ความโลภ ความโกรธ ความหลง คลุกเคล้ากัน แล้วก็ขยายไปสู่ระบบประสาทกล้ามเนื้อ จากจิตใจสู่ระบบกล้ามเนื้อ สู่ระบบความคิด คำพูด และการกระทำ ลมหายใจกับใจสัมพันธ์กันอย่างนี้

ถ้าความโลภ อย่างเช่นอภิชฌา คิดอยากจะได้ของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม พอความโลภเข้าเกิดขึ้น ใจมันจะพร่อง ความโกรธ ความพยาบาท เข้ามาตามลมแล้วก็มาอยู่ที่ฐานที่ 7 ประสานกับกิเลสในตระกูลโทสะหรือพยาบาท ก็จะทำให้ใจพล่าน ถ้าเป็นกิเลสตระกูลโมหะ ใจก็จะพร่ามัว จำง่ายๆ ดังนี้คือ ใจพร่องเพราะโลภ ใจพล่านเพราะโกรธ ใจพร่ามัวเพราะหลง เพราะฉะนั้นเวลาอารมณ์ยินดียินร้ายเข้ามา จึงมีเทคนิคว่าให้สั่งลมออก คล้ายกับ สั่งน้ำมูก แต่ไม่ถึงขั้นต้องสั่งอย่างรุนแรง ให้ลมออกนิดหนึ่ง พอลมหยาบไม่อาจเข้ามาได้ ก็จะไม่มีตัวเชื่อมประสาน เพราะฉะนั้นมันก็จะดับไป อารมณ์นั้นก็จะดับไป ใจเราก็จะใส

1.1.3 หลักการทำใจหยุด

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นถึงลักษณะของใจตามที่พระมงคลเทพมุนีกล่าวไว้ เป็นการกล่าวถึงใจเมื่อออกมาทำงาน ไม่ได้กล่าวถึงใจในภาวะหยุดนิ่ง การทำใจให้หยุด จะต้องทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมอยู่ที่ศูนย์กลางกาย ไม่ส่งใจออกไปตามฐานต่างๆ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า

> “คำที่เรียกว่า ใจ นี่แหละเราต้องบังคับให้หยุดเป็นจุดเดียวกัน เห็น จำ คิด รู้ สี่อย่างนี้ ต้องมารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่กลางกายมนุษย์ มารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่กลางกายมนุษย์ สะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกั๊กข้างใน สะดือทะลุหลังเป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตึง ขวาทะลุซ้าย เป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตึงตรงกัน ตึงทั้ง 2 เส้นตรงกลางจรดกัน ที่กลางจรดกันนั้นแหละเรียกว่า กลางกั๊ก กลางกั๊กนั้นแหละ ถูกกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ใสบริสุทธิ์ เท่าฟองไข่แดงของไข่ไก่ ถูกกลางดวงพอดี ที่สอนให้เอาพระของขวัญไปจรดไว้ที่กลางดวงนั้นคือกลางกั๊กนั่นแหละ เราเอาใจของเราไปจรดที่กลางกั๊กนั้น เห็น จำ คิด รู้ 4 อย่างจรดอยู่กลางกั๊กนั้น กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ มีที่ตั้งแห่งเดียวเท่านั้น “ใจ” ที่เขาบอกว่า “ตั้งใจ” นะ เราจะต้องเอาใจไปหยุดตรงนั้นทีเดียว ถึงจะถูกเป้าหมายใจดำ เขาบอกว่าตั้งใจ”[1]

---

[1] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี),** กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539,หน้า 5.

การทำให้ใจหยุดของพระมงคลเทพมุนี ก็คือ การทำให้เห็น จำ คิด รู้ มารวมหยุดเป็นจุดเดียวกันอยู่ที่กลางกายมนุษย์ คือ ตรงศูนย์กลางกาย ซึ่งถือว่าเป็นหลักการในการทำใจหยุด สำหรับวิธีการที่จะทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ท่านได้ให้แนวทางไว้ว่า

> "ต้องเอาใจไปหยุดตรงกลางนั้น เมื่อเอาใจไปหยุดอยู่กลางนั้นได้แล้ว ก็ใช้สัญญาจำให้มั่นหยุดนิ่งบังคับให้นิ่งเชียวถ้าไม่นิ่งก็ต้องใช้บริกรรมภาวนาบังคับไว้ บังคับให้ใจหยุด บังคับหนักเข้า หนักเข้า หนักเข้า พอถูกส่วนเข้า ใจหยุดนิ่ง ใจหยุด หยุด พอใจหยุดเท่านั้นแหละถูกตัวสมถะแล้ว หยุดนั่นแหละเป็นตัวสมถะ หยุดนั่นเองเป็นตัวสำเร็จ ทั้งทางโลกและทางธรรมสำเร็จหมด"[1]

การทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ท่านใช้คำว่า บังคับให้นิ่ง บังคับให้ใจหยุดด้วยบริกรรมภาวนา ทำไปจนกระทั่งถูกส่วน จึงถูกตัวสมถะ คือ ใจหยุดได้ หรืออาจใช้บริกรรมนิมิตเป็นดวงแก้วใส ควบคู่กับบริกรรมภาวนาก็ได้

1.1.4 กระบวนการเข้าถึงธรรม

เมื่อสามารถทำใจให้หยุด คือ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ รวมเป็นหนึ่งเดียวกันแล้ว ก็จะเกิดองค์ฌานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา มากำจัดนิวรณ์ทั้ง 5 นิวรณ์นี้เป็นตัวที่กั้นระหว่างดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์กับใจไม่ให้มารวมกัน เมื่อนิวรณ์หมดไป ก็จะทำให้ใจตกศูนย์คือใจจะตกลงไปดูดเอาดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ซึ่งอยู่ที่ฐานที่ 6 ขึ้นมาฐานที่ 7 แล้วก็เห็นดวงปฐมมรรค

ดังนั้น เมื่อใจหยุดก็จะเข้าถึงดวงธรรมภายในและเมื่อใจหยุดมากขึ้นก็จะเข้าถึงกายต่างๆ จนกระทั่งเข้าถึงพระธรรมกาย จากนั้นจึงอาศัยพระธรรมกาย เพื่อเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป

1.2 หลักการเจริญวิปัสสนา

ดังที่ได้เคยกล่าวไปแล้วเกี่ยวกับวิปัสสนา ในหลักสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อเป็นการทบทวนจะขออธิบายเพิ่มเติมดังนี้

---

[1] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี),** กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539,หน้า 5.

1.2.1 ความหมายของวิปัสสนา

คำว่า วิปัสสนา มาจาก 2 บท คือ วิ + ปัสสนา

วิ แปลว่า วิเศษ

ปัสสนา แปลว่า การเห็น

วิปัสสนา จึงหมายถึง การเห็นวิเศษ วิปัสสนานี้เป็นชื่อของปัญญา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้ ก็แต่ว่าสิ่งที่ปัญญารู้นั้นมากมายหลายอย่าง ปัญญาจึงมีมากมายหลายอย่างตามสิ่งที่รู้นั้น กล่าวคือ ปัญญารู้วิชากฎหมายก็อย่างหนึ่ง ปัญญาที่รู้วิชาภูมิศาสตร์ก็อย่างหนึ่ง ปัญญาที่รู้วิชาวิทยาศาสตร์ก็อย่างหนึ่ง อย่างนี้เป็นต้น ในบรรดาปัญญามากมายหลายอย่างเหล่านั้น เฉพาะปัญญาที่รู้ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ 3 อย่าง มี อนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตาเท่านั้น จึงได้ชื่อว่า วิปัสสนา ข้อนี้สมจริงตามที่ท่านให้คำจำกัดความของคำนี้ไว้ว่า “อนิจฺจาทิวาเสน วิวิธากาเรน ปสฺสตีติ วิปสฺสนา” แปลว่า “ปัญญาชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีความหมายว่า เป็นโดยอาการต่าง ๆ เกี่ยวกับอาการที่ไม่เที่ยง เป็นต้น” ดังนี้ อันได้แก่ ปัญญาที่พระพุทธเจ้าหมายเอา ตรัสไว้ว่า “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯปฯ สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯปฯ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ซึ่งแปลว่า “สังขารทั้งหลาย ทั้งปวง ไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลาย ทั้งปวงเป็นอนัตตา” ดังนี้ นั่นเอง

เมื่อวิปัสสนาเป็นปัญญาที่รู้ลักษณะทั้ง 3 ดังกล่าว วิปัสสนานี้จึงมิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์อะไรอย่างอื่น ที่แท้แล้วเป็นไปเพื่อการละกิเลสเท่านั้น กล่าวคือ กิเลสทั้งหลาย มีโลภะเป็นต้น เมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในวัตถุธรรมที่เห็นว่าเที่ยงบ้าง ว่าเป็นสุขบ้าง ว่าเป็นอัตตาหรือเป็นของ ที่เนื่องด้วยอัตตาบ้าง เท่านั้น เพราะเหตุไรจึงเป็นเช่นนี้นั้น จะขอยกไปกล่าวเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในปัญหาข้ออื่นที่เกี่ยวกับไตรลักษณ์ ในที่นี้ขอเพียงชี้แจงให้ทราบเป็นเบื้องต้นก่อนว่า กิเลสย่อมเกิดขึ้นและเจริญอยู่ได้ เพราะมีความสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น เพราะฉะนั้นหากว่าได้ทำความสำคัญโดยประการตรงข้าม คือความสำคัญว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ให้เกิดขึ้น โดยการเจริญวิปัสสนาได้แล้วไซร้ กิเลสเท่านั้นจะถูกละไป เพียงแต่ว่า การละกิเลสแห่งวิปัสสนาปัญญานี้ เป็นการละได้เป็นครั้งคราวในทุกคราวที่ทำวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้ ยังไม่สามารถละได้เด็ดขาดเท่านั้นแต่ถ้าหากว่าสามารถทำวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วนี้ให้มีกำลัง ให้มีความแกล้วกล้าไปตามลำดับ จนบรรลุถึงมรรคซึ่งเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนาปัญญาได้ ก็ย่อมละกิเลส เหล่านั้นได้เด็ดขาด นั่นคือ กิเลสที่ถูกละไปแล้ว จะไม่มีวันหวนกลับมาเกิดได้อีกเลย เมื่อกิเลส สิ้นไป ทุกข์ก็ย่อมสิ้นไป เพราะทุกข์ทั้งหลายในสังสารวัฏ มีชาติความเกิดเป็นต้น มีกิเลส

เป็นเหตุ มีกิเลสเป็นปัจจัย เมื่อความสิ้นกิเลสและความสิ้นทุกข์จะสำเร็จได้โดยการเจริญวิปัสสนาดังกล่าว มานี้ จึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนานี้ มีความสิ้นกิเลสและความสิ้นทุกข์ เป็นประโยชน์

1.2.2 ความหมายวิปัสสนาของพระมงคลเทพมุนี

พระมงคลเทพมุนีได้อธิบายถึงวิปัสสนาว่า เป็นการเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เห็นต่างๆ ในเรื่องของขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งท่านได้อธิบายการเห็นในวิปัสสนาว่า

“ถ้าว่าวิปัสสนาเห็น มีวิปัสสนาก็มีธรรมกาย เห็นด้วยตาธรรมกายนั่นแหละเรียกว่าวิปัสสนา แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เห็นต่างๆ เห็นไม่มีที่สุด ตาธรรมกายโคตรภู เห็น แค่นี้ ตาธรรมกายโสดา โสดาละเอียด เห็นแค่นี้ สกทาคา สกทาคาละเอียด เห็นแค่นี้ พระอนาคา อนาคาละเอียด เห็นแค่นี้ พระอรหัต อรหัตละเอียด เห็นแค่นี้ หนักขึ้นไปไม่มีที่สุด นับอสงไขยไม่ถ้วน เห็นไม่มีที่สุด รู้ไม่มีที่สุด เห็น จำ คิด รู้ เท่ากัน เห็นไปแค่ไหน รู้ไปแค่นั้น จำไปแค่ไหน รู้ไปแค่นั้น คิดไปแค่ไหน รู้ไปแค่นั้น เท่ากัน ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน นี่อย่างนี้เรียกว่า วิปัสสนา เห็นอย่างนี้เห็นด้วยตาธรรมกาย เห็นด้วยตากายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด เห็นเท่าไรก็เห็นไป เรียกว่าอยู่ในหน้าที่สมถะทั้งนั้น ไม่ใช่วิปัสสนา ถ้าวิปัสสนาละก็ต้องเห็นด้วยตาธรรมกายนั่นแหละเป็นตัววิปัสสนาจริงๆ ละ”[1]

การเจริญวิปัสสนา ในทางปฏิบัติจะต้องเข้าถึงพระธรรมกาย จึงจะไปเรียนรู้สิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมิได้อย่างแท้จริง

1.2.3 ภูมิของวิปัสสนา

ธรรมดาการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ต้องอาศัยเพาะปลูกลงในที่ดินฉันใด การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ก็จำต้องมีภูมิพื้นที่ให้ทำการเพาะปลูก หรือปฏิบัติด้วยเหมือนกัน ฉันนั้น ภูมิของวิปัสสนา คือ พื้นเพในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น มี 6 อย่าง ได้แก่

1. ขันธ์ 5 คือ กองทั้ง 5

2. อายตนะ 12 คือ สะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มี 12

---

[1] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, **มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี),** กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2537, หน้า 290.

3. ธาตุ 18 คือ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มี 18

4. อินทรีย์ 22 คือ ความเป็นใหญ่ มี 22

5. อริยสัจ 4 คือ ความจริงอันประเสริฐ มี 4

6. ปฏิจจสมุปปาท 12 คือ ความประชุมพร้อมด้วยเหตุผล มี 12

ถ้ากล่าวโดยย่อภูมิของวิปัสสนามีเพียง 2 อย่าง ได้แก่ รูปธรรม และนามธรรม ชั้นต้นต้องพิจารณาให้เห็นรูปนามก่อน แล้วกำหนดดูจนเห็นปัจจัยที่ให้เกิดรูปนาม ต่อจากนั้นจึงเพ่งให้เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า รูปนามมีลักษณะที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาว่ากล่าวให้เป็นไปตามใจชอบก็ไม่ได้ เมื่อเพ่งจนเห็นไตรลักษณ์ ก็จะได้ละความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ว่ารูปนามเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ที่พึงบังคับบัญชาได้ ตลอดจนว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม การเห็นผิดเข้าใจผิด จำผิดนี้เรียกว่า วิปลาสธรรม คือเป็นสิ่งที่วิปลาสคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

ธรรมทั้ง 6 หมวดนี้เป็นพื้นภูมิในการนำไปเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาที่สามารถแยกความเป็นตัวตนเราเขา ความเป็นสัตว์ บุคคลออกได้ ต้องเป็นปัญญาที่ได้มาจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนบรรลุวิปัสสนาญาณ

1.2.4 ชีวิตคือรูปนาม

การมองเห็นสิ่งที่เป็นรูปนามนี้ ไม่ใช่จะเห็นได้ด้วยการพิจารณาธรรมดาตามที่เข้าใจ เพราะจะต้องเห็นตัวของรูปนามจริงๆ ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร แต่ในการพิจารณาแบบสุตมย-ปัญญาและจินตามยปัญญาก็พอจะให้เข้าใจ ว่าโดยความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิตของเรานั้นสามารถแบ่งแยกชีวิตออกเป็นได้ 2 ระดับ คือ

1) สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ

ความจริงโดยสมมติ เรียกว่าสมมติสัจจะ เป็นความจริงที่ผู้คนในสังคมใดสังคมหนึ่งบัญญัติ สมมติ แต่งตั้ง วางกำหนดกฎเกณฑ์ ทำข้อตกลงยินยอมรับกัน มีขอบเขต มีกำหนดมีระยะเวลา ส่วนใหญ่แสดงออกด้วยการใช้ทั้งภาษาทางกาย ภาษาพูด ภาษาเขียน เพื่อสื่อความหมายให้เข้าใจตรงกัน

ตัวอย่างเช่น เมื่อใครได้รับการตั้งชื่อว่าชื่อใด เมื่อมีผู้เรียกชื่อนั้นขึ้น ย่อมหมายความถึงคนผู้นั้น จะกำหนดเจาะจงไว้ จนตลอดระยะเวลาที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อใดที่คนนั้นแก้ไขเปลี่ยนแปลงชื่อตนเองเสียใหม่ ชื่อเดิมย่อมเป็นอันล้มเลิก ไม่ใช้อีกต่อไป

ความจริงโดยสมมติ จึงเป็นสมมติโวหารที่ชาวโลกแต่งตั้ง บัญญัติขึ้น เป็นของไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงได้ แล้วแต่การวางกำหนดกฎเกณฑ์ของสังคมมนุษย์

2) ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยแท้

ความจริงโดยแท้จริง เรียกว่าปรมัตถสัจจะ เป็นธรรมหรือธรรมชาติที่มีอยู่จริงตามสภาวะลักษณะ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ เช่นคำว่า “คน” แต่ละชาติเรียกชื่อไม่เหมือนกัน ตามแต่สมมติโวหารที่ชาตินั้นๆ บัญญัติขึ้น แต่ลักษณะของคนที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ประการคือ ส่วนที่เป็นร่างกาย (รูป) และส่วนที่เป็นจิตใจ (นาม) จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ไม่ว่าจะเป็นของคนชาติใด

ปรมัตถสัจจะ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ สภาวสัจจะ และอริยสัจจะ

สภาวสัจจะ เป็นความจริงแท้ ตามสภาวะของสรรพสิ่งต่างๆ นั้น ทั้งที่เป็นฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม

อริยสัจจะ คือธรรมที่เป็นจริงสำหรับพระอริยบุคคลโดยเฉพาะ ได้แก่ อริยสัจ 4 มี ทุกข์ เป็นต้น

เมื่อความจริงแบ่งออกได้หลายขั้นตอนดังกล่าวมาแล้ว ชีวิตของเราจึงอาจกล่าวถึงได้ 2 แบบ คือ

1. ตามความจริงระดับสมมติสัจจะ ซึ่งชาวโลกส่วนใหญ่เข้าใจและยินยอมรับรองกัน เราก็คือชีวิตมนุษย์คนหนึ่งที่เกิดมาในโลก มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ มีบิดามารดา ญาติพี่น้อง ผู้มีอุปการคุณอื่นๆ เกิดมาแล้วก็ดำเนินชีวิตไปตามครรลองที่สังคมวางกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ผู้ใดฉลาดย่อมเลือกดำเนินชีวิตในฝ่ายดี ทำหน้าที่ของตนในสังคมอย่างดีที่สุด เช่น

ในวัยเยาว์ ศึกษาเล่าเรียน แสวงหาความรู้ อยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของผู้ใหญ่

ในวัยเติบโต ประกอบสัมมาอาชีพเป็นหลักฐาน ดำรงวงสกุลให้เจริญรุ่งเรือง ประพฤติตนในคุณธรรมอันดีงาม ทำหน้าที่ต่างๆ ของตนให้ครบถ้วนบริบูรณ์ รวมทั้งหน้าที่ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธชนบุคคลอื่น

เมื่อเข้าใกล้วัยชรา เร่งสร้างกุศลให้มากกว่าวัยธรรมดาอื่นที่ผ่านมา เพื่อประโยชน์สุขในชีวิตนี้ และสัมปรายภพ

2. ตามความจริงในระดับปรมัตถสัจจะ ซึ่งสามารถตอบได้เป็น 2 ระดับ คือ

ระดับที่หนึ่ง ยังตอบในฐานะ “มีตัวเรา”

ระดับที่สอง ในฐานะ “ไม่มีแม้แต่ตัวเรา”

ระดับที่หนึ่ง เมื่อยังคิดยึดถือว่ามีตัวเรา

ในระดับนี้ควรทราบว่า ตราบใดที่เรายังมีกิเลสนอนเนื่อง ติดค้างอยู่ในสันดานตราบนั้น เราจะต้องเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด โดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนที่จะต้องเกิดเป็นอะไรบ้างขึ้นอยู่กับผลของกรรมที่สั่งสมกระทำไว้ ขณะเมื่อได้เกิดในแต่ละครั้งๆ ภพ (ที่อยู่) ภูมิ (ที่เกิด) ที่จะต้องเวียนตายเวียนเกิด สำหรับผู้ยังมีกิเลส มีอยู่ด้วยกัน 31 แห่ง

สถานที่ตั้ง 31 แห่งนี้ เป็นที่ที่เรามีสิทธิ์ทำให้ตัวเรา อุบัติบังเกิดขึ้น โดยมีสาเหตุจากกรรมที่ตัวเราเองเป็นผู้ประกอบ เป็นปัจจัยเครื่องอุดหนุน นำส่งเราไปยังกำเนิดนั้นๆ ส่วนกรรมชนิดใดนำส่งสู่ภพภูมิใด และที่นั้นๆ มีความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข อย่างใด จะกล่าวในโอกาสต่อไป

ระดับที่สอง ในการตอบแบบปรมัตถสัจจะ “ไม่มีตัวเรา”

ในการพูดระดับนี้ ขอยกเอาสิ่งของหลายๆ อย่างในโลกมาเป็นเครื่องอุปมาเปรียบเทียบ เช่น บ้านเมือง สถานก่อสร้าง ยานพาหนะ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่เราสมมติเรียกชื่อไว้ว่าชื่อนั้นชื่อนี้ ความจริงที่แท้ สิ่งนั้นๆ ประกอบด้วยของบางอย่าง หรือหลายอย่าง นำมาประกอบรวมกันไว้ หากเราจับของเหล่านี้แยกออกเป็นส่วนๆ เป็นจำพวกๆ ไป ของที่ถูกแยกแล้วเหล่านั้น ไม่มีสิ่งใดที่เรียกได้ดังชื่อที่เราเรียกเมื่อของรวมกันอยู่ เช่น บ้าน เมื่อเราจับบ้านแยกออกดู จะพบว่าประกอบด้วยไม้ เหล็ก ปูน กระเบื้อง สี ฯลฯ ไม่มีสิ่งใดเรียกว่า “บ้าน” จนอย่างเดียว

อุปมาข้างต้นเป็นฉันใด ความเป็นสัตว์ เป็นบุคคลของเรา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ ชีวิตเรา ประกอบด้วยสภาวธรรมสำคัญ 2 ประการ คือ องค์ประกอบที่ทำให้เป็นรูปร่างกาย (รูปธรรม) และองค์ประกอบที่ทำให้เกิดเป็นฝ่ายจิตใจ (นามธรรม) เมื่อใดญาณปัญญาแก่กล้าพิจารณาแยกส่วนต่างๆ เหล่านี้ออก เมื่อนั้นย่อมสามารถละทิ้งคำว่า “เรา” ลงได้สิ้นเชิงเด็ดขาด ย่อมจะเห็นแจ่มแจ้งชัดเจนว่า คำว่า “เรา” เกิดขึ้นเพราะความประจวบเหมาะของการผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างสิ่งต่างๆ อย่างไร และสิ่งเหล่านั้นไม่มีคุณค่าในการยึดถืออย่างไร เมื่อเกิดปัญญาขึ้นถึงระดับนี้ ย่อมเป็นการยุติชีวิตมิให้วนเกิดเวียนตายในที่ 31 แห่งนั้นต่อไป

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าในการเจริญวิปัสสนามีอารมณ์ที่สำคัญอยู่ 6 อย่าง ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับการเจริญวิปัสสนา แต่ก่อนที่จะไปศึกษาสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมิ มีสิ่งสำคัญ

ที่นักศึกษาควรทำความเข้าใจเป็นอันดับแรกก่อนก็คือ ความเข้าใจในเรื่องของวงจรชีวิตในสังสารวัฏ เพราะเหตุที่ตัวเราและสรรพสัตว์ทั้งหลายต่างต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เนื่องจากมีกิเลส กรรม วิบาก และภพภูมิรองรับอยู่ ถ้าตราบใดยังไม่ได้ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุธรรมแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดนี้ก็จะคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นในการศึกษาวิปัสสนาภูมิจึงต้องศึกษาเรื่องราวความเป็นจริงของชีวิตในเรื่องเหล่านี้ก่อน

หลังจากที่ได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับแผนผังชีวิตในสังสารวัฏแล้ว นักศึกษาจะมองเห็นภาพในการที่เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดหมุนเวียนไปในภพภูมิต่างๆ อย่างไม่รู้จักจบสิ้น ตามอำนาจของกรรม ที่ตนได้กระทำไว้นั้น นับเป็นวัฏฏทุกข์อันยาวนานไม่มีวันสิ้นสุด การกระทำให้เลิกเกิดไม่มีใครทำให้กันได้ ตนเองจะต้องเป็นผู้กระทำให้ตนเอง สิ่งที่ต้องกระทำนั้น คือ การทำให้ตนเองเป็นผู้มีปัญญา เอาปัญญามาเป็นประดุจพาหนะพาตนเองไปให้พ้นจากการเวียนว่าย ตายเกิด

ปัญญานี้เป็นปัญญาที่รู้พิเศษกว่าปกติ เป็นปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งสภาวะปกติของรูปธรรมและนามธรรมทั้งปวง ปัญญานี้เป็นปัญญาในระดับภาวนามยปัญญา คือ รู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง การรู้เห็นนี้ คือ เห็นในไตรลักษณ์และการรู้เห็นนี้มีภูมิของวิปัสสนา หรืออารมณ์ ที่จะเป็นฐานทำให้เกิดวิปัสสนา 6 อย่าง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาเป็นอันดับต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนา จบโดยสมบูรณ์แล้ว โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 1 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 1 แล้วจึงศึกษาบทที่ 2 ต่อไป

บทที่ 2
กิเลส

เนื้อหาบทที่ 2
กิเลส

2.1 กิเลสในใจมนุษย์

2.2 ความหมายของกิเลส

2.3 ประเภทของกิเลส

2.4 ตระกูลของกิเลส

2.5 ระดับของกิเลส

2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ

2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส

2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

แนวคิด

1. กิเลสเป็นเสมือนเชื้อโรคที่ทำให้ใจเศร้าหมอง เสื่อมโทรม ด้อยคุณภาพ ซึ่งมีมากมายหลายชนิด มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป แต่กิเลสที่เป็นอกุศลมูล มี 3 ตัว คือ โลภะ โทสะ และ โมหะ

2. กิเลสสามารถขยายตัวได้ 3 ระดับ คือ อนุสัยกิเลส ปริยุฏฐานกิเลส และวีติกมกิเลส

3. กิเลสมีอยู่ในกายมนุษย์ รวมถึงกายอื่นๆ ทั้งกายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม จนถึงกายธรรมต่างๆ โดยมีจุดกำเนิดจากอวิชชาที่ขยายมาบังคับ จนกระทั่งขยายตัวเป็นกิเลสต่างๆ และกิเลสนี้ก็มีทุกข์โทษภัย ย่อมนำสัตว์ให้ทำชั่ว และต้องพลัดไปสู่อบายภูมิ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายประเภทและลักษณะของกิเลสได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายระดับของกิเลสได้

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายกิเลสในตัว ลักษณะการครอบงำของกิเลสและทุกข์ภัยของกิเลสได้

บทที่ 2
กิเลส

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวังวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป เกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่จะหาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็จะต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลส ก่อนในเบื้องต้น ให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2.1 กิเลสในใจมนุษย์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า

"ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ"[1]

พุทธภาษิตบทนี้ย่อมมีนัยว่า ใจบัญชากายให้ทำสิ่งต่างๆ การกระทำของบุคคลจะดีหรือร้ายขึ้นอยู่กับใจ ถ้าใจคิดดี การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมดีงามและเป็นประโยชน์เสมอ แต่ถ้าใจคิดร้าย การพูดและการกระทำของบุคคลย่อมเลวร้าย มีโทษ มีอันตรายตามไปด้วย[2] เหตุนี้เราทุกคนควรต้องให้ความสำคัญในการศึกษาความรู้อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของ **"ใจ"**

ตามธรรมดาคนเรามีส่วนประกอบสำคัญยิ่ง 2 ส่วน ได้แก่ กาย กับ ใจ ใจมีหน้าที่คิดแล้วบงการให้กายแสดงพฤติกรรมต่างๆ เมื่อพิจารณาเราจะเห็นว่า ร่างกายเป็นสมบัติอันล้ำค่าของมนุษย์ทุกๆ คน เป็นอุปกรณ์ในการสั่งสมบุญบารมี แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสอ่อนแอ เจ็บป่วย เสื่อมโทรม ซูบผอม อิดโรย หมดแรง เศร้าหมอง ไม่สดชื่น ทุกข์ทรมาน จนกระทั่งตายจาก

---

[1] ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท, มก. เล่มที่ 40 ข้อ 11 หน้า 1.

[2] พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทัตตชีโว), คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์, กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ตพริ้นติ้ง จำกัด, 2545, หน้า 4.

เพราะถูกเชื้อโรคร้ายต่างๆ มาเบียดเบียน ใจของคนเราก็เช่นกันแม้สามารถฝึกฝนพัฒนาให้เจริญสว่างไสวได้ แต่บางเวลาย่อมมีโอกาสอ่อนแอ เจ็บป่วย เสื่อมโทรม เศร้าหมอง ทุกข์โศก และด้อยคุณภาพ เพราะเชื้อโรคร้ายในใจ ที่เรียกว่า **"กิเลส"**

กิเลสเป็นโรคของใจ ที่เมื่อเกิดขึ้นในใจแล้วทำให้ใจ ขุ่น มืด มัวหมอง เน่าใน ซึ่งปกติของใจจะไม่ขุ่น มืด มัว

แต่พอมีกิเลสเข้ามาหุ้มใจ ทำให้ประสิทธิภาพของใจมันลดลง คุณภาพของใจลดลง ทำให้หมดความชุ่มชื่น ใจก็หมดความชุ่มชื่นไป

นอกจากใจหมดความชุ่มชื่นแล้ว ยังวุ่นวายอีกด้วย ยิ่งกว่านั้น ยังทำให้ใจกระด้าง ไม่เหมาะที่จะมาใช้งาน เอามาใช้คิด ใจมีลักษณะ มีคุณสมบัติอย่างดีคือ คิด แต่พอกระด้างเสียแล้ว ก็ไม่นุ่มนวลเสียแล้ว เอามาคิดอะไรก็ไม่ได้ความ คิดอะไรก็หยาบหมด ใจจะมีโรคเช่นนี้

ตารางแสดงอาการของกายกับจิต[1]

ส่วนของชีวิต	ทางเจริญขึ้น		ทางเสื่อมลง	
	มีอาการ	เนื่องจาก	มีอาการ	เนื่องจาก
กาย	เติบโต อ้วนพี	อาหาร	ซูบผอม	โรค
จิต	ปลอดโปร่ง ผ่องใส	ธรรมะ	มืดมัว เศร้าหมอง	กิเลส

อาการของโรคทางกาย มี 7 อย่าง คือ[2]

1. เจ็บ 2. ปวด 3. แสบ
4. ร้อน 5. เย็น 6. คัน
7. ชา

[1-2] พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์ ภาค 2, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 186.

อาการของโรคทางจิต มี 3 อย่าง คือ

1. หิว 2. ร้อน 3. มืด

อาการทั้ง 3 นี้ ถ้าจิตมีอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างเกิดขึ้น แสดงว่าจิตป่วย

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกก็จะเห็นว่ากิเลสเป็นต้นเหตุเป็นตัวการที่ชั่วร้ายที่บังคับบัญชาใจของผู้คนตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้คิด พูด ทำ ในสิ่งที่ไม่ดี เป็นบาปอกุศล ส่งผลให้เกิดทุกข์โทษภัยตามมาไม่มีจบสิ้น กล่าวคือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรม และอกุศลกรรมย่อมให้เกิดวิบาก เสวยทุกข์โทษภัย เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้งปวง

หากคนเราได้เรียน รู้จักเข้าใจกิเลสไว้ก่อน ก็อาจสามารถที่จะป้องกันหรือขจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจของเราทุกคนได้ในที่สุด กิเลส คือ อะไร อยู่ที่ไหน มีแหล่งที่มาอย่างไร ส่งผลให้ได้รับทุกข์โทษภัยอย่างไร และเราสามารถกำจัดให้หมดสิ้นไปได้อย่างไร ตามแนวทางแห่งการศึกษานี้ ย่อมเกิดผลดีและเป็นประโยชน์กับเราทุกๆ คน

ในบทเรียนนี้จึงนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับกิเลสให้นักศึกษาได้ทราบเพื่อจะเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องวงจรสังสารวัฏ และกระบวนการดับกิเลสในวิปัสสนาภูมิต่อไป

2.2 ความหมายของ “กิเลส”

กิเลส หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมอง ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ธรรมอันยังจิตให้เศร้าหมอง ความเศร้าหมอง ความเปรอะเปื้อน (แห่งจิต) ความลำบาก ความเบียดเบียน ความกำจัด ความทำลาย ความเผา ความแผดเผา ความทุกข์ ภาวะที่เกิดขึ้นในใจและทำใจให้เศร้าหมอง มลทิน (ของใจ)[1]

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 แสดงความหมายไว้ว่า กิเลส หมายถึง เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ได้แก่ โลภ โกรธ หลง[2]

---

[1] พันตรี. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ – ไทย. กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, 2546. หน้า 194.

[2] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546. หน้า 129.

2.3 ประเภทของกิเลส

กิเลส เป็นกัณหธรรม เป็นธรรมฝ่ายอกุศล เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมอง เกิดบาปอกุศล และความชั่วร้ายทั้งปวง กิเลสในใจเปรียบได้กับเชื้อโรคในกายที่มีอยู่หลากหลายประเภท คำสอนที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงประเภทของกิเลสไว้มากมาย ในปริเฉทที่ 7 สมุจจยสังคหวิภาค แห่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้ประมวลสรุปหมวดธรรมแห่งอกุศลไว้ 9 หมวด 55 ประเภท คือ

1) อาสวะ 4 2) โอฆะ 4 3) โยคะ 4

4) คันถะ 4 5) อุปาทาน 4 6) นีวรณะ 6

7) อนุสัย 7 8) สังโยชน์ 12 9) กิเลส 10[1]

แต่ละหมวดมีรายละเอียดดังนี้[2]

1) อาสวะ คือ กิเลสซึ่งหมักดองอยู่ในกระแสจิต ทำให้วัฏฏะทุกข์ที่ยาวนานไม่มีกำหนดเจริญรุ่งเรืองไม่มีที่สิ้นสุด มี 4 อย่าง คือ

1. กามาสวะ ติดใจแสวงหากามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส
2. ภวาสวะ ชอบใจยินดีในอัตภาพของตน ชอบใจอยากได้ในรูปภพ อรูปภพ
3. ทิฏฐาสวะ เห็นผิดจากความเป็นจริง และติดใจในความเห็นผิดนั้น
4. อวิชชาสวะ จมอยู่ในความไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง จึงได้โลภ โกรธ หลง

2) โอฆะ คือ กิเลสที่เป็นเหมือนห้วงน้ำ ท่วมทับสัตว์ทั้งหลายให้จมลงในวัฏสงสาร จนถึงอบายภูมิ โดยไม่ให้โอกาสโผล่ขึ้นพ้นจากวัฏสงสาร มี 4 อย่าง คือ

1. กาโมฆะ ห้วงแห่งกาม พาให้สัตว์จมอยู่ในกามคุณทั้ง 5
2. ภโวฆะ ห้วงแห่งภพ พาให้สัตว์จมอยู่ในความยินดีต่ออัตภาพของตน
3. ทิฏโฐฆะ ห้วงแห่งความเห็นผิด พาให้สัตว์จมอยู่ในความเห็นผิด
4. อวิชโชฆะ ห้วงแห่งความหลง พาให้สัตว์ลุ่มหลงจมอยู่ในความไม่รู้

---

[1] มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะโท. กรุงเทพฯ : ทิพย์วิสุทธิ์, 2540 หน้า 49.

[2] พระคันธสาราภิวงศ์ แปล. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี. กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, 2546 หน้า 78.

3) โยคะ คือ เครื่องประกอบเหล่าสัตว์เข้าในวัฏฏะ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ มี 4 อย่าง คือ

1. กามโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับกามคุณ
2. ภวโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความยินดีในอัตภาพของตน
3. ทิฏฐิโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความเห็นผิดจากความเป็นจริงของสภาวธรรม
4. อวิชชาโยคะ ตรึงให้ติดอยู่กับความหลง เพราะไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

4) คันถะ คือ เครื่องร้อยรัด ผูกมัดทำให้เป็นปม หรือเป็นห่วงที่ร้อยรัดในระหว่างจุติกับปฏิสนธิ และปฏิสนธิกับจุติติดต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ให้พ้นวัฏฏะทุกข์ไปได้ มี 4 อย่าง

1. อภิชฌากายคันถะ ผูกมัดอยู่กับความยินดี ชอบใจ อยากได้
2. พยาบาทกายคันถะ ผูกมัดอยู่กับความโกรธ คิดปองร้าย
3. สีลัพพตปรามาสกายคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด
4. อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ผูกมัดอยู่ในความชอบใจในการปฏิบัติที่ผิด แต่ว่ารุนแรงมั่นคงแน่วแน่กว่าข้อ 3 ไม่สามารถแก้มาในทางที่ชอบได้

5) อุปาทาน คือ เครื่องยึดมั่นในอารมณ์ ทำให้ยึดมั่นในอารมณ์ของตนๆ ไม่ยอมปล่อย มี 4 อย่าง คือ

1. กามุปาทาน ความยึดมั่นในวัตถุกามทั้ง 6 มี รูปารมณ์ เป็นต้น
2. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในการเห็นผิด มี นิยตมิจฉาทิฏฐิ 3 และ ทิฏฐิ 62
3. สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิด บางทีเรียกว่า สีลัพพตทิฏฐิ
4. อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน ได้แก่ สักกายทิฏฐิ

6) นีวรณะ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องห้ามหรือกั้นความดี ไม่ให้กุศลธรรมต่างๆ เกิด และทำให้กุศลบางอย่าง เช่น ฌานที่เกิดอยู่แล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นไป มี 6 อย่าง คือ

1. กามฉันทนิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะชอบใจอยากได้ในกามคุณอารมณ์
2. พยาบาทนิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะความไม่ชอบใจในอารมณ์
3. ถีนมิทธนิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะความหดหู่ท้อถอยในอารมณ์
4. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะคิดฟุ้งซ่าน รำคาญใจ

5. วิจิกิจฉานิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะความลังเลสงสัย

6. อวิชชานิวรณ์ ขัดขวางไว้เพราะความไม่รู้

7) อนุสัย คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย มี 7 อย่าง คือ

1. กามราคานุสัย สันดานที่ชอบใจในกามคุณอารมณ์

2. ภวราคานุสัย สันดานที่ชอบใจในอัตภาพของตนและชอบใจในรูปภพ อรูปภพ

3. ปฏิฆานุสัย สันดานที่โกรธเคือง ไม่ชอบใจในอารมณ์

4. มานานุสัย สันดานที่ทะนงตน ถือตัว ไม่ยอมลงให้แก่ใคร

5. ทิฏฐานุสัย สันดานที่มีความเห็นผิด

6. วิจิกิจฉานุสัย สันดานที่มีลังเลและสงสัยไม่แน่ใจ

7. อวิชชานุสัย สันดานที่มีความลุ่มหลงมัวเมา ไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง

8) สังโยชน์ คือ เครื่องผูกสัตว์ทั้งหลายไม่ให้ออกไปจากวัฏทุกข์ได้ มี 10 ประการ จำแนกตามในพระสูตร คือ

1. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์

2. รูปราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพหรือรูปฌาน

3. อรูปราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในอรูปภพหรืออรูปฌาน

4. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ

5. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว

6. ทิฏฐิสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด

7. สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด

8. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ

9. อุทธัจจสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ฟุ้งซ่าน

10. อวิชชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงโง่ไม่รู้ตามความเป็นจริง

จำแนกตามในพระอภิธรรม คือ

1. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
2. ภวราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน
3. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ
4. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว
5. ทิฏฐิสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด
6. สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด
7. วิจิกิจฉาสังโยชน์ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ
8. อิสสาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่อิสสาในคุณงามความดีของผู้อื่น
9. มัจฉริยสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ตระหนี่หวงแหนในสมบัติหรือคุณความดีของตน
10. อวิชชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงโง่ไม่รู้ตามความเป็นจริง

9) กิเลส คือ ธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง หรือเร่าร้อน มี 10 อย่าง คือ

1. โลภกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะยินดีชอบใจในอารมณ์ 6
2. โทสกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ชอบในอารมณ์ 6
3. โมหกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความมัวเมาลุ่มหลง ไม่รู้สึกตัว
4. มานกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความทะนงตนถือตัว
5. ทิฏฐิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความเห็นผิดจากความเป็นจริง
6. วิจิกิจฉากิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความลังเลสงสัย
7. ถีนกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะหดหู่ท้อถอยจากความเพียร
8. อุทธัจจกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะเกิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ
9. อหิริกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ละอายในการกระทำบาป
10. อโนตตัปปกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่เกรงกลัวผลของการทำบาป

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายขยายแสดงจำนวนกิเลสที่มีมากมายไว้ว่า

“อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงหักกิเลสเครื่องเร่าร้อน กระวนกระวายทุกอย่าง ตั้งแสนอย่าง มีประเภท คือ โลภะ โทสะ โมหะ วิปรีตมนสิการ อหิริกะ อโนตตัปปะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ ตัณหา อวิชชา, อกุศลมูล 3 ทุจริต 3 สังกิเลส 3 มลทิน 3 วิสมะ 3 สัญญา 3 วิตก 3 ปปัญจะ 3 วิปริเยสะ 4 อาสวะ 4 คัณฐะ 4 โอฆะ 4 โยคะ 4 อคติ 4 ตัณหุปาทาน 4 เจโตขีละ 5 วินิพันธะ 5 นีวรณ์ 5 อภินันทนะ 5 วิวาทมูล 6 ตัณหากาย 6 อนุสัย 7 มิจฉัตตะ 8 ตัณหามูลกะ 9 อกุศลกรรมบถ 10 ทิฏฐิ 62 และตัณหาวิปริต 108 หรือโดยย่อได้ทรงหักมาร 5 คือ กิเลสมาร ขันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร”[1]

กิเลสต่างๆ ดังยกมาแสดงไว้ข้างต้น เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า คำสอนเรื่องกิเลสที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา มีมากมายหลายประเภท และยังจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มไว้ในหลายลักษณะต่างๆ กันไป ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้มีกิเลสปรากฏอยู่มากมาย แต่ในภาคปฏิบัติได้กล่าวถึงสาเหตุที่กิเลสนี้ปรากฏรูปแบบต่างๆ มากมายดังที่จะกล่าวต่อไป

2.4 ตระกูลของกิเลส

นอกเหนือจากกิเลสที่ปรากฏชื่อต่างๆ กันแล้ว ในทางพระพุทธศาสนา ยังสรุปประเภทของกิเลส โดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ตระกูลใหญ่ๆ ตามลักษณะอาการปรากฏไปในทำนองเดียวกันของกิเลสเหล่านั้น กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือเรียกว่า อกุศลมูล 3 ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย... โลภะเป็นอกุศลมูล 1 โทสะเป็นอกุศลมูล 1 โมหะเป็นอกุศลมูล 1”[2]

กิเลสแต่ละตระกูลมีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือ

1. ลักษณะของกิเลสตระกูลโลภะ

กิเลส จำพวกโลภะ ได้แก่ กิเลสจำพวกที่ทำให้จิตหิว อยากได้ อยากกอบโกยเอามาเป็นของตัว อยากหวงแหน อยากสะสมเอาไว้ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโลภะไว้ดังนี้

---

[1] วินัยปิฎก มหาวิภังค์, มก. เล่มที่ 1 หน้า 208.

[2] ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ, มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

“ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่ ความข้องอยู่ ความจมอยู่

ธรรมชาติผู้คร่าไป ธรรมชาติผู้หลอกลวง ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติอันร้อยรัด ธรรมชาติอันมีข่าย ธรรมชาติอันกำซาบใจ ธรรมชาติอันซ่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย ธรรมชาติอันแผ่ไป ธรรมชาติผู้ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสอง ปณิธานธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ

ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน การหวัง กิริยาที่หวัง ความหวัง ความหวังรูป ความหวังเสียง ความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะ ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต

ธรรมชาติผู้กระซิบ ธรรมชาติผู้กระซิบทั่ว ธรรมชาติผู้กระซิบยิ่ง การกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ความกระซิบ การละโมบ กิริยาที่ละโมบ ความละโมบ ธรรมชาติเป็นเหตุชมชานไป ความใคร่ในอารมณ์ดีๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินขนาด

ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ (คือราคะที่สหรคต ด้วยอุจเฉททิฏฐิ) รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา

โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์ นิวรณ์เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยุฏฐาน ตัณหาเหมือนเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุอย่างต่างๆ รากเง่าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์

บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร แดนแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหาเหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือกผูก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิชฌา อกุศลมูล คือโลภะ อันใด นี้เรียกว่า โลภะ”[1]

[1] อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-385.

ความโลภนี้โดยปกติมีลักษณะ[1] คือ ละโมบโลภมาก อยากได้สิ่งของของผู้อื่น มาเป็นของตนโดยทางทุจริต มีความหิวจัดทางจิตเป็นลักษณะ ผู้ที่ถูกโลภะครอบงำ แม้จะเป็นคนมั่งมีอยู่ดีกินดี สมบูรณ์ด้วยปัจจัย 4 และเครื่องอำนวยความสุขทางกายทุกประการ แต่ถ้าจิตยังมีโลภะอยู่ ก็ยังรู้สึกว่าหิว ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักเต็ม ท่านเปรียบเหมือนไฟไม่รู้จักพอด้วยเชื้อมหาสมุทรไม่รู้จักเต็มด้วยน้ำฉันใด คนโลภ ไม่รู้จักอิ่ม - พอ - เต็ม ด้วยปัจจัย ฉันนั้น

คนที่มีความอยาก ถ้าไม่เกินขอบเขต จนถึงขั้นแสวงหาในทางทุจริตก็ไม่ปรากฏว่ามีโทษกลับเป็นประโยชน์ในการตั้งตัว เขยิบฐานะให้ดีขึ้นโดยลำดับ แต่ถ้าอยากเกินขอบเขตก็จะทำให้แสวงหาในทางทุจริต

ความอยากมีหลายระดับ ตั้งแต่ความอยากทั่วๆ ไป เช่น ความอยากร่ำรวย ความอยากได้ดิบได้ ความอยากสอบได้ เป็นต้น ซึ่งถ้าเป็นอย่างนี้ยังไม่ถือว่า เป็น โลภะ แต่ความอยากที่เป็นโลภะ จะต้องเป็นความอยากที่ให้โทษ เปรียบเสมือน มะม่วงที่มีความสุกหลายๆ ระดับ ตั้งแต่สุกๆ ดิบๆ สุกห่าม สุกทั่ว สุกจัด สุกงอม สุกเละ และสุกจนเน่า โลภะนี้ก็เป็นความอยากในช่วงที่เน่าจนมีหนอนแล้ว เพื่อที่จะทำความรู้จักกับความอยากระดับต่างๆ มากขึ้น[2] จึงแสดงเป็นแผนภาพ ดังนี้

รติ → อิจฉา → มหิจฉา → ปาปิจฉา → โลภะ → อภิชฌา → อภิชฌา วิสมโลภะ

รติ คือ ความชอบใจ เช่น ชอบฟังเสียงเพราะๆ เห็นรูปสวยๆ ดมกลิ่นหอมๆ ลิ้มรสอร่อย ได้สัมผัสอ่อนนุ่ม ซึ่งความชอบนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนมีเป็นปกติ

อิจฉา คือ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนา เป็นการอยากในสิ่งที่ตนเองชอบ เช่น อยากได้รถคันที่ชอบไว้นั่ง อยากได้บ้านหลังที่ชอบไว้อยู่ อยากได้คนที่ชอบไว้เป็นคู่ครอง ซึ่งความอยากนี้ เป็นอาการทางจิตธรรมดา ไม่ถือว่าเสียหายอะไร

มหิจฉา คือ ความอยากใหญ่ ความมักมาก เช่น รับประทานอาหารวงเดียวกันก็คว้าเอากับข้าวอร่อยๆ ไปรับประทานเสียคนเดียว ไม่เกรงใจคนอื่น ไม่รู้จักประมาณ เกิดความเห็นแก่ตัว

---

[1] คณาจารย์โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, **แบบประกอบนักธรรมตรี อธิบายธรรมวิภาค ปริเฉทที่** 1, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, หน้า 40.

[2] พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, **พุทธศาสตร์ ภาค 2**, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 232-233.

ปาปิจฉา คือ ความอยากได้โดยวิธีวิธีสกปรก อยากได้โดยวิธีต่ำๆ เลว เป็นคนเห็นแก่ตัวอย่างแรง ใครจะดูถูกเหยียดหยามก็ไม่สนใจ ให้ตัวเองได้เป็นพอ เช่น อยากได้สตางค์เลยไปเล่นการพนัน ไม่รักษาเกียรติ ไม่รักษาชื่อเสียงของตน ทำการเอารัดเอาเปรียบผู้โง่เขลากว่า หาเลี้ยงชีพในทางต่ำ มีการเป็นโสเภณี เป็นต้น

โลภะ ความอยากได้โดยวิธีทุจริต อยากได้ในทางที่ไม่ชอบ เช่น ลัก ปล้น ฉ้อโกง ตีชิงหลอกลวงวิธีอื่นๆ แต่ยังไม่แสดงออก ความโลภนี่เองที่เป็นอกุศลมูล เป็นรากเหง้าของความชั่วสายโลภะ เมื่อโลภะนี้ขยายตัว ก็จะทำให้กรรมเกิดขึ้น โดยเริ่มต้นจากมโนกรรม

อภิชฌา ความเพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่น จ้องๆ จะเอาของเขา แต่ยังสงวนท่าที ไม่แสดงออก

อภิชฌาวิสมโลภะ ความโลภอย่างแรงจนกระทั่งแสดงออกมา เช่น ปล้นจี้ ลักขโมย

เมื่อพูดถึงวงจรของชีวิตสรรพสัตว์ เป็นธรรมดาที่ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ในวังวนของสังสารวัฏ ยังต้องมีการเวียนตายเวียนเกิดไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสก็จะคอยบังคับให้ทำกรรม และเมื่อทำกรรมก็ย่อมทำให้เกิดวิบาก วิบากก็จะส่งผลให้เกิด และทำกรรมใหม่ๆ อยู่ร่ำไป และเกิดเป็นวงจรซ้ำๆ ไปเรื่อยๆ จนยากที่หาจุดจบได้ ตราบใดที่สรรพสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้หนทางเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ชีวิตนี้ก็จะต้องเวียนวนต่อไป ในการศึกษาวิปัสสนาอันเป็นเส้นทางเพื่อให้เห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสภาพชีวิตที่กำลังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏจึงควรที่จะศึกษาและทำความเข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลสก่อนในเบื้องต้น ให้รู้จักหน้าตา สภาพการบังคับ และการส่งผลว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร

2. ลักษณะของกิเลสตระกูลโทสะ

กิเลสจำพวก โทสะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตร้อน อยากล้างผลาญ อยากทำความพินาศให้แก่คนอื่น สิ่งอื่น กิเลสพวกนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตเดือดพล่าน ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโทสะไว้ดังนี้

> “อาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เรา อาฆาตย่อมเกิดขึ้น ได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา อาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เราอาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักชอบพอของเรา

อาฆาต ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยคิดว่าผู้นี้ได้ทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา หรืออาฆาตย่อมเกิดขึ้นได้ในฐานะอันใช่เหตุ

จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความขุ่นเคือง ความพลุ่งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิดประทุษร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ

โกรธ กิริยาที่โกรธ ความโกรธมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด [และ] การคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย การคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า โทสะ"[1]

ลักษณะของโทสะ คือ การคิดทำลายคนอื่น เช่น คิดจะฆ่าให้เจ็บ คิดจะตีหัวให้แตก คิดจะเผาบ้าน เป็นต้น โทสะ เป็นอาการของจิตที่ขยายตัวขึ้นมาจากจุดเล็กๆ แต่ไม่ได้ระงับความรู้สึกอันนั้น ปล่อยให้มันขยายตัวขึ้น จนกลายเป็นโทสะ ดังภาพต่อไปนี้

อรติ → ปฏิฆะ → โกธะ → โทสะ → พยาบาท

อรติ แปลว่า ความไม่พอใจ ไม่ชอบ ความไม่ชอบ คือ จุดเริ่มต้นของกิเลสสายนี้ ความไม่ชอบ เกิดมาพร้อมกับใจของเราที่มีความอยาก เช่น อยากดู อยากฟัง อยากดม อยากลิ้ม อยากกิน อยากนอน แล้วเมื่อมันไม่ได้สมกับที่อยาก หรือมีอะไรมาขัด ความไม่พอใจก็เกิดขึ้น เช่น อยากจะแต่งตัวสวยๆ แต่พอไปหยิบเสื้อ คนรีดผ้า รีดไม่ดี ทำให้เกิดรอยไหม้ เราก็ไม่พอใจ เป็นต้น

ปฏิฆะ แปลว่า ขัดใจ หมายถึง ความขัดใจ ที่ขัดก็เนื่องจากไม่ชอบ ดังนั้น ปฏิฆะจึงเกิดจากอรติ จิตของเราถ้าเกิดขัดขึ้นมา คิดอ่านอะไรก็ไม่สะดวก คิดไม่โปร่ง จะทำอะไรมันก็ขัดข้องไปหมด เช่น วันนั้นเกิดทะเลาะกับเพื่อนในตอนเช้า วันนั้นเกือบทั้งวัน ไม่เป็นอันทำอะไร เพราะพอจะทำอะไร จิตก็แวบไปบ้าน ไปตรงที่ขัด ถ้ายังปลดที่ขัดไม่ได้ จิตก็ยังขัดอยู่อย่างนั้น ปฏิฆะนี้ ทำให้จิตกระวนกระวายมากกว่า อรติ ถ้าเปรียบอรติเหมือนจมูกเราได้กลิ่นเหม็นๆ ทำให้

[1] อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 385-386.

ไม่สบายจมูก แต่ปฏิฆะนั้นเหมือนเราถูกอุดจมูก ทำให้จำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากเหตุการณ์นั้น ถ้าสามารถระงับความขัดใจได้ เหตุการณ์ก็สงบลง ถ้าระงับไม่ได้ อาการของจิตจะแปรสภาพเป็น โกธะ

โกธะ หรือ ความโกรธ คือ ความเดือดดาลของจิต ตามธรรมดาอาการของจิตตามปกติต้องทำงาน คือ การคิด ซึ่ง การคิดนั้น มีงาน 2 อย่างคือ รับอารมณ์ และปล่อยอารมณ์ จิตที่เป็นปกติ คือ จิตที่ยอมปล่อยอารมณ์เก่า และค่อยๆ รับอารมณ์ใหม่ สลับๆ กันไป แล้วถ้าเกิดมีอะไรมาขัดจังหวะ เช่น กำลังอ่านหนังสืออยู่ มีเด็กมาเล่นเสียงดัง จิตก็ไม่พอใจและขัดใจแล้ว ก็จะสลัดอารมณ์เดิมออกไป รับอารมณ์ใหม่ คือ ที่เด็กส่งเสียงดังเข้ามาอย่างรวดเร็ว กระแสความคิดจึงสับสน กลับไปมาระหว่างการอ่านหนังสือค้าง กับการไปหาการกระทำของเด็ก การคิดเร็วเกินไป ทำให้ช่วงความคิดสั้นและถี่ เหมือนตีกลอง ถ้าตีช้าๆ ก็เงื้อได้สูง สุดแขน ถ้ารัวถี่ มือที่เงื้อก็สั้นเข้า จิตคนเราก็เหมือนกัน ถ้าโกรธแล้วช่วงความคิดสั้น และถี่ อาการอย่างนี้จึงเรียกว่า เดือดดาล

ความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตร้อน ที่ร้อนก็เพราะช่วงความถี่ยิบเร็วเกินไป เหมือนเราเอาฝ่ามือถูกับผิวหนังอย่างเร็วและถี่มากๆ จะมีอาการร้อนขึ้นทันที แต่ถึงกระนั้นความโกรธก็เป็นเพียงความวุ่นวายในตัว ถ้าโกรธจัดๆ ก็อาจถึงตัวสั่ง มือสั่น ปากสั่น แต่ถ้าฝึกใจไว้พอสมควร ก็อาจจะระงับได้ แต่ถ้าระงับไม่ไหว หรือไม่ทันท่วงที จิตก็จะมีอาการ คิดหาทางประทุษร้ายขึ้นมา คือ คิดทำลายสิ่งที่มาทำให้ตัวขัดใจ

โทสะ ได้แก่ ความคิดประทุษร้าย คือ คิดทำลาย คิดล้างผลาญ คิดให้เขาเสียหาย ให้ฉิบหายวอดวายไป เช่น ฆ่าเขา หรือฟ้องร้อง ยึดทรัพย์ เผาบ้านเรือน

โทสะนี้เมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นโทษทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น เวลามีโทสะไหม้ใจ พวกพ้องเพื่อนฝูง จนกระทั่ง พ่อแม่ ลูก ก็มองเห็นเป็นศัตรูไปหมด และผลที่สุดแม้แต่ตัวเองก็ไม่เป็นที่พอใจของตัวเอง และเวลาที่จิตถูกครอบงำด้วยโทสะ จะสั่งงานก็ปราศจากเหตุผล และลุกลามไปถึงคนรอบข้างต่อ เปรียบเสมือนลูกระเบิด พอมันระเบิดมันก็ทำลายตัวเองก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงไปทำลายวัตถุอื่นๆ ต่อไป

3. ลักษณะของกิเลสตระกูลโมหะ

กิเลส จำพวก โมหะ ได้แก่ กิเลสจำพวกทำให้จิตงุนงง หลงใหล มัวเมา มืดตื้อ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ แสดงลักษณะของโมหะไว้ดังนี้

“ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต

ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปปาทธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงเกิดขึ้น

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง

ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล

อวิชชา โอฆะ คือ อวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใดนี้เรียกว่า โมหะ”[1]

ลักษณะของโมหะ คือรู้อะไรไม่แจ่มแจ้ง แล้วหลงงมงายอยู่ในสิ่งนั้นๆ มีเรื่องอะไรพอจะพิจารณาให้รู้จริง รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่วได้ แต่ไม่พิจารณาให้รู้จริงหรือพิจารณา แต่ไม่สามารถรู้ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าโมหะ คนถูกโมหะครอบงำ เรียกกันว่า คนเจ้าโมหะ หรือคนหลงเป็นคนมืด มองไม่รู้อรรถ ไม่เห็นธรรม ย่อมทำผิดต่างๆ ได้ทุกอย่างตั้งแต่ผิดเล็กๆ น้อยๆ ขึ้นไปจนถึงขั้นอนันตริยกรรม เหมือนอย่างที่คนเจ้าโลภและเจ้าโทสะกระทำ แต่เมื่อแยกประเภทความผิดที่คนหลงกระทำที่ส่อให้เห็นว่า ทำด้วยอำนาจความโง่เขลาเบาปัญญา เช่น มัวเมา ลบหลู่คุณท่าน ตีตนเสมอท่าน หูเบา มัวเมาเผอเรอ เป็นต้น

กิเลสตระกูลโมหะนี้ แสดงตัวออกเป็นกิเลสชื่อต่างๆ กัน คือ

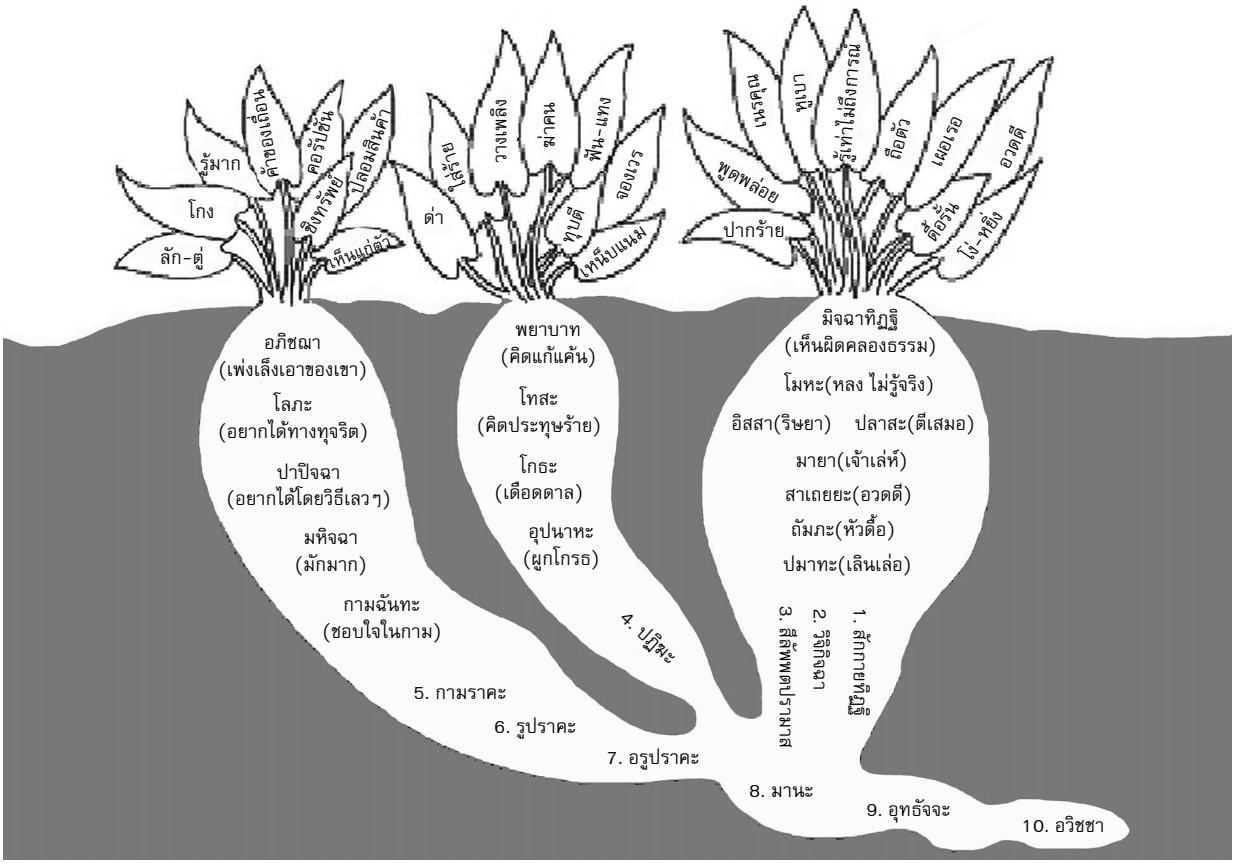
1. อวิชชา คือ ความไม่รู้พระสัทธรรม ไม่รู้เหตุผลของการเวียนว่ายตายเกิดเช่น ไม่รู้ว่าตัวเรามาจากไหน เกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน

2. โมหะ ความหลงผิด ความไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

---

[1] อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 ข้อ 691 หน้า 384-386.

3. มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า พ่อแม่ไม่มีพระคุณ เห็นว่าบุญบาปไม่มี เห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มี เป็นต้น ไม่เพียงแต่ไม่รู้เท่านั้น ยังคิดผิดเห็นผิดอีกด้วย เป็นขั้นกรรม คือ มโนกรรม

ภาพที่ 2-1 เหง้ากิเลส

คำอธิบายภาพ

เหง้าซ้ายสุด เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางกอบโกยเข้าหาตัว หวงแหน สะสม ยึดถือว่าเป็นของตัว

เหง้ากลาง เป็นพวกความชั่วร้าย ที่มุ่งไปในทางล้างผลาญ ทำจิตให้วินาศวอดวาย นี่เป็นตระกูลโทสะ เล็กกว่าทุกเหง้า แล้วถ้าดูตามลงไปถึงที่สุดของเหง้า พบว่า เหง้าโทสะนี้แยกออกจากเหง้าโลภะนั่นเอง เพราะความโกรธย่อมเกิดจากความอยากได้ เวลาพระอริยเจ้าท่านละกิเลสปรากฏว่าพวกสายโทสะนี้หลุดไปก่อน ตามหลักว่าพระอนาคามีละได้หมด ส่วนอีกสองสายไปตัดขาดเอาขั้นอรหัตมรรค

เหง้าขวาสุด นี่เป็นอีกเหง้าหนึ่งของกิเลส เรียกว่าเหง้าโมหะ เป็นกิเลสจำพวกทำให้จิตโง่เขลา เมื่อเทียบกับเหง้าอื่นๆ แล้ว เหง้านี้ ใหญ่ อ้วน รากก็ลึก ไปสุดเอาที่อวิชชา

จากภาพเราจะเห็นได้อีกว่า รากเหง้าของกิเลสก็คืออวิชชา ที่ทำให้เราฟุ้งซ่านอยู่ทุกวัน ทำให้เรามองอะไรไม่ชัด ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษ ความไม่รู้นี้จะทำให้เกิดปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ก็คือ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เมื่อความฟุ้งซ่านเข้ามาอยู่ในใจแล้ว ทำให้เกิดเป็นตัวมานะ ตัวมานะ เมื่อไม่ยึดไม่ถือแล้วทำให้แตกออกเป็น 3 สาย สายแรกเรียกว่า สายโลภะ สายตรงกลางเรียกว่า โทสะ สายที่สามเรียกว่า สายโมหะ ทั้งสามสายนี้ก็มีความแก่ความอ่อน เช่น โลภะ อยากได้ของผู้อื่น มือภิชฌา เป็นต้น โทสะความโกรธ มี อุปนาหะ เป็นต้น โมหะ ความหลง ยึดถือปฏิบัติผิดว่าถูก เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว จิตของคนเราอยู่ในฐานะไม่รู้สัจธรรม ไม่รู้เหตุผลแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ความไม่รู้นี้เป็นกิเลสอย่างหนึ่งเรียกว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลาย กิเลสทั้งสามตระกูล แต่ละตระกูลก็มีลูกกิเลสหลานกิเลสอีกมากมาย กิเลส แต่ละสายจะเริ่มฟักตัวขึ้นจากจุดละเอียด แล้วค่อยๆ ทวีความรุนแรง คือ หยาบขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งออกมาทางการกระทำ การพูดและการคิด ซึ่งเรียกว่า **กรรม**

2.5 ระดับของกิเลส

กิเลสทั้ง 3 ตระกูล ในแต่ละตระกูล แต่ละสาย มีระดับความเข้มข้นของความหยาบและละเอียดที่แตกต่างกัน โดยมีตั้งแต่ระดับที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลายเร้นลับ ไม่ปรากฏออกมาทางใด ไม่สามารถเห็นด้วยดวงตาธรรมดาของปุถุชนทั่วไป แต่เห็นได้ด้วยดวงตาของธรรมกาย กระทั่งถึงระดับที่ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ หรือมีกำลังแรงมาก สามารถบังคับครอบงำให้ประพฤติล่วงปรากฏออกมาทางกายและวาจา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. อนุสัยกิเลส คือ กิเลสนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลายอย่างเร้นลับ ไม่ปรากฏออกมาทางใด

2. ปริยุฏฐานกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากอนุสัยกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ มากระทบทางทวารต่างๆ

3. วีติกกมกิเลส คือ กิเลสที่เปลี่ยนสภาพมาจากปริยุฏฐานกิเลสที่มีกำลังแรงมาก ล่วงออกมาทางกายและวาจา

กิเลสทั้ง 3 ระดับนี้มีขั้นตอนในการเปลี่ยนสภาพ เพื่อแสดงตัวออกมาดังนี้คือ

อนุสัยกิเลสเป็นสิ่งที่ติดอยู่ในใจ ตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง กิเลสก็จะคอยบังคับใจเราอยู่ แม้ว่าจะยังไม่ได้แสดงผลออกมา แต่ก็ยังคงนอนเนื่องอยู่ในใจ กิเลสเช่นนี้เรียกว่าอนุสัย

อนุสัยกิเลสนี้จะฟูขึ้นมา เพราะมีการกระทบกันของอายตนะภายใน และภายนอก เช่น เมื่อตาไปกระทบกับรูป ก็จะเกิดรับรู้ และเกิดการปรุงแต่ง ว่าชอบ หรือไม่ชอบ ซึ่งก็จะไปกวนกิเลสที่อยู่ภายในให้ฟุ้งขึ้น เหมือนน้ำที่ตกตะกอน ยังใสๆ อยู่แล้วเราเอาวัตถุไปกวน ตะกอนก็จะฟุ้งขึ้นมาถ้าเห็นรูปสวยๆ งามๆ ก็เป็นความคิดระดับต้น ว่าอยากได้จังเลย กิเลสความโลภมันเกิดมาทันที การที่กิเลสถูกกวนให้ฟุ้งขึ้น และแสดงตัวออกมา เรียกว่ากิเลสในระดับ **ปริยุฏฐานกิเลส**

เมื่อกิเลสถูกกระทบหนักเข้าๆก็จะขุ่นหนักเข้าจนในที่สุดก็จะแสดงออกมาทางการกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา เรียกว่า **วีติกกัมมกิเลส**

2.6 กิเลสในกายต่าง ๆ

กิเลสเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวของสรรพสัตว์ แต่ว่าจำนวนหรือปริมาณนั้นแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ในทางปฏิบัติ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีค้นพบว่า กายภายในตัวเรามี 18 กาย ตั้งแต่กายมนุษย์หยาบ ถึง กายธรรมพระอรหัตต์ละเอียด พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้จัดแบ่งกายเหล่านี้เป็น 2 ประเภท คือ

1. กายในภพ คือ กายมนุษย์หยาบ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายอรูปพรหม กายอรูปพรหมละเอียด

2. กายนอกภพ คือ กายธรรมโคตรภู กายธรรมโคตรภูละเอียด กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระโสดาละเอียด กายธรรมพระสกทาคา กายธรรมพระสกทาคาละเอียด กายธรรม-พระอนาคา กายธรรมพระอนาคาละเอียด กายธรรมพระอรหัต กายธรรมพระอรหัตละเอียด[1]

ในทั้ง 18 กายนี้ ท่านค้นพบว่า กิเลสจะเข้าไปบังคับเป็นชั้นๆ ในแต่ละกาย โดยกายที่อยู่ในภพ กิเลสจะสามารถเข้าไปบังคับได้ ส่วนกายที่อยู่นอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป กิเลสไม่สามารถเข้าไปบังคับได้ เป็นเพียงแค่ร้อยไส้ สำหรับกิเลสที่มีอยู่ในกายต่างๆ ที่อยู่ในภพ พระมงคลเทพมุนี ได้อธิบายถึงความแตกต่างกันไว้ดังนี้ คือ

---

[1] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 678.

“กิเลสในกายมนุษย์ คือ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ

กิเลสในกายทิพย์ คือ โลภะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายรูปพรหม คือ ราคะ โทสะ โมหะ

กิเลสในกายอรูปพรหม คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อวิชชานุสัย”[1]

จากการที่พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวไว้ถึงลักษณะของกิเลสในกายต่างๆ จะเห็นได้ว่าในบรรดากิเลสทั้ง 3 ตระกูล การแสดงตัวเป็นกิเลสที่หยาบที่สุด จะมีอยู่ในกายมนุษย์หยาบ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ก็มีกิเลสทั้ง 3 ตระกูลนี้อยู่เช่นกัน แต่มีความละเอียดยิ่งขึ้นไป ยิ่งกายในแต่ละกายยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ กิเลสก็ยิ่งละเอียดขึ้นไปเรื่อยๆ เช่นกัน ดังนั้นกิเลสจึงเรียกชื่อต่างกันไป เพราะธรรมดากิเลสก็มีทั้งหยาบและละเอียดเช่นกัน

ในส่วนของกายนอกภพ ตั้งแต่กายธรรมชั้นโคตรภูจิตหรือโคตรภูบุคคล กิเลสไม่สามารถเข้าไปบังคับได้ แต่ร้อยไส้ได้ พระมงคลเทพมุนีได้พูดถึงกิเลสที่อยู่ในกายนอกภพไว้ดังนี้

“กายธรรมเล่า เพราะสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส เป็นสังโยชน์ เป็นปัจจัยคุ้มครองป้องกันไม่ให้หลุดไปจากโคตรภูบุคคลได้ ทั้งหยาบทั้งละเอียดเมื่อเข้าถึงพระโสดา เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้วทั้งหยาบทั้งละเอียด เพราะกามราคะ พยาบาทอย่างหยาบ บังคับอยู่ทั้งหยาบทั้งละเอียด กายพระสกทาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียดเล่า เพราะกามราคะ พยาบาทอย่างละเอียดมันบังคับอยู่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด พระสกทาคาไปไม่ได้ติดอยู่เพียงแค่พระสกทาคานี้ เมื่อเข้าถึงพระอนาคา ทั้งหยาบทั้งละเอียด ก็รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา สังโยชน์เบื้องบนนี่เอง นี่เป็นปัจจัยคุ้มครองป้องกันไม่ให้เป็นพระอรหัตได้”[2]

2.7 ลักษณะการครอบงำของกิเลส

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง อวิชชาที่เป็นต้นมูลของกิเลส แต่ไม่ได้อธิบายขั้นตอนในการเปลี่ยนเป็นกิเลสในอาการแบบต่างๆ และลักษณะการที่เข้ามาครอบงำ สำหรับในภาคปฏิบัติที่เห็นด้วยจักขุของธรรมกาย จะรู้ว่าสิ่งที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายทั้งปวง คือ อวิชชา

---

[1] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537, หน้า 3.

[2] เล่มเดียวกัน หน้า 272.

ซึ่งมองด้วยจักขุธรรมกายจะมีลักษณะเป็นจุดดำสนิทสุดๆ หุ้มศูนย์กลางของธาตุธรรมเห็น จำ คิด รู้ ของกายมนุษย์เอาไว้ มีลักษณะเป็นดวงดำๆ ดำสุดๆ ดำกว่ากิเลสที่ตรงอื่น จะมีลักษณะเป็นจุดเล็กๆ ดำ แล้วก็หุ้มศูนย์กลางของเห็น จำ คิด รู้ ของเรา

เมื่อหุ้ม เห็น จำ คิด รู้ ของเราได้แล้ว มันก็หุ้มไปตามธาตุธรรมต่างๆ ของเราได้ทั้งหมด ตลอดทุกกาย ทุกสาย ตั้งแต่กายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม กายธรรมโคตรภู กายธรรมพระโสดา กายธรรมพระสกทาคามี และกายธรรมพระอนาคามี มันจะหุ้มแล้วก็ร้อยเชื่อมกันไปเป็นสาย ทำให้กายเหล่านี้ไม่สามารถหลุดพ้นออกจากภพสามนี้ไปได้ เป็นสายเชื่อมต่อไปตลอดทุกกายตั้งแต่กายมนุษย์ จนถึง กายพระอนาคามี ยกเว้น กายธรรมพระอรหัตเท่านั้นที่อวิชชาไม่สามารถเชื่อมได้ สิ่งเหล่านี้ทำให้ไม่รู้แจ้ง เห็นจริง ในสิ่งต่างๆ คือ ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท 12

อวิชชาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสังโยชน์ ถ้ามองไปในกลางด้วยธรรมจักขุของธรรมกายก็จะเห็นสังโยชน์เหมือนกับเชือกที่ผูกไว้ โดยสังโยชน์นี้จะร้อยไส้ขยายออกมาหุ้มอวิชชาเอาไว้หนาขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ร้อยแต่ละกายเอาไว้ทำให้กายเหล่านั้นไม่สามารถออกจากภพไปสู่พระนิพพานได้ ที่ไปอยู่ในพระนิพพานได้มีกายเดียวคือกายธรรมพระอรหัต กายอื่นไม่สามารถเข้าไปได้

สังโยชน์ที่อยู่ในกายของกายในภพ สามารถที่จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาได้มากมาย เวลาสังโยชน์เข้ามาบังคับ หลวงปู่วัดปากน้ำมักจะพูดคำว่า หุ้ม เคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไส้ มันจึงแสดงอาการต่างๆ ออกมาเป็น อาสวะ โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิวรณ์ กิเลส และแตกเป็นเหง้า 3 เหง้า

สังโยชน์ที่อยู่ในกายนอกภพคือ ตั้งแต่กายธรรมเป็นต้นไป สังโยชน์จะแตกกิ่ง ก้าน สาขา ออกมาไม่ได้ เป็นได้แต่เพียงร้อยไส้ สังโยชน์ในกายธรรมนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า สังโยชน์ เพราะร้อยผูกเอาไว้ ด้วยเหตุนี้เองกายธรรมจึงเป็นสภาพบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่ถูกหุ้ม เคลือบ โดยกิเลสได้

สำหรับสังโยชน์นี้แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ สังโยชน์เบื้องสูง สามารถร้อยได้ในกายธรรมทุกกาย ยกเว้นกายธรรมอรหัตต์ และสังโยชน์เบื้องต่ำ ร้อยได้ตั้งแต่กายธรรมโคตรภู ถึงกายธรรมอนาคามี

การที่กิเลสฟุ้งขึ้นมาก็เพราะที่เห็น จำ คิด รู้ มีอวิชชา ตั้งแต่กายมนุษย์ร้อยไปถึงกายธรรมอนาคามี โดยธรรมดาแล้วกิเลสจะแตกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ เข้ามาหุ้มเคลือบ เอิบอาบ ซึมซาบ ปนเป็น สวมซ้อน ร้อยไส้ เข้ามาปนอยู่ในนี้หมด ไม่ว่าจะเป็นกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง มีลักษณะสีเดียว คือ สีดำ

เราจะรู้ได้ว่า กิเลสที่เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นอย่างไร ถ้าเรามองด้วยธรรมจักขุของธรรมกายแล้ว เราจะรู้ได้ว่าดวงดำๆ นี้เป็นกิเลสโดยการรู้รสของกิเลสนั้นๆ ยกตัวอย่างเช่น เราดื่มน้ำโอเลี้ยงกับทานน้ำปลา หรือซีอิ้ว สีดำเหมือนกัน แต่เวลาชิมแล้วรสชาติไม่เหมือนกัน

ดังนั้นไม่ว่าธรรมหรืออธรรมล้วนแต่มีรสทั้งสิ้นดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมว่า **"ธมฺมรโส สพฺพรสํ ชินาติ แปลความว่า รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง"** เวลาเข้าถึงดวงธรรมต่างๆ ดวงปฐมมรรค ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุติ ดวงวิมุติญาณทัสสนะ ดวงทั้งหมดก็มีเป็นดวงใสๆ หมด จะรู้ได้ว่าดวงแต่ละดวงต่างกันก็ดูที่รส เมื่อเข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับดวงนั้นแล้ว ก็จะรู้ถึงรส หรือความรู้สึกว่านี่แหละคือรสแห่งศีล นี่แหละคือรสแห่งสมาธิ ฯลฯ จะรู้ขึ้นมาเอง เมื่อลิ้มรสของดวงธรรมนั้น เหมือนกับเราดื่มโอเลี้ยง เราก็รู้ว่านี่คือโอเลี้ยง เมื่อรับประทานน้ำปลา เราก็รู้ว่านี่คือน้ำปลา เมื่อทานซีอิ๊วเราก็รู้ว่านี่คือซีอิ๊ว

นอกจากนี้เวลากิเลสครอบงำใจมนุษย์จะทราบว่าเป็นกิเลสตัวใดได้ด้วยสังเกตที่เบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ เมื่อมองด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย จะพบว่า ในหัวใจของเรามีน้ำเลี้ยงหัวใจ ในน้ำเลี้ยงหัวใจมีดวงจิตลอยอยู่ เมื่อกิเลสเข้ามาบังคับใน ศูนย์กลางกายทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจมีสีแตกต่างกันออกไป ถ้าเป็นความโลภเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีแดง ถ้าเป็นความโกรธเข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเขียว ถ้าเป็นความหลง เข้ามาบังคับทำให้น้ำเลี้ยงหัวใจเปลี่ยนเป็นสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ดังนั้น สีของน้ำเลี้ยงหัวใจจะเปลี่ยนไปตามกิเลสที่เข้ามาบังคับในศูนย์กลางกาย

2.8 ทุกข์โทษภัยจากกิเลส

สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง ชั่วร้าย ตกต่ำลำบาก คอยแต่เบียดเบียนทำลาย แผดเผา ก่อให้เกิดทุกข์โทษภัยแก่ใจ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "โลภะ โทสะและโมหะ เกิดแล้วในตน ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มีจิตอันลามก เหมือนขุยของตน ย่อมเบียดเบียนไม้ไผ่ ฉะนั้น"[1]

จากพุทธพจน์บทนี้ จะพิจารณาเห็นได้ว่า กิเลส เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นและฝังตัวอยู่ในใจของทุกคนมาตั้งแต่เกิด ถ้ามีสิ่งเร้ามากระตุ้นก็จะกำเริบขึ้นแล้วแผ่ขยายตัวออก

[1] ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ติกนิบาต, อรรถกถา มก. เล่ม ที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

ปกคลุม ครอบงำ ชำแรก กัดกร่อน บังคับบัญชา บีบคั้นจิตใจ ให้คิดแต่เรื่องร้าย ๆ อันเป็นสาเหตุให้คนเราแสดงพฤติกรรมชั่วร้าย และทำร้ายตัวเราเองในที่สุด[1]

ในพระไตรปิฎก ปรากฏพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทุกข์โทษภัย อันเกิดจากกิเลสไว้โดยประการต่าง ๆ ซึ่งจะขอยกนำมาแสดงพอสังเขปดังนี้

> "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลซึ่งเกิดเพราะความโลภ ความโกรธ โมหะครอบงำ มีจิตอันอกุศลธรรมกลุ้มรุม ในปัจจุบันย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อน เมื่อแตกกายตายไป ทุคติเป็นอันหวังได้"[2]

> สมณพราหมณ์เศร้าหมอง เพราะราคะและโทสะ เป็นคนอันอวิชชาหุ้มห่อ เพลิดเพลิน รูปที่น่ารัก เป็นคนไม่รู้... ไม่มีสง่า ไม่ผ่องใส ไม่บริสุทธิ์ มีกิเลสธุลีดุจมฤค ถูกความมืดรัดรึง เป็นทาส ตัณหา พร้อมด้วยกิเลสเครื่องนำไปสู่ภพ ย่อมเพิ่มพูนสถาน ทิ้งซากศพให้มาก ย่อมถือเอาภพใหม่ต่อไป ฯ[3]

> อกุศลมูล 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย
>
> ชนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีความสุขหนอ
>
> ชนผู้ถึงเวท(คือ อริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล
>
> ท่านจงดูชนผู้มีกิเลสเครื่องกังวลเดือดร้อนอยู่
>
> ชนเป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์ในชนย่อมเดือดร้อน ฯ"[4]

พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ผู้เป็นเอตทัคคะด้านปัญญา ได้อธิบายแสดงทุกข์โทษภัยของกิเลสโดยประการต่าง ๆ ไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส-กามสุตตนิทเทส ว่า

---

[1] พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทัตตชีโว), คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์, กรุงเทพฯ: กรานิคอาร์ตพริ้นติ้งจำกัด 2545, หน้า 5.

[2] อังคุตรนิกาย ติกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 509 หน้า 377.

[3] ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ติกนิบาต, อรรถคาถา มก. เล่มที่ 45 ข้อ 228 หน้า 338.

[4] วินัยปิฎก จุลวรรค ทุติยภาค, มก. เล่มที่ 9 ข้อ 635 หน้า 534.

“กิเลสทั้งปวง... ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคล... ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรธานไปแห่งกุศลธรรม...

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก...

โลภะ... โทสะ... โมหะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน... ยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด... ยังจิตให้กำเริบ... เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชน ย่อมไม่รู้สึกภัยนั้น คนผู้หลงแล้ว ย่อมไม่รู้อรรถ... ย่อมไม่เห็นธรรม เมื่อใดความหลงครอบงำนรชน เมื่อนั้น นรชนนั้น ย่อมมีความมืดตื้อ...

โลภะ... โทสะ...โมหะ เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก... ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขนลุก บาปวิตกในใจ ตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้ว ผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกกาที่ข้อเท้าไว้ ฉะนั้น...”[1]

เมื่อพิจารณาเราจะเห็นได้ว่า ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลส กิเลสยังคงมีอยู่ ยังหลงเหลือเหตุเศษเชื้อของกิเลสอยู่ในใจมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ยังอาจต้องกระทำกรรมที่เป็นบาปอกุศลอันเป็นเหตุให้ประสบทุกข์โทษภัยมากมาย เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

กิเลสแม้ยังมีอยู่ในใจ แต่เราย่อมเป็นใหญ่ในใจของเราเอง ด้วยการหมั่นฝึกฝนอบรมใจของตน เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้ใจใสสะอาดบริสุทธิ์ หยุดนิ่ง เข้าถึงพระธรรมกายภายใน และไปปราบต้นเหตุของกิเลสทั้งหลาย เราทุกคนก็ย่อมเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงอย่างแท้จริง

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 2 กิเลส จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 2 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 2
แล้วจึงศึกษาบทที่ 3 ต่อไป

[1] ขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสุตตนิทเทส, มก. เล่มที่ 66 หน้า 311.

บทที่ 3
กรรม-วิบาก

เนื้อหาบทที่ 3
กรรม - วิบาก

3.1 กฎแห่งกรรม

3.2 ความหมายของกรรม

3.3 ประเภทของกรรม

3.3.1 ลักษณะการจัดประเภทของกรรม

3.3.2 รายละเอียดของกรรม

3.3.3 กรรมอย่างเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง

3.4 ความหมายของวิบาก

3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม

3.5.1 ลักษณะการให้ผลของกรรม

3.5.2 การหยุดให้ผลของกรรม

3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ

3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ

แนวคิด

1. กรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา มีลักษณะ 2 อย่าง คือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม ซึ่งสามารถปรากฏออกมาได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ

2. กรรมมี 12 อย่าง จัดแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กรรมที่ให้ผลตามกาล กรรมให้ผลตามความหนักเบา และกรรมให้ผลตามหน้าที่

3. วิบาก คือ ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ มีลักษณะการให้ผล 4 แบบ คือ กรรมดำวิบากดำ กรรมขาว วิบากขาว กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากดำและขาว กรรมไม่ดำ ไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว

4. กรรมและวิบากในทางปฏิบัติมีลักษณะเป็นดวง มี 3 ชนิด เรียกว่า ดวงบุญ ดวงบาป ดวงไม่บุญไม่บาป ซึ่งจะมีภาพของการกระทำเก็บไว้ ในดวงแต่ละอย่างจะมีดวงวิบากซ้อนอยู่ ซึ่งจะมีภาพของผลแห่งการกระทำเก็บไว้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความหมายและประเภทของกรรมได้

2. เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความหมายของวิบากและลักษณะการส่งผลได้

3. เพื่อให้นักศึกษารู้ลักษณะกรรมและวิบากในทางปฏิบัติ

บทที่ 3
กรรม - วิบาก

ดังที่ได้กล่าวถึงบทที่แล้ว เกี่ยวกับกิเลสที่เป็นต้นเหตุของวงจรสังสารวัฏ ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้มาศึกษาต่อเกี่ยวกับกรรมอันเกิดจากกิเลสนั้น และวิบากกรรมที่ส่งผลตามมาว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร และลักษณะวงจรสังสารวัฏที่ทำให้สรรพสัตว์หลุดพ้นได้ยากต่อไป

3.1 กฎแห่งกรรม

องค์สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสว่า

"กมฺมุนา วตฺตติ โลโก
กมฺมุนา วตฺตติ ปชา
กมฺมนิ พนฺธนา สตฺตา
รถสฺสาณีว ยายโต"[1]

"โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม
หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม
สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรม
เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไปฉะนั้น"[2]

พุทธภาษิตบทนี้แสดงให้ทราบถึงเรื่องของกรรม เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าสรรพสัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม เป็นอยู่ในกฎแห่งกรรม เรื่องของกรรมนี้มีประเด็นสำคัญที่ควรศึกษา คือ กฎแห่งกรรม (กฎแห่งการกระทำ) กรรม (การกระทำ) และวิบาก (ผลแห่งกรรม)

---

[1] มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525, เล่มที่ 13 ข้อที่ 707 หน้า 648. (สุตฺตนฺตปิฏเก มชฺฌิมปณฺณาสกํ มชฺฌิมปณฺณาสกํ พฺราหฺมณวคฺโค ปณฺจโม วาเสฏฺฐสุตฺตํ อฏฺฐมํ)

[2] วาเสฏฐสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต, มก. เล่มที่ 47 หน้า 581.

กฎแห่งกรรม คือ กฎแห่งการกระทำ เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็นกฎแห่งธรรมชาติ เป็นกฎอันเป็นสากลแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง และเป็นความรู้ที่ทุกคนควรต้องศึกษาเพื่อความปลอดภัยในสังสารวัฏ

กฎแห่งกรรมเป็นหลักคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เป็นต้นว่า

"บุคคลทำกรรมใด ย่อมมองเห็นกรรมนั้นในตน
ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว
บุคคลหว่านพืชเช่นใด ผลย่อมงอกขึ้นเช่นนั้น"[1]

"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม
มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้"[2]

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นมาและอนาคตที่จะเป็นไปของเราทุกคน เพราะว่าความเป็นตัวเราในปัจจุบันทั้งด้านรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ อีกทั้งความเป็นอยู่โดยประการต่างๆ ของเรา ล้วนเป็นผลอันมาจากกรรมที่เราได้กระทำไว้ในอดีตนับภพนับชาติไม่ถ้วน

3.2 ความหมายของกรรม

สิ่งที่เรียกว่า "กรรม" ตามความหมายในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า

"เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมำ กโรติ กาเยน วาจาย มนสาติ..."[3]

หมายความว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่า กรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงทำด้วยกาย วาจา ใจ

---

[1] เวนสาขชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, มก. เล่มที่ 58 หน้า 723-724.

[2] อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อัฏสาลินี, มก. เล่มที่ 75 หน้า 232.

[3] อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ, สยามรัฐ เล่มที่ 37 ข้อ 1281 หน้า 422.

กรรมหรือการกระทำ จึงต้องมีพื้นฐานจากเรื่องของเจตนา

เจตนา หมายถึง สภาพความนึกคิดที่มีความจงใจเป็นสิ่งประกอบสำคัญคือ ต้องคิดไว้ก่อนล่วงหน้าแล้วจึงกระทำ เจตนาจึงจัดเป็นแก่นสำคัญที่สุดของการกระทำ เป็นตัวที่ทำให้การกระทำมีความหมาย การกระทำที่มิได้เกิดจากความจงใจไม่อาจเรียกว่าเป็นการกระทำได้

กรรมสามารถแสดงออกมาได้ 3 ทาง ได้แก่ การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยกรรมแบ่งออก 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศลกรรม และฝ่ายอกุศลกรรม ตามอำนาจของต้นเหตุที่เกิดขึ้นและผลที่ปรากฏ

1. ฝ่ายกุศลกรรม หมายถึง กรรมฝ่ายดี เป็นการกระทำที่บุคคลทำด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นการกระทำที่ไม่มีโทษ ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตแช่มชื่นเบิกบาน มีสุขเป็นผล ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ เกิดแต่อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นกุศลกรรมนั้นหาโทษมิได้ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล”[1]

“บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีหัวใจแช่มชื่น เบิกบานเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วเป็นการดี”[2]

กุศลกรรมเป็นการกระทำที่ดีงาม ไม่ผิดศีล ไม่ผิดธรรม ไม่ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่มีทุกข์โทษภัยเดือดร้อนในภายหลัง แต่ก่อให้เกิดบุญบารมีและกุศลธรรม พฤติกรรมที่จัดเป็นกุศลกรรมคือกุศลกรรมบถ 10 สามารถแบ่งออก 3 ทาง ตามการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ ดังนี้

1. กายสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางกาย มี 3 ประการ คือ 1) ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่ยังมีชีวิต 2) อทินนาทานา เวรมณี งดเว้นจากการลักขโมยของที่ผู้อื่นไม่ให้ 3) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

2. วจีสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางวาจา มี 4 ประการ คือ 1) มุสาวาทา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเท็จ 2) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี งดเว้นจากการพูดส่อเสียด 3) ผรุสายวาจาย เวรมณี งดเว้นจากการพูดคำหยาบ 4) สัมผัปปลาปา เวรมณี งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

---

[1] ปฐมนิทานสูตร, อังคุตตนิกาย ติกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 551 หน้า 521.

[2] เขมสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 24 ข้อ 281 หน้า 367.

3. มโนสุจริต หมายถึง การกระทำดีทางใจ มี 3 ประการคือ 1) อนภิชฌา ไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น 2) อัพยาบาท ไม่คิดปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น 3) สัมมาทิฏฐิ คิดถูกเห็นถูก

2. ฝ่ายอกุศลกรรม หมายถึง กรรมฝ่ายชั่ว เป็นการกระทำที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เป็นการกระทำที่มีโทษ เดือดร้อนในภายหลัง มีน้ำตานองหน้า ร้องไห้อยู่ มีทุกข์เป็นผล ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“กรรมที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เกิดแต่โลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล”[1]

“บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนภายหลัง มีหน้านองด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดีเลย”[2]

อกุศลกรรมเป็นการกระทำที่ไม่ดีไม่งาม ผิดศีล ผิดธรรม ทำให้จิตเศร้าหมอง มีทุกข์โทษภัยเดือดร้อนในภายหลัง ก่อให้เกิดบาปและกุศลธรรม พฤติกรรมที่จัดเป็นอกุศลกรรม คือ อกุศลกรรมบถ 10 สามารถแบ่งออก 3 ทาง ตามการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจาและใจ ดังนี้คือ

1. กายทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางกาย มี 3 ประการ คือ 1) ปาณาติบาต การจงใจฆ่าสัตว์ที่ยังมีชีวิต 2) อทินนาทาน การจงใจลักขโมยของที่ผู้อื่นไม่ให้ 3) กาเมสุมิจฉาจาร การจงใจประพฤติผิดในกาม

2. วจีทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางวาจา มี 4 ประการ คือ 1) มุสาวาท การจงใจพูดเท็จ 2) ปิสุณายวาจา การจงใจพูดส่อเสียด 3) ผรุสาวาจา การจงใจพูดคำหยาบ 4) สัมผัปปลาปะ การจงใจพูดเพ้อเจ้อ

3. มโนทุจริต หมายถึง การกระทำชั่วทางใจ มี 3 ประการ คือ 1) อภิชฌา คิดเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น 2) พยาบาท คิดปองร้ายเบียดเบียนผู้อื่น 3) มิจฉาทิฏฐิ คิดผิดเห็นผิด

---

[1] ปฐมนิทานสูตร, อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต, มก. เล่มที่ 34 ข้อ 551 หน้า 520.

[2] เขมสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 24 ข้อ 281 หน้า 367.

3.3 ประเภทของกรรม

ในที่นี้จะได้อธิบายรายละเอียดแห่งกรรม ซึ่งจัดแบ่งเป็นประเภทต่างๆ

3.3.1 ลักษณะการจัดประเภทของกรรม

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้จัดโครงสร้างภาพรวมของกรรม โดยจำแนกกรรมเป็น 3 ประเภท ดังนี้[1]

ประเภทที่ 1 กรรมให้ผลตามความหนักเบา มี 4 อย่าง คือ

1) ครุกรรม หรือครุกรรม กรรมหนัก ฝ่ายดีหมายถึง ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ฝ่ายชั่วหมายถึง อนันตริยกรรม 5 คือ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสงฆ์ผู้สามัคคีกันให้แตกกัน

2) อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม กรรมทำบ่อยจนเสพคุ้น กรรมที่ทำจนเคยชิน ทำมากทำสม่ำเสมอ กรรมนี้จะให้ผลยั่งยืนมาก

3) อาสันนกรรม หรือทาสันนกรรม กรรมใกล้ตายคือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิต มีอานุภาพให้บุคคลไปสู่สุคติหรือทุคติได้ ถ้าเขาหน่วงเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย

4) กตัตตากรรม หรือกตัตตาวาปนกรรม กรรมสักแต่ว่าทำ หมายถึง ทำไปโดยไม่รู้ ไม่ได้เจตนา

ประเภทที่ 2 กรรมให้ผลตามกาล มี 4 อย่าง คือ

1) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบันชาติ

2) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า

3) อปรปริยายเวทนียกรรม หรืออปราปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อๆ ไป ให้ผลหลังจากอุปัชชเวทนียกรรม คือ ให้ผลเรื่อยไป สบโอกาสเมื่อใด ให้ผลเมื่อนั้น

4) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล หรือไม่ได้โอกาสให้ผล

---

[1] ปรีชา คุณาวุฒิ, พุทธปรัชญาเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ประเภทที่ 3 กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี 4 อย่าง คือ

1) ชนกกรรม กรรมทำหน้าที่นำไปเกิด หรือส่งให้เกิดในกำเนิดต่างๆ เปรียบเสมือนมารดาของทารก ชนกกรรมนี้เป็นผลของอาจิณณกรรมบ้าง อาสันนกรรมบ้าง

2) อุปัตถัมภกกรรม กรรมทำหน้าที่สนับสนุน หรืออุปถัมภ์ เป็นเสมือนพี่เลี้ยงหรือนางนม

3) อุปปีฬกกรรม กรรมทำหน้าที่บีบคั้น มีหน้าที่บีบคั้นกรรมดีกรรมชั่วให้เพลาลง

4) อุปฆาตกกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม กรรมทำหน้าที่ตัดรอน มีหน้าที่ตัดรอนกรรมทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล

3.3.2 รายละเอียดของกรรม

รายละเอียดของกรรม 12 มีอธิบายดังต่อไปนี้[1]

เมื่อกรรมนำไปปฏิสนธิในภพใหม่ คือ คนที่ทำกรรมดีไว้ย่อมไปเกิดในภพที่ดี คนทำกรรมชั่วไว้มากไปเกิดในภพที่ชั่ว กรรมที่ส่งให้เกิดนั้น เรียกว่า ชนกกรรม สมมติว่าชนกกรรมฝ่ายดีส่งให้เกิดในตระกูลที่ดี มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินสมบัติและบริวาร มีตระกูลสูง เขาเกิดเช่นนั้นแล้วไม่ประมาท หมั่นหาทรัพย์เพิ่มเติม รักษาทรัพย์เก่าให้มั่นคง มีความเคารพนบนอบต่อผู้ควรเคารพถนอมน้ำใจบริวารด้วยการสงเคราะห์ เอื้อเฟื้อ พูดจาไพเราะ ทำประโยชน์ให้ และวางตนเหมาะสม การกระทำเช่นนั้นเป็นอุปัตถัมภกกรรม ช่วยส่งเสริมผลของกรรมดีเก่า รวมกับกรรมใหม่ ทำให้มีความมั่งคั่งมากขึ้น มีบริวารดีมากขึ้น

ตรงกันข้าม ถ้าได้ฐานะเช่นนั้นเพราะกุศลกรรมในอดีตส่งผลให้แล้ว แต่ประมาทผลาญทรัพย์สินด้วยอบายมุขนานาประการ เช่น เกียจคร้านทำการงานและคบมิตรเลว เป็นต้น กรรมของเขานั้นมีสภาพเป็นอุปปีฬกกรรม บีบคั้นให้ต่ำต้อยลงจนสิ้นเนื้อประดาตัว บริวารก็หมดสิ้น ถ้าเขาทำชั่วมากขึ้น กรรมนั้นจะกลายเป็นอุปฆาตกกรรม ตัดรอนผลแห่งกรรมดีเก่าให้สิ้นไป กลายเป็นคนล่มจม สิ้นความรุ่งเรืองในชีวิต

อีกด้านหนึ่ง สมมติว่า บุคคลผู้หนึ่งเกิดมาลำบากยากเข็ญขัดสนทั้งทรัพย์และบริวาร รูปร่างผิวพรรณก็ไม่งาม เพราะอกุศลกรรมในชาติก่อนหลอมตัวเป็นชนกกรรมฝ่ายชั่ว เมื่อเกิดมาแล้วประกอบกรรมชั่วซ้ำเข้าอีก กรรมนี้มีสภาพเป็นอุปัตถัมภกกรรมช่วยสนับสนุนกรรมเก่าให้ทวีแรงขึ้น ทำให้ฐานะของเขาทรุดหนักลงไปกว่าเดิม

---

[1] วศิน อินทสระ, หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2543, หน้า 17-22.

แต่ถ้าเกิดมาต่ำต้อยเช่นนั้นแล้วไม่ประมาท อาศัยความเพียรพยายามในทางที่ชอบ ถือเอาความอุตสาหะเป็นแรงหนุนชีวิต รู้จักคบมิตรดี กรรมของเขานั้นมีสภาพเป็นอุปปีฬกกรรม บีบคั้นผลของอกุศลกรรมเก่าให้เพลากำลังลง เขามีความเพียรในทางที่ชอบมากขึ้น ขวนขวายในทางบุญกุศลมากขึ้น กรรมของเขาแปรสภาพเป็นอุปฆาตกกรรมหรืออุปัจเฉทกกรรม ตัดรอนผลแห่งอกุศลกรรมเก่าให้ขาดสูญ จนในที่สุดเขาเป็นคนตั้งตนได้ดี มีหลักฐานมั่นคง

ที่กล่าวมานี้คือ กรรมจัดตามหน้าที่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าหน้าที่ของกรรม ซึ่งมีลักษณะหน้าที่ให้เกิด อุปถัมภ์ บีบคั้น และตัดรอน

ส่วนกาลที่ให้ผล และแรงหนักเบาของกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันมากคือ กรรมหนัก (ครุกรรม) ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว จะให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็น (ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม) ส่วนกรรมที่เป็นอาจิณ หรือพหุลกรรมนั้น ถ้ายังไม่มีโอกาสให้ผลในชาติปัจจุบันก็จะยกยอดไปให้ผลในชาติถัดไป (อุปัชชเวทนียกรรม) และชาติต่อไป (อปราปรเวทนียกรรม) สุดแล้วแต่โอกาสที่ท่านเปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อ ทันเข้าเมื่อใดกัดเมื่อนั้น

กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิต (อาสันนกรรม) นั้น มักให้ผลก่อนกรรมอื่น เพราะจิตไปหน่วงอารมณ์นั้นไว้แน่นไม่ว่าเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว กรรมนั้นใกล้จุติจิตและใกล้ปฏิสนธิจิต แม้บางคราวจะมีกำลังน้อยก็ให้ผลก่อนกรรมอื่น เปรียบเหมือนรถติดไฟแดง เมื่อไฟเขียวอันเป็นสัญญาณให้รถไปได้เปิดขึ้น รถคันหน้าแม้มีกำลังวิ่งน้อยก็ออกได้ก่อน พอผ่านสี่แยกไปแล้ว รถที่มีกำลังดีกว่าย่อมแซงขึ้นหน้าไปได้

ในตำรา ท่านเปรียบผลของอาสันนกรรมว่าเหมือนวัวที่ขังรวมกันอยู่ในคอก รุ่งเช้ามาออกันอยู่ที่ประตูคอก พอนายโคบาล (คนเลี้ยงโค) เปิดประตูคอก วัวตัวใดอยู่ใกล้ประตูที่สุด ไม่ว่าจะเป็นแม่โค ลูกโค หรือโคแก่ก็ตาม ย่อมออกมาได้ก่อน แต่เนื่องจากกำลังเพลา พอออกมาในที่โล่งแล้ว วัวตัวใดมีกำลังมาก วัวนั้นย่อมเดินขึ้นหน้าไป ผลของอาสันนกรรมให้ผลก่อนก็จริง แต่ให้ผลในระยะสั้น เมื่อสิ้นแรงของอาสันนกรรมแล้วก็เป็นโอกาสของอาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม คือ กรรมที่ตนทำจนเคยชิน ทำจนเป็นนิสัย

ส่วนกรรมที่ทำโดยไม่เจตนา ที่เรียกว่า กตัตตากรรม หรือกตัตตาวาปนกรรม สักแต่ว่าทำนั้นให้ผลน้อยที่สุด กำลังเพลาที่สุด เมื่อกรรมอื่นไม่มีจะให้ผลแล้ว กรรมนี้จึงจะให้ผล เป็นเหมือนหนี้รายย่อยที่สุด

กรรมใดคอยโอกาสให้ผลอยู่ แต่ไม่มีโอกาสเลยจึงเลิกแล้วต่อกันไม่ให้ผลอีก กรรมนั้นเรียกว่า อโหสิกรรม เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่เก็บไว้นานเกินไปหรือถูกคั่วให้สุกด้วยไปเสียแล้ว ไม่มีโอกาสงอกขึ้นได้อีก

3.3.3 กรรมอย่างเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง

กรรมอย่างเดียวกัน อาจเรียกชื่อต่างออกไปตามหน้าที่ กาล และความหนักเบา เช่น การฆ่ามารดาบิดาจัดเป็นกรรมหนัก (ครุกรรม) เมื่อให้ผลในปัจจุบัน เช่น ถูกฆ่าตอบ หรือต้องถูกจองจำได้รับทุกข์ทรมานในชาติปัจจุบัน พอเขาสิ้นชีพลงไปเสวยทุกข์ในนรก กรรมนั้นเป็นอุปัชชเวทนียกรรม กรรมนั้นเที่ยวติดตามให้ผลอยู่ภพแล้วภพเล่า กรรมนั้นเป็นอปราปรเวทนียกรรม เมื่อให้ผลจนเต็มที่แล้วสมควรแก่เหตุแล้วก็เลิกให้ผล หรือผู้ทำกรรมนั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์เสียก่อน สิ้นชาติสิ้นภพแล้ว กรรมนั้นตามให้ผลไม่ได้อีก จึงกลายเป็นอโหสิกรรม เปรียบเหมือนบุคคลคนเดียวเรียกได้หลายอย่าง เช่น เป็นลูกของพ่อแม่ เป็นพ่อของลูก เป็นสามีของภรรยา เป็นนายของลูกน้อง เป็นครูของศิษย์ เป็นต้น

กรรมที่บุคคลทำแล้ว จะให้ผลครั้งเดียวพ้นไปก็หาไม่ ย่อมตามให้ผลครั้งแล้วครั้งเล่าชาติแล้วชาติเล่าจนกว่าจะสิ้นแรงหมดไป เปรียบเหมือนต้นไม้ที่บุคคลปลูกไว้เพียงครั้งเดียว แต่ให้ผลเป็นร้อยๆ ครั้ง จนกว่าจะตายไป

ส่วนอาสันนกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนตาย จะเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วก็ตาม ที่ว่าให้ผลก่อนนั้นเพราะมีช่วงใกล้ชิดกับการปฏิสนธิในภพใหม่จึงให้ผลทันทีในขณะที่บุคคลเคลื่อนจากภพเก่าสู่ภพใหม่นั่นเอง แต่ให้ผลในระยะสั้นดังกล่าวแล้ว การตามให้ผลยั่งยืน เป็นหน้าที่ของอาจิณณกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเป็นประจำ

สมมติว่า บุคคลผู้หนึ่งทำความดีด้วยกาย วาจา ใจ เป็นอันมาก หมั่นประกอบบุญกุศลตลอดชีวิต แต่ชีวิตปุถุชนย่อมเคยประกอบกรรมชั่วมาบ้างไม่มากก็น้อย ถ้าในขณะใกล้ตายเขามิได้ระลึกถึงบุญกุศลของเขาเลย กลับระลึกแต่บาปเล็กน้อยที่เคยทำ แรงบาปนั้นจะให้ผลทันทีส่งให้เขาถือปฏิสนธิในกำเนิดที่ต่ำทราม เช่นนรกหรือสัตว์เดรัจฉาน หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะลำบากยากเข็ญอยู่ชั่วระยะหนึ่งเพียง 7 วัน 15 วัน หรือ 1 เดือน 1 ปี เป็นต้น แล้วผลแห่งอกุศลกรรมนั้นจะหมดกำลัง เปิดโอกาสให้ผลบุญกุศลที่เขาเคยสั่งสมไว้เป็นประจำให้ผลต่อไป เขาจะประสบความสุขความเจริญได้ที่พึ่งที่พักพิงอย่างดี และมีความสุขตลอดชีวิตใหม่

ในทางตรงกันข้าม บุคคลอีกผู้หนึ่งทำความชั่วเป็นอาจิณ แต่ถึงกระนั้น ก็เคยทำกรรมดีมาบ้างไม่มากก็น้อย เมื่อจวนเวลาตาย เขาระลึกถึงแต่กรรมดีที่เคยทำ เช่น เคยถวายอาหารแด่พระสงฆ์ เคยช่วยเหลือคนเจ็บ เคยช่วยชีวิตสัตว์ให้รอดตาย เป็นต้น เขามิได้ระลึกถึงกรรมชั่วระลึกถึงแต่กรรมดี หรือญาติพี่น้องให้เขาได้ให้ทาน รักษาศีล เจริญพระพุทธคุณ ในขณะนอนเจ็บเตรียมตัวตายอยู่ เขาระลึกถึงแต่ความดีแม้เพียงเล็กน้อย หากตายลงในขณะจิตเช่นนั้น

เขาจะต้องไปถือปฏิสนธิในกำเนิดที่ดีก่อน แต่เนื่องจากผลแห่งกรรมดีน้อยมาก จึงหย่อนกำลังให้ผลเพียงเล็กน้อยแล้วหมด จึงเปิดโอกาสให้กรรมชั่วต่างๆ ที่เคยทำไว้รุมล้อมให้ผลต่อไป ทำให้ต้องรับทุกขเวทนา ประสบความเสื่อมต่างๆ แม้จะพยายามทำดีมากที่สุด แต่แรงแห่งอกุศลกรรมในอดีตคอยรังควานให้รำคาญเดือดร้อนอยู่ร่ำไป เพราะไม่มีแรงใดเสมอด้วยแรงกรรม

คนที่ทำความชั่วไม่มีความดีไม่ปรากฏกรรมที่ทำเมื่อจวนตายมีความหมายมากสำหรับเขาเหมือนแผ่นกระดาษที่ว่างเปล่า สีอะไรตกไปก็เด่นชัดมาก

ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องของกรรมที่จะส่งผลให้กับชีวิตของเราในสังสารวัฏ ไม่ว่ากรรมทางความคิด คำพูด หรือการกระทำที่ทำไปแล้ว ขึ้นชื่อว่าไม่ส่งผลนั้นเป็นไม่มี นั่นคือ จะต้องมีวิบากติดตามไป

3.4 ความหมายของวิบาก

คำว่า **วิบาก** แปลว่า ผลที่เกิดขึ้น หมายถึง ผลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลประพฤติผ่านทางกาย วาจาและใจ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ย่อมมีผลแห่งการกระทำเสมอ วิบากจะเป็นประดุจเงาติดตามกรรม โดยมีกรรมเป็นเหตุและวิบากเป็นผลเสมอ

กรรม และวิบากย่อมติดอยู่ในใจบุคคลผู้กระทำกรรม เปรียบดังโปรแกรมอันเป็นภาพแห่งการกระทำและภาพแห่งผลของการกระทำ เมื่อใดที่บุคคลฝึกฝนใจให้หยุดนิ่ง เป็นสมาธิหลุดพ้นจากกิเลสเมื่อนั้นย่อมสามารถรู้และเห็นกรรมและวิบากที่มีอยู่ในใจของตนและคนอื่นได้ ทั้งกรรมที่มีมาแต่อดีต และวิบากกรรมที่จะส่งผลต่อไปในอนาคต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส จิตอ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเพื่อญาณเครื่องรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

เรานั้นย่อมเล็งเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า

หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านั้นเบื้องหน้าแต่แตกกายตายไป เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

หรือว่าหมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้าเป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ หมู่สัตว์ผู้เกิดเป็นอยู่เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่แตกกายตายไป เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เราย่อมเล็งเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีตมีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมด้วยประการดังนี้"[1]

3.5 ลักษณะของกรรมและวิบากกรรม

กรรมดีหรือกรรมชั่วที่บุคคลได้กระทำไว้ มิได้สูญหายไปไหน แต่จะคอยติดตามบุคคลผู้กระทำอยู่เสมอ เหมือนเงาติดตามตัว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแยกลักษณะของกรรมและการให้ผลของกรรมต่างๆ ไว้ดังจะได้แสดงต่อไป

3.5.1 ลักษณะการให้ผลของกรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงกรรมและการให้ผลของกรรมไว้ในกุกกุโรวาทสูตร[2] คือ

"ดูก่อนปุณณะ กรรม 4 ประการนี้... กรรมดำมีวิบากดำมีอยู่ กรรมขาวมี วิบากขาวมีอยู่ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาวมีอยู่ กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมมีอยู่"

มีคำอธิบายดังนี้

1. กรรมดำ มีวิบากดำ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่มีการเบียดเบียนเช่นนั้น เขาย่อมได้กระทบกับผัสสะที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้เสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียน มีความทุกข์โดยส่วนเดียว เช่นเดียวกับสัตว์นรกทั้งหลาย

---

[1] วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปฐมภาค, มก. เล่มที่ 1 หน้า 8.

[2] กุกกุโรวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค, มก. เล่มที่ 20 ข้อ 88 หน้า 189.

2. กรรมขาวมีวิบากขาว คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของบุคคลใดไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน บุคคลนั้นย่อมเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน เมื่อเกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียน ย่อมกระทบกับผัสสะที่ไม่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับเวทนาอันไม่มีการเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่นเทพเจ้าเหล่าสุภกิณหะ

3. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของบุคคลใดเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนบ้าง ย่อมกระทบกับผัสสะอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เขาย่อมเสวยเวทนาอันเป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนบ้าง เกลื่อนกล่นไปด้วยสุขและทุกข์ ดังเช่นมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาบางพวก วินิบาตบางพวก

4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว คือ เจตนาที่จะละกรรมทั้งปวง ทั้งกรรมดำ กรรมขาว และกรรมทั้งดำทั้งขาว กรรมเช่นนี้แหละย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เช่น กรรมของพระอรหันต์

สรุปได้ว่า กรรมดำ คือ อกุศล ทุจริต กรรมขาว คือ กุศล ทุจริต กรรมทั้งดำทั้งขาว คือ กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งทุจริตและสุจริต กรรมไม่ดำไม่ขาว คือ กรรมของพระอรหันต์ ถือว่าเป็นกิริยา ไม่มีผลเป็นสุขหรือทุกข์อีกต่อไป

เรื่องวิบากแห่งกรรม เป็นเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนและลึกซึ้งเกินกว่าที่จะคิดตรองตามให้รู้ทั่วถึงด้วยสติปัญญาของปุถุชนธรรมดาทั่วไป ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสถึงวิบากกรรมว่าเป็นอจินไตย ที่ถ้าหากใครคิดก็จะมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ดังที่ตรัสไว้ในอจินติตสูตรว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อจินไตย 4 อย่างนี้ไม่ควรคิด ผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า อจินไตย 4 คืออะไรบ้าง คือ

1. พุทธวิสัยแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตยไม่ควรคิดผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

2. ฌานวิสัยแห่งผู้ได้ฌานเป็นอจินไตยไม่ควรคิดผู้ที่คิดก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

3. วิบากแห่งกรรม เป็นอจินไตยไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า

4. โลกจินดา (ความคิดในเรื่องของโลก) เป็นอจินไตยไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า”[1]

วิบากแห่งกรรม เป็นของเฉพาะตนจะแบ่งปันเหมือนวัตถุสิ่งของ สืบทอดทางกรรมพันธุ์ยกให้แก่ผู้อื่นหรือปัดกวาดเช็ดถูชะล้างออกไปจากใจย่อมไม่ได้ และวิบากแห่งกรรมย่อมติดตามบุคคลผู้กระทำไปได้ข้ามภพข้ามชาติ ตราบใดที่วิบากกรรมยังไม่ส่งผล กระทั่งหมดไปหรือกลายเป็นอโหสิกรรมแล้ว วิบากแห่งกรรมนั้นย่อมอยู่ในใจตลอดเวลา โดยรอคอยเวลาแห่งการส่งผลตามแต่โอกาส

3.5.2 การหยุดให้ผลของกรรม

กรรมนี้จะหยุดให้ผลด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

1. หมดแรง คือ ให้ผลจนสมควรแก่เหตุแล้ว เหมือนคนได้รับโทษจำคุก 2 ปี เมื่อถึงกำหนดแล้ว เขาย่อมพ้นจากโทษนั้น นอกจากในระหว่าง 2 ปีที่ถูกจองจำอยู่ เขาจะทำความผิดซ้ำเข้าอีก ถ้าในระหว่างถูกจองจำอยู่ เขาทำความดีมาก อาจได้ลดโทษลงเรื่อยๆ การให้ผลของกรรมก็ทำนองเดียวกัน โดยปกติธรรมดาจะให้ผลจนหมดแรง นอกจากเวลาที่กำลังให้ผลอยู่นั้น บุคคลผู้นั้นทำชั่วเพิ่มขึ้นมันก็จะให้ผลรุนแรงมากขึ้นถ้าเขาทำดีเพิ่มขึ้นผลชั่วก็จะเพลาลงในขณะที่กรรมดีกำลังให้ผล ถ้าเขาทำความดีเพิ่มขึ้น ผลดีก็จะมีกำลังมากขึ้น ถ้าเขาทำกรรมชั่วในขณะนั้นผลของกรรมดีก็จะเพลาลง

2. กรรมจะหยุดให้ผล เมื่อกรรมอื่นเข้ามาแทรกเป็นครั้งคราว คือ กรรมดีจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคลทำกรรมชั่วแรงๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมชั่วอันมีกำลังเชี่ยวกรากให้ผลก่อน ถ้าขณะที่กรรมชั่วให้ผลอยู่ มันจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคลผู้นั้นทำกรรมดีแรงๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมดีให้ผลก่อน ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นการยากที่จะเข้าใจหรือเห็นกรรมและผลของกรรมโดยตลอดในช่วงชีวิตเดียวฉะนั้นเรื่องกรรมและสังสารวัฏจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพื่อให้เข้าใจเรื่องกรรมโดยตลอดต้องพูดกันเรื่องสังสารวัฏ เมื่อมีสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด ก็ต้องสาวไปหากรรมดีกรรมชั่วในอดีต จึงจะสมบูรณ์

3. บุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ตัดวัฏฏะคือการเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ มีชีวิตอยู่เป็นชาติสุดท้าย ไม่เกิดในภพใหม่อีก วิญญาณของท่านผู้นั้นบริสุทธิ์หมดเชื้อ เหมือนเมล็ดพืชที่สิ้นยางเหนียวแล้ว ปลูกไม่ขึ้นอีกต่อไป

---

[1] อังคุตตรกนิกาย จตุกนิบาต, เล่มที่ 35 ข้อ 77 หน้า 235.

3.6 กรรมและการให้ผลกรรมในทางปฏิบัติ

ในการศึกษาเรื่องการให้ผลของกรรมในภาคปฏิบัติ ก่อนอื่นต้องทบทวนความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับกิเลส ซึ่งเป็นต้นเหตุของกรรมและทำให้เกิดวิบากในเบื้องต้นก่อน

จากที่ได้ศึกษาเรื่องกิเลสนักศึกษาพอจะทราบแล้วว่า รากเหง้าของกิเลสเริ่มต้นมาจากอวิชชา แล้วขยายกว้างออกมาเป็นสังโยชน์ร้อยไส้อยู่ตลอดสาย ทั้งกายในภพและกายนอกภพ ตั้งแต่กายธรรมพระโสดาบัน กายธรรมพระสกิทาคามี กายธรรมพระอนาคามี ยกเว้นกายธรรมพระอรหัต หลังจากนั้นจะแตกแขนงกลายเป็นกิเลสตระกูลต่างๆ ตามอาการ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง กิเลสทั้ง 3 ตระกูลจะหุ้มซ้อนอยู่ภายใน เห็น จำ คิด รู้ ของแต่ละกาย เมื่อใจออกจากศูนย์กลางกายไปรับรู้รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสหรือธรรมารมณ์ ตามฐานต่างๆ แล้วกลับมากระทบ เห็น จำคิด รู้ ทำให้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจซึ่งเป็นอนุสัยกิเลสฟูขึ้น เรียกว่า **ปริยุฏฐานกิเลส** ซึ่งยังเป็นกรรมในระดับมโนกรรม เมื่อถูกกระทบมากขึ้นจึงบังคับให้เกิดการกระทำออกมาทางกาย วาจา แล้วก็กลายเป็นวีติกกมกิเลส

วีติกกมกิเลสทำให้เกิดการกระทำทางกายและวาจา ซึ่งเป็นส่วนของกรรม และกรรมที่คนเราแต่ละคนทำนั้น จะไปปรากฏเป็นดวง ซึ่งมีทั้งดวงบุญและดวงบาป ดวงไม่บุญไม่บาป ปรากฏอยู่ที่กลางจุดกำเนิดเดิม ซึ่งอยู่ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ จุดกำเนิดเดิมนี้มีขนาดเล็กเท่าปลายเข็ม หรือที่บอกว่ามีขนาดเท่าปลายของขนเนื้อทรายเส้นหนึ่งที่เขาจุ่มในน้ำมันงาใสแล้วยกขึ้น เป็นจุดเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้เกิดมีชีวิตขึ้น ตอนที่พ่อแม่ประกอบธาตุธรรม แล้วมีปฏิสนธิวิญญาณมาอยู่ จุดกำเนิดนี้ก็จะทำให้เกิดเป็นกลลรูป คือ ส่วนของกายหยาบขึ้นจุดกำเนิดนี้เปรียบเหมือนเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร ที่ทำให้เติบโตเป็นต้นไม้ใหญ่ได้

พระมงคลเทพมุนีได้อธิบายไว้ในคู่มือสมภารว่า

“ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายของแต่ละกาย มีดวงกลมซ้อนกันอยู่ 3 ดวง ดวงแรกมีสีเทาๆ อยู่ข้างนอก ได้แก่ ดวงอพยากฤตหรือธรรมกลาง ถัดเข้าไปในกลางดวงของธรรมกลางมีอีกดวงหนึ่งสีดำดุจนิล นั่นคือ ธรรมดำหรืออกุศลธรรม ส่วนดวงที่ 3 ซึ่งซ้อนอยู่กลางดวงธรรมดำมีสีขาวใสบริสุทธิ์ยิ่งนัก นั่นคือธรรมขาวหรือกุศลธรรม

ธรรมขาวนี้ก็ คือ ดวงบุญ
ธรรมดำ คือ ดวงบาป
ธรรมกลาง คือ ดวงไม่บุญไม่บาป

ดวงบุญ ดวงบาป และดวงไม่บุญไม่บาปนี้ มีขนาดของดวงไม่คงที่ บางคนก็มีดวงบาปโต บางคนก็มีดวงบุญโต ส่วนผู้ที่ไม่นิยมทำบุญทำบาป ก็มีดวงไม่บุญไม่บาปโต มีบุญมาก บาปและไม่บุญไม่บาปก็มีน้อย ถ้ามีบาปมาก บุญและไม่บุญไม่บาปก็ย่อมจะมีน้อย ดังนี้เป็นต้น”[1]

ในแต่ละดวงที่เป็นดวงบุญ ดวงบาป หรือดวงไม่บุญไม่บาป จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นกรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนของวิบาก ส่วนที่เป็นกรรมจะมีภาพแห่งการกระทำที่เป็นเหตุที่ทำให้ดวงนั้นบันทึกอยู่ ส่วนของวิบากจะมีภาพที่เป็นผลของการกระทำบันทึกอยู่

โดยเวลาทำกรรมก็จะเกิดโปรแกรมขึ้นทั้ง 2 ส่วนทันทีและซ้อนละเอียดอยู่ภายในดวงบุญบาปและมีขนาดเท่ากัน เมื่อใดก็ตามที่กรรมยังไม่ส่งผลก็ยังเป็นดวงกรรม แต่เมื่อใดที่ส่งผล ก็เป็นส่วนของวิบาก เมื่อส่งผลก็จะส่งออกไปเป็นสายเหมือนการไหลออก ในส่วนของกุศลก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีกุศลเข้ามาบังคับจิตใจจึงอยากทำความดี เช่น การทำทาน เมื่อทำทานแล้วก็จะเกิดภาพติดเป็นโปรแกรมทั้ง 2 ส่วนลงไปในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ทันที

กรรมทั้ง 12 อย่างนั้นอยู่ในตัวเราทั้งหมด ในทางปฏิบัติ การให้ผลของกรรมนั้น ก็อาศัยดวงบุญ ดวงบาป เป็นผู้กำหนด ในที่นี้จะได้ยกตัวอย่างที่พระมงคลเทพมุนีได้กล่าวถึงลักษณะของบุญที่เป็นชนกกรรมนำไปเกิดดังนี้ ว่า

“เมื่อรู้บุญติดอยู่เช่นนี้แล้ว เราจะไปทุกข์ยากอะไร แตกกายทำลายขันธ์ไป ก็เป็นหน้าที่ของบุญ เพราะบุญของเรามากอยู่แล้ว บุญจะจัดเป็นชนกกรรมนำไปเกิด ใครจะเป็นคนนำไปเกิด? ในเมื่อกายมนุษย์แตกดับไปแล้ว กายมนุษย์ละเอียดยังเหลืออยู่ อย่างเรานอนฝันไป ตายก็เหมือนกับนอนหลับฝันไป กายมนุษย์ละเอียดออกจากกายมนุษย์ไป เพราะกายมนุษย์นี้แตกดับเสียแล้ว

ดวงบุญในกายมนุษย์นี้ก็แตกดับหมด ดวงธรรมที่ให้เป็นกายมนุษย์ก็แตกดับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทำลายหมดไม่มีเหลือ แต่ว่าในกลางดวงธรรม ที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดนั้น มีดวงบุญอีกดวงหนึ่งดวงบุญดวงนั้นแหละจะนำไปเกิดในตระกูลสูงๆ มีกษัตริย์มหาศาล มีทรัพย์สมบัติบริวาร นับจะประมาณไม่ได้ เศรษฐีมหาศาล พราหมณ์มหาศาล มีทรัพย์สมบัติบริวารนับประมาณไม่ได้คหบดีมหาศาลมีทรัพย์สมบัติบริวารนับประมาณไม่ได้ให้เกิดในตระกูลสูงๆ อย่างเช่นนั้น

---

[1] น.ส. ฉลวย สมบัติสุข, คู่มือสมภาร, กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2545, หน้า 51-52.

ทว่าในมนุษย์โลกไม่พอรับบุญขนาดใหญ่ๆ ขนาดนี้ ก็ให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามาพิภพ ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดีและชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ให้เกิดในกายทิพย์สูงขึ้นไป กายทิพย์ในชั้นจาตุมหาราช กายทิพย์ในชั้นดาวดึงส์ กายทิพย์ในชั้นยามาพิภพ กายทิพย์ในชั้นดุสิต กายทิพย์ในชั้นนิมมานรดี กายทิพย์ในชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ในกามภพนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง

กายมนุษย์ละเอียดพอส่งขึ้นไปถึงกายทิพย์ กายมนุษย์ละเอียดก็ดับเหมือนกัน ในดวงกายทิพย์ละเอียดก็ดับหมด ในดวงกายทิพย์ละเอียดก็ใช้ไปตามหน้าที่ นี่เขาเรียกว่า กมฺมวิปากโก อจินฺตโย

ลักษณะที่แสดงบาปกรรมที่บุญส่งผลให้เป็นไปเป็นชั้นๆ ยังไม่มีใครแสดงให้รู้ เพราะไม่ใช่เป็นของธรรมดาสามัญทั่วไป พวกมีธรรมกายเขาเห็นปรากฏชัดเจน เป็นชั้นๆ เป็นกายๆ ไปดังนี้”[1]

3.7 กรรมกับการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ

เราได้ศึกษาประเภทของกรรมมาแล้ว และรู้ลักษณะประเภทของกรรมต่างๆ เมื่อว่าโดยสังสารวัฏการที่เรายังมีกิเลสและทำกรรมอยู่ทำให้ต้องเกิดในภพภูมิต่างๆ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป) กรรมที่เราได้ทำไว้นี้ สามารถจำแนกเหตุให้ไปบังเกิดในภพภูมิต่างๆ มี 4 อย่าง

1. อกุศลกรรม
2. กามาวจรกุศลกรรม
3. รูปาวจรกุศลกรรม
4. อรูปาวจรกุศลกรรม

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่อบายภูมิ คือทุจริตทางกาย วาจา ใจ ได้แก่การประกอบอกุศลกรรมบถ 10

---

[1] วัดปากน้ำภาษีเจริญและสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2537, หน้า 373.

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่กามสุคติภูมิ คือ กามกุศลกรรม 3 อย่าง ได้แก่ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ดังนี้

1. โดยกรรมทวาร คือ การประกอบกุศลกรรมบถ 10 ทางกาย วาจา ใจ

2. โดยประเภทของกุศล มี 3 อย่างเหมือนกัน คือ ทาน ศีล ภาวนา

3. โดยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของกุศลจิต มี 8 อย่าง

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่รูปพรหมภูมิ คือ รูปาวจรกุศลกรรม 5 อย่าง ไม่ใช่กระทำทางกาย วาจา แต่เป็นมโนกรรม การกระทำทางใจอย่างเดียว คือ สำเร็จได้ด้วยภาวนามัย และอัปปนาฌาน ว่าด้วยประเภทแห่งองค์ฌานแล้วมี 5 อย่าง

กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่อรูปพรหมภูมิ คือ อรูปกุศลกรรม 4 อย่าง

อรูปาวจรกุศลกรรมก็เป็นมโนกรรมทางเดียว สำเร็จด้วยภาวนามัยเช่นกัน และถึงอัปปนาฌาน เมื่อว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์ของฌานแล้ว มี 4 อย่าง

ส่วนกรรมอันเป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้นั้น ต้องเป็นผู้มีปัญญาแก่กล้า สามารถไถ่ถอนเครื่องผูกมัด คือ ตัณหา ออกเสียได้ด้วยการปฏิบัติตนอยู่ในศีล สมาธิอันดีมาเป็นเวลานาน แล้วทำการเจริญวิปัสสนาจนถึงจิตระดับหนึ่งเรียกว่า ปฏิสังขาญาณ เห็นจิต เจตสิก ว่าเป็นของไม่เที่ยง บรรลุถึงพระนิพพานโดยมรรคญาณ ผลญาณตามลำดับ ตราบเข้าสู่พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่สงบจากสังขารธรรมทั้งปวง

ประโยชน์สำคัญที่เราควรจะได้รับจากการศึกษาเรื่องกฎแห่งกรรม คือ ความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิต และความเป็นผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต หากเราเป็นผู้ปรารถนาจะประสบพบเจอหรือได้รับแต่สิ่งที่ดีงาม นำมาซึ่งความสุขความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตของตนแล้ว เราทุกคนก็พึงประกอบแต่กรรมที่เป็นกุศล และเว้นขาดจากกรรมที่เป็นอกุศลทั้งปวง กระทั่งบรรลุมรรคผลนิพพาน

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 3 กรรม – วิบาก จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 3 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 3
แล้วจึงศึกษาบทที่ 4 ต่อไป

บทที่ 4
ภพภูมิ

เนื้อหาบทที่ 4
ภพภูมิ

4.1 ความหมายของภพภูมิ

4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ

4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา

4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา

4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ

แนวคิด

1. ภพภูมิ คือ โลกหรือสถานที่เป็นที่อยู่ของสรรพสัตว์ผู้ที่ยังไม่เข้าสู่นิพพานมีอยู่ 31 ภูมิ คือ อบายภูมิ 4 กามสุคติภูมิ 7 รูปภูมิ 16 อรูปภูมิ 4

2. ในทางวิทยาศาสตร์ ค้นพบว่าโลกของเราอยู่ในระบบสุริยะ และระบบสุริยะของเราอยู่ในกาแล็กซีทางช้างเผือก และกาแล็กซีของเราก็อยู่ในเอกภพขนาดใหญ่ที่มีจักรวาลจำนวนหลายแสนล้านจักรวาล

3. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงจักรวาล 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่ ในทุกๆ จักรวาลจะมีภพภูมิทั้ง 31 นี้อยู่ โดยมีแกนกลางคือ เขาพระสุเมรุ เหนือเขาพระสุเมรุ คือ สวรรค์ รูปพรหม อรูปพรหม ใต้เขาพระสุเมรุเป็นอบายภูมิ มีทวีปทั้ง 4 อยู่รายรอบเขาพระสุเมรุ

4. ระบบสุริยะของเราคือ ที่ตั้งของชมพูทวีป จักรวาลแต่ละจักรวาลคือ กาแล็กซี เอกภพ คือ โลกธาตุ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายของภพภูมิได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของจักรวาลและเอกภพได้

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกลักษณะของภพภูมิทั้ง 31

4. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถเปรียบเทียบลักษณะภพภูมิในพระพุทธศาสนากับลักษณะของจักรวาลและเอกภพได้

บทที่ 4
ภพภูมิ

จากบทเรียนที่ผ่านมา เราได้ศึกษาถึงกิเลส กรรม วิบาก ที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สำหรับในบทเรียนนี้เราจะได้ศึกษาถึงภพภูมิที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ที่ยังไม่เข้าสู่พระนิพพาน

ตราบใดที่เรายังมีกิเลสนอนเนื่องติดค้างอยู่ในสันดาน ตราบนั้นเราจะต้องเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด โดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนที่จะต้องเกิดเป็นอะไรบ้าง ขึ้นอยู่กับผลของกรรมที่กระทำไว้ ขณะเมื่อได้เกิดในแต่ละครั้งๆ ก็จะมีภพภูมิรองรับ

4.1 ความหมายของภพภูมิ

คำว่า **ภพภูมิ** หมายถึง โลกหรือสถานที่อันเป็นที่อาศัยอยู่ของสรรพสัตว์ผู้ยังมีกิเลสยังไม่เข้าสู่พระนิพพานนั่นหมายความว่ามนุษย์ตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งปวงเมื่อยังไม่หมดกิเลสก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ และเสวยผลแห่งกรรมตามแต่กุศลและอกุศลที่ตนสั่งสมไว้

ภพภูมิหรือโลกอันเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ทั้งหลายนี้เรียกว่า ภพ 3 แบ่งออกเป็น 31 ภูมิ

ภพ 3 ประกอบด้วย กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภูมิ 31 ได้แก่ อบายภูมิ 4 มนุสสภูมิ 1 เทวภูมิ 6 รูปภูมิ 16 อรูปภูมิ 4 หรือจัดแบ่งได้ดังนี้ คือ

1. อบายภูมิ มี 4 คือ นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย

2. กามสุคติภูมิ มี 7 คือ มนุสสภูมิ 1 และเทวภูมิ 6 ชั้น ชื่อจาตุมหาราชิกา ตาวติงสา ยามา ดุสิตา นิมมานรดี และ ปรนิมมิตวสวัตดี

3. รูปภูมิ มี 16 คือ

- ปฐมฌานภูมิ 3 ชื่อ ปาริสัชชา ปุโรหิตา และมหาพรหมา
- ทุติยฌานภูมิ 3 ชื่อ ปริตตาภา อัปปมาณาภา และอาภัสสรา
- ตติยฌานภูมิ 3 ชื่อ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา และสุภกิณหา

- จตุตถฌานภูมิ 7 ชื่อ เวหัปผลา อสัญญาสัตตา และสุทธาวาสภูมิ 5 ชื่อ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา

4. อรูปภูมิ มี 4 คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ

แม้ว่าภพภูมิเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่รองรับสรรพสัตว์ทั้งหลายไว้ แต่มนุษย์ก็ยังไม่สามารถไปเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับภพภูมิเหล่านั้นได้ ด้วยความจำกัดของสายตามนุษย์เอง ที่มองไปได้ไกลเพียงระยะสั้นๆ เรามองไม่เห็นคนที่ห่างไกลไปหลายๆ กิโลเมตร บ้านที่ห่างไกลหลายๆ ชั่วระยะทาง ดังนั้น ไม่ต้องพูดถึงโอกาสที่เราจะเห็นจังหวัดที่ติดๆกันว่ามีลักษณะรูปร่างเป็นอย่างไร ประเทศที่อยู่ข้างๆ ประเทศว่ามีลักษณะรูปร่างเป็นอย่างไร ไม่ต้องพูดถึงว่าเราจะเห็นอีกฝั่งซีกโลกของเรา หรือแม้กระทั่งโลกใบนี้ทั้งใบ หรือโลกอื่นๆ ที่ห่างไกลออกไป ความเร้นลับเกี่ยวกับเรื่องภพภูมิยังเป็นปัญหาที่ทุกคน ทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา กำลังแสวงหาคำตอบ

ปัจจุบันนับว่าวิทยาการได้เจริญก้าวหน้าไปมาก มนุษย์สามารถผลิตเครื่องมือที่ทันสมัยสามารถเพิ่มศักยภาพในการมองดูของมนุษย์ให้สามารถมองดูไปได้กว้างไกลยิ่งขึ้นเมื่อเป็นเช่นนี้ ความเร้นลับเกี่ยวกับภพภูมิที่มนุษย์ต่างกำลังแสวงหา ได้พบคำตอบไปมากน้อยเพียงใด เป็นสิ่งที่เราจะได้มาศึกษากันต่อไป

4.2 ลักษณะทางกายภาพของจักรวาลและเอกภพ

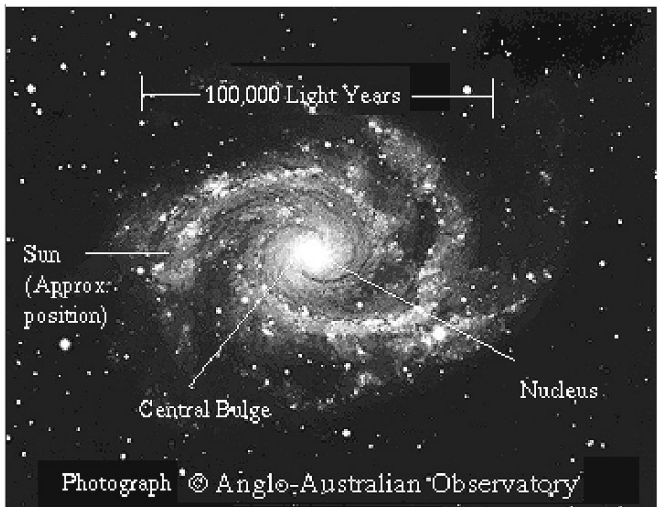
มนุษย์ได้พยายามค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลมายาวนาน กาลิเลโอเป็นคนแรกที่ค้นพบว่าโลกกลม ความรู้ของกาลิเลโอเป็นความรู้ใหม่ แต่ความรู้นี้ขัดกับความเชื่อทางศาสนาที่สอนกันมาว่าโลกแบน กาลิเลโอจึงถูกจับไปประหารชีวิต ภายหลังความรู้ดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับ เมื่อมนุษย์สามารถผลิตเครื่องมือที่ทำให้สามารถมองเห็นดวงดาวต่างๆที่อยู่นอกโลก ต่อมานักวิทยาศาสตร์ก็ค้นพบระบบสุริยะ (Solar system) ที่ประกอบด้วยดวงดาว 9 ดวง โคจรรอบดวงอาทิตย์ และโลกของเราก็โคจรรอบดวงอาทิตย์นี้ด้วยเช่นกัน ภายหลังนักวิทยาศาสตร์ก็พบว่า มีระบบดาราจักรที่ใหญ่กว่าระบบสุริยะ เรียกว่า กาแล็กซี

นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกาแล็กซีหรือดาราจักร เป็นกลุ่มของดาวฤกษ์นับล้านดวง ซึ่งรวมอยู่ด้วยกันด้วยแรงดึงดูดร่วมกันของดาวแต่ละดวง ดาราจักรมีขนาดน้อยใหญ่ต่างกัน เช่นเดียวกับจำนวนของดาว ดาราจักรที่เล็กที่สุดอาจจะมีดาวอยู่เพียง 100,000 ดวง ดาราจักรที่ใหญ่ที่สุดอาจจะมีดาวถึง 3 ล้านล้านดวง ดวงดาวต่างๆ เหล่านี้จะเคลื่อนที่รอบแกนกลางของ

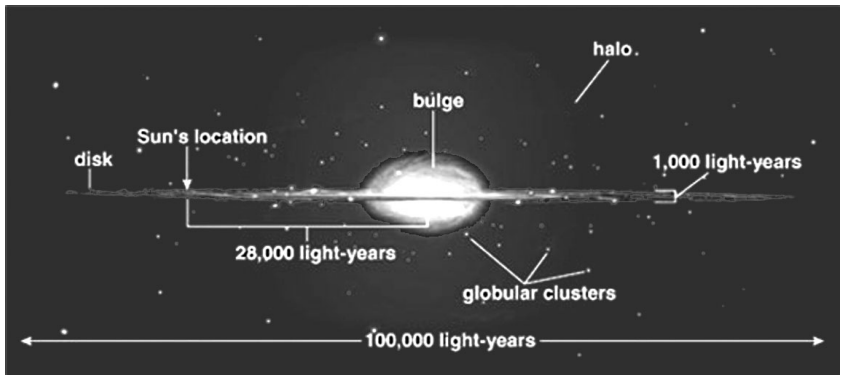
ดาราจักรด้วยความเร็วต่างกันตามระยะทาง พวกที่อยู่ใกล้แกนจะมีความเร็วมาก โดยใจกลางของดาราจักรจะมีดาวฤกษ์อยู่เป็นจำนวนมากและจะเริ่มน้อยลงเมื่ออยู่บริเวณขอบของดาราจักร

นักวิทยาศาสตร์เรียกกาแล็กซีของเราว่า กาแล็กซีทางช้างเผือก (Milky way Galaxy) กาแล็กซีของเรามีลักษณะเป็นจานแบนๆ ตรงกลางเป็นทรงกลม และมีแขนเป็นเกลียวคล้ายก้นหอยหรือกังหันหมุนอยู่รอบศูนย์กลาง ระบบสุริยะของเรามีตำแหน่งอยู่ตรงแขนของดาราจักร

หลังจากที่นักวิทยาศาสตร์มีเครื่องมือที่ทันสมัยยิ่งขึ้น ก็ค้นพบว่า กาแล็กซีที่มีอยู่นี้ไม่ได้มีอยู่เพียงกาแล็กซีเดียว แต่ยังมีกาแล็กซีที่อยู่ใกล้เคียงอีกด้วย ในปัจจุบันค้นพบว่า มีกาแล็กซีที่อยู่ใกล้ๆ กับกาแล็กซีของเรา ชื่อว่า กาแล็กซีอันโดรเมดา และกาแล็กซีแมกแจลแลน และยังค้นพบต่อไปว่ามีจำนวนกาแล็กซีมากมายรวมตัวเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ กลุ่มของกาแล็กซีเหล่านี้รวมกันเป็นเอกภพหรือเรียกว่า Universe นักวิทยาศาสตร์คำนวณว่า ในเอกภพหนึ่งๆ อาจจะมีจำนวนกาแล็กซีมากกว่าหนึ่งร้อยพันล้านกาแล็กซี[1]

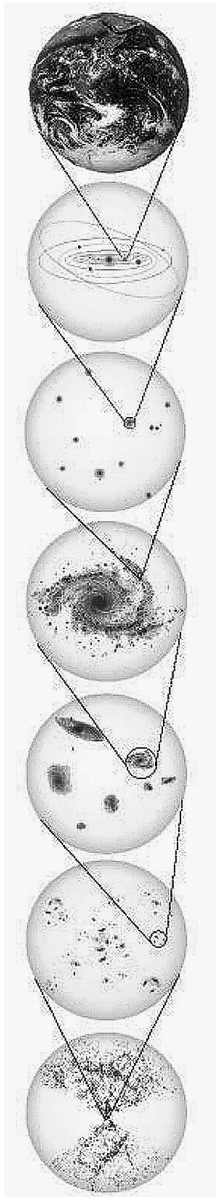

รูปที่ 4-1 ภาพกาแล็กซีทางช้างเผือก(ด้านบน)

รูปที่ 4-2 ภาพกาแล็กซีทางช้างเผือก(ด้านข้าง)

[1] Mackie, Glen(February1, 2002). To see the Universe in a Grain of Taranaki Sand. Swinburne University. Retrieved on 2006-12-20.

เมื่อนักวิทยาศาสตร์ได้ค้นพบเกี่ยวกับเอกภพ ก็ได้พยายามหาคำตอบเกี่ยวกับกำเนิดเอกภพ โดยคิดทฤษฎีขึ้นมาหลายทฤษฎี ในอดีตมีทฤษฎีที่เชื่อว่าน่าจะเป็นไปได้ คือ ทฤษฎีที่เห็นว่า จักรวาลคงที่และเป็นระบบที่ชัดเจน จนกระทั่งเมื่อมีการผลิตกล้อง Hubble ขึ้น ก็ได้เกิดทฤษฎีใหม่ที่ได้รับการยอมรับมากที่สุด คือ **ทฤษฎี Big Bang** หรือ การระเบิดครั้งใหญ่ โดยเขาส่องกล้องไปพบว่า ในจักรวาลหนึ่งจะเห็นดวงดาวหรือกาแล็กซีเริ่มเคลื่อนออกจากกัน เขาจึงสันนิษฐานว่า การเกิดเอกภพขึ้นครั้งแรกนั้นเกิดจากการระเบิดครั้งใหญ่ การระเบิดนั้นเริ่มระเบิดออกมาจากจุดศูนย์กลาง เมื่อระเบิดแล้วก็เกิดการกระจายตัวของฝุ่นละอองต่างๆ แล้วรวมตัวกันเป็นเกลียว เรียกว่า **galaxy** เป็นกาแล็กซีน้อยใหญ่ขึ้นมา และเกิดตัวระบบใหญ่เรียกว่า **Universe** โดยมีจุดศูนย์กลางเรียกว่าจุด singularity นอกจากนี้ นักวิทยาศาสตร์ยังได้สังเกตการหมุนของกาแล็กซี ทำให้ค้นพบสสารบางอย่างซึ่งทำให้ดวงดาวในกาแล็กซีเคลื่อนที่ได้อย่างช้าๆ ถ้าหากไม่มีแรงโน้มถ่วงจากสสารลึกลับนี้เข้ามาเกี่ยวข้องแล้วเหล่าดวงดาวในกาแล็กซี ก็จะเคลื่อนที่ได้เร็วกว่านี้ นักวิทยาศาสตร์จึงตั้งชื่อสสารนี้ว่า สสารมืด (Dark Matter) มีการประมาณกันว่าสสารมืดเป็นองค์ประกอบกว่า 90 เปอร์เซ็นต์ของมวลทั้งหมดในจักรวาล[1]

นักวิทยาศาสตร์กำลังศึกษาดูแนวโน้มของเอกภพในอนาคต จึงคิดทฤษฎีเกี่ยวกับลักษณะการขยายตัวของเอกภพ และสรุปทฤษฎีว่า เอกภพอาจจะขยายตัวต่อไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สุด หรือจะขยายตัวแล้วก็จะคงที่หรือจะค่อยๆ หดตัวกลับมารวมกันและเกิดการชนกัน เป็นจุดจบของเอกภพ ก็เป็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์กำลังค้นหากันต่อไป

แม้ว่าเราจะมีเครื่องมือที่ทันสมัย มีความละเอียดเพียงใด แต่เราก็สามารถมองเห็นได้เพียงเอกภพขนาดใหญ่ ซึ่งไม่รู้ถึงต้นกำเนิดและจุดจบ เพียงแต่อาศัยการสันนิษฐานเท่านั้น สิ่งที่สังเกตเห็นได้ในปัจจุบันนี้ยังไม่ได้บ่งบอกถึงที่ตั้งและลักษณะของภพภูมิตามที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงไว้เลย

รูปที่ 4-3 ภาพแสดงลำดับของโลกในจักรวาลและเอกภพ

[1] D. Finley, D. Aguilar(November 2, 2005). Astronomers Get Closest Look Yet At Milky Way's Mysterious Core. National Radio Astronomy Observatory. Retrieved on 2006-08-10.

แต่การที่เรายังไม่เห็นก็ไม่ได้หมายความว่าภพภูมิเหล่านั้นจะเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เพราะความรู้ในทางพระพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่อาศัยเครื่องมือคือ ญาณทัสสนะ ที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม การรู้เห็นนั้นกว้างใหญ่ เป็นไปตามลำดับ สามารถรู้เห็นได้ละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าสายตาธรรมดา ทั้งยังมีแสงสว่างที่จะทำให้การรู้เห็นนั้นเป็นไปได้อย่างถูกต้องตรงเป็นไปตามความจริง ดังที่กล่าวไว้ในธัมมจักกัปปวัตนสูตร ได้กล่าวถึงการปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา คือ มรรคมีองค์ 8 ย่อมทำให้เกิดดวงตาและญาณ เพื่อความรู้อันยวดยิ่ง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือปฏิปทาสายกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา...”[1]

แม้ว่าการรู้หรือการเห็นภพภูมิเหล่านั้นจะยังไม่สามารถศึกษาได้ด้วยเครื่องมือและวิทยาการในปัจจุบัน แต่การศึกษาในเรื่องจักรวาลและเอกภพในทางกายภาพนั้น ก็ทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้นเข้ากับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาได้ ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

4.3 ลักษณะของภพภูมิในทางพระพุทธศาสนา

การมองเห็นจักรวาลอันกว้างใหญ่หลายๆ จักรวาล ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงในสมัยพุทธกาลคือ พระอนุรุทธะผู้เป็นเลิศทางทิพยจักขุได้ตอบพระสารีบุตรถึงป่าโคสิงคสาลวันงามด้วยภิกษุเช่นไร

“ท่านอนุรุทธะ ตอบว่าท่านสารีบุตร ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักษุขึ้นปราสาทอันงดงามชั้นบน พึงแลดูมณฑลแห่งกงตั้งพันได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์”[2]

สำหรับจักรวาลหลายๆ จักรวาลที่มารวมตัวกัน พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า โลกธาตุ โดยในจูฬนีสูตร ได้กล่าวถึงลักษณะของจักรวาล 3 อย่าง คือ

---

[1] วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 หน้า 45-46.

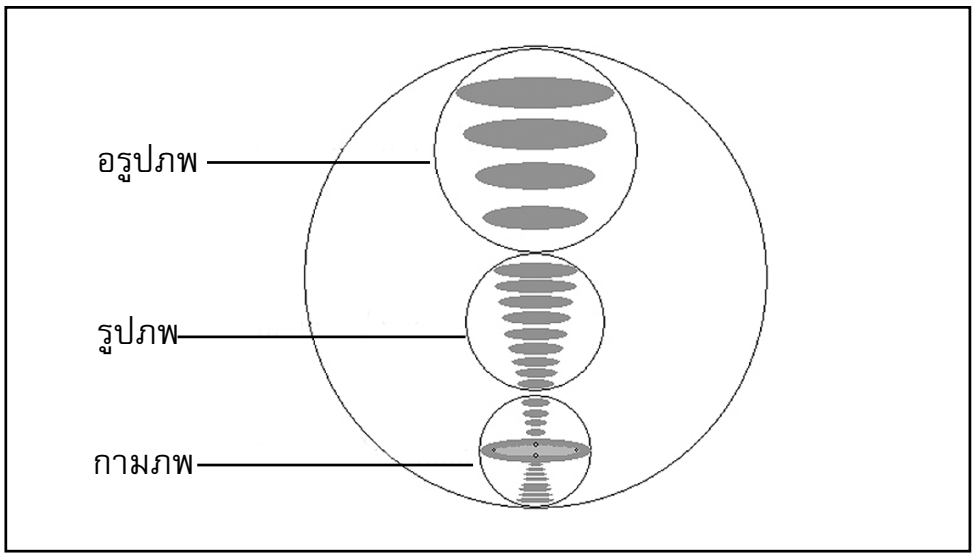
[2] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่ม 19 ข้อ 378 หน้า 31.

1. โลกธาตุมีขนาดเล็ก เรียกว่า สหัสสีจูฬนิกาโลกธาตุ มี 1,000 จักรวาล

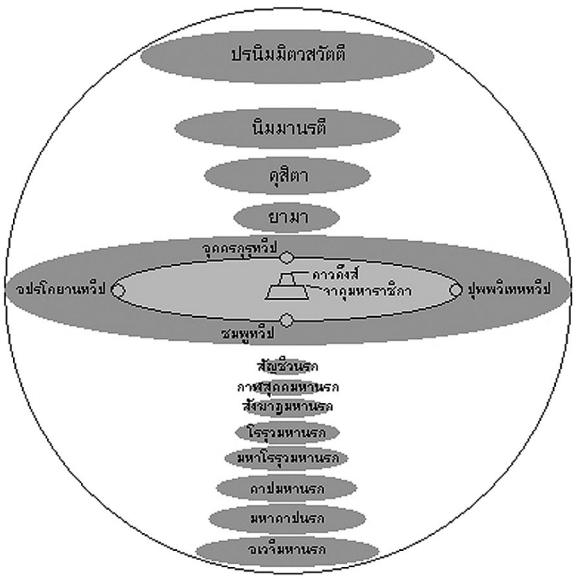
2. โลกธาตุขนาดกลาง เรียกว่า ทวิสหัสสีมัชฌิมิกาโลกธาตุ มี 1,000,000 จักรวาล

3. โลกธาตุขนาดใหญ่ เรียกว่า ติสหัสสีมหาสหัสสีโลกธาตุ มีแสนโกฏิ หรือล้านล้านจักรวาล

ในทางพระพุทธศาสนาได้พูดถึงโครงสร้างของจักรวาล ว่าทุกๆ จักรวาลจะประกอบด้วยไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ

รูปที่ 4-4 ไตรภูมิ

รูปที่ 4-5 กามภูมิ

กามภูมิ

ลักษณะโครงสร้างของกามภูมิจะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง มีทวีปทั้ง 4 อยู่ด้านข้างของเขา เหนือขึ้นไปก็จะเป็นรูปภพ เหนือขึ้นอีกก็จะเป็นอรูปภพ มีมหานรกอยู่ใต้เขา

สำหรับลักษณะโครงสร้างในแต่ละส่วนมีดังต่อไปนี้

1. นรก นรกขุมใหญ่เรียกว่า มหานรก นรกขุมบริวารเรียกว่าอุสสทนรก นรกย่อยลงมา เรียกว่า ยมโลก ในยมโลกมีเทวดาต่างๆ มาทำหน้าที่ ส่วนมากเป็นชุดกุมภัณฑ์ แต่ถ้าในมหานรกและอุสสทนรก ทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบาปและกรรมของสัตว์นรก ผังของนรกเรียงกันเหมือนดวงธาตุ มีทิศทั้ง 4 เรียงกันเป็นระเบียบระบบ มหานรกมี 8 ขุม อุสสทนรกมี 128 ขุม ยมโลกมี 320 ขุม รวมกันทั้งหมดเป็น 456 ขุม มหานรกมี 8 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 ชื่อว่า สัญชีวมหานรก

ชั้นที่ 2 ชื่อว่า กาฬสุตตมหานรก

ชั้นที่ 3 ชื่อว่า สังฆาฏมหานรก

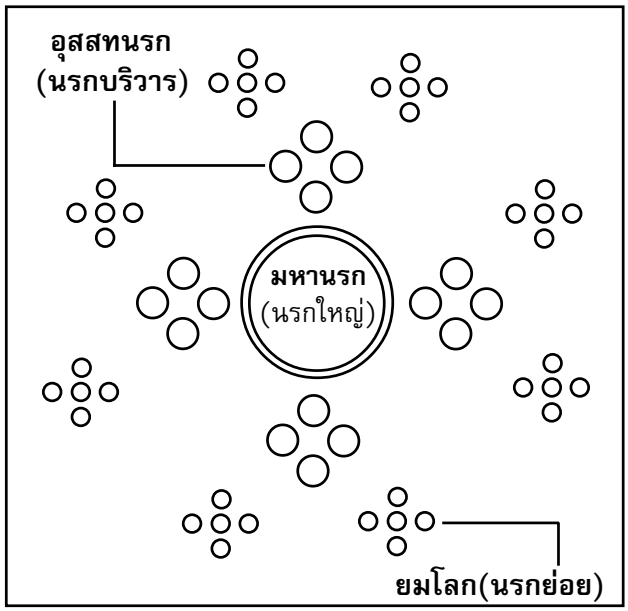
ชั้นที่ 4 ชื่อว่า โรรุวมหานรก

ชั้นที่ 5 ชื่อว่า มหาโรรุวมหานรก

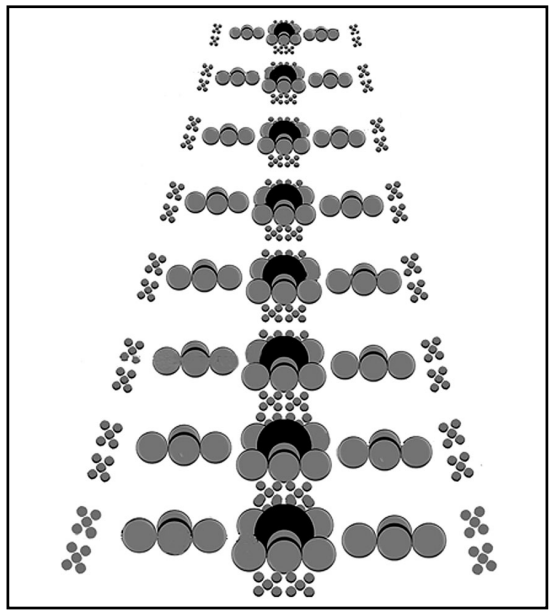
ชั้นที่ 6 ชื่อว่า ตาปนมหานรก

ชั้นที่ 7 ชื่อว่า มหาตาปนมหานรก

ชั้นที่ 8 ชื่อว่า อเวจีมหานรก

รูปที่ 4-6 แผนผังนรก(ภาพมองจากด้านบน)

รูปที่ 4-7 แผนผังนรก(ภาพด้านข้าง)

นรกทั้ง 8 ชั้น จะมีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานที่แตกต่างกัน ในชั้นแรกจะมีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานสั้น เมื่อชั้นยิ่งลึกลงไปก็มีเวลาในการรับทัณฑ์ทรมานนานมากขึ้น ดังแสดงในตาราง

มหานรก	อายุ(ปี)	1 วัน(นรก)/ล้านปีมนุษย์	โกฏิปีมนุษย์
ขุมที่ 1 สัญชีวมหานรก	500	9	162,000
ขุมที่ 2 กาฬสุตตมหานรก	1,000	3 โกฏิ 6 ล้าน	1,296,000
ขุมที่ 3 สังฆาฏมหานรก	2,000	14 โกฏิ 4 ล้าน	10,368,000
ขุมที่ 4 โรรุวมหานรก	4,000	57 โกฏิ 6 ล้าน	83,104,000
ขุมที่ 5 มหาโรรุวมหานรก	8,000	230 โกฏิ 4 ล้าน	663,552,000
ขุมที่ 6 ตาปนมหานรก	16,000	921 โกฏิ 6 ล้าน	5,308416,000
ขุมที่ 7 มหาตาปนมหานรก	มีอายุเทียบเท่า ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์		
ขุมที่ 8 อเวจีมหานรก	มีอายุเทียบเท่า หนึ่งอันตรกัปของมนุษย์		

รูปที่ 4-8 ตารางแสดงอายุนรก

สำหรับมหานรกแต่ละขุมที่เกิดขึ้นจะรองรับการทำอกุศลกรรมที่แตกต่างกัน คือ

ขุม 1 ทำกรรมปาณาติบาตเป็นหลัก

ขุม 2 ทำกรรมอทินนาทานเป็นหลัก

ขุม 3 ทำกรรมกาเมสุมิจฉาจารเป็นหลัก

ขุม 4 ทำกรรมมุสาวาทเป็นหลัก

ขุม 5 ทำกรรมดื่มสุรา เสพยาเสพติดเป็นหลัก

ขุม 6 ทำกรรมเล่นการพนันเป็นหลัก

ขุม 7 ทำกรรมเที่ยวกลางคืนเป็นหลัก

ขุม 8 อเวจีมหานรก ทำครุกรรม 5 คือ ฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท

ในนรกแต่ละชั้นจะมีมหานรกครบทั้ง 7 ขุม คนที่จะไปอยู่ในมหานรกชั้น 1 นั้น ก็เพราะมีกรรมหนักๆ เพียงอย่างเดียวส่งผล (ทำบาปอย่างเดียว) ในชั้นที่ 2 ก็เพราะมีกรรมหนัก 2 อย่าง (ทำบาป 2 อย่าง) ในชั้นที่ 3 ก็มีกรรมหนัก 3 อย่าง คือทำผิดอย่างหนัก 3 ข้อ ในชั้นที่ 4 ก็มีกรรมหนัก 4 อย่าง ในชั้นที่ 5 มีกรรมหนัก 5 อย่าง ในชั้นที่ 6 มีกรรมหนัก 6 อย่าง ในชั้นที่ 7 มีกรรมหนัก 7 อย่าง ในชั้นที่ 8 อายุยืนยาวนานเพราะทำอนันตริยกรรม หรือทำกรรมหนักมากๆ เป็นอาจิณณกรรม เช่น ฆ่าคนตลอดชีวิต

การที่สัตว์นรกจะไปอยู่รับกรรมชั้นใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าทำกรรมหนักไว้กี่อย่าง และความหนักเบาของกรรมแต่ละชนิดที่สัตว์นรกนั้นทำเอาไว้ เช่น ถ้าฆ่าสัตว์ก็สามารถไปตกนรกได้ทุกชั้น ขึ้นอยู่กับว่า ทำไว้หนักมากน้อยเพียงใด ถ้าทำไว้มาก และทำกรรมอื่นๆ ไว้ด้วยก็ไปตกนรกชั้นที่ลึกอายุก็ยืนยาว

2. สวรรค์ มี 6 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 ชื่อว่า **จาตุมหาราชิกา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพื่อหวังคุณ

ชั้นที่ 2 ชื่อว่า **ดาวดึงส์** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพราะเห็นว่าเป็นความดี

ชั้นที่ 3 ชื่อว่า **ยามา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพราะเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูลของตนเอง

ชั้นที่ 4 ชื่อว่า **ดุสิตา** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญเพื่ออยากจะสงเคราะห์สัตว์โลก

ชั้นที่ 5 ชื่อว่า **นิมมานรดี** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญตามต้นแบบและทำด้วยความตั้งใจ

ชั้นที่ 6 ชื่อว่า **ปรนิมมิตวสวัตดี** ผู้ที่เกิดชั้นนี้ คือ ผู้ที่ทำบุญด้วยความปีติ

รูปภูมิ รูปภพอยู่สูงกว่ากามภพขึ้นไปอีกกล่าวคือ พรหม 16 ชั้น แต่จริงๆ แล้ว พรหมมีเพียง 9 ชั้น แต่มี 16 พวก เพราะว่าพวกรูปภพคือพวกที่ได้รูปฌาน รูปฌานก็มีดังนี้ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และจตุตถฌานก็แยกออกไปอีกเป็นปัญจมฌาน

ฌานที่ 1 มีองค์ฌาน 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 2 มีองค์ฌาน 4 คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 3 มีองค์ฌาน 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 4 มีองค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา

ฌานที่ 5 มีองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ชั้นที่ 1 เป็นของปฐมฌาน มี 3 พวก คือ ปาริสัชชา ปุโรหิตา และมหาพรหมา พวกปาริสัชชา คือ พรหมที่ได้ปฐมฌานอย่างอ่อน ปุโรหิตาได้ปฐมฌานอย่างกลาง มหาพรหมา ได้ปฐมฌานอย่างสูงหรืออย่างแก่ พรหมอยู่กันตามความแก่อ่อนของฌาน มหาพรหมจะอยู่ตรงกลาง ถัดมาก็จะเป็นปุโรหิตา ส่วนรอบนอกก็จะเป็นปาริสัชชา

ชั้นที่ 2 เป็นทุติยฌาน มี 3 พวก คือ ปริตตาภา อัปปมาณาภาและอาภัสสรา ปริตตาภา ได้ฌานอย่างอ่อน อัปปมาณาภาได้ฌานอย่างกลาง อาภัสสราได้ฌานอย่างแก่ จะอยู่ในชั้นเดียวกัน

ชั้นที่ 3 เป็นตติยฌาน มี 3 พวก คือ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา ปริตตสุภา ได้ฌานอย่างอ่อน อัปปมาณสุภาได้ฌานอย่างกลาง และสุภกิณหาได้ฌานอย่างแก่

ชั้นที่ 4 เป็นจตุตถฌาน จะมีภพอยู่ในระดับเท่ากันคือ เวหัปผลาและอสัญญีสัตตา

เวหัปผลา คือพวกที่ได้จตุตถฌาน มีองค์ฌานคือ สุขและเอกัคคตา อสัญญีสัตตา คือ พวกที่ได้ปัญจมฌาน มีองค์ฌาน คือ อุเบกขาและเอกัคคตา เป็นพวกที่เบื่อนามติดรูป หรือที่เรียกกันว่าพรหมรูปฟัก มีลักษณะร่างกายแข็งทื่อเพราะเกิดจากตอนที่เป็นมนุษย์ฝึกสมาธิแล้วเหมือนจิตดับไป เมื่อจิตดับตัวก็แข็งทื่อ ซึ่งมีลมหายใจที่ละเอียดมาก

ตั้งแต่ อวิหาภูมิ อตัปปาภูมิ สุทัสสาภูมิ สุทัสสีภูมิ และอกนิฏฐภูมิ เป็นพรหมชั้นปัญจสุทธาวาส แบ่งตามกำลังของอินทรีย์เป็นลำดับไป คือ

อวิหาภูมิ เจริญศรัทธา ถ้าเจริญศรัทธาอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

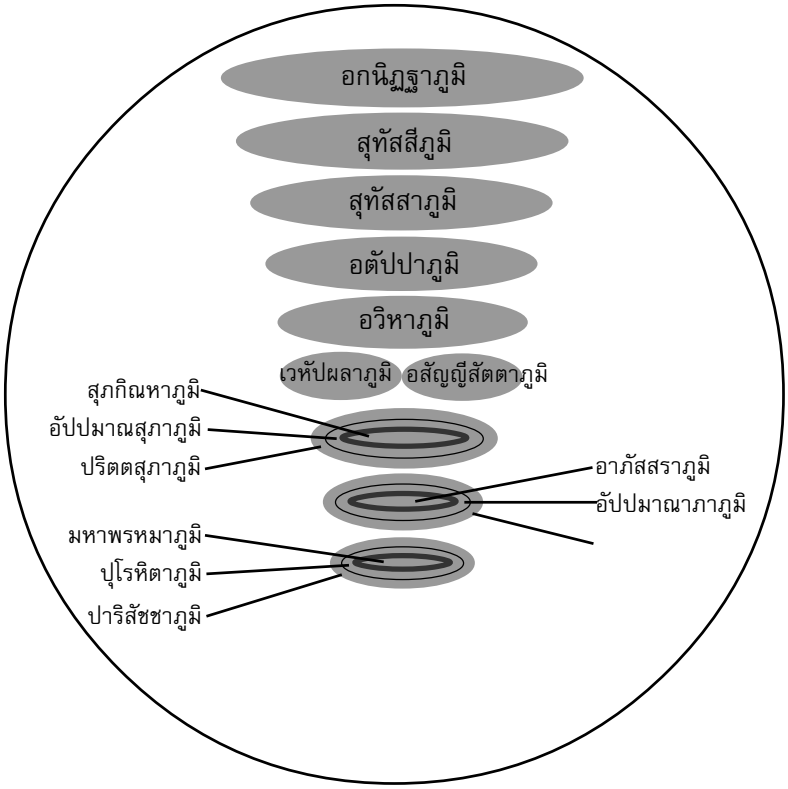
อตัปปาภูมิ ถ้าเจริญวิริยะอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

สุทัสสาภูมิ ถ้าเจริญสติอย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

สุทัสสีภูมิ ถ้าเจริญสมาธิ อย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

อกนิฏฐภูมิ ถ้าเจริญปัญญา อย่างแก่ก็อยู่ในสุด เจริญอย่างกลางก็อยู่ตรงกลาง เจริญอย่างอ่อนก็อยู่นอกสุดตามลำดับ

ถ้าเจริญอินทรีย์ 5 ได้บริบูรณ์ ก็จะบรรลุนิพพาน เพราะชั้นนี้เป็นชั้นของพระอนาคามี

รูปที่ 4-9 รูปภพ

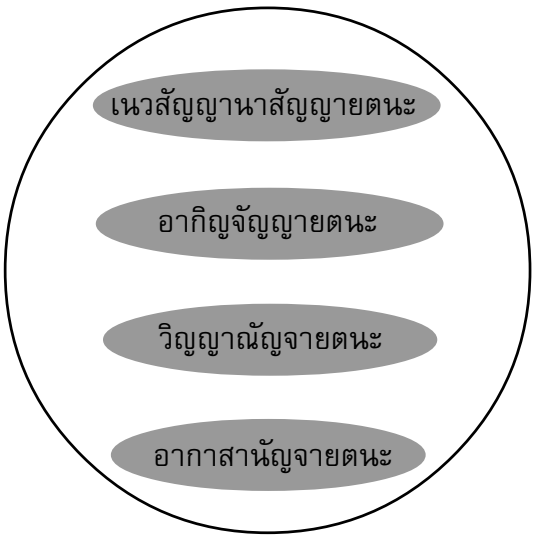
อายุของรูปพรหม 16 ชั้น

1. พรหมปาริสัชชาภูมิ	มีอายุ	1/3	วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป
2. พรหมปุโรหิตาภูมิ	มีอายุ	1/2	วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป
3. มหาพรหมาภูมิ	มีอายุ	1	วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป
4. ปริตตาภาภูมิ	มีอายุ	2	มหากัป
5. อัปปมาณาภาภูมิ	มีอายุ	4	มหากัป
6. อาภัสสราภูมิ	มีอายุ	8	มหากัป
7. ปริตตสุภาภูมิ	มีอายุ	16	มหากัป
8. อัปปมาณสุภาภูมิ	มีอายุ	32	มหากัป
9. สุภกิณหาภูมิ	มีอายุ	64	มหากัป
10. เวหัปผลาภูมิ	มีอายุ	500	มหากัป

11. อสัญญีสัตตาภูมิ	มีอายุ	500	มหากัป
12. อวิหาภูมิ	มีอายุ	1,000	มหากัป
13. อตัปปาภูมิ	มีอายุ	2,000	มหากัป
14. สุทัสสาภูมิ	มีอายุ	4,000	มหากัป
15. สุทัสสีภูมิ	มีอายุ	8,000	มหากัป
16. อกนิฏฐภูมิ	มีอายุ	16,000	มหากัป

อรูปภูมิ เป็นภพสำหรับรองรับผู้ที่ได้อรูปฌาน เมื่อใดปฏิบัติจนได้อรูปฌานเวลาละโลกก็มาอยู่ในภพนี้ซึ่งมี 4 ชั้นตามกำลังความละเอียดของอรูปฌานมีดังนี้

1. อากาสานัญจายตนะ
2. วิญญาณัญจายตนะ
3. อากิญจัญญายตนะ
4. เนวสัญญานาสัญญายตนะ

รูปที่ 4-10 อรูปภพ

อายุอรูปพรหม 4 ชั้น

1. อากาสานัญจายตนภูมิ	มีอายุ	20,000	มหากัป
2. วิญญาณัญจายตนภูมิ	มีอายุ	40,000	มหากัป
3. อากิญจัญญายตนภูม	มีอายุ	60,000	มหากัป
4. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ	มีอายุ	84,000	มหากัป

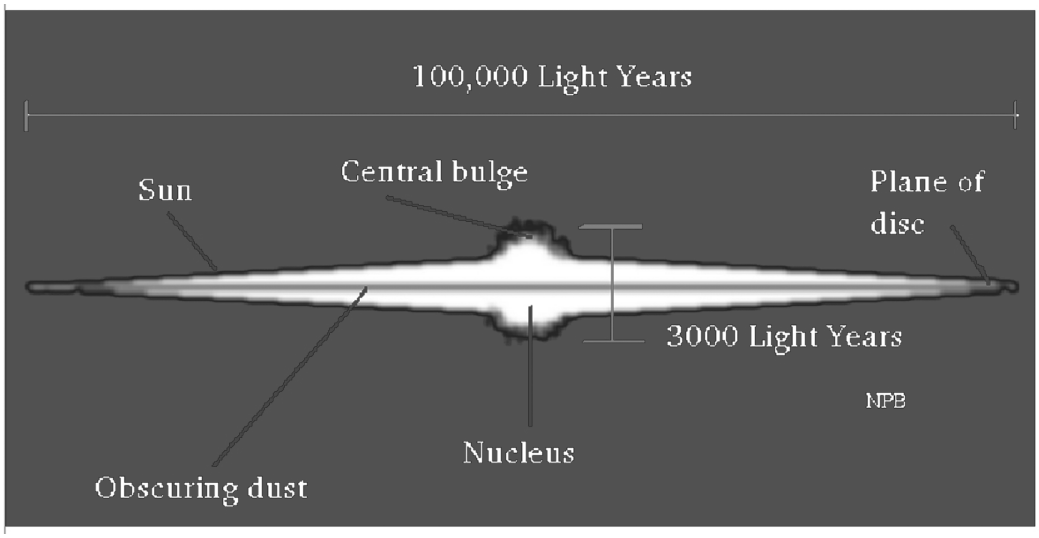
การอยู่ในภพภูมินี้เปรียบหมือนการตัดหญ้า แต่ยังไม่ถอนราก กล่าวคือ ยังมีสังโยชน์ร้อยอยู่ ยังถอนกิเลสออกไม่หมด เหมือนกับการดับไฟแต่ยังไม่ได้รื้อหม้อแปลงทิ้ง เมื่อเปิดไฟไฟก็เกิดขึ้นอีก วิบากส่งผลทำให้ไปติดอยู่แค่อรูปภพแค่นั้นเอง ชั้นนี้จะมีอายุยืนยาวนานมาก ผู้ที่อยู่ชั้นนี้ไม่สามารถ บรรลุธรรมได้ จึงได้ชื่อว่า อภัพพสัตว์

4.4 ลักษณะของภพภูมิทางวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา

แม้ว่าภพภูมิจะเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมดา แต่มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายยากที่จะมองเห็น เพราะความจำกัดของดวงตา ที่มองเห็นเฉพาะสิ่งที่สัมผัสได้ แม้ว่าเครื่องมือในปัจจุบันจะมีวิวัฒนาการจนสามารถมองเห็นดวงดาวและจักรวาลอื่นๆ จนถึงบอกขนาดของเอกภพ และสันนิษฐานถึงลักษณะของการเกิดเอกภพได้แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้ความรู้เกี่ยวกับภพภูมิในทางพระพุทธศาสนาแจ่มแจ้ง ดวงตาของพระธรรมกายจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ไปรู้เห็นเรื่องราวของโลกจักรวาลและภพภูมิอย่างแท้จริง ต่อไปนี้จะได้ให้เห็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาว่ามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างไร

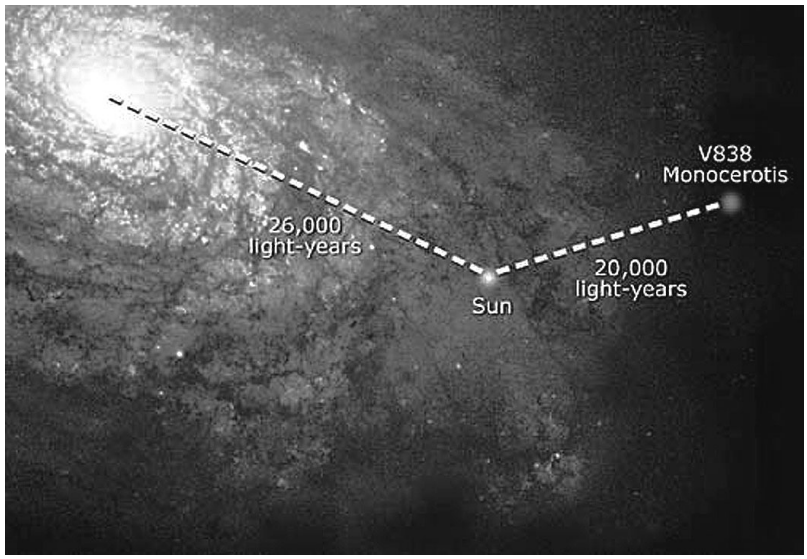
ลักษณะโครงสร้างของภพภูมิ

ในทางวิทยาศาสตร์เห็นจักรวาลของเรา มีลักษณะเป็นรูปก้นหอย มีจุดศูนย์กลาง ลักษณะเป็นจานแบนๆ เป็นเกลียวก้นหอยหมุนอยู่รอบศูนย์กลาง ในทางพระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า ในทุกๆ จักรวาล จะมีภูมิทั้ง 31 อยู่ โดยใจกลางจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ ดังนั้นกลุ่มแก๊สขาวๆ สว่างๆ อยู่ตรงกลาง ที่เป็นศูนย์กลางของก้นหอย ซึ่งอยู่ในกลางของกาแล็กซี ก็คือเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตลอดทุกจักรวาล แต่เป็นธาตุที่เป็นส่วนละเอียด

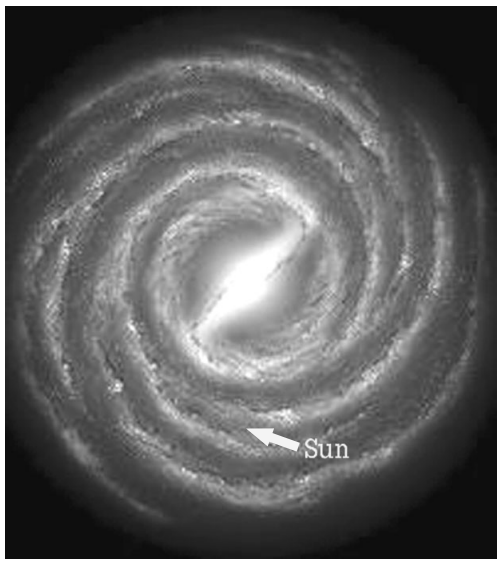

รูปที่ 4-11 โครงสร้างจักรวาล

ในทางวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า ระบบสุริยะของเราอยู่ ณ แขนของจักรวาล อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางไปประมาณ 26,000 ปีแสง ซึ่งตรงกับลักษณะของจักรวาลในพระพุทธศาสนา คือ โลกของเรา ชื่อว่าชมพูทวีป ตั้งอยู่รอบเขาพระสุเมรุ ทางด้านทิศใต้ โดยจะมีทวีปอื่นๆ อีก 3 ทวีป อยู่ทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก แม้ว่าทางวิทยาศาสตร์จะยังไม่เห็นทวีปอื่นๆ ตรงกับทางพระพุทธศาสนา แต่ตำแหน่งของโลกของเราในทางวิทยาศาสตร์ก็ตรงกันกับทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นเราจึงสามารถเขียนแผนที่ของทวีปอีก 3 ทวีปได้ดังนี้

รูปที่ 4-12 ภาพแสดงระยะของระบบสุริยะที่ห่างจากจุดศูนย์กลางกาแล็กซี

รูปที่ 4-13 ระบบสุริยะ อยู่ ณ แขนของจักรวาล (กาแล็กซี)

รูปที่ 4-14 ระบุตำแหน่งของทวีปทั้ง 4 ในจักรวาล

นักวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า เอกภพเกิดจากการระเบิดครั้งใหญ่ ที่เรียกว่า บิ๊กแบงค์ การระเบิดครั้งใหญ่ เกิดมาจากจุดศูนย์กลาง เมื่อระเบิดแล้วก็ทำให้เกิดการรวมตัวของฝุ่นละออง ทำให้เกิดกาแล็กซีน้อยใหญ่ขึ้นมา ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการที่โลกถูกทำลายใน สุริยสูตร[1] และเกิดการตั้งกัปใหม่ ในอัคคัญญสูตร [2] ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อโลกถูกทำลายด้วย ไฟ น้ำ หรือลม จนหมดสิ้น ในท้องจักรวาลจะไม่มีสิ่งใด เป็นอากาศที่เวิ้งว้างว่างเปล่า ต่อมาก็จะมีฝน ตกลงมาจนท่วมทั้งท้องจักรวาล แล้วระดับน้ำก็ลดลงเรื่อยๆ ทำให้เกิดที่ตั้งของภพภูมิต่างๆ เมื่อ น้ำลดลงจนถึงระดับคงที่ไม่ลดลงอีก ก็จะเกิดการรวมตัวของธาตุหยาบเป็นตะกอนลอยอยู่ เหนือผิวน้ำ เรียกว่า ง้วนดิน ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นแผ่นดินรองรับสิ่งต่างๆ

หากเราเชื่อมโยงกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะพบว่ามีลักษณะคล้ายกัน อย่างเช่น ทฤษฎีบิ๊กแบงค์ ตามที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบนั้น ก็คือช่วงเกิดการสิ้นสุดของโลกด้วย ไฟบรรลัยกัลป์ ทุกอย่างก็จะสลายเป็นหมอกเพลิงแล้วจะเริ่มเย็นตัวลง เมื่อเย็นตัวลงแล้วก็เริ่มเกิด แผ่นดิน ซึ่งตอนแรกมีลักษณะเป็นแผ่นแบนๆ ที่เชื่อมต่อกัน ถ้าลองสังเกตง่ายๆ ก็คล้ายๆ กับ น้ำนมที่ต้มแล้วเอาไปวางทิ้งไว้ให้เย็นก็จะทำให้เกิดเป็นฝ้าบางๆจักรวาลในตอนแรกที่ธาตุหยาบ เกิดขึ้นก็เป็นกาแล็กซีแผ่นแบนๆ เชื่อมกัน พอเย็นตัวลง ธาตุดินก็เริ่มหดเข้าหากันแล้วมี การเกาะกลุ่มกันกลายเป็นดวงดาวต่างๆ บนท้องฟ้า

จากการค้นพบเรื่องสสารมืดในปัจจุบัน แม้ว่าจะยังไม่ได้คำตอบที่ชัดเจนว่า สสารนี้คือ อะไรกันแน่ แต่ก็รู้ว่าเป็นสิ่งที่มีมวล มีความหนาแน่นสูง และประมาณว่ามีจำนวนมากถึง 90 % ซึ่งถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้ในทางพระพุทธศาสนาก็จะทราบว่า ธาตุนั้นก็คือ น้ำ ซึ่งเป็นสิ่ง ที่มีอยู่ในจักรวาลเป็นจำนวนมาก แต่น้ำนี้คงไม่ใช่น้ำตามที่เราเห็นกันว่า เป็นน้ำในมหาสมุทร ในแม่น้ำลำคลอง แต่เป็นธาตุส่วนละเอียดซึ่งนักวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถตรวจสอบลักษณะได้ หากพิจารณาเทียบเคียงให้ดีก็จะทราบว่า ดวงดาวต่างๆ ที่อยู่ในจักรวาล มีลักษณะคล้ายๆ กับ ผลมะพร้าว จอก แหน ที่ลอยอยู่บนน้ำ นักบินอวกาศกล่าวว่า การไปอยู่ในอวกาศจะทำให้รู้สึก ตัวเบาเหมือนการดำน้ำในอากาศ หรือหากไปดูการฝึกซ้อมของนักอวกาศ ก่อนที่พวกเขาจะ ออกไปสู่อวกาศ ก็จะต้องมาฝึกซ้อมในสระน้ำขนาดใหญ่ เพราะลงไปในน้ำแล้วก็อยู่ในสภาวะที่ ไร้น้ำหนัก ซึ่งน้ำจะมีลักษณะภาวะคล้าย ๆ กับไร้น้ำหนัก การลงไปในน้ำจะทำให้ตัวเบา

---

[1] อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต, มก. เล่ม 37 ข้อ 63 หน้า 214-215.

[2] ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค, มก. เล่ม 15 ข้อ 55 หน้า 150.

เอกภพ หรือ Universe นี้ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โลกธาตุ ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์พยายามค้นหาคำตอบ และสันนิษฐานว่า ในเอกภพหนึ่งๆ น่าจะมีจักรวาลมากกว่าแสนล้านจักรวาล ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงถึงโลกธาตุ 3 ประเภทดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ามีโลกธาตุขนาดพันจักรวาล โลกธาตุล้านจักรวาล และโลกธาตุแสนโกฏิจักรวาล แสดงให้เห็นความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ได้ประมาณจำนวนของจักรวาลได้ใกล้เคียงกันกับในทางพระพุทธศาสนา แต่ในทางพระพุทธศาสนาระบุไว้ชัดเจนกว่า

แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดมากว่า 2,500 ปีแล้ว แต่ความรู้นั้นก็ไม่เคยล้าสมัย สามารถที่จะเชื่อมโยงความรู้เรื่องเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ได้ นี่เป็นสิ่งที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของความรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นความรู้ที่กว้างไกล รู้จริง เห็นจริง และสามารถพิสูจน์ได้ ซึ่งความรู้เหล่านี้จะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยปัญญาขั้นสูงสุด ที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

4.5 กิเลส กรรม วิบาก นำไปสู่ภพภูมิ

เราได้ศึกษามาแล้วว่า ตราบใดที่กิเลสยังมีอยู่ สรรพสัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสบังคับให้ทำกรรม กรรมทำให้ต้องไปเสวยวิบากในภพภูมิ ในภวสูตร พระอานนท์ได้เข้าไปถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงเหตุเกิดของภพทั้ง 3 ภพมีได้เพราะเหตุใด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ทูลว่า “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในรูปธาตุจักไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิด

ในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้อรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ”

พระอานนท์ “ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างประณีตของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนี้แล”[1]

เมื่อมีการเวียนตายเวียนเกิดในภพภูมิ ก็ย่อมก่อให้เกิดวงจรไตรวัฏฏ์[2] อย่างยาวนาน คือ เกิดการท่องเที่ยวไปเพราะการมีชีวิตอยู่ เปรียบเสมือนการเดินทาง นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์ของมารดา จนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่นต่อไป และต่อ ๆ ไป ไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน...

พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดา... ได้ประสบมรณกรรมของบิดา... ของพี่ชายน้องชาย พี่สาว น้องสาว... ของบุตร... ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ...ความเสื่อมแห่งโภคะ... ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน...

น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานดื่มแล้วนั่นแหละ มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4...

โลหิตที่หลั่งไหลออกของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาซึ่งถูกตัดศีรษะ... เมื่อเธอทั้งหลายเกิดเป็นกระบือ... เกิดเป็นแกะ... เกิดเป็นแพะ... เกิดเป็นเนื้อ... เกิดเป็นสุกร... เกิดเป็นไก่... ถูกจับตัดศีรษะโดยข้อหาว่าเป็นโจรคิดปล้น... ถูกจับตัดศีรษะ โดยข้อหาว่าเป็นโจรประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่น ตลอดกาลนาน โลหิตที่หลั่งไหลออกนั่นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง 4...

---

[1] อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร, มก. เล่ม 34 ข้อ 517 หน้า 424-425.

[2] ไตรวัฏฏ์ หมายถึง การเวียนเกิดเวียนตาย เพราะเหตุมูลปัจจัย 3 ประการ คือ กิเลส กรรม วิบาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ ไม่น่าชื่นใจอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนัด พอเพื่อจะหลุดพ้น...

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นแลเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความที่สังขารเหล่านั้น สงบระงับไปเป็นสุข"[1]

จากพุทธพจน์นี้พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นความยาวนานของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งเป็นการเวียนตายเวียนเกิดอย่างนับครั้งไม่ถ้วนจนไม่อาจจะประมาณได้ ชีวิตในสังสารวัฏนี้เราเป็นมาทุกอย่างแล้ว และก็ต้องเสียน้ำตาเพราะความทุกข์ในแต่ละชาติ นับภพนับชาติไม่ถ้วน เมื่อเราพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่า การเวียนตายเวียนเกิดในภพภูมิทั้งหลายหาความเที่ยงแท้ยั่งยืนไม่ได้ แม้การไปบังเกิดในภพภูมิต่างๆ ก็ยังหาความแน่นอนไม่ได้ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นบนอากาศ บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลงทางปลาย แม้ฉันใด

สัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชชาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ก็ฉันนั้นแล บางคราวก็จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้"[2]

บุคคลแม้จะไปบังเกิดถึงพรหมโลก อาจต้องตกไปเกิดในอบายภูมิอีก ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

"อายุของเทวดาเหล่าอากิญจัญญายตนะ (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นปุถุชนอยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดเดียรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้"[3]

เราจะเห็นว่าการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ น่ากลัว ไม่ปลอดภัย และอาจประสบทุกข์ภัยได้ตลอดเวลา เมื่อกิเลสยังมีอยู่ แม้ตัวของเราเองก็ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลส จึงไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต ไม่พึงปล่อยใจให้เพลิดเพลินยินดีหรือเผลอใจให้เศร้าหมอง ห่วงใยกังวลในคน สัตว์ สิ่งของหรือเรื่องราวอันไม่เป็นแก่นสาร และหมั่นพิจารณาให้เห็นทุกข์โทษภัย

---

[1] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่ม 26 ข้อ 421-461 หน้า 506-535.

[2] ทัณฑสูตร, สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่ม 26 ข้อ 439 หน้า 520.

[3] อเนญชสูตร, อังคุตตรนิกาย ติกกนิบาต, มก เล่ม 34 ข้อ 556 หน้า 532.

ของกิเลสและการเวียนว่ายตายเกิด แล้วตั้งใจละเว้นความชั่ว ตั้งใจสั่งสมแต่ความดี มุ่งมั่นสร้างบารมี แสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

สมจริงดังปฏิปทาอันดีงามตามอย่างพระบรมโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน อาทิ ท่านสุเมธดาบสบรมโพธิสัตว์ ผู้ตั้งความปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อรื้อสัตว์ขนสัตว์เข้าสู่ฝั่งแห่งพระนิพพาน ท่านเปรียบภพทั้งปวงประดุจคุกขังสรรพสัตว์ ได้กล่าวสอนตนเองไว้ว่า

“หากท่านปรารถนาจะบรรลุโพธิญาณ บุรุษผู้อยู่ในเรือนจำนาน ลำบากเพราะทุกข์ มิได้เกิดความยินดีในที่นั้น ย่อมแสวงหาทางที่พ้นไปถ่ายเดียว ฉันใด ท่านจงเห็นภพทั้งปวงเหมือนเรือนจำ จงตั้งหน้ามุ่งต่อการออกบวช เพื่อพ้นจากภพ ฉันนั้นเถิด”[1]

บัณฑิตผู้มีดวงปัญญาสว่างไสว ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ย่อมพิจารณาเห็นทุกข์โทษภัยในวัฏสงสาร แล้วดำเนินตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท ท่านเหล่านั้นย่อมละเว้นบาปอกุศลทั้งปวง บำเพ็ญแต่กุศลธรรมและกลั่นจิตของตนให้ผ่องแผ้ว แล้วมุ่งมั่นสู่เป้าหมายอันสูงสุดของทุกชีวิต คือ พระนิพพาน

เราได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับวงจรของสังสารวัฏแล้ว ทำให้เราเห็นถึงทุกข์โทษภัยต่างๆ ในบทเรียนต่อไป เราจะได้ไปศึกษาวิปัสสนาภูมิ เพื่อการเจริญวิปัสสนาอันจะเป็นวิธีการเพื่อนำไปสู่หนทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 4 ภพภูมิ จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 4 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 4
แล้วจึงศึกษาบทที่ 5 ต่อไป

[1] ขุททกนิกาย ชาดก อปัณณกวรรค ทูเรนิทาน, มก. เล่ม 55 หน้า 35-36.

บทที่ 5
ขันธ์ 5

เนื้อหาบทที่ 5
ขันธ์ 5

5.1 ความหมายของขันธ์ 5

5.2 ธรรมชาติของขันธ์ 5

5.3 องค์ประกอบของขันธ์ 5

5.3.1 รูปขันธ์

5.3.2 เวทนาขันธ์

5.3.3 สัญญาขันธ์

5.3.4 สังขารขันธ์

5.3.5 วิญญาณขันธ์

5.4 ประเภทของขันธ์ 5

5.5 ขันธ์ 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี

5.5.1 ขันธ์ 5 เป็นภาระอันหนัก

5.5.2 ความแตกต่างของขันธ์ 5 ในแต่ละภพภูมิ

5.5.3 เหตุที่ติดในขันธ์ 5

5.5.4 ขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ขันธ์ 5

5.6.1 การทำขันธ์ 5 ให้บริสุทธิ์

5.6.2 วิธีปล่อยขันธ์ 5

แนวคิด

1. ขันธ์ 5 หมายถึง กลุ่มแห่งรูปและนาม ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีทั้งขันธ์ที่เป็นอุปาทานขันธ์ ซึ่งทำให้เกิดความยึดมั่น ถือมั่น เป็นทุกข์ และที่ไม่เป็นอุปาทานขันธ์

2. พระมงคลเทพมุนีสอนให้เห็นว่า ขันธ์ 5 ไม่ว่าจะเป็นของมนุษย์ เทวดา หรือภพภูมิอื่นๆ ต่างก็เป็นภาระหนัก เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้ปล่อยวางขันธ์ 5

3. ขันธ์ 5 ของมนุษย์มีความบริสุทธิ์ไม่เท่ากัน และทำให้ความรู้ความสามารถ รูปร่างหน้าตาต่างๆ ไม่เสมอกัน ดังนั้นจึงควรทำขันธ์ 5 ให้บริสุทธิ์ เพื่อให้ได้ขันธ์ 5 ที่สมบูรณ์ สามารถรองรับการปฏิบัติธรรม และเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางข้ามวัฏสงสาร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและลักษณะของขันธ์ 5 แต่ละอย่างได้ถูกต้อง

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายคำสอนเกี่ยวกับขันธ์ 5 ของพระมงคล-เทพมุนีได้ถูกต้อง

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถนำความรู้เรื่องขันธ์ 5 ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

บทที่ 5
ขันธ์ 5

ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เข้าสู่อารมณ์ของวิปัสสนาประการแรกคือ ขันธ์ 5 โดย การศึกษานี้จะเป็นการศึกษาในเชิงปริยัติ เพื่อให้เห็นและเข้าใจความหมาย ลักษณะของขันธ์ว่าเป็นเช่นไร

5.1 ความหมายของขันธ์ 5

คำว่า “ขันธ์” หมายความว่า สิ่งที่เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือเป็นพวกๆ

ขันธ์ 5 จึงหมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม 5 หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่แยกกันไว้เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือเป็นพวกๆ จำนวน 5 อย่างนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยส่วนรูปเป็นรูปขันธ์อีก 4 อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามขันธ์

หรือจัดเป็น 3 อย่างก็ได้ คือ เป็น จิต เจตสิก (สิ่งที่เกิดกับจิต อยู่กับจิต) และรูป วิญญาณ เป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก รูป เป็นรูป

5.2 ธรรมชาติของขันธ์ 5

ขันธ์ 5 หรือรูปและนาม เป็นองค์ประกอบที่ให้สัตว์เวียนว่ายอยู่ในภพ 3 ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์ หรือแม้ละจากโลกนี้ไปเป็นเทวดา พรหม อรูปพรหม ก็ล้วนประกอบด้วยขันธ์ 5 แม้แต่ไปเกิดในอบายภูมิ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน หรือแม้แต่สัตว์นรกในโลกันต์ก็ประกอบด้วยขันธ์ 5

สัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารล้วนประกอบด้วยขันธ์ทั้งสิ้น แต่แตกต่างกันที่ ความละเอียดและความประณีตของรูปและนามเท่านั้น ซึ่งธรรมชาติของขันธ์ 5 มีดังนี้

1. มีการเกิด – ดับ อยู่ตลอดเวลา

เนื่องจากรูปและนามนี้ มีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา ทำให้ขันธ์ 5 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัยต่างๆ ตลอดเวลา มีความเสื่อมอยู่ ดังนั้นแม้แต่รูปเอง ก็มีธรรมชาติเสื่อมอยู่ตลอดเวลา ส่วนนามขันธ์ทั้ง 4 ก็มีการเกิดดับตลอดเวลาด้วยเช่นกัน

2. มีสภาวะเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

เนื่องจากขันธ์ 5 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงตลอดจากเหตุปัจจัยที่เข้ามา ทำให้มีสภาวะที่ไม่เที่ยง และเพราะเหตุที่ขันธ์ 5 มีความเสื่อมอยู่ตลอดเวลา ทำให้เป็นทุกข์ ทั้งทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ สลับไปมาตลอด ซึ่งเราไม่สามารถบังคับบัญชาให้ขันธ์ 5 ไม่เสื่อม หรือให้ขันธ์ 5 นี้คงสภาวะเดิมได้ ดังนั้นจึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของเรา

5.3 องค์ประกอบของขันธ์ 5

ขันธ์ มีองค์ประกอบอยู่ 5 อย่าง ดังต่อไปนี้

5.3.1 รูปขันธ์

รูปขันธ์ คือ กองแห่งธรรมชาติที่จะต้องแตกสลายไปด้วยเหตุต่างๆ มีหนาวและร้อน เป็นต้น เช่น หนาวจัด เย็นจัด จนเกินขีด หรือถูกร้อนจนเกินขีด ย่อมแตกสลายไป

รูป คือ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาบ้าง เห็นไม่ได้ด้วยตาบ้าง ซึ่งก็คือร่างกายและสิ่งที่อาศัยเกิดจากกาย รูปบางอย่างเป็นรูปทิพย์ มีความละเอียดมาก เห็นได้ด้วยตาทิพย์ เช่น รูปของเทวดา พรหม เป็นต้น

รูป หรือร่างกาย มีส่วนประกอบที่สำคัญ 2 อย่าง คือ

1. มหาภูตรูป 4 แปลว่า รูปที่เป็นใหญ่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

ลักษณะของธาตุทั้ง 4 คือ

ธาตุดิน มีลักษณะ แข็ง

ธาตุน้ำ มีลักษณะ ไหลหรือเกาะกุม

ธาตุไฟ มีลักษณะ ร้อนและเย็น มี 5 อย่าง ได้แก่

1. อุสฺมาเตโช มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย
2. สนฺตปฺปนเตโช มีความร้อนมาก
3. ทหนเตโช มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตได้
4. ชิรณเตโช ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง
5. ปาจกเตโช ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

ธาตุลม มีลักษณะ เคร่งตึงและเคลื่อนไหว มี 6 อย่าง ได้แก่

1. อุทฺธงฺคมวาโย ลมที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน
2. อโธคมวาโย ลมที่พัดลงสู่เบื้องล่าง
3. กุจฺฉิฏฺฐวาโย ลมที่พัดอยู่ในช่องท้อง
4. โกฏฺฐาสยวาโย ลมที่พัดอยู่ในลำไส้ใหญ่
5. องฺคมงฺคานุสารีวาโย ลมที่พัดอยู่ทั่วร่างกาย
6. อสฺสาสปสฺสาสวาโย ลมหายใจเข้าออก

ซึ่งลักษณะและหน้าที่ของธาตุ 4 ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องจตุธาตุววัตถาน

2. อุปาทายรูป หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด (คุณสมบัติที่มีอยู่ในรูป) ถ้าไม่มีมหาภูตรูป อุปาทายรูปก็มีไม่ได้

อุปาทายรูป 24 ประกอบด้วย จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ หทยรูป ชีวิตรูป อาหารรูป กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ปริจเฉทรูป รูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา อุปจยรูป รูปสันตติ รูปชรตา รูปอนิจจตา แต่ละอย่างสามารถแบ่งเป็นหมวดได้ดังนี้

ปสาทรูป 5 คือ รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ ได้แก่

1. จักขุปสาทรูป คือ ประสาทตา เป็นอวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบอวัยวะนี้จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น จักขุปสาทที่อาศัยดวงตาซึ่งมีชิ้นเนื้อเล็กๆ 3 ชั้นอยู่รอบๆ ดวงตาดำและตาขาว และตาที่อยู่ในเนื้อเดียว 5 ชั้นของเนื้อ เลือด ลม เสมหะ และน้ำเหลือง จักขุปสาทมีขนาดเท่าเมล็ดฝิ่นครึ่งเมล็ด มีลักษณะคล้ายศีรษะเล็นสร้างขึ้นโดยธาตุ 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ซึ่งมีธาตุไฟมากกว่า เรียกว่า จักขุปสาท

2. โสตปสาทรูป คือ ประสาทหู เป็นอวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้จะเกิดโสตวิญญาณขึ้น โสตประสาทตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้งสอง ที่ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล อาศัยเยื่อแผ่นมีลักษณะคล้ายๆ ก้านเมล็ดถั่วเขียวซึ่งสร้างขึ้นด้วยธาตุ 4 ตามกรรมในอดีต และเป็นที่มีอากาสธาตุมากกว่า เรียกว่า โสตปสาท

3. ฆานปสาทรูป คือ ประสาทจมูก เป็นอวัยวะที่สูดดมกลิ่น เมื่อกลิ่นกระทบอวัยวะนี้จะเกิดฆานวิญญาณขึ้น ฆานประสาทตั้งอยู่ภายในจมูก มีลักษณะคล้ายดอกทองหลางสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า ฆานปสาท

4. ชิวหาปสาทรูป คือ ประสาทลิ้น เป็นอวัยวะรู้รส เมื่อรสชาติต่างๆ กระทบกับอวัยวะนี้ จะเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น ชิวหาปสาทมีลักษณะคล้ายดอกอุบล ซึ่งตั้งอยู่ภายในชิ้นเนื้อของลิ้นสร้างขึ้นโดยธาตุทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีอาโปธาตุมากกว่า เรียกว่า ชิวหาปสาท

5. กายปสาทรูป คือ ประสาทกาย เป็นอวัยวะที่รู้การกระทบสัมผัสด้วยอวัยวะนี้แล้วกายวิญญาณจึงเกิดขึ้น กายประสาทนี้ตั้งอยู่ทั่วๆ ไปในร่างกาย ยกเว้นที่ผม ขน เล็บ ฟัน และส่วนอื่นในร่างกายที่ปราศจากความรู้สึก สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง 4 ตามกรรมในอดีต และตั้งอยู่ในที่ที่มีปฐวีธาตุมากกว่า เรียกว่า กายประสาท

โคจรรูป หรือวิสยรูป 4 คือ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอายตนะ ได้แก่

1. วัณณรูป หรือ รูปสี (รูปารมณ์)
2. สัททรูป หรือ รูปเสียง (สัททารมณ์)
3. คันธรูป หรือ รูปกลิ่น (คันธารมณ์)
4. รสรูป หรือ รูปรส (รสารมณ์)

ภาวรูป 2 คือ รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ได้แก่

1. อิตถีภาวรูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นหญิง
2. ปุริสภาวรูป คือ รูปที่แสดงถึงความเป็นชาย

หทยรูป 1 คือ รูปที่เป็นที่ตั้งอาศัยเกิดของจิตและเจตสิก

ชีวิตรูป 1 คือ รูปที่เป็นชีวิต ได้แก่ รูปที่รักษากลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม

อาหารรูป 1 คือ โอชาที่มีอยู่ในอาหาร

ปริจเฉทรูป 1 คือ รูปที่กำหนดเทศะ ได้แก่ อากาสธาตุ ช่องว่างระหว่างรูปต่อรูป

วิญญัติรูป 2 คือ รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย ได้แก่

1. กายวิญญัติรูป ได้แก่ การเคลื่อนไหวกาย
2. วจีวิญญัติรูป ได้แก่ การกล่าววาจา

วิการรูป 3 คือ อาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ ได้แก่

1. ลหุตารูป ได้แก่ ความเบาแห่งรูป
2. มุทุตารูป ได้แก่ ความอ่อนสลวยแห่งรูป
3. กัมมัญญตารูป ได้แก่ ความควรแก่การงาน ความใช้การได้แห่งรูป

ลักขณรูป 4 คือ รูปที่เป็นลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด ได้แก่

1. อุปจยรูป คือ ความก่อตัวหรือเติบโตของรูป
2. สันตติรูป คือ ความสืบต่อแห่งรูป
3. ชรตารูป คือ ความทรุดโทรมแห่งรูป
4. อนิจจตารูป คือ ความปรวนแปรแตกสลายแห่งรูป

เมื่อมหาภูตรูป 4 และอุปทายรูปอาศัยซึ่งกันและกันแล้ว มหาภูตรูป 4 จึงเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าอุปทายรูปจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป 4 แต่ว่ามหาภูตรูป 4 ไม่ได้อาศัยอุปาทายรูปเกิดขึ้น และอุปาทายรูป ถ้าปราศจากมหาภูตรูป 4 เสียแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้ อุปมาว่าด้วยไม้ 3 อัน คือ มหาภูตรูป 4 อุปมาเหมือนไม้ 3 อันค้ำกัน อุปาทายรูปเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยมหาภูตรูป 4 ควรปรียบเสมือนเงาที่แผ่กระจายไปโดยไม้ 3 อันที่ค้ำกันอยู่นี้เป็นความแตกต่างกันระหว่างรูปทั้ง 2

5.3.2 เวทนาขันธ์

เวทนาขันธ์ หมายถึง การเสวยอารมณ์ การรับอารมณ์ การรู้อารมณ์

เวทนาเมื่อแยกแบ่งได้ 3 อย่าง คือ

1. สุขเวทนา เป็นความรู้สึกสุข คือ สบายกาย สบายใจ

2. ทุกขเวทนา เป็นความรู้สึกทุกข์ คือ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

3. อทุกขมสุขเวทนา เป็นความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เฉยๆ

เวทนาเกิดจากการที่มีวัตถุภายนอกมากระทบประสาทสัมผัสทั้ง 5 แล้วส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้แล้วจึงเกิดเป็นความรู้สึกขึ้นมา เช่น มีรูปมากระทบ ประสาทตาส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้ คือ เห็น เมื่อเห็นแล้วก็เกิดความรู้สึกว่า รูปนี้สวย จึงเกิดความสบายใจ หรือไปเห็นสุนัขเน่าทั้งตัว จึงไม่สบายใจ เป็นทุกข์ หรือเห็นคนที่หน้าตาธรรมดา จึงเกิดความรู้สึกเฉยๆ

เมื่อมีเสียงมากระทบหู ประสาทหูส่งไปให้ใจ ใจรับเอาไว้ เรียกว่า ได้ยิน เมื่อได้ยินแล้วก็อาจจะสุข เพราะว่าเสียงนั้นเป็นเสียงชม อาจจะทุกข์ เพราะว่าเป็นคำนินทา อาจจะเฉยๆ เพราะว่าไม่รู้ว่าเขาพูดเรื่องอะไร

เมื่อมีกลิ่นมากระทบจมูก ประสาทจมูกส่งไปให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เรียกว่า ได้กลิ่น เมื่อได้กลิ่นแล้วก็เกิดเวทนา เช่น ถ้าหอมก็เกิดความสบายใจ ถ้าเหม็นก็เกิดความทุกข์ หรือมีกลิ่นนิดๆ หน่อยๆ จึงไม่ได้รู้สึกอะไร เฉยๆ

เมื่อรสมากระทบลิ้น ประสาทลิ้นก็ส่งไปให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เรียกว่า ลิ้มรส เมื่อลิ้มรสก็เกิดเวทนาขึ้นทันที ถ้าอร่อยสุขเวทนาก็เกิดทันที ถ้าเผ็ดหรือขมปี๋ ทุกขเวทนาก็เกิดหรือไม่ก็เฉยๆ

เมื่อมีวัตถุมากระทบกาย ประสาทกายส่งให้ใจ ใจก็รับเอาไว้ เมื่อรับเอาไว้ก็เกิดเวทนาขึ้นมาว่า เย็น ร้อน อ่อน แข็ง นิ่ง กระด้าง[1]

5.3.3 สัญญาขันธ์

สัญญาขันธ์ หมายถึง ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส เกิดขึ้นเพราะกลไกการทำงานของใจที่สามารถจำหรือบันทึกข้อมูลไว้ได้ ทั้งภาพ ทั้งเสียง ทั้งกลิ่น ทั้งรส ทั้งสัมผัสทางกาย และบันทึกได้แม้กระทั่งอารมณ์ที่เกิดกับใจ พูดง่ายๆ ว่าเพราะใจมีกลไกในการจำ หรือบันทึกข้อมูลได้ จึงเกิดสัญญาความจำได้ หรือระลึกถึง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่เคยประสบมาได้[2]

[1-2] พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทัตตชีโว), **พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ,** กรุงเทพฯ : นฤมิตโซล(เพรส), 2546, หน้า 118-119.

5.3.4 สังขารขันธ์

สังขารขันธ์ หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง คือ เมื่อรูปกระทบตา ประสาทตาก็รับเอาไว้ ก่อให้เกิดเวทนา การรับอารมณ์แล้วส่งไปให้ส่วนจำอารมณ์ที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงส่งมาให้ส่วนที่ทำหน้าที่คิด ปรุงแต่งจิตให้คิดไปในเรื่องต่างๆ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความคิดดี เรียกว่า กุศลสังขาร
2. ความคิดชั่ว เรียกว่า อกุศลสังขาร
3. ความคิดไม่ดีไม่ชั่ว เป็นกลางๆ เรียกว่า อัพยากตสังขาร

สังขารขันธ์มีความสำคัญต่อความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์มากเป็นตัวสำคัญในพวกเจตสิก เพราะมีอานุภาพปรุงแต่งให้คนเป็นไปได้ต่างๆจิตของคนจะดีจะชั่วก็เพราะสังขารเป็นตัวปรุงแต่ง[1]

สังขารขันธ์มีดังนี้ คือ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร ปีติ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ชีวิตินทรีย์ การละนิวรณ์ อโลภะ อโทสะ หิริ โอตตัปปะ ปัสสัทธิ ฉันทะ อธิโมกข์ อุเบกขา มนสิการ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิจฉา โกสัชชะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และเจตสิกธรรมอื่นๆ ยกเว้นเวทนาและสัญญาแล้ว นอกจากนั้นเป็นสังขารขันธ์ เพราะเวทนาและสัญญาเป็นส่วนที่อยู่ในขันธ์ 5 เช่นเดียวกับสังขาร รวมความแล้วสังขารจะหมายถึงเฉพาะกิเลสและคุณธรรมทั้งปวง

5.3.5 วิญญาณขันธ์

วิญญาณขันธ์ หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ความรู้แจ้งอารมณ์ ความรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ คือ ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หรือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน

วิญญาณมีอยู่ 2 อย่าง คือ วิญญาณธาตุ และวิญญาณขันธ์

วิญญาณธาตุ หมายถึง จิต

วิญญาณขันธ์ หมายถึง อาการของจิต

ดังนั้น วิญญาณในขันธ์ 5 จึงหมายถึง การรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีอยู่ 6 อย่าง เรียกชื่อตามช่องทางที่ผ่านเข้ามาดังนี้

---

[1] วศิน อินทสระ, **อธิบายมิลินทปัญหา**, กรุงเทพฯ : เจริญกิจ, 2528, หน้า 8.

1. รู้รูปโดยอาศัยตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ

2. รู้เสียงโดยอาศัยหู เรียกว่า โสตวิญญาณ

3. รู้กลิ่นโดยอาศัยจมูก เรียกว่า ฆานวิญญาณ

4. รู้รสโดยอาศัยลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ

5. รู้สัมผัสโดยอาศัยกาย เรียกว่า กายวิญญาณ

6. รู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ

นักศึกษาจะเห็นแล้วว่า ส่วนประกอบต่างๆ ของสรรพสิ่งทั้งหมดในโลกนี้ล้วนประกอบขึ้นมาด้วยธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สิ่งที่มีชีวิตโดยเฉพาะคนและสัตว์ประกอบด้วยธาตุ 6 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาสธาตุ และวิญญาณธาตุ

เราทุกคนที่อยู่ในโลกนี้ล้วนมี รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็ประกอบด้วย 5 ขันธ์ทั้งนั้น ซึ่งก็คือ รูป 4 นาม 1 เหมือนกัน

5.4 ประเภทของขันธ์ 5

ขันธ์ 5 เมื่อจัดแบ่งเป็นประเภท สามารถแยกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. ขันธ์ 5 ที่ประกอบด้วยอุปาทาน

อุปาทานนี้ เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์แท้จริง เป็นทุกข์ที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ซึ่งเรียกว่า อุปาทานขันธ์ เป็นขันธ์ของปุถุชน หรือแม้แต่พระอริยเจ้าที่ยังไม่หมดกิเลสทั้งหมด ก็ยังมีอุปาทานขันธ์นี้อยู่ แต่เบาบางมาก

การที่มีอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในตัวขันธ์ 4 อย่าง คือ

1. กามุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในกามคุณ 5 คือ กามตัณหา

2. ทิฏฐุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

3. สีลัพพัตตุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในการปฏิบัติผิด

4. อัตตวาทุปาทาน ธรรมชาติที่ยึดมั่นอยู่ในรูปนามขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน

ขันธ์ที่มีอุปาทานเข้าครอบงำจิตใจนี้ ทำให้กลายเป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขาขึ้นมา ทำให้เกิดความเข้าใจว่า ความเป็นอยู่ต่างๆ ที่ปรากฏแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิดนึก ความสบาย ความไม่สบาย ความดีใจ ความเสียใจ และการเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ ของร่างกาย เป็นเรื่องของตัวเรา หรือสิ่งที่เนื่องกับตัวเรา เราจึงใช้คำพูดกันจนชินว่า เราทำ เราพูด เราคิด เราสบาย เราไม่สบาย เราดีใจ เราเสียใจ เราแก่ เราหนุ่ม เราสวย เราไม่สวย และถ้าเรื่องเหล่านี้เกิดขึ้นกับผู้อื่น เราก็ใช้คำว่า ผู้นั้น ผู้นี้ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ รวมความแล้วทุกสิ่งทุกอย่างในโลก มีเรา มีเขา ล้วนแต่เป็นอัตตทิฏฐิ (ความเห็นว่ามีตัวตนอันเป็นความเห็นผิด) ไปทั้งสิ้น กลายเป็นโมหะ ความโง่หลง ขาดปัญญา ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง

2. ขันธ์ 5 ที่ไม่ประกอบด้วยอุปาทาน

ขันธ์ 5 นี้เป็นขันธ์ของพระอรหันต์เท่านั้น คือ พระอรหันต์นั้นสามารถละกิเลสได้ทั้งหมด จึงละอุปาทานได้ทั้งหมดเช่นกัน พระอรหันต์นั้นปราศจากการยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ 5 แล้ว ตัดเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดขันธ์ 5 แล้ว ทำให้ขันธ์ 5 ของท่านในภพต่อไปไม่มี เมื่อละสังขารแล้วก็เข้าสู่นิพพาน

5.5 ขันธ์ 5 ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนี

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชชาธรรมกาย ได้แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับขันธ์ 5 ไว้หลายนัย จะขอยกตัวอย่างมาดังนี้

5.5.1 ขันธ์ 5 เป็นภาระอันหนัก

ท่านได้อธิบายเรื่องขันธ์ 5 ไว้ดังนี้ คือ ไม่ว่าจะเป็นขันธ์ 5 ของมนุษย์ เทวดา หรือสัตว์เดรัจฉาน ถ้าเข้าไปถือไว้ก็เป็นภาระหนัก ก่อให้เกิดความทุกข์ และท่านก็ได้แนะนำวิธีการปล่อยวางขันธ์ 5 ดังพระธรรมเทศนาต่อไปนี้

“เราท่านทั้งหลาย เกิดมาหญิงชายทุกคนถ้วนหน้า ล้วนแต่แบกภาระขันธ์ 5 ด้วยกันทั้งนั้น ขันธ์ 5 เป็นของหนัก ไม่ใช่ของเบา หนักอย่างไร หนักตั้งแต่อุบัติ ตั้งแต่อยู่ในท้อง ตั้งแต่เกิดในท้องมารดาหนักเรื่อยมา นั่นบังคับให้มารดาผู้ทรงครรภ์นั้นหนักแล้ว ตัวเองก็หนัก ไปไหนไม่ค่อยไหว ติดอยู่ในอู่มดลูกนั่นเอง เจริญวัยวัฒนาเป็นลำดับๆ ไป

เมื่อคลอดก็หนักถึงกับตายได้ ถ้าว่าขันธ์ที่เกิดนั้นไม่ตาย ขันธ์ของมารดาที่ให้เกิดนั้นถึงกับตายลำบากยากแค้นนัก หนักด้วย ลำบากด้วย ฝืดเคืองด้วย คับแค้นด้วย คับแคบด้วย ลำบากทั้งนั้น

ขันธ์ 5 เป็นของหนักจริงๆ ไม่ใช่ของเบา ไปไหนก็ไปเร็วไม่ได้ อุ้ยอ้าย เมื่อเจริญวัยวัฒนาเป็นลำดับแล้ว ก็ไปได้ด้วยตนของตนเอง แต่ว่าเป็นกายหนัก เหาะเหินเดินอากาศไม่ได้ ไปเร็วไม่ได้ ต้องไปตามกาลสมัย ตามกาลของขันธ์นั้น ไม่ใช่หนักพอดีพอร้าย หนักกายต้องบริหารมากมาย ผู้เกิดมานั้นต้องบริหารขันธ์ 5 นั้นด้วย ต้องดูแลรักษา

ครั้นเจริญวัยวัฒนาตัวของตัว เมื่อหลุดจากมารดาบิดาบริหารรักษาแล้ว ตัวของตัวต้องรักษาตัวเองอีก ตัวของตัวเองรักษาตัวเองก็ไม่ค่อยไหว บางคนถึงกับให้คนอื่นเขารักษาให้ ต้องให้เขาใช้สอยไปต่างๆ นานา รักษาขันธ์ 5 ของตัวไม่ได้ ต้องบากบั่นตรากตรำมากมายในการเล่าเรียนศึกษากว่าจะรักษาขันธ์ 5 ของตนเองได้ จนกระทั่งรักษาขันธ์ 5 ของตนได้

พอรักษาขันธ์ของตัวได้ ขันธ์ 5 ก็เก่าคร่ำคร่า หนักเข้าขันธ์ 5 ของตัวเองก็พยุงตัวเองไม่ไหว พยุงตัวไม่ไหวต้องอยู่กับที่ ขยับได้บ้าง ไปโน่นมานี่ได้บ้าง แต่หนักเข้าก็ลุกไม่ขึ้น หนักเข้าก็หมดลมอัสสาสะปัสสาสะ เข้าโลงไป สี่คนนั่นแหละต้องหาม สี่คนก็เต็มอึดเชียวหนา มันหนักขนาดนี้ หนักอย่างโลกๆ ไม่ใช่หนักอย่างธรรมๆ

หนักอย่างทางธรรมน่ะ นั่นลึกซึ้งแบบขันธ์ทั้ง 5 นำขันธ์ทั้ง 5 ไปมากมายนัก ในมนุษย์โลกนี้แบกขันธ์ทั้ง 5 ไปมากมายนัก ภาระคือ ขันธ์ 5 นี้หนัก ไม่ใช่หนักแต่ในมนุษย์โลกนี้

ไปเกิดเป็นเทวดาก็หนักอีก

ไปเกิดเป็นพรหมก็หนักอีก

ไปเกิดเป็นอรูปพรหมก็หนักอีก หนักทั้งนั้นไม่ใช่เบา

ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์นรกหนักขึ้นไปกว่านั้นอีก

ในสัญชีพ กาฬสูตต สังฆาต โรรุพน มหาโรรุพน ตาป มหาตาป อเวจี[1]

หนักขึ้นไปกว่านั้น หรือไปเกิดในบริวารนรก รวมนรก 456 ขุม

ขุมใดขุมหนึ่ง หรือไปเกิดเป็นเปรตก็หนักขึ้นอีกเหมือนกัน

---

[1] หมายถึง สัญชีว กาฬสุตต สังฆาต โรรุว มหาโรรุว ตาปน มหาตาปน อเวจี

ไปเกิดเป็นอสุรกายก็หนักขึ้นอีกเหมือนกัน

ไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานก็หนักอีกเหมือนกัน

เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เปรต อสุรกาย ก็หนักทั้งนั้น

ขันธ์ 5 นี่เป็นของหนัก ท่านจึงได้ยืนยันตามพระบาลีว่า

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ขันธ์ทั้ง 5 เป็นของหนัก

ภารหาโร จ ปุคฺคโล บุคคลผู้นำขันธ์ 5 ที่หนักนั้นไป

ภาราทานำ ทุกฺขำ โลเก การถือมั่นในเบญจขันธ์ทั้ง 5 นั้นหนักเป็นทุกข์ในโลก

ภารนิกฺเขปนำ สุขำ สละขันธ์ 5 ปล่อยขันธ์ 5 วางขันธ์ 5 ทิ้งขันธ์ 5 เสียได้เป็นสุข

นิกฺขิปิตฺวา ครุ ภารำ การทิ้งภาระที่หนักอันนั้นเสียได้แล้ว

อญฺญำ ภารำ อนาทิย ไม่ถือเอาของหนักอื่นอีกต่อไป

สมูลำ ตณฺหำ อพฺพุยฺห ชื่อว่าเป็นผู้ถอนตัณหาทั้งรากได้

นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต หมดกระหาย ไปนิพพานได้ หมดกระหาย หมดร้อน หมดกระวนกระวาย ไปนิพพานได้ ให้ทิ้งขันธ์ 5 เสีย ทิ้งขันธ์ 5 เสียได้แล้ว ได้ชื่อว่าถอนตัณหาทั้งรากได้ นี้เป็นตัวสำคัญ ให้รู้จักดังนี้ เราจำเป็นอยู่แล้วจะต้องวางต้องทิ้ง ขันธ์ 5 นี่ถึงไม่ทิ้ง เราก็ต้องทิ้ง ใครล่ะจะไม่ทิ้งได้ ถ้าไม่ทิ้ง แก่เข้าๆ ถึงเวลาก็ตายจะเอาไปได้หรือขันธ์ 5 น่ะ คนเดียวก็เอาไปไม่ได้ หมดทั้งสากลโลก ขันธ์ 5 ของตัวเอาไปไม่ได้ ขันธ์ 5 ของสามีภรรยากันล่ะ เอาไปไม่ได้ แต่ของตัวเอาไปไม่ได้แล้ว นี่จะเอาของคนอื่นไปอย่างไรล่ะ เอาของลูกไปบ้างไม่ได้หรือไม่ได้แต่ของตัวก็ยังเอาไปไม่ได้ จะเอาของลูกไปได้อย่างไร พี่น้องวงศ์วานว่านเครือ จะเอาไปบ้างไม่ได้หรือ เอาไปไม่ได้

ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างไป ต่างคนต่างตาย ต่างคนต่างเกิด ตายๆ คนเดียว เกิดๆ คนเดียว เราอยู่คนเดียวน่ะนี่น่ะ ไม่ได้อยู่หลายคนนะ อยู่กี่คนก็ชั่ง ตายไปด้วยกันไม่ได้ เกิดคนเดียวตายคนเดียวทั้งนั้น ก็แฝดกันมาไม่ใช่ด้วยกันดอกหรือ จะแฝดหรือจะติดกันอย่างไรก็ตามเถอะ คนละจิตคนละใจทั้งนั้น ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างไป ต่างคนต่างตาย ต่างคนต่างเกิด

เมื่อรู้ชัดดังนี้ วิธีจะละขันธ์ 5 ถอดขันธ์ 5 ทิ้ง วิธีจะถอดสละขันธ์ 5 วางขันธ์ 5 นั้น ต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในสังวรกถา ที่จะตั้งอยู่ในสังวรกถาได้ ต้องอาศัยมีความรู้ ความเห็นแยบคาย

เห็นแยบคายอย่างไร รู้เห็นแยบคายความยินดีในรูปในอารมณ์นั้นๆ ต้องปล่อยวาง ต้องละต้องทิ้งความยินดีในอารมณ์นั้นๆ ถ้ายังยึดความยินดีในอารมณ์อยู่ปล่อยขันธ์ 5 ไม่ได้ การยึดอารมณ์ยินดีในอารมณ์ ท่านยกเป็นตำรับตำราไว้ เป็นเนติแบบแผน เป็นภาษามคธว่า

สุภานุปสฺสึ วิหรนฺตๆ อินฺทริเยสุ อสංวุตๆ

โภชนมฺหิ อมตฺตญฺญุง กุสีตๆ หีนวิริยๆ

ตๆ เว ปสหติ มาโร วาโต รุกฺขๆ ว ทุพฺพลๆ

แปลเป็นสยามภาษาว่า ผู้ที่เห็นอารมณ์งาม สุภานุปสฺสึ ผู้ที่เห็นอารมณ์งาม รูปารมณ์ก็ดี สัทธารมณ์คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ผู้เห็นอารมณ์งาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นั่นแหละ เรียกว่า สุภานุปสฺสึ ผู้เห็นอารมณ์งามอยู่ ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร มีความเกียจคร้าน

กุสีตๆ จมอยู่ในอาการอันบัณฑิตพึงเกลียด

หีนวิริยๆ มีความเพียรเลวทราม

ตๆ เว ปสหติ มาโร มารย่อมประหารบุคคลผู้นั้นได้

วาโต รุกขๆ ว ทุพฺพลๆ เหมือนลมประหารต้นไม้อันมีกำลังทุพพลภาพได้ฉันนั้น นี้พระคาถาต้น

คาถาสองรองลงไป

อสุภานุปสฺสึ วิหรนฺตๆ อินฺทริเยสุ สංวุตๆ

โภชนมฺหิ จ มตฺตญฺญุๆ สทฺธๆ อารทฺธวิริยๆ

ตๆ เว นปฺปสหติ มาโร วาโต เสลๆ ว ปพฺพตๆ

แปลเนื้อความว่า

ผู้ที่เห็นอารมณ์อันไม่งาม สำรวมดีในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร หรือโภชนาหาร มีความเชื่อ ปรารภความเพียรอยู่ มารย่อมประหารบุคคลนั้นไม่ได้ เหมือนอย่างลมประหารภูเขาอันล้วนแล้วด้วยศิลาเขยื้อนไม่ได้ฉันนั้น

จกฺขุนา สංวโร สาธุ สาธุ โสเตน สංวโร ฆาเนน สංวโร สาธุ สาธุ

ชิวฺหาย สංวโร กาเยน สංวโร สาธุ สาธุ วาจาย สංวโร มนสา สංวโร สาธุ สาธุ

สพฺพตฺถ สำโร สพฺพตฺถ สำวุโต ภิกฺขุ สพฺพทุกฺขา ปมจฺจติ

แปลเนื้อความว่า

สำรวมตาได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวมหูได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวมจมูกได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวมลิ้นได้ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวมกายได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สำรวมวาจาได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวมใจได้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

สำรวมในที่ทั้งหมด ปรากฏว่ายังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ผู้ศึกษาธรรมวินัย เป็นผู้สำรวมแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ในอินทรีย์ทั้งสิ้น เมื่อสำรวมได้เช่นนี้ตัดสินว่า สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ไปด้วยประการดังนี้ นี่สังวรกถา แสดงการสำรวม

แต่ว่าที่กล่าวมานี้ ตามวาระพระบาลีคลี่ความเป็นสยามภาษา ถ้าจะอรรถาธิบายขยายความในการที่ปล่อยขันธ์ 5 เป็นลำดับไป

ขันธ์ทั้ง 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เราแบ่งเป็นภาระหนักอยู่ในบัดนี้ แล้วอวดดีด้วยนะ ภาระของตัวหนักพออยู่แล้ว ยังอวดดีไปแบกภาระของคนอื่นเขาเข้าอีกด้วย เอากันละตรงนี้ อวดดีแบกภาระของคนอื่นเขาเข้าด้วย ไม่ใช่แบกน้อยด้วย บางคนแบกหลายๆ ขันธ์ แอบไปแบกเข้า 5 ขันธ์ อีกแล้ว หญิงก็ดีชายก็ดี แอบไปแบกเข้าอีก 5 ขันธ์ แล้วรวมของตัวเข้าเป็น 10 ขันธ์แล้ว

หนักเข้าก็หลุดออกมาเป็น 5 ขันธ์ เป็น 15 ขันธ์ แล้วแบกเอาไป แบกเอาไปเฮอะเอ้า หนักเข้าๆ หลุดออกมาอีก 5 ขันธ์แล้ว เป็น 20 ขันธ์ แล้วนานๆ หลายๆ ปีเข้าหลุดออกมาอีก 5 ขันธ์แล้ว เป็น 25 ขันธ์ นานๆ หลุดออกมาอีก 5 ขันธ์แล้ว เอ้าเป็น 30 ขันธ์ ดังนี้แหละ

บางคนแบกถึง 40, 50, 60, 70, 80, 90 บางคนถึง 100 ขันธ์ สมภารแบกตั้งพันขันธ์เชียวนา ไม่ใช่น้อยๆ นั่นอวดดีละ ถ้าอวดดีอย่างนี้ ต้องหนักมาก เขาจึงได้ชื่อว่า สมภาร สัมภาระ แปลว่า หนักพร้อม หนักรอบตัว พ่อบ้าน แม่บ้าน พ่อครัว แม่ครัวก็เหมือนกัน หนักใหญ่อีกเหมือนกัน หนักรอบอีกเหมือนกัน เพราะแบกขันธ์ทั้งนั้น

ที่ทุกข์ยากลำบากกันหนักหนาทีเดียว เพราะแบกขันธ์เหล่านี้แหละ ต้องปลูกบ้านเป็นหย่อมๆ เป็นหลัง เป็นพืดไป นั่นเพราะอะไร บริหารขันธ์ แบกขันธ์ทั้งนั้น แบกภาระที่หนักทั้งนั้น ไม่ใช่เล็กน้อย ไม่ใช่พอดีพอร้าย

เพราะเหตุดังนั้น การแบกภาระของหนักนี่แหละ ถ้าว่าปล่อยไม่ได้วางไม่ได้ละก็เป็นทุกข์หนักทีเดียว บุคคลผู้แบกของหนักไป บุคคลผู้แบกขันธ์ 5 ที่หนักไป ถ้าว่าปล่อยวางขันธ์ 5 ไม่ได้ก็เป็นทุกข์แท้ๆ

ถ้าปล่อยวางขันธ์ 5 เสียได้ ก็เป็นสุขแท้ๆ เหมือนกัน ตรงกันข้ามอย่างนี้ แต่ว่าวิธีปล่อยขันธ์ 5 ไม่ใช่ของเล็กน้อย ไม่ใช่เป็นของปล่อยง่าย ถ้าปล่อยไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ปล่อยได้ก็เป็นสุข

แต่ขันธ์ 5 จริงๆ เราก็ไม่รู้จักมันเสียแล้วนะ ปล่อยมันอย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณน่ะ เอาเถอะ แก่เฒ่าอยู่วัดอยู่วาไปตามกัน บวชแล้วก็ตาม ไม่บวชก็ตาม ถามจริงๆ เถอะว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จริงๆ น่ะคืออะไร .....

รูปน่ะคือร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม ผสมกันอยู่นี้ ถ้าว่า แยกออกไปก็เป็น 28 มหาภูตรูป 4 อุปาทายรูป 24 เป็นรูป 28 ประการดังนี้ นี่แหละมีรูปเท่านี้เป็นเบญจขันธ์นี้ รูป 28 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นามขันธ์ 4 โดยย่อ สังขาร 3 วิญญาณ 6

เวทนา ความรู้สึก

สัญญา ความจำ

สังขาร ความคิด

วิญญาณ ความรู้

เป็นดวงสีต่างๆ กัน

ส่วนเวทนาก็เป็นดวง ถ้าสุขเวทนาก็ใส ถ้าทุกขเวทนาก็ขุ่น ดังนี้

สัญญา ความจำ ก็เป็นดวงเหมือนกัน เป็นดวงต่างกัน ดี ชั่ว หยาบ ละเอียด เลว ประณีต

สังขาร ความคิดดีคิดชั่ว คิดไม่ดีไม่ชั่ว นี่ก็เป็นอีกดวงเหมือนกัน

วิญญาณ ความรู้ ความรู้ก็เป็นดวงอีกเหมือนกัน

ต้องรู้จักพวกนี้ ให้เห็นพวกนี้เสียก่อน ให้เห็นขันธ์ทั้ง 5 เสียก่อน ให้เป็นปฏิบัติที่แสดงแล้วนั่นเป็นปริยัติ ถ้าปฏิบัติต้องเห็น เห็นขันธ์ทั้ง 5 นั่น รูปเป็นดังนั้น โตเล็กเท่านั้น สัณฐานอย่างนั้น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เมื่อเห็นเบญจขันธ์ทั้ง 5 แล้ว ก็ดูความจริงของมัน ขันธ์ 5 เหล่านี้น่ะ ถ้าแม้ว่าขืนไปยึดถือมันเข้าไว้ละก็ เป็นทุกข์ ท่านถึงได้วางตำรับตำราเอาไว้ว่า ปญฺจุปาทานกฺขนฺธ ทุกฺขา ยึดถือมั่นในเบญจขันธ์ 5 นั่นเป็นทุกข์ ถ้าหากว่าปล่อยเบญจขันธ์ 5 เสียได้ก็เป็นสุข แต่ว่าปล่อยไม่ใช่ได้ง่าย ปล่อยไม่ได้ง่าย เหมือนอะไร ปล่อยไม่เป็น ถ้าปล่อยเป็น ปล่อยได้ง่าย ปล่อยไม่เป็น ปล่อยได้ยาก

ปล่อยไม่เป็นเหมือนอะไร เหมือนเด็กๆ กำไฟเข้าไว้ ยิ่งร้อนหนักเข้า ยิ่งกำหนักแน่นหนักเข้า ร้องใจหายใจคว่ำก็ร้องไป ปล่อยไม่เป็นคลายมือไม่เป็น ถ่านก้อนที่กำเข้าไว้น่ะ เมื่อเด็กกำเอาเข้าไว้แล้ว กำเสียดับเลยทีเดียว กำเสียมิดทีเดียว มือก็ไหม้เข้าไปรูหนึ่งแล้ว

นั่นเพราะอะไร เด็กมันปล่อยถ่านไฟไม่เป็น ปล่อยไม่เป็น หรือมันไม่ปล่อย ปล่อยไม่เป็นจริงๆ ถ้าปล่อยเป็น มันก็ปล่อยเหมือนกัน เหมือนพวกเรานี่แหละ ยึดมั่นเอาเบญจขันธ์ทั้ง 5 เข้าไว้ ปล่อยไม่เป็น ไม่รู้จะปล่อยท่าไหน วางท่าไหนก็ไม่รู้ วางไม่ออก ปล่อยไม่ออก ปล่อยไม่เป็น วางไม่เป็น หรือปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้

ไอ้ที่ปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้ อีกพวกหนึ่ง

ไอ้ที่ปล่อยไม่เป็นน่ะพวกหนึ่ง

ปล่อยไม่ได้ วางไม่ได้น่ะ รู้แล้วว่าปล่อยเท่านั้นวางเท่านั้น ไม่ยอมปล่อย ไม่อยากปล่อยเพราะอะไร

เสียดายมัน นั่นอีกพวกหนึ่ง ไม่อยากปล่อยขันธ์ 5 อยากจะได้ขันธ์ 5 ให้มากขึ้นนั่นพวกหนึ่ง

ไอ้ที่ปล่อยไม่เป็นน่ะพวกหนึ่ง ไม่ได้เล่าเรียนศึกษา ไม่ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกฝนใจในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่ได้ฝึกฝนใจในธรรมของพระพุทธเจ้า ไอ้พวกนั้นปล่อยไม่เป็น

ไอ้พวกที่ได้ฟังแล้วจะปล่อยก็เป็น แต่ว่าเสียดายไม่ยอมปล่อย อีกพวกหนึ่งตั้งใจปล่อยจริงๆ แต่ปล่อยไม่ได้

ไอ้ที่ไม่อยากปล่อยน่ะเหมือนอะไรล่ะ เหมือนพรานวางเบ็ด เมื่อปลาติดเบ็ดแล้ว ถ้าปลาตัวเล็กๆ พอจะปลดปล่อยได้ ถ้าปลาถึงขนาดเข้าปล่อยไม่ได้ เสียดาย ต้องใส่เรือของตัวไป

ไอ้อยากปล่อยแต่ปล่อยไม่ได้น่ะเหมือนอะไร เหมือนนกติดแร้ว อยากปล่อย แต่เครื่องติดมันมี มันมีเหมือนอะไรล่ะ

นี่แหละเหมือนอย่างเราครองเรือนอย่างนี้แหละ อยากจะปล่อยมัน แต่ว่าเครื่องติดมันมี เลยปล่อยไม่ได้ เสียดายมันปล่อยไม่ได้ มันติดอยู่ดังนั้นแหละ ปล่อยไม่ถนัด

เพราะเหตุฉะนี้แหละ เบญจขันธ์ทั้ง 5 ไม่ใช่เป็นของพอดีพอร้าย ต้องถอดกัน ไม่ถอดปล่อยไม่ได้

วิธีถอดเบญจขันธ์เบื้องต้นต้องสำรวม ที่จะสำรวมน่ะ ต้องพิจารณาเบญจขันธ์ทั้ง 5 เสียก่อน ว่าเป็นของไม่ดีไม่งาม เป็นของไม่ดีไม่งามนะ เป็นของหนักจริงๆ นะ รู้ว่าเป็นของหนักแล้ว

เริ่มต้นทีเดียว เมื่อเห็นว่าหนักละก็เริ่มต้นสำรวม ตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ เลยทีเดียว สำรวมระวังไว้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์มากระทบ คอยระวังไว้ สำรวมไว้ให้ดี เมื่อระวังให้ดีแล้ว สละความยินดียินร้ายไม่ให้มากระทบ ไม่ให้ความชอบความไม่ชอบ ซึ่งเป็นกิเลสหยาบเข้ามากระทบได้ สละเสีย

เมื่อสละเช่นนั้น ถ้าว่าเกียจคร้านไม่ได้นะ ต้องหมั่นขยันทีเดียว ต้องมีความเชื่อมั่นว่าปล่อยได้จริง แล้วขยันหมั่นเพียรจริงๆ นั่นแหละจึงจะปล่อยได้

ถ้าไม่สำรวมระวัง ปล่อยพลั้งเผลอละ ก็เหมือนดังคนเกียจคร้านมีปัญญาเลวทราม ก็ต้องรัดรึงตรึงตราอยู่ในเบญจขันธ์ทั้ง 5 ก็บุคคลมีศรัทธา มีความเพียรดี มีความเพียรหมั่นขยันกล้านั้นแหละอาจปล่อยขันธ์ 5 ได้ละ”[1]

5.5.2 ความแตกต่างของขันธ์ 5 ในแต่ละภพภูมิ

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้อธิบายถึงขันธ์ 5 ในแต่ละภพภูมิ ว่ามีความแตกต่างกัน คือ

“ขันธ์ 5 ของอรูปพรหมจะเอาไปใช้ในกายรูปพรหม กายทิพย์ กายมนุษย์ แต่ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งก็ไม่ได้ ขันธ์ของภพไหนต้องอยู่ประจำภพนั้น ข้ามภพใช้ไม่ได้ เพราะอะไร

รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารก็ดี วิญญาณก็ดี ที่เป็นของมนุษย์จะเอาไปใช้ในภพทิพย์ไม่ได้ ทิพย์เป็นของละเอียด จะเอามาใช้ในภพมนุษย์ไม่ได้

ส่วนขันธ์ 5 ของรูปพรหม อรูปพรหมก็แบบเดียวกัน สลับกันไม่ได้ เอาไปใช้ในนิพพานไม่ได้อีกเหมือนกัน

---

[1] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2539, หน้า 120-126.

นิพพานเขามีธรรมขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งขันธ์ 5 ของเขามีเรียกว่า ธรรมขันธ์ ที่เรียกว่า ธรรมธาตุ กายก็เรียกว่า ธรรมกาย ไม่เรียกว่ารูปกายเหมือนกายมนุษย์ทั้งหลาย

ในนิพพานจะมีรูปธรรม นามธรรม อย่างกายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ไม่มี เป็นของละเอียด"[1]

5.5.3 เหตุที่ติดในขันธ์ 5

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้ยังหลงติดอยู่ในขันธ์เหล่านั้นว่า

"อวิชชาที่แปลว่า ไม่รู้ คือ ไม่รู้ถูกหรือผิด เพราะว่าเข้าไปยึดมั่นในขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวเป็นตน จึงมืดมน ไม่รู้ไม่เห็นของจริงคือ นิพพาน

ข้อสำคัญอยู่ที่อุปาทาน ซึ่งแปลว่ายึดมั่น คือยึดมั่นในขันธ์ 5 ถ้ายังตัดอุปาทานไม่ได้ตราบใด ก็คงมืดตื้ออยู่อย่างนั้น ตัดอุปาทานได้มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หรือพูดให้ฟังง่ายกว่านี้ก็ว่า เมื่อตัดอุปาทานเสียได้ จะมองเห็นนิพพานอยู่ข้างหน้า

อวิชชา ที่แปลว่า ไม่รู้นั้น ได้แก่ ไม่รู้อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของสังขาร ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจจะ

ขันธ์ 5 เป็นชื่อของอุปาทาน ถ้าปล่อยขันธ์ 5 หรือวางขันธ์ 5 ไม่ได้ก็พ้นจากภพไม่ได้ คงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพนี้เอง มืดมนวนอยู่ในที่มืด คือโลกนี้เอง ได้ในคำว่า อนฺธภูโต อยํโลโก ซึ่งแปลว่า โลกนี้น่ะมืด

ผู้แสวงหาโมกขธรรม ถ้ายังติดขันธ์ 5 อยู่แล้ว ยังจะพบโมกขธรรมไม่ได้เป็นอันขาด กายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม เหล่านี้อยู่ในพวกมีขันธ์ 5 กล่าวคือ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม อรูปพรหม เหล่านี้อยู่ในพวกมีขันธ์ 5 สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรกก็พวกมีขันธ์ 5 พวกมืดทั้งนั้น ยิ่งในโลกันต์นรก เรียกว่า มืดใหญ่ทีเดียว"[2]

---

[1] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 749.

[2] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 9.

5.5.4 ขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้กล่าวถึงการเห็นขันธ์ 5 ด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย ซึ่งเป็นการเห็นอย่างแท้จริงไว้ว่า ทำให้เห็นลักษณะของขันธ์ 5 ที่มีการเกิดดับตลอดเวลา เมื่อเห็นเช่นนี้จึงทำให้รู้ว่า ขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนี้

“รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่า เบญจขันธ์ คือ ขันธ์ 5

รูป จะกล่าวในที่นี้ เฉพาะรูปหยาบๆ คือ สิ่งซึ่งธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันเข้ารวมกันเป็นก้อนเป็นชิ้นเป็นอัน แลเห็นด้วยตา เช่นร่างกายมนุษย์และสัตว์ ที่เรียกว่ารูป เพราะเหตุว่าเป็นของซึ่งย่อมจะต้องแตกสลายไปด้วยเหตุต่างๆ มีหนาวและร้อน เป็นต้น กล่าวคือหนาวจัด เย็นจัด จนเกินขีด หรือถูกร้อนจนเกินขีด ย่อมแตกสลายไป แต่ถ้าแยกโดยละเอียดแล้วรูปนี้มีหลายประเภทด้วยกัน เช่น อุปาทายรูป เป็นต้น แต่ว่ายังไม่นำมาแสดงในที่นี้ การพิจารณาโดยสามัญลักษณะ พิจารณาไปๆ ละเอียดเข้า ซึ้งเข้าทุกที จนเห็นชัดว่านี่มิใช่ตัวตน เรา เขา อะไรสักแต่ว่าธาตุประชุมตั้งขึ้นแล้วก็ดับไป

ตาธรรมกายนั้นเห็นชัดเจน เห็นเกิด เห็นดับติดกันไปทีเดียว คือ เห็นเกิดดับๆ ๆ ๆ คู่กันไปทีเดียว ที่เห็นว่าเกิดดับๆ นั้นเหมือนอะไร เหมือนฟองน้ำ เหมือนอย่างไร เราเอาของฝาด เช่น เปลือกนุ่นมาต้มแล้วรินใส่อ่างไว้ ชั้นต้นจะแลเห็นเป็นน้ำเปล่าๆ ต่อมาเมื่อเอามือแกว่งเร็วๆ อย่างที่เขาเรียกว่า ตีน้ำให้เป็นฟอง เราจะเห็นมีสิ่งหนึ่งปรากฏทวีขึ้นมา เป็นรูปเป็นร่างสิ่งนี้เรียกว่า ฟองน้ำ

ดูให้ดีจะเห็นในฟองน้ำนั้นมีเม็ดเล็กๆ เป็นจำนวนมากติดต่อกันเป็นพืดรวมกัน เรียกว่าฟองน้ำ เราจ้องดูให้ดีจะเห็นว่าเม็ดเล็กๆ นั้น พอตั้งขึ้นแล้วก็แตกย่อยไปเรื่อยๆ ไม่อยู่นานเลย นี่แหละเห็นเกิดดับๆ ตาธรรมกายเห็นอย่างนี้ เห็นเช่นนี้จึงปล่อยอุปาทานได้

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอีก 4 กองนั้นก็ทำนองเดียวกัน เห็นเกิดดับๆ ยิบไป เช่นเดียวกับเห็นในรูป ทุกข์เป็นของมีและขึ้นประจำกับขันธ์ 5 เป็นของธรรมดา แต่ที่เราเดือดร้อนก็เป็นเพราะไปขืนธรรมดาของมันเข้า

ขันธ์ 5 เป็นอนิจจังไม่เที่ยง ย่อมแปรผันไปตามธรรมดาของมัน เกิดแล้ว ธรรมดามันก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เมื่อมันถึงคราวแก่ เราไม่อยากจะแก่หรือไม่ยอมแก่ อาการของมันที่แสดงออกมามีผมหงอก เป็นต้น ถ้าเราขืนมัน ตะเกียกตะกายหายาย้อมมันไว้ นี่ว่าอย่างหยาบๆ ก็เห็นแล้วว่าเกิดทุกข์แล้ว เกิดลำบากแล้ว ถ้าเราปล่อยตามเรื่องของมันก็ไม่มีอะไรมา

เป็นทุกข์ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ทำนองเดียวกันความทุกข์เกิดขึ้นเพราะขืนมัน ขืนธรรมดาของมัน สิ่งไม่เที่ยงจะให้เที่ยง สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนก็ยังขืนยึดว่าเป็นตัวตน..."[1]

5.6 ประโยชน์ของการเรียนรู้ขันธ์ 5

แม้ว่าขันธ์ 5 จะเป็นภูมิของวิปัสสนา ที่จะต้องอาศัยการพิจารณาด้วยธรรมจักขุของพระธรรมกาย แต่การเรียนรู้ขันธ์ 5 ในเชิงทฤษฎีก็ยังมีผลดี เพราะสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ดังต่อไปนี้

5.6.1 การทำขันธ์ 5 ให้บริสุทธิ์

คนเราเกิดมามีลักษณะรูปร่างหน้าตา ความคิด ความรู้ ความเข้าใจสิ่งต่างๆ ไม่เท่ากัน ทั้งที่เราทุกคนต่างก็มีขันธ์ 5 ซึ่งเป็นส่วนที่เราทุกคนต่างก็ได้องค์ประกอบที่เท่ากัน ทั้งนี้เพราะว่า ขันธ์ 5 ในแต่ละคนมีความบริสุทธิ์ไม่เท่ากัน ทำให้มีรูปธรรมและนามธรรมมีความหยาบความละเอียดต่างกัน คือ

1. **รูป** ตัวเราประกอบด้วยธาตุส่วนหยาบ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ อากาสธาตุ ถ้าธาตุบริสุทธิ์มากเท่าไรจะมีความสวยงามมากเท่านั้น และถ้าธาตุไม่บริสุทธิ์มากเท่าไร ความไม่สวย ไม่งาม เข้ามารวมอยู่ในตัวเราเท่านั้น

2. **นาม** หรือวิญญาณธาตุ เป็นธาตุส่วนละเอียดในตัว ถ้าบริสุทธิ์น้อย จะทำให้

2.1 การเห็นหรือเวทนา รับอารมณ์ทางหู ตา จมูก ลิ้น และผิวกายที่มาสัมผัสส่งไปให้จะเป็นภาพมีอาการไม่ค่อยดี เช่น ตื่นเต้น ประหม่า หงุดหงิด ฟุ้งซ่าน มากน้อยแต่ละคนไม่เท่ากัน ถ้าวิญญาณธาตุบริสุทธิ์มากขึ้น ได้รับการฝึกมาอย่างดี ก็จะไม่สะทกสะท้าน

2.2 ความจำหรือสัญญา บางคนจำภาพไม่ได้ พอได้ยินเสียงจะจำได้ แต่บางคนจำในสิ่งที่เห็น ได้ยิน ได้ลิ้มรส ไม่ได้ แต่สัมผัสกายจำได้ เพราะความบริสุทธิ์ของธาตุไม่เท่ากัน

2.3 ความคิดหรือสังขาร การที่บางคนคิดดีคิดชั่ว คิดไม่ดีไม่ชั่ว มองสิ่งเดียวกันมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ก็ขึ้นอยู่กับธาตุในตัวบริสุทธิ์แค่ไหน ถ้าธาตุในตัวบริสุทธิ์มากๆ จะมีความคิดเป็นอรรถเป็นธรรม มีแนวโน้มไปในทางที่ดีที่ถูกมากขึ้น

---

[1] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , 2537, หน้า 12.

2.4 ความรู้หรือวิญญาณ ใครมีธาตุในตัวบริสุทธิ์มาก อารมณ์จะผ่องใส เบิกบาน เห็น จำ คิด รู้ แต่สิ่งดีๆ มีความคิดสร้างสรรค์ รู้ว่าทำสมาธิทำอย่างไร ถ้าธาตุไม่บริสุทธิ์ เห็น จำ คิด รู้ แต่สิ่งที่ไม่ดี

เมื่อนักศึกษามีความรู้เรื่องขันธ์ จะทำให้มีความระมัดระวังและเข้าใจว่า ขันธ์ 5 ของมนุษย์เป็นภาระหนัก ก็จะสามารถประคับประคองตัวเองให้ไม่กระทำความชั่ว กระทำแต่ความดี ธาตุในตัวจะได้สะอาดขึ้นทุกๆ วัน

หนทางบริสุทธิ์ 3 ขั้น

ในการทำความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นกับขันธ์นั้น นักศึกษาสามารถนำหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ได้ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 เมื่อใดเห็นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ จิตก็ปล่อยหมด ไม่ยึดมั่นขันธ์ 5 ไม่ห่วงไม่อาลัย เมื่อเห็นจริงตามนั้น ก็นึกถึงความเกิดดับนั้นทุกอิริยาบถ เกิดความเบื่อหน่าย ใจบริสุทธิ์เป็นหนทางหมดจด

ขั้นที่ 2 เมื่อใดเห็นว่า ความเกิดนั่นแหละเป็นทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุข ก็ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ สภาพอันไม่เที่ยง นั่นแหละเป็นทุกข์แท้ๆ เพราะเกิดขึ้น เสื่อมไป บีบคั้นอย่างเดียว บีบคั้นให้สัตว์เดือดร้อนอยู่ด้วยชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ เป็นของทนได้ยาก

เมื่อเห็นเช่นนี้ก็ไม่อยากได้ในเบญจขันธ์ จะปล่อย ไม่ยึดถือ ใจว่าง เอาธุระแต่ความบริสุทธิ์ของใจ เมื่อใจเย็นเป็นสุข ร่างกายก็สบาย สมบูรณ์ เป็นหนทางหมดจดขั้นที่ 2

ขั้นที่ 3 เมื่อใดเห็นว่า ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว กายมนุษย์และกายต่างๆ ไม่อยู่ในอำนาจของเรา อัตภาพนี้มิใช่ตัว ไม่เป็นไปในอำนาจ แก้แก่ แก้เจ็บ แก้ตายไม่ได้ ยิ่งพยายามก็ยิ่งทุกข์ จึงเป็นข้าศึกแก่ตัว เพราะอัตภาพนี้เป็นของว่างเปล่า ปู่ย่าตายายเรา ตายไปไม่เหลืออะไร ร้อยปีพันปีกระดูกก็หายหมด ไม่มีใครเป็นเจ้าของได้ ธรรมที่ทำให้เป็นกายนั้นๆ ก็มิใช่ตัว เมื่อใดที่เห็นเช่นนี้ก็เบื่อหน่ายในทุกข์ เป็นหนทางบริสุทธิ์ หนทางบริสุทธิ์มีสายเดียว

วิธีทำให้ธาตุบริสุทธิ์ มีหนทางตามวิธีการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ

1. **กลั่นกาย** คือ เอาศีล 5 มากลั่นให้ธาตุในตัวบริสุทธิ์ขึ้นมาชั้นหนึ่ง พอถือศีล 8 กลั่นเข้าไปอีก กลั่นทั้งกาย ทั้งใจ กลั่นไปเรื่อยๆ เมื่อกายบริสุทธิ์ ใจที่อยู่ในกายก็บริสุทธิ์ตาม

2. **กลั่นใจ** ด้วยสมาธิ ฝึกสมาธิมากๆ ได้ชื่อว่ารักษาศีลมากขึ้น สัมมา อะระหัง นึกถึงดวงแก้ว นึกถึงองค์พระ เมื่อถูกส่วนธาตุจะบริสุทธิ์ขึ้นไปตามลำดับ

จากมนุษย์ธรรมดา กลายเป็นมนุษย์เหมือนเทวดา เหมือนพรหม เหมือนพระ ถ้าบวชเป็นพระก็จะเป็นพระที่บริสุทธิ์ เท่าที่ตาเนื้อเห็น ส่วนที่มองไม่เห็นมีอีกอยู่ข้างใน คือ

2.1 กายมนุษย์ละเอียด ผู้มีศีล 5 บริสุทธิ์ กายมนุษย์จะละเอียดผ่องใส

2.2 กายทิพย์ ผู้มีศีล 8 บริสุทธิ์ มีหิริโอตตัปปะ กายทิพย์จะเกิดข้างใน ใสยิ่งกว่ากายมนุษย์ละเอียด

2.3 กายพรหม ผู้ที่รักษาศีลนั่งสมาธิมากๆ พรหมวิหาร 4 จะเกิดขึ้นเอง กายพรหมจะเกิดภายใน

2.4 กายธรรม รักษาศีล นั่งสมาธิ ใจผ่องใสมากๆ มรรค 8 ก็เริ่มเกิด ธรรมกายจะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ยืน เดิน นั่ง นอน เห็นธรรมกายในตัวสว่าง

5.6.2 วิธีปล่อยขันธ์ 5

นักศึกษาจะเห็นได้จากพระธรรมเทศนาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ที่กล่าวว่า ขันธ์ 5 เป็นของหนัก หากเข้าไปยึดมั่นถือมั่นก็จะต้องเป็นทุกข์ ดังนั้นนักศึกษาจึงควรศึกษาวิธีการที่จะปล่อยวางขันธ์ 5 เหล่านี้ ซึ่งมีแนวทางดังนี้

ในทางปริยัติ ทำความสำรวม เพื่อละเบญจขันธ์เบื้องต้น ดังนี้

1. พิจารณาว่าขันธ์ 5 เป็นของไม่ดี ไม่งาม เป็นของหนักจริงๆ

2. สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (โผฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ มากระทบ ไม่ให้ความชอบไม่ชอบกระทบได้

3. ต้องขยันหมั่นเพียร

4. ต้องมีศรัทธา เชื่อมั่นว่าปล่อยได้จริง

สำรวมดีทั้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่า หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้จริงๆ ได้ชื่อว่า ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

ในทางปฏิบัติ จะปฏิบัติได้จริงนั้น ต้องเห็นขันธ์ทั้ง 5 ว่า รูปสัณฐานโตอย่างไร แล้วก็ดูความจริงของมันว่ายึดไว้จะเป็นทุกข์อย่างไร คือต้องทำใจหยุดนิ่งที่ศูนย์กลางกายมนุษย์ตรงดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ หยุดนิ่ง เข้ากลางของกลาง เป็นลำดับไป เห็นดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ดวงวิมุตติ ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ เข้าถึงกายในกายตัว ด้วยการหลุดจากธรรมที่ปนด้วยกิเลสในกายต่างๆ จนถึงกายธรรมพระอรหัต จึงพ้นเด็ดขาด เป็นวิราคธาตุ วิราคธรรม เป็นพระอรหันต์ถึงที่สุด

การที่ได้ศึกษาความรู้เรื่องขันธ์ 5 จะทำให้มีความระมัดระวัง และเข้าใจว่าขันธ์ 5 ของมนุษย์เป็นภาระหนัก แล้วจะสามารถประคับประคองตัวเองได้ ไม่กระทำความชั่ว พึงกระทำแต่ความดี ธาตุในตัวจะสะอาดขึ้นทุกๆ วัน เทวดา พระอินทร์ พระพรหม สัตว์นรก ต่างก็มีขันธ์เช่นเดียวกัน แต่มีความหยาบละเอียดต่างกัน การมาเกิดก็เพื่อกลั่นขันธ์ 5 ของตนเองให้บริสุทธิ์ยิ่งๆ ขึ้น พระอรหันต์คือผู้กลั่นขันธ์ 5 ได้บริสุทธิ์แล้ว

คำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่ละเอียดลึกซึ้ง ผู้ใดนำไปปฏิบัติย่อมจะได้รับประโยชน์ทุกคน ดังนั้นประโยชน์จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อนำปริยัติที่ได้เล่าเรียนไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปฏิเวธ ศึกษาให้ได้ครบทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จึงจะได้ชื่อว่า **ได้ทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นอย่างสูงสุดในการศึกษาพระพุทธศาสนา**

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 5 ขันธ์ 5 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 5 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 5
แล้วจึงศึกษาบทที่ 6 ต่อไป

บทที่ 6
อายตนะ 12

เนื้อหาบทที่ 6
อายตนะ 12

6.1 ความหมายของอายตนะ

6.2 คุณสมบัติของอายตนะ

6.3 ประเภทของอายตนะ

6.3.1 อายตนะภายใน (อัชฌัตติกายตนะ)

6.3.2 ลักษณะของอายตนะภายใน

6.3.3 อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ

6.5 อายตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

แนวคิด

1. อายตนะ หมายถึง ธรรมที่ยังผลของตนให้เกิดขึ้น หรือทำจิตและเจตสิกให้กว้างขวาง หรือ เป็นอวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์ อายตนะมีอยู่ 2 ประเภท คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีคุณสมบัติอยู่ 5 ประการ

2. อายตนะ ทำให้เกิดความรู้เชื่อมต่อของอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน โดยอาศัยวิญญาณ ทำให้เกิดความรู้ขึ้น

3. อายตนะของพระมงคลเทพมุนี ท่านเรียกไว้ 2 แบบ คือ โลกายตนะ และธัมมายตนะ อายตนะ 12 อยู่ในส่วนของโลกายตนะ ธัมมายตนะ คือ นิพพาน ท่านให้สละ โลกายตนะเข้าหาธัมมายตนะ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและคุณสมบัติของอายตนะได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายการทำหน้าที่ของอายตนะได้

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกลักษณะของอายตนะ ตามหลักคำสอนของพระมงคลเทพมุนีได้

บทที่ 6
อายตนะ 12

ในบทเรียนที่แล้ว นักศึกษาได้ศึกษาเกี่ยวกับขันธ์ 5 สำหรับในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้ศึกษาวิปัสสนาภูมิลำดับต่อไป คือ อายตนะ 12

6.1 ความหมายของอายตนะ

อายตนะ มีความหมาย 3 นัย คือ

1. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น เช่น จักขายตนะกับรูป เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น การเห็นจัดเป็นผล เป็นต้น

2. อายตนะ หมายความว่า ธรรมที่ทำซึ่งจิตและเจตสิกให้กว้างขวางเจริญขึ้น

3. อายตนะ[1] หมายถึง อวัยวะที่ต่อระหว่างจิตกับอารมณ์

นัยที่ 1 อายตนะ มีความหมายว่า ธรรมใดที่มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น ธรรมนั้นชื่อว่า อายตนะ (อายตนะภายในมี 6 และอายตนะภายนอกมี 6) เช่น

ตากับสีเป็นอายตนะคู่ที่ 1 กระทบกัน จักขุปสาทคือประสาทตากับรูปารมณ์ คือ สีต่างๆ กระทบกันแล้ว ก็ยังสภาพเห็นให้เกิดขึ้น สภาพเห็นนั้นเป็นผลเกิดขึ้น สีกับตากระทบกันการเห็นก็เกิดขึ้น ฉะนั้นประสาทตากับสีซึ่งเป็นอายตนะ มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้นเพราะว่าตากับสีนั้นที่จริงแล้วมันก็ไม่ได้มีความขวนขวายพยายามจะให้เกิดการเห็นแต่อย่างใด มันเป็นไปโดยธรรมชาติ แต่ว่าเมื่อสีกระทบตาแล้วมันก็เกิดการเห็นขึ้น มีสภาพคล้ายๆ กับจะยังผลให้เกิดขึ้น ผลของตนให้เกิดขึ้นระหว่างตาก็คือสภาพเห็น นั่นเป็นผลเกิดขึ้น

นัยที่ 2 ความหมายของคำว่าอายตนะอีกประการหนึ่ง ก็คือ กระทำซึ่งจิตและเจตสิก[2] นั้นให้กว้างขวางเจริญขึ้น ก็หมายความว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกันแล้ว

---

[1] พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, **ประมวลศัพท์ศาสนา**, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, หน้า 703.

[2] เจตสิก หมายถึง อารมณ์ที่เกิดกับจิต

จะทำให้วิถีจิตเกิดขึ้น ในวิถีหนึ่งก็จะมีจิตเกิดขึ้นหลายชนิด จิตที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากบ้าง กิริยาบ้าง เกิดขึ้นหลายๆ ชนิด แล้ววิถีจิตนี้เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบ ฉะนั้นจิตก็เกิดขึ้นมากมาย เมื่ออายตนะกระทบกัน เรียกว่าอายตนะนั้นเป็นธรรมชาติที่ยังให้จิตเจตสิกนั้นกว้างขวางเจริญขึ้น พูดถึงจิตแล้วก็ต้องรวมเจตสิกด้วย เพราะมันเกิดร่วมกัน อีกลักษณะหนึ่ง คือ เมื่อวิถีจิต เกิดขึ้นวนเวียนหลายๆ รอบนั้น ในวิถีจิตหนึ่งนั้นก็เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ฉะนั้นกุศล อกุศล เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นบ่อยๆ มากขึ้น มันก็จะมีกำลังมากขึ้น สำเร็จเป็นสุจริต ทุจริตต่างๆ ได้เป็นกายสุจริต-ทุจริต วจีสุจริต-ทุจริต มโนสุจริต-ทุจริต เรียกว่าอายตนะทำให้กุศล อกุศลกว้างขวางเจริญขึ้น

นัยที่ 3 อายตนะ[1] เป็นแดนติดต่อ ให้จิตหรือวิญญาณกับอารมณ์คือสิ่งเร้าได้ติดต่อกันแล้วสำเร็จเป็นการเห็น การได้ยิน

6.2 คุณสมบัติของอายตนะ

ในบทอธิบายเรื่องอายตนะ 12 พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้กล่าวไว้หลายนัย[2] ว่า

1. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะเพราะสืบต่อ สืบต่อแห่งการมา หรือเพราะนำไปซึ่งการสืบต่อ ในเรื่องนี้พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า จริงอยู่ ธรรม คือจิตและเจตสิกในบรรดาจักขุและรูป เป็นต้น เป็นทวารและอารมณ์นั้นๆ ย่อมมา ย่อมตั้งขึ้น ย่อมสืบต่อ คือ ย่อมพยายามโดยกิจของตนๆ มีการเสวยอารมณ์เป็นต้น ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้น ย่อมแผ่ไปสู่ธรรมเหล่านั้น ในธรรมอันเป็นทางมา และสังสารทุกข์สืบต่อกันไปอย่างมากมาย เป็นไปในสงสารอันยืดยาวนานหาที่สุดมิได้นี้ยังไม่หมุนกลับตราบใด ธรรมคือจิตและเจตสิกเหล่านั้นก็ย่อมนำไป คือย่อมให้เป็นไปอยู่ตราบนั้น

เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า เป็นที่สืบต่อ คือเป็นที่ต่อแห่งขันธ์ที่ก่อกำเนิด ยังธรรมเหล่านั้นให้กว้างออกไปเหมือนสังสารวัฏที่ยังเป็นไปอยู่ฉันใด อายตนะก็ยังนำธรรมเหล่านั้นให้เป็นอยู่ฉันนั้น และเป็นที่นำอารมณ์มากระทบ จิตและเจตสิก มีทวารนั้นๆ เป็นอารมณ์ อายตนะคือตาและรูปเป็นต้น ย่อมก่อตั้งขึ้นพยายามทำกิจของตนๆ มีการกินเป็นต้น ในทวารนั้นๆ

---

[1] บรรจบ บรรณรุจิ, **กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปฏิจจสมุปบาท**, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535 หน้า 49.

[2] ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค, มก. เล่มที่ 68 หน้า 229-231.

อายตนะเป็นที่เกิดแห่งวิถีจิตอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตามวิถีจิตไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

2. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะว่าเป็น**ที่อยู่** จริงอย่างนั้น ในทางโลก ที่เป็นที่อยู่ท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า อิสฺสรายตน ที่อยู่ของพระอิศวร วาสุเทวายตน แปลว่าที่อยู่ของวาสุเทพ

จิต เจตสิกเป็นไปติดต่อกัน ดวงตาเป็นต้น จึงเป็นที่พักของอารมณ์ มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น อายตนะเป็นที่อยู่ของวิถีจิต เหมือนพิณเมื่อมีผู้ดีดก็จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิณ วิถีจิตก็เช่นเดียวกัน เมื่ออายตนะกระทบกันขึ้น วิถีจิตจึงเกิด

3. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**บ่อเกิด** บ่อเกิดท่านเรียกว่าอายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า สุวรรณายตนะ บ่อทอง รชตายตนะ บ่อเงิน รัตนายตนะ บ่อแก้ว ธรรมเหล่านั้น ปรากฏเกลื่อนกล่นอยู่ในดวงตาเป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นบ่อเกิด

4. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**ที่ประชุมลง** เช่นคำว่า มโนรเม อายตเน เสวนฺติ นำ วิหงฺคมา-เหล่าวิหค ย่อมอาศัยต้นไม้นั้น ประชุมกันในที่เป็นที่รื่นรมย์ใจ

5. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**ถิ่นที่เกิด** ถิ่นเป็นที่เกิด ท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า ทกฺขิณาปโถ คุนฺนำ อายตนำ แปลว่า ทักษิณาบถ ถิ่นเป็นที่เกิดแห่งโคทั้งหลาย เป็นที่ประชุม เช่น เป็นที่รวมกันของพวกนก เป็นที่สโมสร เป็นถิ่นเกิด เช่นคำว่า ทักขิณาปถะเป็นอายตนะหรือถิ่นเกิดของโคทั้งหลาย อารมณ์ต้องแอบอิงอายตนะจึงจะเกิดขึ้นได้ อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก ใหญ่ คือไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมี ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น อายตนะเหล่านั้น เป็นที่ประชุมของอารมณ์ทั้งหลาย อายตนะเป็นที่ประชุมของวิถีจิตทั้งหลาย คือวิถีจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น

6. อายตนะ 12 ชื่อว่า อายตนะ เพราะอรรถว่าเป็น**การณะ** การณะ ท่านเรียกว่า อายตนะได้ ในคำเป็นต้นว่า ตตฺรตเตรฺว สกฺขิภพฺพตำ ปาปุณาติสติ อายตเน เมื่ออายตนะ คือเหตุเป็นเครื่องระลึกมีอยู่ เธอก็จะบรรลุผลในธรรม คืออภิญญานั้นๆ แน่นอน เป็นเหตุ เช่นถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้นๆ ในเมื่ออายตนะ หรือเหตุมีอยู่ เมื่ออายตนะมีอารมณ์จึงมี อายตนะไม่มีอารมณ์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

โดยสรุปอายตนะมีคุณสมบัติสำคัญแบ่งออกเป็น 5 อย่าง คือ

1. อายตนะภายใน เป็นที่เกิดแห่งวิถีจิตอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม วิถีจิตไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

2. อายตนะภายในเหล่านี้ มีลักษณะเหมือนเป็นที่อยู่ของวิถีจิต เหมือนพิณ เมื่อมีผู้ดีดก็จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิณ วิถีจิตก็เช่นเดียวกันเมื่ออายตนะกระทบกันขึ้นวิถีจิตจึงเกิด

3. อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ คือไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมี ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

4. อายตนะภายนอก เป็นที่ประชุมของวิถีจิตทั้งหลาย คือวิถีจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น

5. อายตนะทั้งภายในและภายนอกจำนวนอย่างละ 6 นี้ เป็นเหตุให้วิถีจิตเกิด ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถีจิตย่อมเกิดไม่ได้

6.3 ประเภทของอายตนะ

อายตนะ[1] นั้นมี 12 คือ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ธัมมายตนะ

ในอายตนะเหล่านั้น สามารถจัดได้เป็น 2 ประเภท คือ อายตนะภายใน (อัชฌัตติกายตนะ) และอายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะชิวหายตนะ กายายตนะ และมนายตนะ จัดเป็นอายตนะภายใน

ส่วนรูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ธัมมายตนะ จัดเป็นอายตนะภายนอก

---

[1] พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี, มก. เล่มที่ 76 หน้า 505.

6.3.1 อายตนะภายใน (อัชฌัตติกายตนะ)[1]

1. จักขายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือ ตา

   ตา หมายถึง ประสาทที่รับรูปต่างๆ ได้ อยู่ใน ลูกนัยน์ตาบางทีเรียกว่า จักขุประสาท

2. โสตายตนะ หมายถึง แดนติดต่อคือหู

   หู หมายถึงประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู

3. ฆานายตนะ หมายถึงแดนติดต่อคือ จมูก

   จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้ อยู่ในช่องจมูก

4. ชิวหายตนะ หมายถึงแดนติดต่อคือ ลิ้น

   ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่ที่แผ่นลิ้น

5. กายายตนะ หมายถึงแดนติดต่อคือ กาย

   กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส

6. มนายตนะ หมายถึงแดนติดต่อ คือ มน หรือ ใจ

   ใจ หมายถึง จิต

6.3.2 ลักษณะของอายตนะภายใน

1. ประสาทตา มีดวงตาเป็นโครงสร้างใหญ่ ที่เปลือกตามีขนเล็กสีดำ (ขนตา) ส่วนดวงตาประกอบด้วยตาดำตาขาวลักษณะคล้ายกลีบอุบลเขียว ประสาทตาอยู่ตรงกลางตาดำ ซึ่งแวดล้อมด้วยตาขาว ฆึมซาบเยื่อตา 7 ชั้น เหมือนน้ำมันฆึมซาบสำลี 7 ชั้น ธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยทำให้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วยสี กลิ่น รส โอชา มีขนาดโตเท่าหัวเล็น เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางตา (จักขุวิญญาณ)

2. ประสาทหู มีใบหูเป็นโครงสร้างใหญ่ ในใบหูตรงที่ประสาทหูตั้งอยู่ คือ แก้วหู มีลักษณะคล้ายวงแหวน มีขนอ่อนสีแดงเข้ม มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุนโดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยพัด

---

[1] พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี**, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2514 หน้า 45.

ให้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางหู (โสตวิญญาณ)

3. ประสาทจมูก มีจมูกเป็นโครงสร้างใหญ่ ในโพรงจมูก ตรงที่ประสาทจมูกตั้งอยู่ คือเยื่อจมูก มีลักษณะคล้ายกีบเท้าแพะ มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา และประสาทหู คือธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญาณธาตุ)

4. ประสาทลิ้น มีลิ้นเป็นโครงสร้างใหญ่ บริเวณลิ้นตรงที่ประสาทลิ้นตั้งอยู่มีลักษณะคล้ายกลีบอุบล (บัวสาย) อยู่ตรงกลางลิ้น มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและทางเดินของการรับรู้ทางลิ้น (ชิวหาวิญญาณ)

5. ประสาทกาย มีร่างกายเป็นโครงสร้างใหญ่ มีอยู่ทั่วร่างกาย เหมือนน้ำมันซึมซับเนื้อสำลี มีอาการอย่างเดียวกับประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น คือ ธาตุ 4 เกื้อหนุน โดยปฐวีคอยทรงไว้ อาโปคอยเชื่อมประสาน เตโชคอยอบให้อบอุ่น และวาโยคอยพัดให้เคลื่อนไหว อุตุ จิต อาหารคอยค้ำจุน ชีวิตคอยตามเลี้ยง แวดล้อมด้วย สี กลิ่น รส โอชา เป็นที่ตั้งและเป็นทางเดินของการรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ)

6. รูปเป็นปัจจัย ให้เกิดการติดต่อทางใจ คือนึกคิด รูปในที่นี้หมายเอา ปสาทรูป 5 คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย ซึ่งได้สัมผัสกับสิ่งเร้า คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย แล้วเป็นปัจจัยให้เกิดการนึกคิดไปตามที่ได้สัมผัสมานั้น

6.3.3 อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ)

พาหิรายตนะ คือ แดนติดต่อภายนอก มีอยู่ 6 ได้แก่

1. แดนติดต่อคือ **รูป** (รูปายตนะ) รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาประกอบ หมายถึง เปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ เปิดเผยให้รู้ถึงความคิด หรือมีความหมายว่า ผันแปร แตกสลาย หมายถึง ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เกิดแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย[1]

---

[1] บรรจบ บรรณรุจิ, **กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิตในปฏิจจสมุปบาท**, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535 หน้า 31, 39.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม” มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า เมื่อคนเราผ่านชีวิต อายุที่เพิ่มขึ้นย่อมนำมาสู่ความเสื่อมโทรมทางร่างกาย ปรากฏความแก่ชรามากขึ้นตามลำดับ จากผมดำเป็นผมขาว จากผิวเต่งตึงเป็นผิวที่เหี่ยวย่น เป็นต้น และตายไปในที่สุด เป็นไปตามสภาวะ ท่านจึงกล่าวว่า รูปทั้งหลายย่อมทรุดโทรมไป

2. แดนติดต่อคือ **เสียง** (สัททายตนะ) เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู วิเคราะห์ตามศัพท์ได้ว่า ภาวะใด ย่อมก้อง เหตุนั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า สัททะ (เสียง) หมายถึง ภาวะที่เปล่งขึ้น

3. แดนติดต่อคือ **กลิ่น** (คันธายตนะ) กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สูดได้ด้วยจมูก ภาวะอันใดย่อมฟุ้งตลบ เหตุนั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า คันธะ หมายถึง ภาวะที่ส่อที่ตั้งของคน

4. แดนติดต่อคือ **รส** (รสายตนะ) รส ได้แก่ สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น วิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมชอบลิ้มลอง ความว่า ย่อมชอบใจธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า รส

5. แดนติดต่อคือ **สิ่งที่สัมผัสทางกาย** (โผฏฐัพพายตนะ) โผฏฐัพพะ ได้แก่ สิ่งที่แตะได้ด้วยกาย ประเทศเป็นที่เกิด ชื่อว่า อายะ (บ่อเกิด) ธรรมชาติใดอันสัตว์ย่อมถูกต้อง ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า โผฏฐัพพะ

6. แดนติดต่อคือ **สิ่งที่ได้ยินมา** ทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัส แล้วจิต หรือวิญญาณเก็บสะสมๆ ไว้ (ธัมมายตนะ) สภาพเหล่าใดย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน เหตุนั้น สภาพเหล่านั้น จึงชื่อว่า ธรรม

6.4 การทำหน้าที่ของอายตนะ

อายตนะ ทำให้เกิดความรู้ซึ่งเกิดจากการเชื่อมต่อระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ คืออายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญาณ 6 อย่าง เท่ากับอายตนะ และอารมณ์ 6 คู่ คือ วิญญาณทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รู้รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รู้สิ่งต้องกาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจ หรือรู้เรื่องในใจ

สรุปได้ว่า อายตนะ 6 อารมณ์ 6 และวิญญาณ 6 มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ

1. จักขุ ตา เป็นแดนรับรู้รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ-เห็น

2. โสตะ หู เป็นแดนรับรู้เสียง เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ-ได้ยิน

3. ฆานะ จมูก เป็นแดนรับรู้กลิ่น เกิดความรู้คือ ฆานวิญญาณ-ได้กลิ่น

4. ชิวหา ลิ้น เป็นแดนรับรู้รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาณ-รู้รส

5. กาย กาย เป็นแดนรับรู้โผฏฐัพพะ เกิดความรู้คือ กายวิญญาณ-รู้สิ่งต้องกาย

6. มโน ใจ เป็นแดนรับรู้ธรรมารมณ์ เกิดความรู้คือ มโนวิญญาณ-รู้เรื่องในใจ

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อวิญญาณเกิดขึ้น ซึ่งโดยปกติวิญญาณจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดการกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน แต่ในบางกรณีก็ไม่เกิดการรับรู้ เช่น ถูกสัมผัสขณะหลับ หรือมองสิ่งต่างๆ ขณะเหม่อลอย จะไม่เกิดการรับรู้ใดๆ การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง 3 อย่าง ได้แก่ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัส แปลว่า การกระทบ หรือหมายความว่า การบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ

เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการรับรู้ก็ดำเนินต่อไป เริ่มตั้งแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น การจำหมาย การคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่างๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้นี้เรียกว่า เวทนา แปลว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเวทนามีการเกิดตามช่องทางของอายตนะที่เกิดขึ้น เช่น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดระดับเวทนาออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข หรือถ้าจัดให้ละเอียดลงไปอีกก็จะได้ 5 ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา สามารถสรุปกระบวนการรับรู้ได้ดังนี้

กระบวนการรับรู้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = ผัสสะ ⟶ เวทนา

ทางรับรู้ สิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ การรับรู้ เกิด ความรู้สึกต่ออารมณ์

อายตนะจึงมีความหมายในลักษณะที่ว่า เป็นธรรมที่มีสภาพคล้ายๆ กับพยายามเพื่อให้เกิดผลตามคุณสมบัติของตน เช่น

อายตนะที่เรียกว่าตา กระทบหรือเชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าสี จึงมีการเห็นสี

อายตนะที่เรียกว่าหู เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าเสียง จึงมีการได้ยินเกิดขึ้น

อายตนะที่เรียกว่าจมูก เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่ากลิ่น จึงมีการรู้กลิ่นเกิดขึ้น

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า อายตนะภายในและอายตนะภายนอก เป็นเหตุให้มีผลเกิดขึ้น เช่น

จักขายตนะกับรูปายตนะ (เป็นเหตุ) การเห็น (เป็นผล)

โสตายตนะกับสัททายตนะ (เป็นเหตุ) การได้ยิน (เป็นผล)

ฆานายตนะกับคันธายตนะ (เป็นเหตุ) การได้กลิ่น (เป็นผล)

ชิวหายตนะกับรสายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้รส (เป็นผล)

กายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้สัมผัส (เป็นผล)

มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

เหตุกับผลที่กล่าวมานี้ เป็นไปตามสภาวะ อายตนะต่างๆ เหล่านี้ มีการขวนขวายพยายาม เพื่อให้ผลของตนเกิด

สิ่งที่เชื่อมต่อเหล่านี้ ทำให้จิตและเจตสิกธรรมกว้างขวางเจริญขึ้น คือเมื่ออายตนะภายในและภายนอกมากระทบกันเข้า เกิดการรู้อารมณ์ทางทวารนั้นๆ วิถีจิตต่างๆ มีจักขุทวารวิถียอมเกิดขึ้น วิถีจิตนั้นเมื่อเกิด มิใช่เกิดเพียงวิถีเดียว แต่จะเกิดจำนวนนับไม่ถ้วน ในวิถีจิตหนึ่งๆ นั้น มีจิตหลายชนิดเกิดขึ้น ทั้งกุศลและอกุศล ทั้งวิบาก ทั้งกิริยา อาการที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิก เจริญกว้างขึ้น

นอกจากนี้ กุศลธรรม มีศรัทธา สติ ปัญญา อกุศลธรรม มีโลภะ โทสะ เป็นต้น เมื่อเกิดในระยะแรกยังมีกำลังอ่อน แต่เมื่อวิถีจิตเกิดวนเวียนซ้ำหลายรอบเข้า กำลังแห่งกุศล และอกุศลเหล่านี้ก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งสำเร็จเป็นสุจริต ทุจริต ลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิกมีความเจริญกว้างขวางเพราะอาศัยการกระทบเชื่อมต่อของอายตนะภายในภายนอกนี้เอง

6.5 อายตนะ 12 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

1. ความหมายและอายตนะแบบต่าง ๆ

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีได้ให้ความหมายของคำว่า อายตนะ ไว้ว่า หมายถึง ดึงดูด หรือบ่อเกิด ท่านกล่าวว่า

"บ่อเกิดของตาดึงดูดรูป บ่อเกิดของหูดึงดูดเสียง บ่อเกิดของจมูกดึงดูดกลิ่น บ่อเกิดของลิ้นดึงดูดรส บ่อเกิดของกายดึงดูดสัมผัส บ่อเกิดของใจดึงดูดธรรมารมณ์"[1]

ซึ่งเราสามารถจับคู่ได้ดังนี้

ตา	ดึงดูดกับ	รูป
หู	ดึงดูดกับ	เสียง
จมูก	ดึงดูดกับ	กลิ่น
ลิ้น	ดึงดูดกับ	รส
กาย	ดึงดูดกับ	สัมผัส
ใจ	ดึงดูดกับ	ธรรมารมณ์ หรือธัมมารมณ์

ท่านขยายความคำว่าอายตนะออกไปอีกว่า อายตนะ มีอยู่ 2 แบบ คือ โลกายตนะ กับ ธัมมายตนะ โลกายตนะ เป็นอายตนะในภพ 3 โลกันต์ที่ดึงดูดสรรพสัตว์ไปตามภพภูมิต่าง ๆ ตามอำนาจของบุญและบาป ส่วนธัมมายตนะ[2] คือ อายตนนิพพานที่ดึงดูดสรรพสัตว์ที่หมดกิเลส

อายตนะ 12 จัดอยู่ในโลกายตนะ ที่ดึงดูดสรรพสัตว์เอาไว้ในภพ 3 นี้ พระมงคล-เทพมุนีได้อธิบายไว้ว่า

"อายตนะภพ 3 มันดึงดูดเหมือนกัน กามภพดึงดูดพวกติดในกาม รูปภพดึงดูดพวกติดรูป ติดรูปแล้วต้องไปอยู่ชั้นนั้น อรูปภพดึงดูดพวกติดอรูป ไปติดไปอยู่ชั้นนั้น"[3]

---

[1] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539 หน้า 771.

[2] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, **มรดกธรรมหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง , 2537 หน้า 157.

[3] **เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539 หน้า 771.

“โลกายตนะหรือโลกมันดึงดูด รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส รูปที่ชอบใจมันก็ดึงดูดมา ให้ไปติดกับมัน หรือเอาไปติดกับตา หรือเอาไปติดกับรูป เสียงที่ชอบใจมันก็ดึงดูดหู หรือหูดึงดูดเสียงเอามา กลิ่นที่ชอบใจก็ดึงดูดจมูก หรือจมูกก็ดึงดูดกลิ่นเอามา รสที่ชอบใจมันก็ดึงดูดลิ้น หรือลิ้นก็ดึงดูดมันมา สัมผัสที่ชอบใจมันก็ดึงดูดกาย หรือกายไปดึงดูดเอามันมา มันดึงดูดอย่างนี้ มนายตนะส่วนใจ ธรรมารมณ์ที่ชอบใจ มันก็ดึงดูดใจ หรือใจก็ไปดึงดูดเอามันมา นี้มันดึงดูดกันอย่างนี้ ดึงดูดแน่นทีเดียว หลุดไม่ได้ทีเดียว ไม่ว่าแก่เฒ่าชรา หญิง ชาย ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ชนิดใดละ ถูกอายตนะของโลกดึงดูดเข้าอย่างนี้ก็อยู่หมัด ไปไหนไม่ไหวละ อยู่หมัดทีเดียว อายตนะโลกมันดึงดูดอย่างนี้ ไม่ใช่ดึงดูดพอดีพอร้าย อายตนะดึงดูดเหล่านี้ผิวเผินนะ ดึงดูดลงไปกว่านี้อีกอายตนะของโลก

ถ้าว่าสัตว์ในโลก มีธรรมดำล้วน ไม่ได้มีธรรมขาวเข้าไปเจือปนเลยเท่าปลายผม ปลายขน ดำล้วนทีเดียว แตกกายทำลายขันธ์ โน่น อายตนะโลกันต์ดึงดูด ต่ำกว่าภพ 3 ลงไปนี้ เท่าภพ 3 ส่วนโลกันต์เท่ากับภพ 3 นี้ แต่ต่ำกว่าภพ 3 ลงไปอีก 3 เท่าภพ 3 นี้นั่นมันอายตนะโลกันต์ดึงดูด ดึงดูดโน่น ไปอื่นไม่ได้ อายตนะโลกันต์มีกำลังกว่า พอถูกกระแสถูกสายเข้าแล้วจะเยื้องยักไปทางอื่นไม่ได้ อายตนะของโลกันต์ก็ดึงดูดทีเดียว ไปติดอยู่ในโลกันต์โน่น กว่าจะครบกำหนดออกน่ะมันไม่มีเวลา เวลาน่ะนานนัก ไม่ต้องนับเวลากันละ เข้าถึงโลกันต์แล้ว กว่าจะได้ออก อจินฺเตยฺโย ไม่ควรคิด ไม่มีกำหนดกัน นั่นแน่น ดึงดูดติดขนาดนั้น นั่นอายตนะโลกันต์หนา

อายตนะอเวจี ถ้าจะไปตกนรกอเวจี ก็ฆ่าพระพุทธเจ้า ฆ่าพระอรหันต์ ฆ่าพระพุทธเจ้าหรือฆ่าพระอรหันต์ ทำลายโลหิตพระพุทธเจ้าให้ห้อขึ้น ยุยงให้สงฆ์แตกจากกัน เหล่านี้ ปิตุฆาต มาตุฆาต ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา เหล่านี้ แตกกายทำลายขันธ์ ต้องไปอเวจี อ้ายนี้อยู่ในภพ ขอบภพข้างล่าง ขอบภพข้างล่างพอดี อเวจี สี่เหลี่ยม เหล็กรอบตัวสี่ด้าน สี่เหลี่ยมทีเดียว ไปอยู่ในห้องขังนั้น ในห้องขังอเวจีนั้น แดงก่ำเหมือนกับเหล็กแดงทั้งวันทั้งคืน อะไรไม่ต่างกันละ

ตัวเทวทัตแดงเป็นเหล็กแดงทีเดียว ไหม้เป็นเหล็กแดงทีเดียว แต่ไม่ตาย กรรมบังคับให้ทนอยู่ได้ นั่นไปตกอเวจีละ ทำถึงขนาดนั้น อนันตริยกรรมเข้า พอแตกกายทำลายขันธ์ กุศลอื่นไม่มีกำลัง สู้อเวจีไม่ได้ อเวจีดึงดูดวูบทีเดียว สู่โยคเผด็จของตน ไปเกิดในอเวจีโน่น หย่อนขึ้นมากกว่านั้น ไม่ถึงกับฆ่ามารดา บิดา ทำลายโลหิตพระพุทธเจ้า ไม่ถึงยุยงพระสงฆ์ ทำลายพระสงฆ์ ยุยงให้สงฆ์แตกจากกัน ปิตุฆาต มาตุฆาต อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ยังสงฆ์ให้แตกจากกันเหล่านี้ ไม่ถึงขนาดนั้น หย่อนกว่านั้นลงมาเพียงแต่ว่าเกือบๆ จะฆ่ากันแหละ แต่ว่าไม่ถึงกับฆ่า ไม่ถึงตาย เมื่อแตกกายทำลายขันธ์จากมนุษย์โลก ไปอยู่มหาตาปนรกโน้น

มหาตาปนรกโน่น มหาตาปน่ะ ร้อนเหลือร้อน แต่ว่าหย่อนกว่าอเวจีหน่อยขึ้นมา

ถ้าว่าไม่ถึงขนาดนั้นทำชั่วไม่ถึงขนาดนั้น หย่อนกว่ามหาตาปนรก ก็ไปอยู่ตาปนรก นั่นก็ร้อนพอร้อน แต่ว่าร้อนหย่อนกว่านั้นขึ้นมาหน่อย หย่อนกว่านั้นขึ้นมายิ่งกว่าเรื่อยขึ้นไป

ถ้าว่าทำหย่อนขึ้นไปกว่านั้น ความชั่วหย่อนขึ้นไปกว่านั้น เข้าไปอยู่ในมหาโรรุวนรก ร้องได้ร้องคร่างกันเถอะ ไม่มีเวลาหยุดกันละ มหาร้องไห้ทีเดียว

ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมา อยู่ในโรรุวนรก ก็ร้องไห้ไปเถอะ ไม่มีหยุดเหมือนกัน แต่ว่าถ้าหย่อนกว่า ถ้าไม่ถึงขนาดโรรุวนรก หย่อนกว่านั้นขึ้นมา ก็ไปอยู่สังฆาฏนรก ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปกาฬสุตตนรก หย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปสัญชีวนรก รวม 8 ขุม นี่นรกขุมใหญ่ หรือมหานรก

ถ้าหย่อนกว่านั้นขึ้นมา ก็ไปอยู่ในบริวารนรก เรียกว่า อุสสทนรก อยู่รอบมหานรกทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 4 ขุม แต่ละมหานรก จึงมีนรกบริวาร หรืออุสสทนรก 16 ขุม มหานรก 8 ขุม ก็มีนรกบริวารรวม 128 ขุม หย่อนกว่านั้นขึ้นมาอีก ก็ไปอยู่ในบริวารนรกซึ่งอยู่รอบนอกของมหานรกออกมาอีก ทั้ง 4 ด้าน เรียกว่า ยมโลกนรก แต่ละด้านของมหานรก ก็จะมียมโลกนรกด้านละ 10 ขุม นรกบริวารรอบนอกของมหานรกทั้ง 8 ขุม จึงมี 320 ขุม

มหานรก 8 ขุม กับนรกบริวารรอบในคือ อุสสทนรกอีก 128 ขุม และนรกบริวารรอบนอก คือ ยมโลกนรกอีก 320 ขุม รวมเป็น 456 ขุม นี่อายตนะนรกดึงดูดอย่างนี้

ไม่ถึงขนาดนั้น ความชั่วด้วยกาย ชั่วด้วยวาจา ชั่วด้วยใจ ความชั่วด้วยกายวาจาไม่ถึงนรกแตกกายทำลายขันธ์ ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่เราเห็นตัวปรากฏอยู่นี่ นั่นมนุษย์แท้ๆ มนุษย์ทั้งนั้น อ้ายสัตว์เดรัจฉานน่ะ ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานเสีย อ้ายตัวข้างในเป็นมนุษย์ทั้งนั้นแหละ อ้ายกายละเอียดข้างใน แต่ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานน่าเกลียดน่าชังนั่น เพราะทำชั่วของตัวไปเกิดมันดึงดูดอายตนะของสัตว์เดรัจฉานดึงดูด ดึงดูดอย่างไรล่ะ อ้าวก็ดึงดูดเข้าไปเกิดในท้องสุนัขน่ะซี ท้องหมูบ้าง ท้องสุนัขบ้างตามยถากรรมของมันซี ท้องเป็ด ท้องไก่โน้น ดึงดูดเข้าไปอย่างนี้แหละ ดึงดูดเข้าไปได้แรงนักทีเดียว ความดึงดูดนั่น ให้รู้จักอายตนะดึงดูดอย่างนี้ อ้ายที่มันดึงดูดในพวกเหล่านี้

ถ้าว่าหย่อนขึ้นมากว่านี้ ไปเกิดเป็นเปรต ไฟไหม้ติดตามตัวไป อสุรกายหย่อนกว่านั้นขึ้นมา นี่พวกอบายภูมิทั้งนั้น นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย 4 อย่าง นี่อบายภูมิทั้งนั้น

แต่นี้ชั่วไม่ได้ทำ ทำแต่ดี ทำแต่ดีก็อายตนะฝ่ายดีดึงดูด บริสุทธิ์ด้วยกาย บริสุทธิ์วาจา

บริสุทธิ์ด้วยใจ ไม่มีร่องเสียเลย อายตนะอื่นดึงดูดไม่ได้ อายตนะมนุษย์ดึงดูด ดึงดูดอย่างไรล่ะ เกิดเป็นมนุษย์กันถมไป นี่อย่างไรล่ะ เห็นโด่ๆ มันดึงดูดเข้าไปติดอยู่ในขั้วมดลูกมนุษย์นั่นแหละ มันดึงดูดอย่างนั้นแหละ นี่อายตนะมนุษย์ดึงดูดเข้ามาติดอยู่ในขั้วมดลูกของมนุษย์ นี่เพราะทำความบริสุทธิ์กาย วาจา ใจ ถ้าว่าบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น อายตนะทิพย์ดึงดูด ติดอยู่ในกำเนิดทิพย์เป็นกายทิพย์ เป็นกายทิพย์เป็นลำดับขึ้นไป จาตุมหาราช ดาวดึงสา ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี อายตนะดึงดูดทั้งนั้น นี่ในกามภพ 11 ชั้น คือ อบายภูมิ 4 สวรรค์ 6 เป็น 10 มนุษย์อีก 1 รวมเป็น 11 ใน 11 ชั้นนี่ เรียกว่า กามภพ ทั้งนั้น

ถ้าว่าจะไปในรูปภพ จะไปเกิดในรูปภพ อายตนะของรูปภพดึงดูดเพราะได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน แล้วฌานนั้นไม่เสื่อม เห็นเป็นดวงใสวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 วา หนาคืบหนึ่ง กลมเป็นวงเวียน กลมเป็นกงเกวียน กลมเป็นวงเวียนทีเดียว รอบตัวหนาคืบหนึ่ง กลมข้างนอก แต่ว่าไม่กลมรอบตัว กลมเป็นวงเวียน เป็นกงจักรทีเดียว เป็นวงเวียนทีเดียว เป็นแผ่นกระจกชัดๆ หนาคืบหนึ่ง วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง 2 วา กลมนั่นปฐมฌาน ติดอยู่กลางกายมนุษย์ ที่ทุติยฌานอยู่ในกลางดวงปฐมฌาน มีตติยฌานอยู่ในกลางดวงทุติยฌาน มีจตุตถฌานอยู่ในกลางดวงตติยฌาน เป็นลำดับขึ้นไป

ฌานเหล่านี้เมื่อไม่เสื่อม แล้วแตกกายทำลายขันธ์ อายตนะของรูปพรหมก็ดึงดูดเป็นชั้นๆ ไป พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา นี่ ปฐมฌานดึงดูด ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา นี่ทุติยฌานดึงดูด ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา นี่ตติยฌานดึงดูด เวหัปผลา อสัญญสัตตา นี่จตุตถฌานดึงดูดไปติดอยู่ในรูปพรหม อายตนะรูปพรหมดึงดูดไปทางอื่นไม่ได้ อายตนะเหล่านี้ไม่ยอมเด็ดขาด มีกำลังกว่า

ถ้าว่าสูงขึ้นไปกว่านี้ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ นี่อายตนะของอรูปพรหม ได้อรูปฌาน ดวงโตเท่ากัน แต่ว่าอากาสา-นัญจายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน วิญญาณัญจายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน แต่ว่าละเอียดกว่า อากิญจัญญายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน เนวสัญญานาสัญญายตนะก็กลมขนาดเดียวกัน แต่ว่าไม่กลมรอบตัวนะ กลมๆ อย่างเดียวกับรูปฌาน นี่เมื่อได้อรูปฌานไม่เสื่อม แตกกายทำลายขันธ์ อรูปพรหมดึงดูดไปเกิดอื่นไม่ได้เด็ดขาด อยู่ในอรูปภพนี่แหละ ออกจากภพนี้ไม่ได้

นี่อายตนะดึงดูดอย่างนี้นะ ถูกอายตนะดึงดูดอย่างนี้ เขาเรียกว่าโลกายตนะที่กล่าวแล้วนี้โลกายตนะทั้งนั้น โลกันต์โน่น โน่นก็เป็นโลกายตนะ อเวจีตลอดถึง เนวสัญญาน-

สัญญายตนะขอบภพข้างบน นี่โลกายตนะดึงดูดไปไม่ได้ หลุดไปไม่พ้น”[1]

จากข้างต้นจะทำให้เรารู้ว่า อายตนะ 12 นั้นมีโทษมากเพราะดึงดูดสรรพสัตว์ให้ถูกขังไว้ ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงแนะนำเราให้ค้นหาธัมมายตนะ คือ อายตนนิพพาน ที่จะพาเราให้พ้นไปจากสังสารวัฏนี้

2. สละความยินดีในอายตนะ 6 แล้วให้ทานได้บุญมาก

พระมงคลเทพมุนีได้แนะนำให้เราทำใจให้ออกจากอายตนะเหล่านั้น ซึ่งมีโทษมากในขั้นต้นในการให้ทาน ถ้าต้องการอานิสงส์มากก็ต้องสละความยินดีในอายตนะ 6 ท่านกล่าวเอาไว้ว่า

“ทานในพระปรมัตถ์ 6 คือ

มีอายตนะ 6 คือ ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ถอนความยินดีในอารมณ์เหล่านี้ออกเสียได้ สละความยินดีในอารมณ์เหล่านี้เสียได้ก่อนเราเกิดมาเขาก็ยินดีกันอยู่อย่างนี้ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ กำลังที่เราเกิดมาเขาก็ยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เหล่านี้ ครั้นเราจะตายเขาก็ยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์อย่างนี้เหมือนกัน

ความยินดีเหล่านี้ หากถอนอารมณ์ออกเสียได้ ไม่ให้มาเสียดแทงเราได้ พิจารณาว่านี้เป็นอารมณ์ของชาวโลก ไม่ใช่อารมณ์ของธรรม ปล่อยอารมณ์เหล่านั้นเสีย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ให้เข้า ไปเสียดแทงใจ ทำใจให้หยุด ให้นิ่ง นี่เขาเรียกว่า ให้ธรรมารมณ์เป็นทาน ย่อมมีกุศลใหญ่เป็นทางไปแห่งพระนิพพานโดยแท้ และเป็นทานอันยิ่งใหญ่ทางปรมัตถ์”[2]

3. สละโลกายตนะเข้าหาธัมมายตนะ

พระมงคลเทพมุนีได้แนะนำให้สละความยินดีในอายตนะ 12 เหล่านั้นเสีย เพราะเป็นทางมาของโลภะ โทสะกับโมหะ การสละความยินดีเหล่านั้น ก็ใช้หลักการเดิมคือการทำใจให้หยุดนิ่ง แล้วแสวงหาธัมมายตนะคือพระนิพพานนั้น

“ราคะ โทสะ โมหะเกิดมาจากจักขุบ้าง รูปบ้าง ความรู้ทางจักขุบ้าง ความสัมผัสทาง

---

[1] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, **มรดกธรรมหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี)**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง , 2537 หน้า 503-506.

[2] เล่มเดียวกัน หน้า 358-359

จักขุบ้าง มันเกิดมาทางนี้ต้องแก้ไขทางนี้ แก้ไขทางอื่นไม่ได้ ต้องแก้ไขทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ที่มากระทบถูกต้องอายตนะทั้ง 6 นั้น

ให้ทำใจให้หยุด หยุดเสียอันเดียวเท่านั้นดับหมด พอหยุดได้เสีย ก็เบื่อหน่าย

เบื่อหน่ายใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

เบื่อหน่ายในทางความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

เบื่อหน่ายในการสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ

เบื่อหน่ายหมดต้องทำใจให้หยุดอยู่ ณ ศูนย์กลางกาย สะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกั๊ก ใสเหมือนดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ หยุดนิ่งหยุดทีเดียว พอหยุดก็รู้ว่าใจของเราหยุดแล้ว ที่ว่าใจหยุดก็เข้ากลางของกลาง นิ่งอยู่ที่เดียว กลางของกลาง ๆ ๆ ไม่ถอย แล้วเข้ากลางของกลางหนักเข้าไป พอใจหยุดก็เข้ากลางของกลาง ซ้ายขวาหน้าหลังล่างบนไม่ไป กลางของกลางหนักขึ้นทุกทีไม่มีถอยออก กลางของกลางหนักขึ้น พอถูกส่วนเข้าก็จะเห็นดวงจันทร์ดวงอาทิตย์นั่นเป็นดวงปฐมมรรค หนทางเบื้องต้นมรรคผลนิพพาน”

ดังที่กล่าวเรื่องอายตนะมาแล้ว นักศึกษาจะเห็นได้ว่า แท้ที่จริงเมื่อแยกชีวิตนี้ออกเป็นอายตนะต่างๆ แล้ว ย่อมเห็นว่าไม่มีตัวตน มีเพียงรูปกับนาม ดังนั้นเราจึงควรแสวงหาแก่นสารของชีวิตที่แท้จริง ไม่ไปใส่ใจเรื่องรูปนามนี้จนยึดติดมากเกินไป และตั้งใจปฏิบัติจนไปรู้เห็นสิ่งเหล่านี้ด้วยตนเองต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 6 อายตนะ 12 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 6 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 6
แล้วจึงศึกษาบทที่ 7 ต่อไป

บทที่ 7

ธาตุ 18

เนื้อหาบทที่ 7
ธาตุ 18

7.1 ความหมายของธาตุ

7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18

7.3 ประเภทของธาตุ 18

7.3.1 แบ่งตามหน้าที่

7.3.2 แบ่งตามลักษณะอาการ

7.4 ลักษณะของธาตุ 18

7.4.1 ธาตุกระทบ 6 ธาตุ

7.4.2 ธาตุรับ 6 ธาตุ

7.4.3 ธาตุรู้ 6 ธาตุ

แนวคิด

1. ธาตุ คือ สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตนไว้ เป็นสิ่งที่เป็นมูลเดิมของสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มีองค์ประกอบอยู่ 18 ประการ

2. เมื่อจัดแบ่งประเภทของธาตุ แบ่งได้เป็น 2 พวกใหญ่ๆ คือ ตามลักษณะการทำหน้าที่และตามลักษณะอาการที่เหมือนกัน

3. ธาตุกระทบมี 6 ธาตุ มีลักษณะเป็นอารมณ์ หรืออายตนะภายนอก ธาตุรับมี 6 ธาตุ มีลักษณะเป็นอวัยวะรับรู้ และธาตุรู้ มี 6 ธาตุ เป็นนามธรรม ในส่วนของวิญญาณทำหน้าที่เป็นตัวรู้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและประเภทของธาตุ 18 ได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของธาตุทั้ง 18 อย่างได้

บทที่ 7
ธาตุ 18

ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เรียนรู้วิปัสสนาภูมิที่เรียกว่า ธาตุ ซึ่งเราอาจจะนึกถึงธาตุต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก หลายร้อยธาตุ แต่สำหรับธาตุในวิปัสสนาภูมิ มีความแตกต่างจากธาตุที่เข้าใจกันนั้นมากน้อยเพียงใด ให้นักศึกษารายละเอียดจากเนื้อหาในบทเรียนนี้

7.1 ความหมายของธาตุ

ธาตุ[1] หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอัตตา มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ

ธาตุ[2] แปลว่า วัตถุเดิม สิ่งที่เราเห็นอยู่ทั่วไป ทางศาสนาเรียกว่าสังขาร เพราะมีหลายอย่างมาผสมกันเข้า ส่วนต่างๆ ที่มาผสมกันนั้นเรียกว่าธาตุ พูดอีกทีธาตุ คือ พื้นเดิมของแต่ละสิ่งนั่นเอง

ธาตุ แปลว่า สิ่งที่เป็นต้นเดิม เป็นมูลเดิม สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุของปัจจัย คือ ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน เป็นสภาวะแท้ๆ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ

โดยสรุป ธาตุ แปลว่า สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตัวไว้ หมายถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพของตน หรือตามธรรมดาของเหตุปัจจัย สิ่งที่เป็นมูลเดิม หรือสิ่งที่ถือเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของคน สัตว์ สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย อันได้แก่ ธาตุ 4 ธาตุ 6 และธาตุ 18

สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง 18 เหล่านี้ เป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งเป็นธรรมชาติอันเป็นปกติของตนเอง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่ประการใด

---

[1] พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพฯ : 2535, หน้า 139.

[2] พันเอก ปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, หน้า 218.

7.2 องค์ประกอบของธาตุทั้ง 18

ธาตุ แบ่งออกเป็น 18 ประการ มีชื่อเรียกดังต่อไปนี้[1]

1. จักขุธาตุ : จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รูปารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

2. โสตธาตุ : โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่สัททารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท

3. ฆานธาตุ : ฆานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่คันธารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท

4. ชิวหาธาตุ : ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่สารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

5. กายธาตุ : กายะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่โผฏฐัพพารมณ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

6. รูปธาตุ : รูปารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับจักขุปสาท องค์ธรรมได้แก่ สีต่างๆ

7. สัททธาตุ : สัททารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับโสตปสาท องค์ธรรม ได้แก่ เสียงต่างๆ

8. คันธธาตุ : คันธารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับฆานปสาท องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่างๆ

9. รสธาตุ : รสารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับชิวหาปสาท องค์ธรรมได้แก่ รสต่างๆ

10. โผฏฐัพพธาตุ : โผฏฐัพพารมณ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับกายปสาท องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่างๆ

11. จักขุวิญญาณธาตุ : จักขุวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการเห็น องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต 2 (การเห็นสิ่งที่ดีและไม่ดี)

---

[1] มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะโท, กรุงเทพฯ : ทิพยวิสุทธิ์, 2540, หน้า 76.

12. โสตวิญญาณธาตุ : โสตวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญาณจิต 2 (การได้ยินสิ่งที่ดีและไม่ดี)

13. ฆานวิญญาณธาตุ : ฆานวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานวิญญาณจิต 2 (การได้กลิ่นที่ดีและไม่ดี)

14. ชิวหาวิญญาณธาตุ : ชิวหาวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้รส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาวิญญาณจิต 2 (การรู้รสที่ดีและไม่ดี)

15. กายวิญญาณธาตุ : กายวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้สัมผัส องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญาณจิต 2 (การสัมผัสที่ดีและไม่ดี)

16. มโนธาตุ จิต 3 ดวง ได้แก่

1. จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้ง 5 ทั้งฝ่ายดีและไม่ดี

2. จิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ที่เป็นฝ่ายดี

3. จิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ที่เป็นฝ่ายไม่ดี

จิตทั้ง 3 นี้ได้ชื่อว่า มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์ 5 อย่างสามัญธรรมดา องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวัชชนจิต 1 สัมปฏิจฉนจิต 2

17. ธัมมธาตุ สภาพทางธรรม 69 ชนิด ได้ชื่อว่าเป็นธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวลักษณะของตน องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก 52 สุขุมรูป 16 นิพพาน 1 ธาตุ คือ ธรรมารมณ์

18. มโนวิญญาณธาต : จิต 76 ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์เป็นพิเศษ องค์ธรรมได้แก่ จิต 76 ดวง ที่นอกเหนือจากมโนธาตุ 3 และจิตที่รับอารมณ์ทางทวารทั้ง 5 ซึ่งเป็นอารมณ์ฝ่ายดี 5 อย่าง ฝ่ายไม่ดี 5 อย่าง รวมเป็นจิตอีก 10 ชนิด

7.3 ประเภทของธาตุ 18

7.3.1 แบ่งตามหน้าที่

ธาตุทั้ง 18 นี้เมื่อจำแนกเข้าในชุดเดียวกัน ทำหน้าที่ด้วยกัน จำแนกออกเป็น 6 หมวด คือ

1. จักขุธาตุ	รูปธาตุ	จักขุวิญญาณธาตุ
2. โสตธาตุ	สัททธาตุ	โสตวิญญาณธาตุ
3. ฆานธาตุ	คันธธาตุ	ฆานวิญญาณธาตุ
4. ชิวหาธาตุ	รสธาตุ	ชิวหาวิญญาณธาตุ
5. กายธาตุ	โผฏฐัพพธาตุ	กายวิญญาณธาตุ
6. มโนธาตุ	ธัมมธาตุ	มโนวิญญาณธาตุ

จักขุ ก็เป็นธาตุ รูปที่มากระทบจักขุ ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปรับรู้รูปที่มากระทบนัยน์ตา ก็เป็นธาตุ

หู ก็เป็นธาตุ เสียงที่มากระทบหู ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปรับรู้เสียงที่มากระทบหู ก็เป็นธาตุ

จมูก ก็เป็นธาตุ กลิ่นที่มากระทบจมูก ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปตามจมูก นั่นก็เรียกว่าธาตุ

ลิ้น ก็เป็นธาตุ รสที่มากระทบลิ้น ก็เป็นธาตุ วิญญาณธาตุที่แล่นไปตามลิ้น นั่นก็เรียกว่าธาตุ

กาย ก็เป็นธาตุ สัมผัสถูกต้อง ก็เป็นธาตุ วิญญาณที่รู้สัมผัสนั่นก็เป็นธาตุ

ใจ เป็นธาตุอารมณ์ วิญญาณที่รู้อารมณ์ที่เกิดกับใจนั้นก็เป็นธาตุ[1]

7.3.2 แบ่งตามลักษณะอาการ

เมื่อจัดธาตุทั้ง 18 แบ่งเป็นพวกใหญ่ๆ ตามลักษณะอาการ แบ่งออกเป็น 3 พวก คือ

1. ธาตุกระทบ	6	ธาตุ
2. ธาตุรับ	6	ธาตุ
3. ธาตุรู้	6	ธาตุ

[1] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539 หน้า 156-159.

ธาตุกระทบ 6 ธาตุ ได้แก่

1. รูปธาตุ คือ สีต่างๆ
2. สัททธาตุ คือ เสียงต่างๆ
3. คันธธาตุ คือ กลิ่นต่างๆ
4. รสธาตุ คือ รสต่างๆ
5. โผฏฐัพพธาตุ คือ เครื่องกระทบกายต่างๆ
6. ธัมมธาตุ คือ เครื่องกระทบใจต่างๆ

ธาตุรับ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุธาตุ คือ ประสาทตา
2. โสตธาตุ คือ ประสาทหู
3. ฆานธาตุ คือ ประสาทจมูก
4. ชิวหาธาตุ คือ ประสาทลิ้น
5. กายธาตุ คือ ประสาทกาย
6. มโนธาตุ คือ ใจที่รับอารมณ์และพิจารณาอารมณ์ทวารทั้ง 5

ธาตุรู้ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่เห็นรูป
2. โสตวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่ได้ยินเสียง
3. ฆานวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้กลิ่น
4. ชิวหาวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้รส
5. กายวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้กายสัมผัส
6. มโนวิญญาณธาตุ คือ ธาตุที่รู้ความรู้สึกนึกคิด

ตารางธาตุทั้ง 18

(ธาตุกระทบ) อายตนะภายนอก 6	(ธาตุรับ) อายตนะภายใน 6	(ธาตุรู้) เกิดการกระทบของอายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน
1. รูปธาตุ	7. จักขุธาตุ	13. จักขุวิญญาณธาตุ
2. สัททธาตุ	8. โสตธาตุ	14. โสตวิญญาณธาตุ
3. คันธธาตุ	9. ฆานธาตุ	15. ฆานวิญญาณธาตุ
4. รสธาตุ	10. ชิวหาธาตุ	16. ชิวหาวิญญาณธาตุ
5. โผฏฐัพพธาตุ	11. กายธาตุ	17. กายวิญญาณธาตุ
6. ธัมมธาตุ	12. มโนธาตุ	18. มโนวิญญาณธาตุ

7.4 ลักษณะของธาตุ 18

7.4.1 ธาตุกระทบ 6 ธาตุ ได้แก่

1. รูปธาตุ

มีหน้าที่กระทบตา องค์ธรรมได้แก่ รูปารมณ์ คือ รูปภาพหรือสีต่างๆ ที่อาศัยแสงสว่างแล้วสะท้อนไปกระทบประสาทตา มีลักษณะที่หนาทึบด้วยเม็ดปรมาณูของมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ซึ่งแสงสว่างลอดไม่ได้ มีสภาพแตกดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้นสะท้อนไปกระทบกับสี สีจะสะท้อนไปกระทบกับประสาทตามีอายุ 17 ขณะจิตแล้วแตกดับไป เกิดดับตลอดสุดแล้วแต่เหตุปัจจัย

รูปธาตุนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้เกิดบาปหรือบุญก็ได้ เช่น เวลาเห็นรูปภาพสีสวยๆ อยากได้ โลภเกิด เห็นรูปไม่ดีไม่ชอบ โทสะเกิด หลงรูป โมหะเกิด สิ่งเหล่านี้เป็นบาป ถ้าเวลาเห็นรูปสีอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมีสติระลึกทันปัจจุบันอยู่ กิเลสไม่เกิดเช่นนี้เป็นบุญ

2. สัททธาตุ

เป็นรูปธรรมมีหน้าที่กระทบโสตธาตุ องค์ธรรมได้แก่ สัททารมณ์ มีสภาวะเป็นคลื่นปรมาณูในอากาศ มีลักษณะสุขุมประณีตมาก พระพุทธองค์ทรงกำหนดมาตราไว้ดังนี้

1. รถเรณู (เม็ดฝุ่น) เท่ากับ 36 ตัชชารีธุลี

2. ตัชชารีธุลี (ละอองเห็นขณะแสงแดดส่อง) เท่ากับ 36 อณู

3. อณู (เล็กมองเห็นด้วยตาเปล่าไม่ได้) เท่ากับ 36 ปรมาณู

4. ปรมาณู (เล็กมาก) เท่ากับ 1 อวินิพโภครูป

5. อวินิพโภครูป (รูปที่แยกกันไม่ได้) เท่ากับรูป 8 ชนิด

รูป 8 ชนิดนั้น คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ละเอียดที่เป็นเม็ดปรมาณูกระจายอยู่ทั่วไปหนาทึบในท่ามกลางบรรยากาศ ดังนั้นเสียงจึงสามารถไปได้รวดเร็วและไกลตามขนาดของเสียง ถ้ามีไฟฟ้าเป็นสื่อก็จะไปได้ไกลมาก สามารถข้ามไปอีกมุมโลกได้

สัททธาตุนี้ มีลักษณะแตกดับเหมือนลูกคลื่นที่ทยอยเข้ากระทบฝั่งแล้วแตกกระจายไปฉะนั้น เมื่อเสียงวิ่งไปปะทะใบหูจึงวิ่งเข้าสู่ช่องหูอย่างรวดเร็ว กระทบกับขนสีแดงจึงจะสะท้อนถึงวงแหวนของประสาทหู เกิดความรู้สึกขึ้นโดยมีโสตวิญญาณได้ยินเสียงขึ้น จะตั้งอยู่ได้ 17 ขณะจิต แล้วจึงดับไป เสียงอันเป็นธาตุกระทบนี้ ย่อมเป็นอารมณ์ให้จิตกุศลหรืออกุศลเกิดขึ้นได้

3. คันธธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบประสาทจมูก องค์ธรรมได้แก่ คันธารมณ์ มีลักษณะเหมือนน้ำมันระเหย ล่องลอยไปตามสายลมมาปะทะจมูกเข้าแล้วทำให้เกิดฆานวิญญาณรู้กลิ่นขึ้นได้ คันธธาตุมีธรรมชาติแตกดับเป็นธรรมดาโดยผ่านมากับสายลมกระทบกับจมูกแล้วก็ผ่านไปเช่นนี้อยู่เนืองๆ

4. รสธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบลิ้นให้ปรากฏแก่ชิวหาวิญญาณ ความรู้รสทางลิ้น องค์ปรมัตถธรรม ได้แก่ รสารมณ์ มีลักษณะเหมือนยางเหนียวอยู่ในอาหารทุกชนิด เมื่อบริโภคอาหารเข้าไปผสมกับน้ำลาย เป็นต้น รสก็สามารถกระทบกับประสาทลิ้นทำให้การลิ้มรสรู้มีขึ้นได้ รสธาตุมีอาการแตกสลายอยู่เสมอ บรรดารสทั้งหลายไม่ว่าเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เผ็ด ร้อน ประการใด เมื่อกระทบประสาทลิ้นล่างลำคอลงไปแล้วย่อมหายไปสิ้น ถ้าไปเห็นรสตามความเป็นจริงว่า กระทบลิ้นแล้วดับไปก็จะเกิดความทุกข์ไม่สิ้นสุด

5. โผฏฐัพพธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่กระทบสัมผัสกาย องค์ธรรมได้แก่ ปฐวี เตโช วาโย อาโป หมายถึง สภาวะของดิน ไฟ ลม สภาวะของดินได้แก่ แข็งกับอ่อน สภาวะของไฟได้แก่ ร้อนกับเย็น สภาวะของลมได้แก่ หย่อนกับตึง เวลากระทบกายย่อมผลัดเปลี่ยนกันกระทบ สุดแต่ว่าอันไหนจะเด่นชัดขึ้นเป็นใหญ่อันนั้นก็กระทบแรง ให้เกิดความรู้สึกขึ้นเฉพาะอันนั้น เช่น ฤดูหนาว เย็นกระทบ ฤดูร้อน ร้อนกระทบ ผันแปรไปตามอุตุนิยมซึ่งไม่มีอะไรมาห้ามปรามได้

มีสภาพแตกดับอยู่เสมอ ธาตุดินกระทบแล้ว ธาตุไฟก็กระทบ แล้วก็มีธาตุลมกระทบอีก ทำให้กายวิญญาณ รู้สึกร้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง แตกดับแปรปรวนเปลี่ยนแปลงกันไม่ขาดระยะ ถ้าไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาให้เข้าใจสภาวะนั้น กิเลสก็จะเกิดขึ้นให้ยินดีในเครื่องสัมผัส เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ล้วนแต่ก่อให้เกิดทุกข์ภัยทั้งสิ้น

6. ธัมมธาตุ

มีหน้าที่กระทบใจให้มีความนึกคิดต่างๆ และทรงไว้ซึ่งสภาพของตน เป็นธาตุที่พิสูจน์ได้ องค์ธรรมได้แก่ สุขุมรูป 16 เจตสิก 52 นิพพาน 1

นิพพานนั้น หมายถึง ลักษณะว่าเป็นสันติ คือ กิเลสสงบโดยสิ้นเชิงและดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

ธัมมธาตุเป็นทั้งรูปทั้งนาม โดยสงเคราะห์ดังนี้

สุขุมรูป 16 เป็นรูปธรรม

เจตสิก 52 เป็นนามธรรม

นิพพาน 1 เป็นนามวิมุตติ (ดับขันธ์)

ธัมมธาตุนี้ถ้าไม่กำหนดพิจารณาให้เห็นตามที่มีอยู่แล้ว ก็จะทำให้กิเลสกำเริบ เพราะมีอวิชชา ไม่รู้สภาวะของรูปและเจตสิกที่เกิดดับ และไม่รู้นิพพานที่พ้นจากการเกิดดับ

7.4.2 ธาตุรับ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุธาตุ

เป็นธาตุแท้อันที่ 1 ที่มีหน้าที่รับสี องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท คือ ประสาทตามีสัณฐานใส ขนาดเท่าศีรษะเล็น ตั้งอยู่ใจกลางตาสามารถรับสีต่างๆ ได้ เมื่อแสงสว่างสะท้อนจากสีส่งมากระทบทำให้สำเร็จการเห็นได้

จักขุธาตุนี้เป็นรูปธรรมมีสภาพแตกสลายอยู่เสมอ ประสาทตาที่ดีใช้ประกอบการเห็นรูปภาพสีต่างๆ ได้อยู่นี้ เพราะอาศัยสันตติของจักขุประสาทซึ่งเกิดดับติดต่อกันไม่ขาดสาย เพราะกรรมยังไม่สิ้น

2. โสตธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับเสียง องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท คือ ประสาทหู มีรูปร่างสัณฐานคล้ายวงแหวน มีขนสีแดงขึ้นอยู่โดยรอบ สำหรับรับเสียงเท่านั้น มีสภาพแตกดับอยู่เสมอ ในขณะใดมีเสียงกระทบแล้วก็จะแตกดับไป แต่กรรมยังไม่สิ้นยังเป็นปัจจัยให้โสตประสาทเกิดอีก เกิดแล้วหมดอายุก็ดับไปอีก ถ้าขาดการพิจารณาให้เห็นภาพตามความเป็นจริงแล้วก็จะเกิดอุปาทาน แต่ถ้ามีสติปัญญาไม่ใส่ใจอุปาทานก็เกิดไม่ได้

3. ฆานธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท ประสาทจมูกมีธรรมชาติใส สำหรับรับกลิ่นมีสัณฐานคล้ายกีบเท้าแพะเรียงกันอยู่ในรูจมูก ทำหน้าที่รับให้ฆานวิญญาณรู้กลิ่นได้ ฆานธาตุมีลักษณะแตกสลายและเกิดขึ้นเพราะมีกรรมเป็นปัจจัยส่งผล

4. ชิวหาธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับรสให้สำเร็จการลิ้มรส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท ประสาทลิ้มรสมีรูปร่างสัณฐานใสเหมือนกลีบบัววางซ้อนกันเป็นชั้นๆ ในเวลารับประทานอาหารเข้าไปรสก็จะปรากฏที่นั่น ชิวหาธาตุมีสภาพแตกสลายอยู่เสมอ เมื่อรสอาศัยน้ำเป็นสื่อไปกระทบประสาทลิ้น เมื่อประสาทลิ้นรับรสแล้วก็จะแตกดับไป กรรมเป็นปัจจัยให้ประสาทลิ้นเกิดขึ้น

5. กายธาตุ

เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับสัมผัสโผฏฐัพพะที่มากระทบกาย องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท มีรูปร่างสัณฐานคล้ายใยสำลีที่แผ่บางๆ แล้วซับน้ำมันซ้อนกันหลายๆ ชั้น สำหรับรับเครื่องกระทบ เช่น ความร้อนหนาว เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดกายวิญญาณ ตั้งอยู่ทั่วสรรพางค์กาย เว้นแต่ที่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ที่ไม่มีประสาทและที่กระดูก

มีลักษณะแตกดับตามธรรมชาติโดยอาศัยกรรมเป็นปัจจัยให้เกิด เมื่อเกิดขึ้นรับสัมผัสแล้วแตกทำลายไป อำนาจกรรมปรุงแต่งให้เกิดขึ้นอีก ก็แตกทำลายไปอีก เป็นเช่นนี้และจะเป็นไปอีกตลอดเวลา ถ้าไม่เห็นแจ้งในกายธาตุตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะมีอุปาทานยึดถือว่ากายของเรา เป็นเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดทุกข์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

6. มโนธาตุ

เป็นนามธรรม ที่น้อมไปหาอารมณ์ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีหน้าที่รับอารมณ์และพิจารณาอารมณ์ทางทวารทั้งห้า องค์ธรรมได้แก่ อเหตุกจิต 3 ดวง คือ สัมปฏิจฉนจิต 2 ดวง ที่รับรู้อารมณ์ที่ดีเป็นผลของบุญดวงหนึ่ง ที่รับรู้อารมณ์ที่ไม่ดีเป็นผลของบาปดวงหนึ่ง ปัญจทวาราวัชชนจิต 1 ดวง เป็นจิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร ทั้ง 3 ดวงนี้ต่างรับและพิจารณารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์อยู่เสมอมิได้ขาดระยะ

มีสภาพเกิดและดับอยู่เสมอ กล่าวคือ เมื่ออารมณ์ทั้ง 5 มากระทบประสาททั้ง 5 คู่ทางปัญจทวาราวัชชนจิตก็จะเกิดขึ้นมาพิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 นั้น อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง คือ พิจารณาสี เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส สัมปฏิจฉนจิตเป็นจิตที่รับอารมณ์ทั้ง 5 ต่อจากปัญจทวาราวัชชนจิตทั้ง 5

ถ้าจักขุวิญญาณเห็นรู้แล้ว	สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้รูปต่อไป
ถ้าโสตวิญญาณได้ยินเสียงแล้ว	สัมปฏิจฉนจิตรับรู้เสียงต่อไป
ถ้าฆานวิญญาณรับรู้กลิ่นแล้ว	สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้กลิ่นต่อไป
ถ้าชิวหาวิญญาณรู้รสแล้ว	สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้รสต่อไป
ถ้ากายวิญญาณรู้สึกสัมผัสแล้ว	สัมปฏิจฉนจิตก็รับรู้สัมผัสต่อไป

เมื่อมโนธาตุเกิดขึ้นแล้ว ไม่มีญาณเข้าไปรู้แจ้งตามความเป็นจริง ก็จะเป็นเหตุให้มีอุปาทานยึดถือธาตุใจว่าเราคิด เราพิจารณา เรารับรู้อารมณ์ เป็นต้น จมอยู่ภายใต้อวิชชาความมืดมนอนธการไม่รู้ตามความเป็นจริง ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความทุกข์ไม่รู้จบ

7.4.3 ธาตุรู้ 6 ธาตุ ได้แก่

1. จักขุวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่เห็นรูป คือ รู้สี องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป มีลักษณะรู้รูปารมณ์ คือ รู้สีเท่านั้น มีสภาพน้อมไปหารูปารมณ์ รู้สีแล้วดับไปตามธรรมชาติ เมื่อมีแสงสว่างไปกระทบสี สีก็สะท้อนไปกระทบประสาทตา เมื่อมีมนสิการ คือ เอาใจใส่ จักขุวิญญาณก็จะเห็นรูป รู้สีขึ้น ถ้าไม่มีแสงสว่าง ไม่มีสี ไม่มีประสาทตา ไม่มีมนสิการ คือ ไม่เอาใจใส่ จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นไม่ได้

เมื่อมีจักขุวิญญาณเกิดขึ้นแล้ว ถ้าปราศจากสติก็มีโลภะอยากเห็น มีอุปาทานยึดมั่นว่าเราเห็น ทำให้เกิดทุกข์ภัยไม่มีที่สิ้นสุด

2. โสตวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับรู้เสียงเท่านั้น องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป

โสตวิญญาณธาตุ เป็นนามธรรมที่น้อมไปในทางอารมณ์ คือ เสียง เมื่อเสียงหรือได้ยินเสียง ก็ดับไปตามธรรมดาของสังขารธรรม หากผู้ไม่มีสติปัญญากำกับก็ยึดมั่นถือมั่น ส่วนผู้มีสติปัญญากำกับก็ไม่ยึดมั่นถือมั่น

3. ฆานวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป เกิดขึ้นได้ เพราะมีคันธารมณ์กระทบกับฆานปสาท มีลมและมนสิการเป็นสื่อสัมพันธ์ให้ฆานวิญญาณ ความรู้กลิ่นจึงเกิดขึ้นได้

ดังนั้น เมื่อสายลมพากลิ่นไปถูกประสาทจมูกพร้อมกับเอาใจใส่ การรับรู้กลิ่นก็เกิดขึ้น เมื่อกลิ่นกับสายลมผ่านไปความรู้กลิ่นก็หายไปด้วยตามสภาพ

4. ชิวหาวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รับรู้รส ประกอบด้วยชิวหาวิญญาณธาตุ 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป เกิดขึ้นได้เพราะมีรสารมณ์มากระทบชิวหาปสาท

5. กายวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้โผฏฐัพพารมณ์อย่างเดียว องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญาณจิต 2 ดวง คือ ดวงบุญและดวงบาป ถ้าร้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ที่ดีละเอียดประณีตมากมากระทบ ก็เป็นโอกาสให้กายวิญญาณที่เป็นผลของบุญเกิดขึ้น ถ้าร้อน เย็น อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ที่หยาบคายมากระทบก็เป็นโอกาสให้กายวิญญาณที่เป็นผลของบาปเกิดขึ้นเปลี่ยนอยู่เสมอ

มีสภาพแตกดับเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ หากไม่มีปัญญารู้ทันก็จะเกิดอุปาทาน ทำให้เกิดทุกข์ไม่มีสิ้นสุด

6. มโนวิญญาณธาตุ

เป็นนามธรรม มีหน้าที่รู้นึกคิดอารมณ์ต่างๆ องค์ธรรมได้แก่ จิต 76 หรือ 108 ดวง คือ

โลภมูลจิต จิตอกุศลที่มีโลภะเป็นมูล 8 ดวง

โทสมูลจิต จิตอกุศลที่มีโทสะเป็นมูล 2 ดวง

โมหจิต จิตอกุศลที่มีโมหะเป็นมูล 2 ดวง

อเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบเหตุ พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร 3 ดวง พิจารณาตัดสินอารมณ์ทางมโนทวาร 1 ดวง และจิตยิ้มของพระอรหันต์ 1 ดวง

มหากุศลจิต จิตบุญ 8 ดวง

มหาวิปากจิต จิตเป็นผลของบุญ 8 ดวง

มหากิริยาจิต จิตกิริยาที่พระอรหันต์บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ 8 ดวง

รูปาวจรกุศลจิต จิตที่ได้รูปฌาน 5 ดวง

รูปาวจรวิปากจิต จิตที่เป็นผลของรูปฌาน 5 ดวง

รูปาวจรกิริยาจิต จิตที่ได้รูปฌานของพระอรหันต์ 5 ดวง

อรูปาวจรกุศลจิต จิตที่ได้อรูปฌาน 4 ดวง

อรูปาวจรวิปากจิต จิตที่เป็นผลของอรูปฌาน 4 ดวง

อรูปาวจรกิริยาจิต จิตที่ได้อรูปฌานของพระอรหันต์ 4 ดวง

โลกุตตรกุศลจิต จิตที่สำเร็จอริยมรรคทั้ง 4 รวมทั้งที่ได้ฌาน 5 เป็น 20 ดวง

โลกุตตรวิปากจิต จิตที่สำเร็จอริยผลทั้ง 4 รวมทั้งที่ได้ฌาน 5 เป็น 20

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ย่อมมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสถูกต้อง การคิดนึกอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งกิจการต่างๆ เหล่านี้เกิดขึ้นได้ เพราะมีการประชุมร่วมกันระหว่างของ 3 อย่าง คือ ทวาร อารมณ์ วิญญาณ

ทวาร โดยปกติแปลว่า ประตู ทาง ช่องตามร่างกาย แต่ในที่นี้หมายถึง ทางรับรู้อารมณ์ มี 6 ทาง คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อันเป็นอายตนะภายใน

อารมณ์ หมายถึง เครื่องยึดหน่วงของจิตใจ สิ่งที่จิตยึดหน่วง สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่ อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งในอารมณ์ คือความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายนอกและภายในกระทบ มี 6 อย่างเหมือนกันคือ การรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ทวาร 6 อารมณ์ 6 และวิญญาณ 6 รวม 18 นี้เอง เรียกว่า ธาตุ 18 ดังนั้น ความเป็นไปทั้งมวลในสรรพสิ่งที่มีชีวิตจึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 เรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ไม่มี สภาพความเป็นอยู่ของธาตุ 18 เหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็น “นิสสัตตะ” คือ ไม่ใช่เป็นสัตว์ เป็นบุคคล

ความเป็นไปทั้งมวลในสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 สภาพของตนมีคุณสมบัติเช่นใด ก็รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุธาตุ มีสภาพใสสมควรให้สีต่างๆ มาปรากฏขึ้นเมื่อได้รับการกระทบ เมื่อจักขุธาตุนี้เกิดอยู่กับใครก็ตาม ไม่ว่าคน สัตว์ เทวดา จักขุธาตุย่อมคงภาพใสเป็นปกติ รับสีต่างๆ ได้ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเอาจักขุธาตุไปรับเสียงแทนโสตธาตุ หรือรับกลิ่นแทนฆานธาตุได้ ความใสของจักขุธาตุรับสีได้เพียงอย่างเดียวตลอดเวลา ไม่ว่าเป็นจักขุธาตุที่เกิดกับผู้ใด หรือ รูปธาตุ (สี) มีสภาพแสดงสี ให้ปรากฏได้ในทางตา ก็คงทรงสภาพแสดงสีอยู่ ดังนั้นไม่มีเปลี่ยนแปลงไม่สามารถแสดงสีให้ปรากฏในทางหู หรือจมูกได้ หรือจักขุวิญญาณธาตุ ทรงไว้ซึ่งสภาพเห็น จักขุวิญญาณธาตุจะเกิดขึ้นกับใครก็ตาม ย่อมทำหน้าที่ได้ประการเดียวเท่านั้น คือ การเห็น จะบังคับไม่ให้เห็น บังคับให้ไปได้ยิน หรือได้กลิ่นแทน เป็นไปไม่ได้

ธาตุ 18 นี้เป็นความเป็นไปทั้งมวลในสรรพสิ่งที่มีชีวิต จึงเป็นเพียงการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 เรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ไม่มี และการจะรู้ว่าธาตุนั้น ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ได้อย่างชัดๆ ก็ต้องเห็นอย่างชัดเจน การที่จะเห็นได้อย่างชัดเจนนั้น ก็ต้องเห็นด้วยธรรมจักษุ หรือตาของธรรมกายเท่านั้น ดังนั้น การศึกษาธาตุ 18 ในภาคปริยัติจึงเป็นเพียงพื้นฐานให้พอเข้าใจ และไปศึกษาเพิ่มเติมด้วยตนเองในภาคปฏิบัติต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 7 ธาตุ 18 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 7 และกิจกรรมในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 7
แล้วจึงศึกษาบทที่ 8 ต่อไป

บทที่ 8
อินทรีย์ 22

เนื้อหาบทที่ 8
อินทรีย์ 22

8.1 ความหมายของอินทรีย์

8.2 องค์ประกอบของอินทรีย์ 22

8.3 ลักษณะของอินทรีย์ 22

8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีย์ในลำดับของเทศนา

8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรีย์ 22

แนวคิด

1. อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน มีองค์ประกอบอยู่ 22 ประการ

2. อินทรีย์แต่ละอย่างมีลักษณะเฉพาะของตน

3. อินทรีย์ 22 แบ่งเป็น 5 หมวด คือ หมวดอายตนะ หมวดภาวะ หมวดเวทนา หมวดพละ หมวดโลกุตตระ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกความหมายและองค์ประกอบของอินทรีย์ทั้ง 22 ได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอินทรีย์ 22 ได้

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายการจัดหมวดหมู่ของอินทรีย์ 22 ได้

บทที่ 8
อินทรีย์ 22

ในบทเรียนที่ผ่านมา เราได้ศึกษาเกี่ยวกับขันธ์ อายตนะ และธาตุมาแล้ว ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เราเห็นภูมิของวิปัสสนาว่ามีเพียง 2 ประการ คือ รูป และนาม สำหรับในบทเรียนนี้เราจะได้ศึกษาอินทรีย์ 22 เพื่อดูว่ามีลักษณะเป็นรูป นาม เช่นกันหรือไม่ อย่างไร

8.1 ความหมายของอินทรีย์

คำว่า **อินทรีย์** นั้นมีความหมายว่า ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าของในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการฟัง เป็นต้น[1]

คือธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ สิ่งอื่นๆ จะทำหน้าที่แทนไม่ได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าอินทรีย์เป็นชื่อของความเป็นใหญ่ ซึ่งอินทรีย์ทั้ง 22 มีหน้าที่ต่างกันไปตามหน้าที่ของตน ไม่แทรกแซงกันและกัน เช่น ตา มีหน้าที่เห็น หูนั้นจะมาทำหน้าที่แทนตาไม่ได้เลย ในขณะเดียวกันตาก็จะมาทำหน้าที่ฟังไม่ได้ เรียกว่า เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน แต่ละสภาวะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เขาจึงเรียกว่า อินทรีย์

8.2 องค์ประกอบของอินทรีย์ 22

อินทรีย์ 22 ประกอบด้วยสิ่งเหล่านี้ คือ

1. จักขุนทรีย์ ความเป็นใหญ่ของตา มีหน้าที่รับสี ได้แก่ จักขุปสาทรูป เป็นรูปธรรม

2. โสตินทรีย์ มีหน้าที่เอาไว้รับเสียง ได้แก่ โสตปสาทรูป เป็นรูปธรรม

3. ฆานินทรีย์ มีหน้าที่เอาไว้รับกลิ่น ได้แก่ ฆานปสาทรูป เป็นรูปธรรม

4. ชิวหินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของลิ้น มีหน้าที่เอาไว้รับรสต่างๆ ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปธรรม

---

[1] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2528, หน้า 419

5. กายินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในกาย มีหน้าที่รับความสัมผัสต่างๆ ที่พบเจออยู่ปัจจุบัน ได้แก่ กายปสาทรูป เป็นรูปธรรม

6. อิตถินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของหญิง มีหน้าที่ แสดงลักษณะกิริยาอาการต่างๆ ของหญิง ได้แก่ อิตถีภาวรูป เป็นรูปธรรม

7. ปุริสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของชาย มีหน้าที่ แสดงลักษณะอาการของผู้ชาย ได้แก่ ปุริสภาวรูป เป็นรูปธรรม

8. ชีวิตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของชีวิต มีหน้าที่ รักษารูปและนาม ได้แก่ ชีวิตรูป ชีวิตนาม เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม

9. มนินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของใจ มีหน้าที่ รู้อารมณ์ ได้แก่ จิตทั้งหมด เป็นนามธรรม

10. สุขินทรีย์ ความเป็นใหญ่เรื่องสุขเวทนา มีหน้าที่ สบาย ได้แก่ สุขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

11. ทุกขินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางทุกขเวทนา มีหน้าที่คือ ไม่สบาย ได้แก่ทุกขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

12. โสมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางโสมนัสเวทนา มีหน้าที่ ดีใจ ได้แก่ โสมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

13. โทมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางโทมนัสเวทนา มีหน้าที่ เสียใจ ได้แก่ โทมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

14. อุเปกขินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางอุเบกขาเวทนา มีหน้าที่ วางเฉย ได้แก่ ไม่สุข ไม่ทุกข์ อุเบกขาเจตสิก เป็นนามธรรม

15. สัทธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของศรัทธา มีหน้าที่ เชื่อ เลื่อมใสในสิ่งที่ควร ได้แก่ ศรัทธาเจตสิก เป็นนามธรรม

16. วีริยินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของวิริยะ มีหน้าที่ เพียรพยายามในสิ่งที่ควร ได้แก่วิริยเจตสิก เป็นนามธรรม

17. สตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของสติ มีหน้าที่ รู้ทันปัจจุบันหรือระลึกในสิ่งที่ควร ได้แก่ สติเจตสิก เป็นนามธรรม

18. สมาธินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของสมาธิ มีหน้าที่ คือ ความแน่วแน่ตั้งมั่น ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นนามธรรม

19. ปัญญินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางปัญญา มีหน้าที่รู้ไตรลักษณ์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกียะ) เป็นนามธรรม

20. อัญญัตตัญญัสสามิตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในเรื่องของโสตาปัตติมรรคญาณ มีหน้าที่เพื่อรู้พระนิพพาน ตัดอกุศลได้ 5 ชนิด ได้แก่ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

21. อัญญินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของโสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมรรคญาณ มีหน้าที่รู้พระนิพพาน ตัดอกุศลไปตามลำดับญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

22. อัญญาตาวินทรีย์ ความเป็นใหญ่ของอรหัตตผลญาณ มีหน้าที่รู้พระนิพพานและตัดอกุศลจิตทั้ง 12 ชนิดทิ้งโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

8.3 ลักษณะของอินทรีย์ 22

1. จักขุนทรีย์

มีหน้าที่รับสี ได้แก่ จักขุปสาทรูป เป็นรูปธรรม จักขุปสาท เป็นสุขุมรูป มีสัณฐานน้อยเท่าหัวเหา ประดิษฐานอยู่ในท่ามกลางแห่งตาดำ แวดล้อมด้วยปริมณฑลแห่งตาขาว จักษุประเทศนี้ มีสัณฐานดังกลีบดอกอุบลเขียว อาเกียรณ์ด้วยโลมชาติมีสีดำ เนื้อจักษุมีสัณฐานเป็นกลีบๆ เป็นชั้นๆ นับได้ 7 ชั้น จักขุปสาทนั้น ซาบตลอดทั้ง 7 ชั้น เปรียบประดุจปุยสำลี ที่บุคคลนำมารวมซ้อนๆ กันให้ได้ 7 ชั้น แล้วเอาน้ำมันหอมข้นหยอดลงในท่ามกลาง น้ำมันก็จะซึมซาบเข้าไปในสำลีทั้ง 7 ชั้น จักขุปสาทเปรียบประดุจน้ำมันหอมข้นที่หยอดลงในท่ามกลางนั้น

จักขุปสาท มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะบำรุงรักษา เปรียบประดุจ ขัตติยราชกุมารที่นางนมทั้ง 4 ทำอุปการะบำรุงบำเรอ นางนมคนหนึ่งอุ้มไว้ คนหนึ่งตักเอาน้ำมาสรงให้ คนหนึ่งนำเครื่องประดับมาประดับให้ คนหนึ่งนำเอาพัดมาพัดให้ ปฐวีธาตุ ทรงไว้ซึ่งจักขุปสาท ประดุจนางนมที่อุ้มชู อาโปธาตุบำรุงให้สดชื่นประคับประคองไว้ ประดุจนางนมที่ตักน้ำมาสรง เตโชธาตุบำรุงมิให้เน่าเปื่อย ประดุจนางนมที่เอาเครื่องประดับมาประดับ วาโยธาตุบำรุงให้กลับกลอกได้ ประดุจนางนมเอาพัดมาพัดให้

นอกเหนือจากธาตุ 4 ยังมีตัวอุปการะจักขุปสาทอีก คือ จิตและอาหาร เป็นผู้ช่วยอุปถัมภ์ อายุเป็นผู้เลี้ยงดู สี กลิ่นและรส เป็นต้น เป็นบริวารแวดล้อม จักขุปสาทเป็นวัตถุที่เกิดแห่งจักษุวิญญาณ และเป็นพนักงานที่ให้เห็นรูปทั้งปวง

2.โสตินทรีย์

มีหน้าที่รับเสียง ได้แก่ โสตปสาทรูป เป็นรูปธรรม โสตปสาท เป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศอันมีสัณฐานดุจวงแหวน เป็นที่งอกขึ้นแห่งโลมชาติเส้นเล็กๆ สีแดง อยู่ภายในช่องหู โสตปสาทมีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งโสตวิญญาณให้ได้รับเสียงทั้งปวง

3.ฆานินทรีย์

มีหน้าที่รับกลิ่น ได้แก่ ฆานปสาทรูป เป็นรูปธรรม ฆานปสาท เป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศมีสัณฐานดุจเท้าแพะ ภายในช่องจมูก มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งฆานวิญญาณให้ได้รับกลิ่นทั้งปวง

4.ชิวหินทรีย์

มีหน้าที่รับรส ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปธรรม ชิวหาปสาทเป็นสุขุมรูป ตั้งอยู่ในประเทศมีสัณฐานดังปลายกลีบดอกอุบล อยู่เบื้องบนแห่งลิ้น ในท่ามกลางลิ้นนั้น ชิวหาปสาทมีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและอาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อม เป็นวัตถุที่เกิดแห่งชิวหาวิญญาณให้ได้รับรสทั้งปวง

5.กายินทรีย์

มีหน้าที่รับสัมผัส ได้แก่ กายปสาทรูป เป็นรูปธรรม กายปสาทเป็นสุขุมรูป ซึมซาบอยู่ทั่วร่างกาย ประดุจน้ำมันอาบอยู่ในปุยฝ้ายที่บุคคลประชีดีแล้ว กายปสาท มีธาตุ 4 เป็นผู้อุปการะ มีจิตและ อาหารเป็นผู้อุปถัมภ์ มีอายุเป็นผู้เลี้ยง มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นบริวารแวดล้อมเป็นวัตถุที่เกิดแห่งกายวิญญาณให้ได้รับสัมผัสทั้งปวง

กายปสาทนี้แทรกอยู่ในอุปาทินนกรูปทั้งหมด คือ เฉพาะส่วนที่เป็นเนื้อหยิกเจ็บ ส่วนที่เป็นปลายเล็บ ผม ขน ฟัน ซึ่งพ้นจากเนื้อ หยิกไม่เจ็บนั้น เป็นอนุปาทินนกรูป ในอนุปาทิน-นกรูปนี้ ไม่มีกายปสาท กายปสาทจะแทรกอยู่ในอุปาทินนกรูปทั้งสิ้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้รู้โผฏฐัพพารมณ์ ให้รู้จักสัมผัสว่าอ่อน กระด้าง ถ้ากายปสาทวิบัติแล้ว กายก็เป็นเหน็บ ไม่รู้สัมผัสสิ่งทั้งปวง

6.มนินทรีย์

มีหน้าที่รู้อารมณ์ ได้แก่ จิตทั้งหมด เป็นนามธรรม

7. อิตถินทรีย์

มีหน้าที่แสดงลักษณะของทรวดทรงหญิง เครื่องหมายรู้ว่าหญิง กิริยาหญิง อาการหญิง สภาพหญิง ภาวะหญิง ได้แก่ อิตถีภาวรูป เป็นรูปธรรม

อิตถีภาวรูปนี้ เกิดต่อเนื่องในสันดานแห่งสตรีมิได้ขาดสาย อิตถีภาวรูปนี้เป็นใหญ่ที่จะทำให้รูปกายเป็นสตรี มีกิริยามารยาทแห่งสตรี

เมื่ออิตถีภาวรูปเกิดขึ้น รูปก็กลายเป็นสตรี กิริยาอาการก็เป็นสตรี แต่หญิงอาจกลับเป็นชายได้ ในขณะเมื่อเพศกลายเป็นชาย อิตถีภาวรูปดับไป ไม่เกิดขึ้นสิ้นภาวะ 17 ขณะจิต เมื่ออิตถีภาวรูปดับไปไม่เกิดถึง 17 ขณะจิตแล้ว ปุริสภาวรูปก็บังเกิดขึ้นในสันดาน ครั้นปุริสภาวรูปบังเกิด ก็กลายเป็นบุรุษในตอนนั้น

8. ปุริสินทรีย์

มีหน้าที่แสดงลักษณะของทรวดทรงชาย เครื่องหมายให้รู้ว่าชาย กิริยาอาการชาย ภาวะของชาย ได้แก่ ปุริสภาวรูป เป็นรูปธรรม

ปุริสภาวรูป เกิดต่อเนื่องในสันดานแห่งบุรุษมิได้ขาดสาย ปุริสภาวรูปนี้เป็นใหญ่ในที่จะทำให้รูปกายเป็นบุรุษ กิริยามารยาทอาการทั้งปวงเป็นกิริยามารยาทแห่งบุรุษ

ถ้าบุรุษจะกลายเป็นสตรี ขณะเมื่อเพศจะกลับเป็นสตรีนั้น ปุริสภาวรูปดับไปไม่ได้เกิดขึ้นสิ้นสภาวะ 17 ขณะจิต เมื่อปุริสภาวรูปดับไปแล้ว ไม่บังเกิดล่วงไปถึง 17 ขณะจิตแล้ว อิตถีภาวรูปก็จะบังเกิดขึ้น

9. ชีวิตินทรีย์

ได้แก่ ชีวิตรูป มีหน้าที่รักษารูปและนาม มี 2 ประการ คือ รูปชีวิตินทรีย์ และอรูป-ชีวิตินทรีย์

รูปชีวิตินทรีย์ คือ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยงอยู่ ชีวิตินทรีย์ คือ ชีวิตของรูปธรรมนั้นๆ ได้แก่ อาการ 32 ที่ประชุมกัน

แท้จริง อาการ 32 เมื่อเรียกแต่ละอย่างๆ ก็มีชื่อต่างๆ กัน ชื่อว่า ผม เล็บ ฟันเป็นต้น ครั้นจัดเป็นหมวดๆ ก็เรียก ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาต วาโยธาตุ ครั้นว่าธาตุทั้ง 4 ประการประชุมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็เรียกว่า รูปชีวิตินทรีย์ มีตัวอย่างคือ รถนั้น เมื่อเรียกแต่ละสิ่ง ก็เรียกว่า งอน แอก ดุม เพลา กำ กง ครั้นเรียกรวมกันก็เรียกว่า ราชรถ

อรูปชีวิตินทรีย์ คือ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยง ชีวิตินทรีย์ คือชีวิตของ นามธรรมนั้นๆ ซึ่งได้แก่ จิตและเจตสิก

10. สุขินทรีย์

มีหน้าที่สบาย คือ ความสบายทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส ได้แก่สุขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

11. ทุกขินทรีย์

มีหน้าที่ไม่สบาย คือ ความไม่สบายกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายสัมผัส ได้แก่ ทุกขเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

12. โสมนัสสินทรีย์

มีหน้าที่ดีใจ คือ ควมสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส ได้แก่ โสมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

13. โทมนัสสินทรีย์

มีหน้าที่เสียใจ คือ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ได้แก่ โทมนัสเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

14. อุเปกขินทรีย์

มีหน้าที่วางเฉย คือ ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ได้แก่ อุเบกขาเวทนาเจตสิก เป็นนามธรรม

15. สัทธินทรีย์

สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา สัทธาพละ ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในสัมปยุตตธรรม ด้วยสภาวะครอบงำซึ่งมิจฉาวิโมกข์ คือ ความเลื่อมใสศรัทธาหยั่งลงในที่ผิด และเป็นนามธรรม

สัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย จำแนกออกเป็น 7[1] คือ

1. ปสาทสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสตามปกติของบุคคลทั่วไป เช่น เชื่อต่อพระปัญญาการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อทาน ศีล ภาวนา

2. โอกัปปนสัทธาความเชื่อความเลื่อมใสที่หยั่งลงไปในวัตถุที่ตนเคารพนับถือนั้นๆ เป็นอย่างดี เช่น เชื่อมั่นในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว

3. อาคมสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสต่อพระธรรมคำสั่งสอนที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมานั้น คือ เชื่อต่อปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

4. อธิคมสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสเกิดขึ้นเพราะตนได้บรรลุผลของการปฏิบัติ เช่น ผู้นั้นได้บรรลุโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล เป็นต้น

5. ปัจจักขสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสที่ประจักษ์แจ่มแจ้งแก่ตนเอง เพราะได้ปฏิบัติพิสูจน์ จนรู้แจ้งเห็นจริงมาแล้ว ไม่ต้องเชื่อใครๆ อีก

6. ปักขันทสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสที่แล่นไปโดยลำดับๆ ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสของผู้เจริญวิปัสสนา ผ่านวิปัสสนาญาณเบื้องต้น ท่ามกลางมาแล้ว

7. โวสสัชชนสัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสที่สละกิเลสได้เด็ดขาด ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสของผู้ปฏิบัติที่เกิดกับโสดาปัตติมรรคญาณ หรือ สกิทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ อรหัตตมรรคญาณ

16. วิริยินทรีย์

คือ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระ วิริยินทรีย์คือ วิริยะ วิริยะพละ สัมมาวายามะ ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นใหญ่ที่ครอบงำโกสัชชะ คือ กุศลจิตตุปบาท มีถีนมิทธะเป็นประธาน และเป็นนามธรรม

---

[1] พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2532, หน้า 509-510.

วิริยะ มีลักษณะคือ เครื่องหมายเป็นต้นอย่างนี้คือ[1]

1. อุตสาหลกฺขณ์ วิริยคือความเพียรนั้น มีความอุตสาหะเป็นเครื่องหมาย ได้แก่ มีความขยันเป็นที่สุด ทำอะไรตั้งใจทำจริงๆ ไม่อ้างเลศ ไม่แก้ตัว ไม่เป็นไปตามอำนาจของความเกียจคร้าน มีใจเข้มแข็ง

2. สหชาตาน์ อุปตฺถมฺภนรส์ มีหน้าที่อุดหนุนค้ำจุนธรรมที่เกิดร่วมกันให้มีกำลังกล้ายิ่งขึ้น เช่น ในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น เมื่อมีความเพียรชอบแล้ว ความเห็นชอบ ดำริชอบ การงานชอบ วาจาชอบ เป็นอยู่ชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบก็สามารถจะเกิดขึ้นได้ จนกระทั่งเป็นมัคคสมังคี ทั้งนี้เพราะได้กำลังอุดหนุนอันสำคัญมาจากวิริยะนั่นเองเป็นต้นเหตุ

3. อสีทนปจฺจุปฏฺฐาน์ มีการไม่จมอืด ไม่ย่อท้อ ไม่ย่อหย่อน เป็นผลปรากฏ หมายความว่า ถ้ามีความเพียรอยู่นั้นจะไม่เฉื่อยชา จะไม่ขี้เกียจ จะไม่ทิ้งการงานไว้ครึ่งๆ กลางๆ จะไม่ทำอะไรจับๆ จดๆ ถ้าอยู่ทางโลก ผลของงานก็จะปรากฏออกมาให้เห็นได้อย่างเด่นชัด ถ้าอยู่ในทางธรรม เช่น เจริญกรรมฐาน ผลของการปฏิบัติสำหรับบุคคลผู้มีความเพียรตามอิทธิบาทข้อที่ 2 นี้จะปรากฏก้าวหน้าไปไกลกว่าบุคคลผู้ไม่มีความเพียรเป็นร้อยเท่าพันทวี อุปมาเหมือนม้ามีฝีเท้าดี วิ่งออกหน้าม้ากระจอกฝีเท้าเลวอย่างไกลลิบ ฉะนั้น

4. สเวควตฺถุปทฏฺฐาน์ มีสังเวควัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้ความเพียรเกิด สังเวค-วัตถุ แปลว่า ที่ตั้งแห่งความสลดใจ หมายความว่า ถ้าพิจารณาตามนี้ จะทำใจให้เปลี่ยนไปได้ เช่น ใจขี้เกียจ จะกลับเป็นใจขยันขึ้นมา เมื่อใจขยันแล้ว กายก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะใจเป็นนายกายเป็นบ่าว กายจึงอยู่ใต้บังคับบัญชาของใจ สังเวควัตถุ 8 นั้นคือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ นิรยทุกข์ เปตติทุกข์ อสุรกายทุกข์ ดิรัจฉานทุกข์ เมื่อนักปฏิบัติธรรมพิจารณาถึงความทุกข์ต่างๆ ดังกล่าวมานี้จะเห็นทุกข์โทษนานาประการ แล้วเกิดความเบื่อหน่ายในกองทุกข์ ใจอยากจะหลุดพ้นไปโดยเร็ว ดังนั้น จึงเกิดความขยันหมั่นเพียร ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจังขึ้น ทั้งนี้เพราะสังเวควัตถุ 8 เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรม คือในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

---

[1] พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2532, หน้า 568-573.

ความเพียรในข้อนี้ คือ ความเพียร 4 ประการ ได้แก่

1. สังวรปธาน เพียรระวังมิให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดขึ้นในขันธ-สันดานด้วยสีลสังวร ขันติสังวร วิริยสังวร สติสังวรและญาณสังวร

2. ปหานปธาน เพียรละกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ด้วยตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน นิสสรณปหาน

3. ภาวนาปธาน เพียรบำเพ็ญมรรค 8 ให้เกิดขึ้นในขันธสันดานของตน

4. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษาใจให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา

ความเพียรในปธานสังขารนั้น เมื่อจะกล่าวโดยย่อก็มีอยู่ 4 อย่าง คือ สัมมัปปธาน 4 แต่เมื่อจะกล่าวโดยพิสดารแล้ว มีอยู่ 28 อย่างคือ

1. วิริยารมฺโภ มีความเพียรเป็นไปทางใจ คือมีใจขยันที่สุด

2. นิกฺกโม ทำความเพียรเป็นนิจ

3. ปรกฺกโม ทำความเพียรให้ก้าวหน้าเสมอๆ คือให้ทวีขึ้น ให้สูงขึ้น

4. อุยฺยาโม หนีจากความเกียจคร้าน ทำใจให้อยู่เหนือความเกียจคร้านทั้งมวล

5. วายาโม พยายามอย่างเต็มที่

6. อุสฺสาโห มีความอดทน คือเป็นคนใจเพชร

7. อุสฺโสฬฺหี มีความกล้าหาญ คือสู้ตาย ดุจทหารในสนามรบ

8. ถาโม มีกำลังดี คือมี พละ ๕ อย่างเข้มแข็ง

9. ธิติ มีเพียรดี คือตั้งใจมั่น ตั้งใจเด็ดเดี่ยวไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใดๆ ทั้งสิ้น

10. อสิถิลปรกฺกมตา มีความบากบั่นเป็นนิจ ไม่มีจิตย่อหย่อนท้อถอยเลย

11. อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา ไม่ทอดฉันทะ คือไม่ละความพอใจในภาวนานั้นๆ

12. อนิกฺขิตฺตธุรตา ไม่วางธุระ ยึดวิปัสสนาธุระไว้เป็นอันดับหนึ่ง

13. ธุรสมฺปคฺคาโห ประคองวิปัสสนาธุระไว้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้

14. วิริยํ อาจหาญ ไม่ครั่นคร้ามเกรงกลัวต่ออุปสรรคอะไรๆ เลยแม้แต่น้อย

15. วิริยพลํ มีความเพียรเป็นกำลังอันแข็งแกร่ง ดุจกำแพงแก้ว 7 ชั้น

16. สัมมาวายาโม เพียรชอบ ได้แก่ ความเพียรที่ประกอบด้วยองค์คุณ 11 ประการ คือ

1. ปคฺคาห ประคองจิตไว้กับรูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรคผล

2. ปหาน ละ โลภะ โทสะ โมหะ โดยตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน และสมุจเฉทปหาน

3. อุปตฺถมฺภน ค้ำชูมรรค 8 ให้เป็นมรรคสมังคี

4. ปริยาทาน ครอบงำกิเลสทั้งหลายด้วย ปุพพภาคมรรคและอริยมรรค

5. วิโสธน ชำระใจให้หมดจดจากอาสวะทั้งมวล

6. อธิฏฺฐาน ตั้งใจไว้มั่นในไตรสิกขา

7. โวทาน ยังใจให้ผ่องแผ้วจากนิวรณ์ทั้ง 5

8. วิเสสาธิคม พยายามทำความเพียรจนได้บรรลุมรรคผล

9. ปฏิเวธ เพียรพยายามปฏิบัติจนได้รู้แจ้งแทงตลอดมรรค ผล

10. สจฺจาภิสมย เพียรพยายามปฏิบัติจนได้ทราบชัดอริยสัจ 4

11. ปติฏฺฐาปน เพียรพยายามจนสามารถยังใจให้เข้าถึงพระนิพพาน ดับกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานจากขันธสันดาน

17. สตินทรีย์

คือ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืมสติ อินทรีย์คือสติ สติพละ สัมมาสติ ได้แก่ สติเจตสิกเป็นเจตสิกที่เป็นใหญ่ที่จะครอบงำอกุศลธรรมอันประพฤติเป็นไปด้วยความประมาทหลงลืมสติและเป็นนามธรรม

สัมมาสติ เป็นการระลึกชอบอยู่กับกาย เวทนา จิต ธรรม ในสติปัฏฐาน 4 ซึ่งประกอบด้วยองค์ 3[1] คือ

---

[1] พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532, หน้า 529.

1. อาตาปี มีความเพียรเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสามารถเผากิเลสให้ร้อนและให้ไหม้ได้ คือ ให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน

2. สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ คือ กำหนดรู้รูปนามอยู่ทุกๆ ขณะ

3. สติมา มีสติระลึกอยู่กับกาย เวทนา จิต ธรรมเป็นประจำ

18. สมาธินทรีย์

คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบอินทรีย์คือ สมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ที่จะครอบงำอกุศลอันเป็นฝักฝ่ายให้ฟุ้งซ่าน คือ อุทธัจจะ และเป็นนามธรรม

สัมมาสมาธิ ในวิปัสสนา ได้ปรมัตถ์ คือ รูปนามเป็นอารมณ์ มีลักษณะ 11 ประการ[1] คือ

1. อวิกฺเขป ทำจิตเจตสิกให้สงบระงับ ให้ตั้งมั่นในศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งถึงมรรคญาณ

2. ปหาน ละมิจฉาสมาธิ ตั้งอยู่ในสัมมาสมาธิ จนถึงมรรคญาณ

3. อุปตฺถมฺภน อุปถัมภ์ค้ำชูมรรคที่เหลืออีก 7 ให้เป็นมัคคสมังคี

4. ปริยาทาน ครอบงำกิเลสโดยตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน และสมุจเฉทปหาน

5. ปฏิเวธาทิวิโสธน ยังใจให้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเพราะปฏิเวธ

6. อธิษฐาน ตั้งจิตไว้ให้มั่นคงในศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ

7. โวทาน ยังใจให้ผ่องแผ้วจากกิเลส จนกระทั่งถึงมรรคญาณ

8. วิเสสาธิคม บรรลุคุณวิเศษคือ มรรคญาณ

9. อุตตริปฏิเวธ แทงตลอดในมรรคญาณเบื้องสูงยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ นับแต่โสดาปัตติมรรคญาณเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงอรหัตตมรรคญาณ

---

[1] พระธรรมธีรราชมหามุนี, **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2532, หน้า 538.

10. สจฺจาภิสมย ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4

11. ปติฏฺฐาปน ยังใจให้เข้าถึงพระนิพพาน

19. ปัญญินทรีย์

มีหน้าที่คือ กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกีย์) เป็นใหญ่ในสัมปยุตธรรมด้วยสภาวะครอบงำความหลง และเป็นนามธรรม

สัมมาทิฏฐิ มี 6 อย่าง[1] คือ

1. กมฺมสกตาสมฺมาทิฏฐิ เห็นชอบ คือ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แล้วละชั่ว ประพฤติดี

2. ฌานสมฺมาทิฏฐิ เห็นชอบ คือ เห็นว่าการเจริญสมถกรรมฐานจนได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจมฌาน เป็นของดีเพราะข่มนิวรณ์ 5 ได้ มีผลให้ไปเกิดในพรหมโลก แล้วลงมือเจริญสมถกรรมฐานทันทีไม่รอช้า

3. วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ เห็นถูก คือ เห็นว่าการเจริญวิปัสสนาเป็นของดี เพราะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นทางสายเอก คือ เป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่จะยังสรรพสัตว์ให้รีบรัดไปสู่พระนิพพาน แล้วลงมือเจริญวิปัสสนาจนเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา โดยลำดับๆ ตั้งแต่ญาณที่ 1 จนถึงญาณที่ 13

4. มคฺคสมฺมาทิฏฐิ เห็นชอบ คือ เห็นว่ามรรคประหารกิเลสได้โดยง่ายเด็ดขาด แล้วลงมือเจริญวิปัสสนาจนถึงมรรคญาณ

5. ผลสมฺมาทิฏฐิ เห็นชอบ คือ เห็นว่าผลนี้สืบเนื่องมาจากมรรค เมื่อมรรคเกิด ผลก็ต้องเกิดเพราะเป็นอกาลิกธรรม คือ ไม่มีอะไรมาคั่นได้ พอมรรคจิตเกิด ผลจิตก็เกิดต่อทันทีในวิถีจิตเดียวกัน แล้วลงมือเจริญวิปัสสนา จนถึงผลญาณ

6. ปจฺจเวกฺขณสมฺมาทิฏฐิ เห็นชอบ คือเห็นว่าการพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพานเป็นสมบัติ

---

[1] พระธรรมธีรราชมหามุนี,**วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 2**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2532, หน้า 484-485.

ของพระอริยเจ้า คือ ท่านผู้ห่างไกลจากกิเลส แล้วลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุมรรค 4 ผล 4 ปัจจเวกขณญาณ 19

20. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์

มีหน้าที่ คือ กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ตัดอกุศลได้ 5 ชนิด ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

21. อัญญินทรีย์ มีหน้าที่คือ กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ตัดอกุศลไปตามลำดับญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

22. อัญญาตาวินทรีย์ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ หรือรู้พระนิพพาน ตัดอกุศลได้ 12 ชนิดทิ้งโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ) เป็นนามธรรม

ตารางสรุปอินทรีย์

อินทรีย์ 22	ผู้เป็นใหญ่ใน-	องค์ธรรม	หน้าที่	ลักษณะ
1. จักขุนทรีย์	การเห็น	จักขุปสาท	รับสี	หัวเหา สีใส
2. โสตินทรีย์	การได้ยิน	โสตปสาท	รับเสียง	วงแหวนก้นหอย
3. ฆานินทรีย์	การรู้กลิ่น	ฆานปสาท	รับกลิ่น	กีบเท้าแพะ
4. ชิวหินทรีย์	การรู้รส	ชิวหาปสาท	รับรส	กลีบดอกบัว
5. กายินทรีย์	การสัมผัส	กายปสาท	รับสัมผัส	ซึมซาบทั่วร่างกาย
6. มนินทรีย์	การรับอารมณ์	จิตทั้งหมด	รู้อารมณ์	นามปรมัตถ์
7. อิตถินทรีย์	ความเป็นหญิง	อิตถีภาวรูป	ทรงไว้ลักษณะกิริยาอาการหญิง	ภาวรูป
8. ปุริสินทรีย์	ความเป็นชาย	ปุริสภาวรูป	ทรงไว้ลักษณะกิริยาอาการชาย	ภาวรูป
9. ชีวิตินทรีย์	การรักษารูปและนาม	ชีวิตรูปและชีวิตินทรีย์เจตสิก	รักษารูปและนาม	รูปและนาม
10. สุขินทรีย์	การเสวยความสุขกาย	เวทนา-สุขสหคตกายวิญญาณจิต1	สบายกาย	นามปรมัตถ์
11. ทุกขินทรีย์	การเสวยความทุกข์กาย	เวทนา-ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต1	ทุกข์กาย	นามปรมัตถ์
12. โสมนัสสินทรีย์	การเสวยความสุขใจ	เวทนา-โสมนัสสหคตจิต 62	ดีใจ	นามปรมัตถ์
13. โทมนัสสินทรีย์	การเสวยความทุกข์ใจ	เวทนา-โทสมูลจิต 2	เสียใจ	นามปรมัตถ์
14. อุเบกขินทรีย์	การเสวยอารมณ์ที่เป็นกลาง	เวทนา-อุเบกขาสหคตจิต 55	วางเฉย	นามปรมัตถ์
15. สัทธินทรีย์	ความเชื่อ	สัทธา โสภณจิต 91	เลื่อมใสในสิ่งที่ควร	นามปรมัตถ์
16. วิริยินทรีย์	ความเพียร	วิริยะ-วิริยสัมปยุตตจิต 105	ความเพียร	นามปรมัตถ์
17. สตินทรีย์	การระลึกชอบ	สติ-โสภณจิต 91	ความระลึกได้	นามปรมัตถ์
18. สมาธินทรีย์	การตั้งมั่นแห่งจิต	เอกัคคตา-จิต 72	ตั้งมั่นแน่วแน่	นามปรมัตถ์
19. ปัญญินทรีย์	การรู้ตามความเป็นจริง	ปัญญา-ญาณสัมปยุตตจิต	รู้ไตรลักษณ์	นามปรมัตถ์
20. อนัญญตัญญัส-สามิตินทรีย์	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 ที่ตนไม่เคยรู้	ปัญญา-โสดาปัตติมรรคจิต	รู้นิพพานตัดอกุศล 5	นามปรมัตถ์
21. อัญญินทรีย์	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 ที่ตนรู้	ปัญญา-โสดาปัตติผลอรหัตตมรรค	รู้นิพพานตัดอกุศลไปในลำดับญาณ ปัญญาเจตสิก	นามปรมัตถ์
22. อัญญาตาวินทรีย์	การรู้แจ้งอริยสัจ 4 สิ้นสุดแล้ว	ปัญญา-อรหัตตผล	รู้นิพพานตัดอกุศลทั้ง 12 ชนิดโดยสิ้นเชิง	นามปรมัตถ์

8.4 ลักษณะความสัมพันธ์ของอินทรีย์ในลำดับของเทศนา

อินทรีย์ทั้ง 22 มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องและเชื่อมต่อกันไปเป็นลำดับ ดังที่กล่าวไว้ในอภิธรรมภาชนีย์กล่าวคือ[1]

1. ในลำดับนั้น การได้เฉพาะซึ่งอริยภูมิ ย่อมมีด้วยการกำหนดรู้ธรรมอันเป็นภายใน เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรงแสดงจักขุนทรีย์เป็นต้นซึ่งนับเนื่องด้วยอัตภาพก่อน

2. ก็อัตภาพนั้นอาศัยธรรมใด ย่อมถึงการนับว่า เป็นหญิง หรือเป็นชายเพื่อทรงชี้แจงแสดงว่า ธรรมนั้นคือ อัตภาพนี้

3. ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงอิตถินทรีย์ และปุริสินทรีย์

4. เพื่อให้ทราบว่า อัตภาพแม้ทั้ง 2 นั้นมีความเป็นไปเนื่องด้วยชีวิตินทรีย์ ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงชีวิตินทรีย์

5. ตราบใดที่ชีวิตินทรีย์นั้นยังเป็นไปอยู่ ตราบนั้นความไม่หยุดยั้งแห่งอารมณ์ที่เสวยแล้ว (เวทนา) เหล่านั้นก็มีอยู่

6. เพื่อให้ทราบว่า สุขและทุกข์ทั้งหมดนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เสวยแล้ว ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงสุขินทรีย์ เป็นต้น

7. อนึ่งเพื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติว่า"ธรรมเหล่านี้พึงเจริญเพื่อความดับสุขินทรีย์เป็นต้นนั้น

8. ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงคำว่า สัทธา เป็นต้น เพื่อทรงแสดงความไม่เป็นโมฆะแห่งข้อปฏิบัติว่า "ด้วยข้อปฏิบัตินี้ เอกธรรมย่อมปรากฏในตนก่อน"

9. ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงอนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ พระองค์ทรงแสดงอัญญินทรีย์ไว้ต่อจากอนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์นั้น เพราะความที่อัญญินทรีย์นั้นเป็นผลของอนัญญ-ตัญญัสสามีตินทรีย์นั้นนั่นเอง และเป็นอินทรีย์ที่พึงเจริญในลำดับต่อจากอนัญญตัญญัส-สามีตินทรีย์นั้น

10. เบื้องหน้าแต่นี้ เพื่อให้รู้ว่า "การบรรลุอินทรีย์นี้ได้ด้วยภาวนา (การเจริญ)ก็แล เมื่อบรรลุอินทรีย์นี้แล้ว อินทรีย์อะไรๆ ที่พึงกระทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกย่อมไม่มี" จึงตรัสอัญญา-ตาวินทรีย์อันเป็นความโล่งใจอย่างยิ่งไว้ในข้อสุดท้ายนี้เป็นลำดับในอินทรีย์เหล่านี้

---

[1] อินทริยวิภังคนิเทศ วรรณนา อภิธรรมภาชนีย์, มก. เล่มที่ 77 หน้า 412.

8.5 การจัดหมวดหมู่ของอินทรีย์ 22

อินทรีย์ 22 สามารถจัดแบ่งได้ทั้งหมด 5 หมวด ดังนี้คือ

1. หมวดที่เป็นอายตนะ ได้แก่ อินทรีย์ 6 ประกอบด้วย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ

2. หมวดที่เป็นภาวะ ได้แก่ อินทรีย์ 3 ประกอบด้วย อิตถี ปุริส ชีวิต

3. หมวดที่เป็นเวทนา ได้แก่ อินทรีย์ 5 ประกอบด้วย สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา

4. หมวดที่เป็นพละ ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

5. หมวดที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ อนัญญาตัญญัสสามิ อัญญา อัญญาตาวี

อินทรีย์ทั้ง 5 หมวดนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงแต่ละหมวดไว้ มีเนื้อความดังต่อไปนี้

1. **หมวดที่เป็นอายตนะ** ได้แก่ อินทรีย์ 6

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 6 ประการนี้ คือ จักขุนทรีย์ 1 โสตินทรีย์ 1 ฆานินทรีย์ 1 ชิวหินทรีย์ 1 กายินทรีย์ 1 มนินทรีย์ 1"[1]

จักษุและธรรมที่ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะอรรถว่าใหญ่ คือ เป็นอธิบดีของธรรมทั้งหลายที่เกิดในจักขุทวารนั้นชื่อว่า จักขุนทรีย์ หมายความว่า จักขุนทรีย์คือความเป็นใหญ่ในจักขุทวาร แม้ในโสตินทรีย์ก็เช่นกันโสตินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในโสตทวาร ฆานินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ในฆานทวาร แม้ในชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ในทวารนั้นๆ

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอินทรีย์ทั้ง 6 ประการนี้ อันเกี่ยวข้องกับการบรรลุอรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้าว่า หากผู้ใดได้รู้ทั่วถึงคุณและโทษ และวิธีการสละออก ย่อมทำให้เป็นพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในทุติยอรหันตสูตรว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ 6 ประการนี้ตามความเป็นจริงเพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น."[2]

---

[1] สุทธกสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 901 หน้า 38.

[2] สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 907 หน้า 40.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบาย เครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ 6 ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แหละญาณทัสสนะได้บังเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติมีในที่สุด บัดนี้ความเกิดอีกไม่มี.”[1]

ในอินทรีย์ 22 นับตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 6 เป็นเรื่องของอายตนะภายนอกทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามลำดับ ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดมากที่สุด ทำให้เข้าใจได้ง่าย จึงเรียงมาเป็นอันดับแรกในบรรดาอินทรีย์ทั้ง 22

2. **หมวดที่เป็นภาวะ** ได้แก่ อินทรีย์ 3

ในหมวดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในชีวิตินทรียสูตร ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 3 ประการนี้ 3 ประการเป็นไฉน คือ อิตถินทรีย์ 1 ปุริสินทรีย์ 1 ชีวิตินทรีย์ 1 อินทรีย์ 3 ประการนี้แล”[2]

สาเหตุที่นำอินทรีย์ทั้ง 3 ประการนี้ต่อจากอินทรีย์ทั้ง 6 ประการแรกนั้น ตีความได้ว่า เพราะทั้งชายและหญิงต่างก็มีอินทรีย์ทั้ง 6 ประการแรกเหมือนๆ กัน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สิ่งเหล่านี้รวมตัวกัน จึงประกอบขึ้นมาเป็นชีวิต

3. **หมวดที่เป็นเวทนา** ได้แก่ อินทรีย์ 5

พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายถึงอินทรีย์ที่เป็นเวทนาในสุทธิกสูตร ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ อินทรีย์ 5 ประการนี้แล”[3]

จากนั้นพระองค์ได้ทรงอธิบายถึงลักษณะของอินทรีย์เหล่านี้ไว้ในปฐมวิภังคสูตร หรือพระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สุขินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่กายสัมผัสนี้ เรียกว่า สุขินทรีย์

---

[1] ทุติยอรหันตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 908 หน้า 40.

[2] ชีวิตินทริยสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 897 หน้า 30.

[3] สุทธกสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 914 หน้า 44.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่กายสัมผัสนี้ เรียกว่า ทุกขินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่มโนสัมผัสนี้ เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่มโนสัมผัสนี้ เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขินทรีย์เป็นไฉน เวทนาอันสำราญก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ความสำราญก็ไม่ใช่ ทางกายหรือทางใจนี้ เรียกว่า อุเบกขินทรีย์"[1]

นอกจากนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงอินทรีย์ทั้ง 5 ลักษณะนี้ว่า ย่อมมีทั้งเกิดและดับไป มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับปฏิจจสมุปบาท[2]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกขินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นไม่สบายกาย ก็รู้ชัดว่าเราไม่สบายกาย ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ทุกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายโสมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นสบายใจ ก็รู้ชัดว่าเราสบายใจ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้นคือ โสมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายโทมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุไม่สบายใจ ก็รู้ชัดว่าเราไม่สบายใจย่อมรู้ชัดว่าเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนานั้นแหละดับไปเวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้นคือ โทมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป

---

[1] สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 926-930 หน้า 48-49.

[2] การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขินทรีย์อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นก็รู้สึกเฉยๆก็รู้ชัดว่าเรารู้สึกเฉยๆย่อมรู้ชัดว่าเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ อุเบกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป"[1]

การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายเช่นนี้ ก็เนื่องจากว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่มีความรู้สึกสบาย ไม่สบายหรือว่าเฉยๆ อันเป็นสภาพของเวทนาเหล่านี้จะปรากฏได้ก็จะต้องอาศัยการกระทบกันระหว่างอารมณ์ , ทวารและจิต การกระทบกันระหว่างสภาพธรรม 3 ประการนี้แหละเรียกว่า ผัสสะ ถ้าไม่มี ผัสสะ คือ การกระทบของจิตกับอารมณ์ที่ทวารหรือว่าทางรับรู้อารมณ์นี้แล้ว ความรู้สึกต่างๆจะปรากฏขึ้นไม่ได้ และเมื่อสัตว์ทั้งหลายขาดความรู้สึกไปเสียแล้ว ความโลภ พอใจติดใจในอารมณ์ต่างๆ ที่เป็นเหตุแห่งความเจริญเติบโตของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้นผัสสะจึงได้ชื่อว่าเป็นผัสสาหาร เพราะการนำซึ่งเวทนาคือความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

4. **หมวดที่เป็นพละ 5**

หากมองดูผิวเผินดูเหมือนว่าอินทรีย์จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเสวยอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ ที่ผ่านมาทางทวารทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ได้มีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อจะเปลี่ยนจากอินทรีย์ของปุถุชนธรรมดาเป็นอินทรีย์ของพระอริยเจ้า และแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นดั่งสะพานที่เชื่อมต่อนี้ก็ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์และปัญญินทรีย์ ซึ่งอินทรีย์ทั้ง 5 ประการนี้ตรงกับหมวดธรรมที่เรียกว่า พละ 5 ซึ่งในที่นี้มีความหมายว่า ความไม่หวั่นไหว วจนัตถะว่า "พลียนฺติอุปฺปนฺเน ปฏิปกฺขธมฺเม สหนฺติ มทฺทนฺตีติ พลานิ" แปลความว่า ธรรมเหล่าใด ย่อมมีกำลังให้อดทน ต่อสู้ ทำลายซึ่งปฏิปักขธรรม[2] ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า พละ

พละ 5 นั้นประกอบด้วย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงสาเหตุที่พละ 5 มีความเกี่ยวเนื่องกับอินทรีย์ไว้ในสาเกตสูตร[3] ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่อินทรีย์ 5 อาศัยแล้วเป็นพละ 5 ที่พละ 5 อาศัยแล้ว เป็นอินทรีย์ 5 มีอยู่ ปริยายที่อินทรีย์ 5 อาศัยแล้ว เป็นพละ 5 ที่พละ 5 อาศัยแล้ว เป็นอินทรีย์ 5

---

[1] อรหันตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 954 หน้า 53.

[2] ธรรมที่ตรงกันข้ามกับพละ 5 ประการนั้น เช่น โกสัชชะ เป็นปฏิปักขธรรม ต่อ วิริยพละ เป็นต้น

[3] สาเกตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 975 หน้า 70.

เป็นไฉน ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งไหลไปทางทิศตะวันออก หลั่งไปทางทิศตะวันออก บ่าไปทางทิศตะวันออก ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสเดียวมีอยู่ อนึ่ง ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสมีอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสเดียวเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านตะวันออกและในที่สุดด้านตะวันตกแห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสเดียว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่าสองกระแสเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านเหนือแล้วในที่สุดด้านใต้แห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แลที่กระแสแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้วย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสฉันใด

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน[1] เพราะอินทรีย์มีผลต่อการบรรลุธรรม การทำอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นให้มีความเสมอกัน ชื่อว่าการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ถ้าว่าสัทธินทรีย์มีพลัง อินทรีย์นอกนี้อ่อน จะทำให้ วิริยินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ประคองไว้ได้ สตินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ปรากฏได้ สมาธินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ไม่ให้ฟุ้งซ่านได้ ปัญญินทรีย์ก็ไม่อาจจะทำหน้าที่พิจารณาเห็นได้

---

[1] มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 17 หน้า 762.

เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรพึงให้สัทธินทรีย์นั้นเสื่อมไป โดยพิจารณาถึงสภาวธรรม หรือโดยไม่ใส่ใจถึง โดยทำนองที่เมื่อใส่ใจถึง สัทธินทรีย์จะมีพลัง ก็ในข้อนี้มีเรื่องของพระวักกลิเถระเป็นตัวอย่าง

แต่ถ้าวิริยินทรีย์มีพลัง ภายหลังสัทธินทรีย์จะไม่สามารถทำหน้าที่น้อมใจเชื่อได้เลย อินทรีย์นอกนี้ก็ไม่อาจทำหน้าที่ต่างประเภทนอกนี้ได้ เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรพึงให้วิริยินทรีย์นั้นเสื่อมไปด้วยการเจริญปัสสัทธิ เป็นต้น แม้ในข้อนั้นพึงแสดงเรื่องของพระโสณเถระให้เห็น

แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็พึงทราบอย่างนั้น เมื่ออินทรีย์อย่างเดียวมีพลัง พึงทราบว่า อินทรีย์นอกนี้ก็หมดสมรรถภาพในหน้าที่ของตน

การทำศรัทธากับปัญญาเสมอกัน

ศรัทธามีพลัง แต่มีปัญญาอ่อน จะมีความเลื่อมใสอย่างงมงาย คือ เลื่อมใสในสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ ผู้มีปัญญามีพลังแต่มีศรัทธาหย่อน ย่อมจะกระเดียดไปทางข้างเกเรแก้ไขยาก เหมือนโรคดื้อยา ไม่ทำกุศลมีทาน เป็นต้น โดยคิดเลยเถิดไปว่า กุศลจะมีได้ด้วยเหตุเพียงจิตตุปบาทเท่านั้น ย่อมเกิดในนรก แต่เพราะศรัทธาและปัญญาทั้งคู่เสมอกัน เขาจะเลื่อมใสในพระรัตนตรัยทีเดียว

การทำสมาธิกับวิริยะเสมอกัน

สมาธิมีพลัง แต่วิริยะหย่อนโกสัชชะ(ความเกียจคร้าน) จะครอบงำ(เธอ) เพราะสมาธิเป็นฝักฝ่ายแห่งโกสัชชะ ความเกียจคร้าน(ถ้า) วิริยะมีพลัง แต่สมาธิหย่อน อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) จะครอบงำเธอ เพราะวิริยะเป็นฝักฝ่ายแห่งอุทธัจจะ ก็สมาธิที่ประกอบไปด้วยวิริยะ จะไม่มีตกไปในโกสัชชะ ความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบไปด้วยสมาธิจะไม่มีตกไปในอุทธัจจะ เพราะฉะนั้นควรทำสมาธิ และวิริยะทั้งคู่นั้นให้เสมอกันด้วยว่า อัปปนาจะมีได้เพราะวิริยะและสมาธิทั้งคู่นั้นเสมอกัน

สำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญสมาธิ ศรัทธาถึงจะมีพลังก็ใช้ได้ เมื่อเชื่ออย่างนี้ กำหนดอยู่ จะถึงอัปปนา ในสมาธิ และปัญญาสำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญสมาธิ เอกัคคตา (สมาธิ) มีพลังย่อมใช้ได้ ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะบรรลุอัปปนา

สำหรับผู้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาปัญญามีพลังย่อมใช้ได้ ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จะถึงการแทงตลอดลักษณะ (พระไตรลักษณ์) ก็เพราะทั้งสองอย่างนั้นเสมอกัน อัปปนาก็จะมีทีเดียว

สติ มีพลัง ใช้ได้ในทุกที่ทุกสถาน

เพราะว่าสติจะรักษาจิตไว้ได้ จากการตกไปสู่อุทธัจจะ ด้วยอำนาจของศรัทธา วิริยะ และปัญญา ซึ่งเป็นฝักฝ่ายแห่งอุทธัจจะ จะรักษาจิตไว้ได้จากการตกไปสู่โกสัชชะ ด้วยสมาธิ ที่เป็นฝักฝ่ายแห่งโกสัชชะ เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงจำต้องปรารถนาในที่ทั้งปวง เหมือนในแกงทุกอย่างต้องเหยาะเกลือ และเหมือนในราชกิจทุกชนิด ต้องประสงค์ผู้สำเร็จราชการด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ก็แลสติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง

ในการบรรลุธรรมที่มีข้อปฏิบัติและผลต่างกัน ก็เพราะอินทรีย์ 5 นี้เป็นตัวกำหนด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า[1]

ปฏิปทา 4 คือ

ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาปฏิญญา ปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า

ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญญา ปฏิบัติลำบาก บรรลุเร็ว

สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา ปฏิบัติสะดวก บรรลุช้า

สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว

1. ปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า เพราะมีราคะ โทสะ โมหะกล้า ได้รับทุกข์โทมนัสเนืองๆ อินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) อ่อน ย่อมบรรลุอนันตริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะช้า

2. ปฏิบัติลำบาก บรรลุเร็ว เพราะมีราคะ โทสะ โมหะกล้า ได้รับทุกข์โทมนัสเนืองๆ อินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) แก่กล้า ย่อมบรรลุอนันตริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะเร็ว

3. ปฏิบัติสะดวก บรรลุช้า เพราะมิใช่เป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะกล้า และมิใคร่ได้รับได้รับทุกข์โทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ อินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) อ่อน ย่อมบรรลุอนันตริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะช้า

4. ปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว เพราะมิใช่เป็นคนราคะ โทสะ โมหะกล้า และมิใคร่ได้รับทุกข์โทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ มีอินทรีย์ 5 (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) แก่กล้า ย่อมบรรลุอนันตริยคุณเพื่อสิ้นอาสวะเร็ว

นอกจากนี้พระพุทธสัมมาสัมเจ้ายังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการเจริญอินทรีย์ไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ 5 เหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ 5

[1] วิตถารสูตร, อังคุตตนิกาย จตุกนิบาท, มก. เล่มที่ 35 ข้อ 162 หน้า 386.

เหล่านี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ 5 เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ 2 อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งคือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี”[1]

และตรัสถึงความต่างแห่งผลเพราะความต่างแห่งอินทรีย์ 5 ไว้ดังนี้ว่า[2]

1. บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ 5 ประการนี้เต็มบริบูรณ์

2. เป็นพระอนาคามี เพราะอินทรีย์ 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์

3. เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามี

4. เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรีย์ 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระสกิทาคามี

5. เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี เพราะอินทรีย์ 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบัน

6. เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะอินทรีย์ 5 ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี ความต่างแห่งผลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ ความต่างแห่งบุคคลย่อมมีได้ เพราะความต่างแห่งผล

6. **หมวดที่เป็นโลกุตตระ** ได้แก่ อนัญญาตัญญัสสามิ อัญญา อัญญาตาวี

อินทรีย์ทั้ง 3 ประเภทสุดท้ายนี้คือ อนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ จะมีแต่เฉพาะในพระอริยเจ้า ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปเท่านั้น ในเรื่องของอินทรีย์ทั้ง 3 ประการนี้ พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญท่านได้กล่าวไว้ว่า

“อนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ พระโสดาเป็นใหญ่ เป็นหน้าที่ของพระโสดาปัตติมรรค-อัญญินทรีย์ โสดาปัตติผลสกทาคาอนาคาถึงอรหัตมรรคเป็นใหญ่ของหน้าที่นั้นๆ อัญญาตาวินทรีย์อรหัตเป็นใหญ่ เป็นใหญ่ในหน้าที่ของพระอรหัตผลนั้นๆ

เมื่อว่าอินทรีย์ 22 เป็นภูมิของวิปัสสนาแท้ๆ ถ้าไม่มีตาธรรมกายมองไม่เห็น มีตาธรรมกายมองเห็น”[3]

---

[1] ปฐมผลสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 หน้า 102.

[2] ทุติยสังขิตตสูตร, สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, มก. เล่ม 31 ข้อ 878 หน้า 19.

[3] วัดปากน้ำภาษีเจริญ และสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ, 2537, หน้า 295.

อินทรีย์ 22 ซึ่งเป็นวิปัสสนาภูมินี้ มีลักษณะเหมือนประมวลรวม เรื่องของขันธ์ อายตนะ-ธาตุ มาอยู่ในนี้ด้วยกัน แต่ก็มีองค์ประกอบหลายกลุ่มที่จัดเข้าเป็นหมวดกันได้ และมีลักษณะเป็นเรื่องพื้นฐานจนกระทั่งถึงขั้นอรหัตตผล ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งเราจะได้ศึกษาต่อไปในวิปัสสนาภูมิที่เป็นภาคปฏิบัติ

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 8 อินทรีย์ 22 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 8 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 8
แล้วจึงศึกษาบทที่ 9 ต่อไป

บทที่ 9
อริยสัจ 4

เนื้อหาบทที่ 9
อริยสัจ 4

9.1 ความหมายของอริยสัจ 4

9.2 ความสำคัญของอริยสัจ

9.3 องค์แห่งอริยสัจ

9.3.1 ทุกขอริยสัจ

9.3.2 สมุทัยอริยสัจ

9.3.3 นิโรธอริยสัจ

9.3.4 มรรคอริยสัจ

9.4 กิจในอริยสัจ 4

แนวคิด

1. อริยสัจ 4 เป็นความจริงอันประเสริฐ ทำให้เห็นพระอริยบุคคลเป็นธรรมที่สำคัญ เพราะเป็นธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

2. อริยสัจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์คือ สภาพที่ทนได้ยาก สมุทัย สาเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ ความดับทุกข์ มรรค หนทางให้ถึงความดับทุกข์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถบอกความหมายและความสำคัญของอริยสัจ 4 ได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอริยสัจ 4 แต่ละประการได้

บทที่ 9
อริยสัจ 4

นักศึกษาอาจจะเคยศึกษาอริยสัจ 4 ในระดับพื้นฐานมาแล้ว ซึ่งอาจจะเข้าใจว่าอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมที่สอนเรื่องของเหตุและผล สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ แต่สำหรับอริยสัจ 4 ในวิปัสสนาภูมิถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะอยู่ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้เกิดการหลุดพ้น เข้าถึงความเป็นอริยบุคคล กระบวนการพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญาจะเกิดการยกระดับจิตของมนุษย์ได้ก็โดยอาศัยอริยสัจ 4 นี้เอง อริยสัจ 4 จึงเป็นเหมือนเครื่องมือในวิปัสสนาเพื่อทำให้กิจแห่งความเป็นพระอริยบุคคลให้สมบูรณ์ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

9.1 ความหมายของอริยสัจ 4

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำบุคคลผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน และความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติห่างไกลจากข้าศึก

1. **เป็นความจริงอันประเสริฐ** เพราะเป็นความจริงที่เป็นจริงอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น หรือกลับตรงกันข้าม เช่น ชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหา(ความทะยานอยากต่างๆ) เป็นเหตุแห่งทุกข์นานาประการ ความดับกิเลสตัณหาเป็นความดับทุกข์ และการปฏิบัติชอบในรูปแบบต่างๆ เป็นมรรคไปสู่ความดับทุกข์ สิ่งเหล่านี้เป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ตลอดมาตั้งแต่บรรพกาลจวบจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ในการแสดงอริยสัจครั้งแรกนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงยืนยันว่า ธรรมจักรที่พระองค์ทรงหมุนไปแล้วนี้ ใครๆ จะหมุนกลับไม่ได้(อปฺปฏิวตฺติยํ) คือ ใครจะกล่าวคัดค้านว่า ไม่เป็นจริงหาสำเร็จไม่

2. **เป็นความจริงของพระอริยะ** หมายความว่า พระอริยะเจ้าท่านมีความเห็นอย่างนี้ มีความเข้าใจในเรื่องชีวิตอย่างนี้ตรงกัน ไม่ขัดแย้งกัน คือ เห็นว่าชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การดับกิเลสได้เป็นความดับทุกข์ และมรรคมีองค์ 8 เป็นทางไปสู่ความดับทุกข์ได้จริง ซึ่งความเห็นความเข้าใจอย่างนี้อาจสวนทางกับความเห็นของปุถุชนส่วนมากก็ได้

3. **เป็นความจริงที่ทำบุคคลผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน** แม้เดิมทีเดียวเป็นปุถุชน แต่เมื่อมารู้แจ้งในอริยสัจ 4 ครบถ้วนบริบูรณ์ทุกประการแล้ว ย่อมแปรสภาพจากปุถุชนเป็นอริยชนไปทันที เหมือนคนจนเมื่อมีทรัพย์ขึ้นก็กลายเป็นเศรษฐีไป

4. **เป็นความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามห่างไกลจากข้าศึก** ในทางพระพุทธศาสนานั้น ข้าศึกมี 2 อย่าง คือ ข้าศึกภายนอก อันได้แก่ ผู้มุ่งร้ายต่อเรา และข้าศึกภายใน คือ กิเลสซึ่งเป็นข้าศึกอันร้ายกาจของบุคคล โรครบกวนกายให้ไร้ความสงบสุขอย่างไร กิเลสก็รบกวนใจให้ปราศจากความสงบสุขอย่างนั้น บรรดาข้าศึกทั้ง 2 อย่างนั้น กิเลสดูเหมือนจะเป็นข้าศึกที่ร้ายแรงกว่า เพราะรบกวนใจทุกวันและอิงอาศัยอยู่กับเรา หลอกล่อเราให้ลุ่มหลงแล้วทำร้ายในภายหลัง

ผู้แจ่มแจ้งในอริยสัจย่อมสามารถกำจัดศัตรูภายในได้ ห่างไกลจากศัตรูภายใน คือ **กิเลส** ส่วนศัตรูภายนอกนั้นอย่างน้อยที่สุดก็เบาบางลง เพราะบุคคลเช่นนั้นย่อมไม่ก่อศัตรูกับใคร ไม่มีเวรมีภัยกับใคร จะมีก็แต่ผู้อื่นตั้งตนเป็นศัตรูกับท่านเอง แต่ท่านก็หาเป็นศัตรูด้วยไม่ ความรู้สึกว่าไม่มีศัตรูเป็นความปลอดโปร่งแจ่มใส เป็นความสุขที่เห็นได้ในปัจจุบัน[1]

9.2 ความสำคัญของอริยสัจ

อริยสัจเป็นหัวข้อธรรมสำคัญอย่างยิ่งหัวข้อหนึ่งในหลักคำสอนสำคัญของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะเห็นได้จากหลักฐานต่อไปนี้

1. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ เพราะทรงรู้แจ้งในอริยสัจ ความข้อนี้ปรากฏอยู่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ทรงแสดงเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์นั่นเอง ว่า

“ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ 4 นี้ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น

[1] วศิน อินทสระ, หลักธรรมอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2544, หน้า 13-14.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ 4 นี้ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อนั้น เรายังยืนยันไม่ได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอด เยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์เพียงนั้น"[1]

2. พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตรให้เป็นพระธรรมเสนาบดี คือ แม่ทัพธรรม ทรงให้เหตุผลว่า เพราะพระสารีบุตรสามารถแสดงธรรมจักรซึ่งมีอริยสัจ 4 เป็นแกนกลางได้เสมอ พระองค์ไม่มีพระสาวกอื่นรูปใดจะทำให้เทียมถึง แสดงว่าทรงถือเอาอริยสัจ 4 เป็นมาตรฐานวัดความสามารถของพระสาวกในเรื่องการแสดงธรรม

3. พระสารีบุตรได้แสดงไว้ว่า อริยสัจ 4 เป็นที่รวมลงแห่งธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลายเหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์บกทุกชนิด เอารอยเท้าของสัตว์อื่นทุกชนิดมาใส่ในรอยเท้าช้างได้ฉันใด ธรรมที่เป็นกุศลทุกอย่างรวมลงในอริยสัจ 4 ได้ฉันนั้น[2]

4. ถ้าจะกล่าวให้ใกล้เคียงกับชีวิตของคนเราทุกคน อริยสัจ 4 เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัญหาชีวิตและการแก้ไขปัญหานั้น ความทุกข์เป็นปัญหาชีวิตที่เผชิญหน้าทุกคนอยู่ การแก้ไขปัญหาชีวิตจะต้องดำเนินไปตามหลักเหตุผลและสติปัญญาหรือดำเนินการให้ถูกต้องตามเหตุของปัญหานั้นๆ แล้วดับที่เหตุ ปัญหาจึงจะคลี่คลายหรือดับลง

9.3 องค์แห่งอริยสัจ

9.3.1 ทุกขอริยสัจ

อริยสัจข้อแรกที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคือ **เรื่องทุกข์** ที่ทรงแสดงเรื่องทุกข์ก่อนก็เพราะความทุกข์เป็นสิ่งปรากฏชัดในชีวิตมนุษย์ ทุกคนเห็นอยู่ประสบอยู่ทุกวัน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในขันธ์ 5 เป็นปกติและเป็นปัญหาอันยิ่งใหญ่ของสัตว์โลกทุกชนิด บางทีเมื่อตรัสตอบปัญหาซึ่งมีผู้ถามว่าอะไรเป็นภัยใหญ่ของมนุษย์ ทรงชี้ไปที่ทุกข์ว่าเป็นภัยใหญ่ของมนุษย์

---

[1] วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 ข้อ 16 หน้า 47.

[2] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่ม 18 ข้อ 340 หน้า 516.

ในธัมมจักกัปปวัตนสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงความทุกข์ไว้ 11 หัวข้อ คือ

1. **ชาติทุกข์** คือ ความเกิดเป็นทุกข์ เหตุที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์นั้น เราพอมองเห็นได้ด้วยการพิจารณาว่าสำหรับสัตว์ผู้เกิดในครรภ์(ชลาพุชะ)ทุกข์นี้เกิดขึ้นตั้งแต่สัตว์นอนอยู่ในครรภ์มารดา ต้องขดตัวอยู่ภายในช่องแคบๆ เหยียดมือเหยียดเท้าไม่ได้ จมอยู่ในน้ำคร่ำ สูดกลิ่นเหม็นต่างๆ เป็นเวลาแรมปี ครั้นมารดากินของร้อน เย็น หรือเผ็ดเข้าไป สัตว์นั้นก็ต้องรู้สึกเจ็บแสบ เพราะอาหารนั้นๆ เข้าไปกระทบ ยามเมื่อจะคลอด ก็ถูกลมให้หัวห้อยลง ถูกบีบรัดผ่านช่องแคบๆ ถูกดึงมือ ดึงเท้า จากหมอ ความทุกข์ในยามนี้ย่อมทำให้สัตว์ไม่อาจทนความบีบคั้นอยู่ได้ จึงต้องคลอดออกมาพร้อมร้องเสียงดังลั่น แสดงถึงความทุกข์ทรมาน

แม้ความทุกข์ที่เกิดในกำเนิดอื่นๆ ก็เช่นกัน เป็นความทุกข์ที่แสนสาหัส ไม่ว่าจะเกิดในอบายภูมิ ปิตติวิสัย สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า “ความเกิดเป็นทุกข์ร่ำไป”[1]

2. **ชราทุกข์** คือ ความแก่เป็นทุกข์ เมื่อความแก่เกิดขึ้น ย่อมครอบงำสังขารร่างกายของสัตว์ทั้งหลายให้คร่ำคร่า เปลี่ยนแปลง ผมหงอก ฟันหัก แก้มตอบ ตามืดมัว หูตึง อาการเหล่านี้เป็นเพียงร่องรอยของชราที่ปรากฏให้เห็น เหมือนพายุกรรโชกรุนแรง ที่พัดเอากิ่งก้านสาขาของต้นไม้ให้หักลง ยามเมื่อลมสงบ จึงได้ปรากฏให้เห็นซากต้นไม้ใบไม้หักทับถมกัน เพราะแท้จริงแล้วความชราได้ต้อนขับอายุแห่งสัตว์ทั้งหลายไปสู่ฝั่งแห่งมรณะตลอดเวลามิได้ขาดสาย

นับตั้งแต่วันแรกที่เกิด สรรพสัตว์มิได้มองเห็นเลยว่า ทุกขณะที่ผ่านไปในแต่ละวันนั้นกำลังถูกความชราลดทอนอายุให้น้อยลงไปทุกที ร่างกายที่เคยมีผิวพรรณเปล่งปลั่ง มีรูปโฉมสง่างาม สุขภาพพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง เมื่อความชราย่างกรายเข้ามา ก็ต้องเหี่ยวแห้ง หดหู่ไม่น่าดู น่าชม เหมือนดอกไม้ที่ถูกต้องแสงอาทิตย์ เหี่ยวเฉาไปฉะนั้น ความชราจึงเป็นทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลาย

3. **มรณทุกข์** คือ ความตายเป็นทุกข์ ความตายก็คือ การดับจิตของสัตว์ทั้งหลายทอดทิ้งร่างกายอันเน่าเปื่อยไว้ ความทุกข์ทรมานในเวลาตายย่อมเกิดขึ้นอย่างแสนสาหัส ธาตุไฟในสรีระร่างกาย ย่อมทวีความรุนแรงขึ้น เปรียบเหมือนมีคนมาก่อกองเพลิงไว้เหนือลม ทำให้เกิดความกระวนกระวายระส่ำระสายไปทั่วสรรพางค์กาย และสำหรับสัตว์ที่ได้ก่อกรรมทำบาปอกุศลไว้มาก ย่อมมีกรรมนิมิตคตินิมิตที่เผ็ดร้อน เป็นภาพที่น่ากลัวปรากฏขึ้น เป็นต้น

---

[1] วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 1 หน้า 40.

4. **โสกทุกข์** คือ ความโศกเป็นทุกข์ เป็นสภาพจิตที่เดือดร้อนระส่ำระสาย กระวนกระวาย แห้งเหือดไป ยามนอนก็นอนไม่หลับ ยามรับประทานก็รับประทานไม่ได้ ทั้งนี้อาจเกิดมาจากการสูญเสียญาติมิตร หรือทรัพย์สมบัติ

5. **ปริเทวทุกข์** คือ ความคร่ำครวญรำพันเป็นทุกข์ มีอาการร้องไห้ ร่ำไห้ พิรี้พิไร มีน้ำตาไหล ฟูมฟาย มีสาเหตุจากการที่มารดา บิดา บุตร ภรรยา หรือญาติ ถึงแก่ความตาย หรืออาจมีสาเหตุมาจากการสูญเสียทรัพย์สมบัติ แล้วทำให้บ่นเพ้อละเมอ ราวกับคนวิกลจริตทุกวันเวลา

6. **ทุกข์** คือ ความทุกข์กาย เป็นความทุกข์ที่ทำให้จิตใจสลดหดหู่ ทอดถอนใจอัน เนื่องจากโรคาพาธก็ดี เนื่องจากการที่ตนต้องอาชญา มีการถูกเฆี่ยนตีจองจำเอาไว้ ถูกตัดมือตัดเท้าก็ดี เนื่องมาจากการทนทุกขเวทนาตามลำพังผู้เดียว ไร้ญาติขาดมิตรก็ดี เนื่องมาจากความยากจนเข็ญใจ ไม่มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ

7. **โทมนัสทุกข์** คือ ความทุกข์ใจ เป็นความทุกข์ที่ทำให้รู้สึกเคืองแค้นแน่นอุราปราศจากความสบาย ปราศจากความสุข ให้รู้สึกน้อยอกน้อยใจอยู่ร่ำไป

8. **อุปายาสทุกข์** คือ ความคับแค้นใจที่เกิดขึ้นมาจากการประสบภัยพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สูญเสียญาติ การสูญเสียสมบัติ บริวาร

ท่านอุปมาไว้ว่า โสกทุกข์เปรียบเสมือนบุคคลที่เคี่ยวน้ำมันให้เดือดอยู่ภายในภาชนะบนเตาไฟ ปริเทวทุกข์เปรียบเสมือนบุคคลเร่งไฟให้น้ำมันร้อนขึ้นจนพลุ่งเดือดล้นออกมาจากภาชนะ อุปายาสทุกข์ อุปมาเสมือนดังน้ำมันซึ่งยังคงค้างเหลืออยู่ในภาชนะ

9. **อัปปิเยหิ สัมปโยคทุกข์** คือ ความต้องประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก กล่าวคือ อารมณ์ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หากมิได้เป็นที่พึงปรารถนา มิได้เป็นที่รักที่ชอบใจครั้นเมื่อประสบอารมณ์นั้นก็ย่อมจะมีจิตเป็นทุกข์เหตุเพราะรู้สึกเกลียดชัง ไม่รักใคร่ไม่ปรารถนาจะเข้าใกล้ ไม่ปรารถนาจะพบเห็น ปรารถนาจะหลีกไปให้ไกลแสนไกล แต่เมื่อยังทำไม่ได้ก็ต้องเสวยทุกขเวทนา

10. **ปิเยหิ วิปปโยคทุกข์** คือ ความต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก กล่าวคือ บุคคลที่ปรารถนาอารมณ์ทั้ง 5 หากได้ไปคบหาสมาคมด้วยอารมณ์เหล่านั้น บุคคลก็จะรู้สึกพอใจและมีความสุข แต่หากต้องพลัดพรากจากไป บุคคลย่อมเป็นทุกข์ บุคคลทั้งหลายในโลก ถ้าพลัดพรากจากมารดา บิดา จากพี่น้อง จากบุตรภรรยาและญาติมิตรอันเป็นที่รักใคร่ หรือพลัดพรากจากที่อยู่อาศัย สมบัติพัสถาน บริวารและยศถาบรรดาศักดิ์ ทุกข์นี้แหละจัดเป็นปิเยหิวิปปโยคทุกข์

11. **ยัมปิจฉัง น ลภติทุกข์** คือ ความปรารถนาสิ่งใดแล้ว ไม่ได้สิ่งนั้นสมปรารถนา ความทุกข์นี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ทุกข์ประกอบในกาย ได้แก่ การที่บุคคลซึ่งประกอบอาชีพต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกสิกรรม หรือ พาณิชยกรรม เมื่อทุ่มเทแรงกายแรงใจให้แก่การงานอาชีพ โดยมิได้ย่อท้อต่อความลำบากตรากตรำ แต่ไม่สามารถสำเร็จประโยชน์ จึงเศร้าโศกเสียใจกับทุกข์ประกอบในจิต ได้แก่ ความปรารถนายศถาบรรดาศักดิ์ ตลอดจนลาภสักการะเงินทอง แต่ไม่สามารถสำเร็จสมเจตนา

กล่าวโดยสรุป ทุกข์ได้ปรากฏแก่ตัวเรา เป็นความทุกข์รวบยอด ความทุกข์เหล่านี้เมื่อกล่าวโดยสรุปอีกอย่างหนึ่งมีเพียง 2 คือ ทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ ที่ทรงแจกแจงออกไปถึง 11 ประการ ก็เพื่อให้เห็นรายละเอียดแห่งทุกข์ที่มนุษย์ประสบอยู่ว่ามีประการใดบ้าง

อนึ่ง ความทุกข์เหล่านี้มีขึ้นได้ก็เพราะมีขันธ์ 5 และมนุษย์เรายังยึดมั่นในขันธ์ 5 นั้นว่าเป็นเรา เป็นของเราอยู่

ความจริงแล้วขันธ์ 5 นี้ เป็นภาระหนักของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย เพียงรูปขันธ์อย่างเดียวก็เป็นภาระอันหนักเพราะต้องถนอมปรนเปรอ เลี้ยงดูด้วยข้าว น้ำ วันละหลายๆ ครั้ง จนตลอดชีวิต ยิ่งเวลาเจ็บป่วยก็จะเป็นภาระอันหนักยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงไว้ว่า

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ขันธ์เป็นภาระอันหนักแท้

ภาร-นิกฺเขปนำ สุขำ การปลงภาระอันนี้เสียได้เป็นความสุข

ส่วนนามขันธ์เป็นภาระอันหนักเพราะกิเลสมาทำให้หนัก เร่าร้อนอยู่เพราะกิเลสทำให้ร้อน สมดังข้อความที่ทรงแสดงไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่า “ร้อนเพราะไฟ คือ ราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง เพราะเกิด แก่ ตาย...บ้าง” ซึ่งรวมเป็นเพลิง 2 อย่าง คือ เพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์[1]

ทุกข์จึงถือเป็นเรื่องแรกที่บุคคลผู้จะเจริญวิปัสสนาจะต้องเห็นและเข้าใจตามความเป็นจริง โดยการเห็นนี้จะไม่ใช่เพียงการเห็นแบบทั่วๆ ไปด้วยการพิจารณาเช่นนี้ แต่ต้องอาศัยภาวนามยปัญญามองให้เห็นตัวทุกข์ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร

---

[1] อาทิตตปริยายสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 4 ข้อ 62 หน้า 55.

9.3.2 สมุทัยอริยสัจ

สมุทัยอริยสัจนี้ เรียกเต็มว่า ทุกขสมุทัย แปลว่า การเกิดขึ้นของทุกข์ หรือเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความจริงเหตุแห่งทุกข์นั้นมีมาก เช่น ความจน ความเจ็บ ความโง่เขลา เป็นต้น แต่เป็นปลายเหตุหรือตอนปลายของเหตุ ส่วนเหตุขั้นมูลฐานจริงๆ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ประการหนึ่ง คือ ตัณหา

ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยาก ทรงจำแนกออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ

1. **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากในกามคุณ ความใคร่ในกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ทำให้จิตใจดิ้นรนแส่หา เมื่อได้แล้วก็ติดอยู่ สยบอยู่ พัวพัน อาลัยอยู่ และปรารถนาจะได้กามคุณที่ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป ทำให้ตัณหายิ่งโหมแรงขึ้นเหมือนไปได้เชื้อ ก่อความกระวนกระวายใจกระทบกระเทือนใจทำให้ใจกังวลไร้ความสงบ

2. **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็น คือ อยากเป็นนั่น อยากเป็นนี่ ไม่รู้จักพอใจในสิ่งที่ตัวเป็นแล้วทะยานอยากไปเรื่อยๆ ถ้ากล่าวถึง ความอยาก อย่างชาวโลก ความอยากชนิดนี้ ทำให้คนทะเยอทะยานอาจก้าวหน้าในการงานอาชีพได้มาก แต่ต้องยอมรับความจริงด้วยว่า ในความทะเยอทะยานนั้นมีความทุกข์ความร้อนใจแฝงเร้นอยู่ด้วย ถ้าถึงกับต้องยื้อแย่งกับผู้อื่นก็เป็นการสร้างศัตรูรอบตัว ต้องมีเล่ห์เหลี่ยมกลอุบายในการต่อสู้เพื่อให้ได้ชัยชนะ บางคราวอาจต้องถึงใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น ก่อเวรก่อกรรมกันต่อไปไม่สิ้นสุด อนึ่ง ความอยากเป็นใหญ่ของคนบางคนได้นำพลเมืองไปตายเสียจำนวนแสนจำนวนล้าน ก่อความกระทบกระเทือนทุกข์ยากให้แก่สังคมตลอดถึงโลก และเป็นผลร้ายอันยืดเยื้อต่อเนื่องไปอีกหลายสิบปี เหมือนระลอกคลื่น ซึ่งส่งต่อๆ กันไป

3. **วิภวตัณหา** ความอยากไม่เป็นนั่น ไม่เป็นนี่ ความอยากในทางผลักในทางลบ ความที่มีลักษณะอึดอัด ระอิดระอา ความอยากที่เจือด้วยโทสะ เช่น อยากด่าคน อยากทำร้าย อยากทำลายอะไรๆ ที่อยู่รอบตัวด้วยความชิงชัง ความอยากชนิดนี้ก่อความทุกข์ในรูปของความอึดอัด คับแค้นใจ ทุรนทุราย เร่าร้อนอยู่ด้วยเพลิงแห่งโทสะ ริษยา พยาบาท เป็นต้น

ตัณหาทั้ง 3 แบบนี้ เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ส่วนตัวบุคคล และเป็นมูลเหตุของอาชญากรรมและภัยต่างๆ ในสังคมมากมาย นอกจากทุกข์ในปัจจุบันแล้ว ตัณหายังเป็นสาเหตุให้บุคคลต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิด เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป การเกิดย่อยๆ ก็ต้องแก่เจ็บและตายบ่อยๆ ย่อมหมายถึงต้องทุกข์บ่อยๆ ด้วย

ตัณหา 3 ตามทัศนะของพระมงคลเทพมุนี

พระมงคลเทพมุนี(สด จนฺทสโร) ได้ให้ความหมายแตกต่างไปจากทางปริยัติ โดยท่านมีทัศนะดังนี้

กามตัณหา หมายถึง ความอยากได้ รูป รส กลิ่นเสียงสัมผัสในกามภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

กามตัณหา อยากได้กาม อยากได้รูป ได้เสียง ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส นั่นเอง เจ้าถึงต้องมาเกิด เออ... อยากได้รูป ได้เสียง ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส ไปตีรันฟันแทงกันป่นปี้ รบรา ฆ่าฟันกัน ยับเยินเป็นทีเดียว เพราะอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั่นแหละ ไม่ใช่เรื่องอะไร เห็นชัดๆ อย่างนี้ อ้อ...อ้ายนี่เองเป็นเหตุให้เกิดกามตัณหานี่เอง อ้อนี่ อายตนะของกามตัณหาทั้งนั้น ในอบายภูมิทั้ง 4 เปรต นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน เหล่านี้ มนุษย์ สวรรค์ 6 ชั้น นี่กามตัณหาทั้งนั้น อ้ายกามนี่เองเป็นตัวสำคัญ เป็นเหตุ อ้ายนี้สำคัญนัก[1]

ภวตัณหา หมายถึง ความทะเยอทะยานอยากในรูปภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

รูปพรหม 16 ชั้น พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาสัสสรา ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา เวหัปผลา อสัญญสัตตา อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา รูปพรหม 16 ชั้น นี่เป็นภวตัณหา อ้ายนี่อยากได้รูปฌานที่เราดำเนินมานั่นเอง ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อ้ายนี่เป็นรูปพรหม อ้ายภวตัณหานี่เองเป็นเหตุให้เกิดในรูปภพทั้ง 16 ชั้น[2]

วิภวตัณหา หมายถึง ความทะเยอทะยานอยากในรูปภพ ท่านอธิบายไว้ว่า

อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานา-สัญญายตนฌาน อ้ายนี่ให้ไปเกิดเป็นอรูปพรหม อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ อ้ายนี่ติดอ้าย 8 ดวงนี่เอง เมื่อไปติดเข้าแล้ว มันชื่นมื่นมันสบายนัก กามภพสู้ไม่ได้ มันสบายเหลือเกิน มันสุขเหลือเกิน ปฐมฌานก็สุขเพียงเท่านั้น ทุติยฌานก็สุขหนักขึ้นไป ตติยฌานสุขหนักขึ้นไป จตุตถฌานสุขหนักขึ้นไป อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌานสุขยิ่งขึ้นไป อากิญจัญญายตนฌานสุขหนักขึ้นไป เนวสัญญานาสัญญายตนฌานสุขหนักขึ้นไป มันพิลึกกึกการละ มันยิ่งใหญ่ไพศาลทีเดียว นี่ฝ่ายอรูปพรหมทั้ง 4 ชั้นนี่ วิภวตัณหา[3]

[1-2] วัดปากน้ำ ภาษีเจริญและสมาคมศิษย์หลวงพ่อวัดปากน้ำ, มรดกธรรมของหลวงพ่อวัดปากน้ำ(พระมงคล-เทพมุนี), กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539, หน้า 174.

[3] เล่มเดียวกัน หน้า 175

ในทัศนะของพระมงคลเทพมุนีนั้น มุ่งหมายเอาตัณหาที่เป็นไปในภพ 3 ที่ทำให้มนุษย์ติดอยู่กับตัณหาเป็นชั้นๆ ไป ในชั้นของกามภพ เป็นสุขอย่างหยาบที่ให้ทุกข์มากกว่าภพที่สูงขึ้นไป แต่เมื่อหลุดจากกามภพที่มีทุกข์เผ็ดร้อน ก้าวเข้าสู่รูปภพของพวกพรหม นั่นก็มีทุกข์น้อยลง เสวยสุขจากรูปฌานที่มีความปราณีตกว่า แต่ก็ยังมีทุกข์ ก้าวพ้นจากรูปภพนั้นไปถึงอรูปภพ ซึ่งมีความสุขประณีตจนพวกพรหมเป็นจำนวนมากมีความเข้าใจว่าเป็นพระนิพพานแต่แม้กระนั้นที่นั่นก็ยังมีความทุกข์อยู่ ความทุกข์อันเกิดจากตัณหา 3 นี้ ได้มีแล้วแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายตามลำดับของภพ

9.3.3 นิโรธอริยสัจ

นิโรธเรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ เพราะความสิ้นไปของตัณหา ดังพระพุทธพจน์ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรที่ว่า

โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย

ความดับเพราะคายออกโดยไม่เหลือซึ่งตัณหานั้น การสละละทิ้งพ้นไปความไม่มีอาลัยในตัณหานั้น นี่แหละคือทุกขนิโรธ

โดยใจความสำคัญ นิโรธคือความดับทุกข์เพราะดับกิเลสได้นั่นเอง คำว่านิโรธก็ดี วิมุตติ ปหานะ วิเวก วิราคะหรือโวสสัคคะ (ความสละ ความปล่อยวาง) ก็ดี มีความหมายอย่างเดียวกัน ท่านแสดงไว้ 5 อย่าง คือ

1. **ตทังคนิโรธ** ความดับด้วยองค์นั้นๆ หรือดับกิเลสได้ชั่วคราว เช่น เมื่อเมตตากรุณาเกิดขึ้นความโกรธและความคิดพยาบาทคือความคิดเบียดเบียนย่อมดับไป เมื่ออสุภสัญญาคือความกำหนดว่าไม่งามเกิดขึ้น ราคะความกำหนัดยินดีในกามคุณ 5 ย่อมดับไป รวมความว่าดับกิเลสด้วยองค์ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

2. **วิกขัมภนนิโรธ** ดับกิเลส หรือข่มกิเลสไว้ได้ด้วยกำลังฌาน เช่น ข่มนิวรณ์ 5 ไว้ด้วยกำลังแห่งฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้นไป ตลอดเวลาที่ฌานยังไม่เสื่อม บุคคลผู้ได้ฌานย่อมมีอาการเสมือนหนึ่งผู้ไม่มีกิเลส ท่านเปรียบเหมือนหญ้าที่ศิลาทับไว้ หรือเหมือนโรคบางอย่างที่ถูกคุมไว้ด้วยยา ตลอดเวลาที่ยามีกำลังอยู่ โรคย่อมสงบระงับไป

3. **สมุจเฉทนิโรธ** ความดับกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยกำลังแห่งอริยมรรค กิเลสใดที่อริยมรรคตัดแล้วย่อม เป็นอันตัดขาดไม่กลับเกิดขึ้นอีก เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนขึ้นทั้งรากและเผาไฟทิ้ง เป็นอันตัดได้สิ้นเสร็จเด็ดขาด ไม่ต้องกังวลว่าจะเกิดขึ้นอีก ตัวอย่างเช่น การตัดกิเลสของพระอริยบุคคล 5 จำพวกมีพระโสดาบัน เป็นต้น

4. **ปฏิปัสสัทธินิโรธ** ความดับกิเลสอย่างสงบระงับไปในขณะแห่งอริยผลนั้นเอง เรียกว่า ปฏิปัสสัทธินิโรธ ไม่ต้องขวนขวายเพื่อการดับอีก เหมือนคนหายโรคแล้วไม่ต้องขวนขวายหายาเพื่อดับโรคนั้นอีก

5. **นิสสรณนิโรธ** แปลตามตัวว่า ดับกิเลสด้วยการสลัดออกไป หมายถึง ภาวะแห่งการดับกิเลสนั้นยั่งยืนตลอดไปได้รับความสุขจากความดับนั้นยั่งยืนตลอดไปได้แก่นิพพานนั่นเอง เหมือนความสุขความปลอดโปร่งอันยั่งยืนของผู้ที่หายโรคแล้วอย่างเด็ดขาด[1]

โดยใจความสำคัญ นิโรธ 3 ประการหลังก็คือ มรรค ผล และนิพพานนั่นเอง

ไวพจน์ของนิโรธ

ไวพจน์ของนิโรธมีหลายอย่าง ที่แสดงไว้ในพระสูตร เช่น อัคคัปปสาทสูตร มี 7 คำ คือ

1. มทนิมฺมทโน การย่ำยีความเมาเสียได้
2. ปิปาสวินโย ความดับความกระหายเสียได้
3. อาลยสมุคฺฆาโต การถอนอาลัยเสียได้
4. วฏฺฏูปจฺเฉโท การตัดวัฏฏะได้
5. ตณฺหกฺขโย ความสิ้นตัณหา
6. วิราโค ความสิ้นกำหนัด
7. นิพฺพานำ ความดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์

นิพพาน

ดังได้กล่าวแล้วว่า นิพพานเป็นชื่อหนึ่งของนิโรธ เพราะฉะนั้น นิพพานกับนิโรธจึงเป็นอย่างเดียวกัน ตามตัวอักษรนิพพานแปลว่า

1. ความดับ หมายถึง ดับกิเลสและดับทุกข์

2. สภาพที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียบแทง คือ ตัณหา หรือกิเลสนานาชนิด หรือสภาพที่ออกไปจากตัณหาได้

---

[1] นิโรธ 5 อยู่ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค, มก. เล่ม 69 ข้อ 706 หน้า 782.

ท่านแสดงนิพพานไว้ 2 นัย คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสหมดแล้ว แต่เบญจขันธ์เหลืออยู่ เช่น พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

2. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสหมดแล้ว และดับเบญจขันธ์แล้วด้วย เช่น พระอรหันต์ที่สิ้นชีวิตแล้ว

ที่ได้กล่าวมานี้ เป็นนัยที่ 1 ส่วนนัยที่ 2 มีว่า สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสได้แล้วเป็นบางส่วน ยังเหลืออยู่บางส่วน เช่นนิพพานของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสไม่มีส่วนเหลือ ดับกิเลสได้หมด เช่น นิพพานของพระอรหันต์

พระอริยบุคคล 4 จำพวก

ผู้บรรลุนิพพานแล้วตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เรียกว่า พระอริยบุคคล คือ ผู้ประเสริฐ มีคุณธรรมสูง มี 4 จำพวกด้วยกัน คือ

1. พระโสดาบัน ละสังโยชน์กิเลส (กิเลสซึ่งหน่วงเหนี่ยวสัตว์ไว้ในภพ) ได้ 3 อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า ขันธ์ 5 เป็นตัวตนหรือของตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในคุณพระรัตนตรัยในทางดำเนินให้ถึงนิพพาน สีลัพพตปรามาส การลูบคลำศีลและพรต กล่าวคือ มิได้ประพฤติศีลหรือบำเพ็ญพรตเพื่อความบริสุทธิ์ และเพื่อความขัดเกลากิเลส แต่เพื่อลาภสักการะ ชื่อเสียง เป็นต้น การประพฤติศีลบำเพ็ญพรตอย่างงมงายก็อยู่ในข้อนี้ด้วยเช่นกัน

2. พระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้เหมือนพระโสดาบัน แต่มีคุณธรรมเพิ่มขึ้น คือ ทำราคะ โทสะและโมหะให้เบาบางลงได้

3. พระอนาคามี ละกิเลสเพิ่มขึ้นอีก 2 อย่าง คือ กามราคะ ความกำหนัดในกามคุณ และปฏิฆะ ความหงุดหงิดรำคาญใจ

4. พระอรหันต์ ละสังโยชน์เพิ่มขึ้นอีก 5 อย่าง คือ รูปราคะ ความติดสุขในรูปฌาน อรูปราคะ ความติดสุขในอรูปฌาน มานะ ความทะนงตน อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน และอวิชชา ความไม่รู้ตามจริง

นิพพาน หรือความดับทุกข์นั้นเป็นความต้องการโดยธรรมชาติของมนุษย์ ใครบ้างไม่ต้องการดับทุกข์ เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น คนเราก็ทุรนทุราย ถ้าดำเนินการให้ถูกวิธีก็ดับได้ ถ้าดำเนินการผิดวิธีก็ดับไม่ได้ หรือถ้าดับได้ก็เป็นอย่างเทียมๆ การดับทุกข์ได้ครั้งหนึ่งๆ

เรียกกันตามโลกโวหารว่า “ความสุข” ซึ่งมีทั้งอย่างแท้และอย่างเทียม ความสุขที่เจือด้วยทุกข์จัดเป็นสุขเทียม เช่น สุขจากการสนองความอยากได้ หรือสุขที่ได้จากกามคุณซึ่งท่านเรียกว่ากามสุข

ความสุขที่แท้จริงหรือสุขที่ไม่เจือด้วยทุกข์นั้น ท่านมีคำเรียกว่า นิรามิสสุข เช่น สุขจากการบำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ เป็นสุขที่ละเอียดประณีตกว่า ยั่งยืนกว่า มีคุณค่าสูงกว่า

ในบรรดานิโรธ 5 นั้น นิโรธหรือนิพพานข้อที่ 1 นั้น เป็นของปุถุชนทั่วไป ข้อที่ 2 เป็นของผู้ได้ฌาน ข้อ 3–5 เป็นของพระอริยบุคคล นิโรธหรือนิพพานควรจะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตของคนทุกคน เพราะถ้าปราศจากจุดมุ่งหมายนี้เสียแล้ว มนุษย์จะว้าเหว่เคว้งคว้างหาทิศทางแห่งชีวิตที่ดำเนินไปสู่ความร่มเย็นไม่ได้

9.3.4 มรรคอริยสัจ

ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรเรียกมรรคอริยสัจว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แปลว่า อริยสัจ คือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งหมายถึงอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง หรือหลักปฏิบัติอันเป็นสายกลาง) ในที่นี้กล่าวถึงคุณธรรม 8 ประการ คือ

1. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
3. สัมมาวาจา การพูดชอบ
4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ
7. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
8. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

ความหมายขององค์ทั้ง 8 ของอริยมรรค คือ

1. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุญบาปมีจริง ชาติหน้ามี ชาติก่อนมี ในความหมายที่สูงขึ้นไป หมายถึง การเห็นอริยสัจ 4 ครบถ้วนตามความเป็นจริง คือ เห็นอริยสัจซึ่งประกอบด้วย ญาณ 3 อาการ 12

2. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ อันประกอบด้วยลักษณะ 3 ประการ คือ

2.1 ดำริที่จะปลีกตัวออกจากอารมณ์ยั่วยวนต่างๆ (เนกขัมมสังกัปปะ)

2.2 ดำริในการไม่พยาบาท (อัพยาปาทสังกัปปะ)

2.3 ดำริในความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาสังกัปปะ)

3. สัมมาวาจา หมายถึง การพูดที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ดังนี้

3.1 เว้นจากการพูดเท็จ พูดคำไม่จริง

3.2 เว้นจากการพูดส่อเสียด พูดคำประสานสามัคคี

3.3 เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดคำอ่อนหวาน

3.4 เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดคำมีประโยชน์

4. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำชอบ มีองค์ประกอบดังนี้

4.1 เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ซึ่งรวมเรียกว่า เว้นปาณาติบาต มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย

4.2 เว้นจากการเบียดเบียนทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งรวมเรียกว่า เว้นอทินนาทาน มีการเสียสละแบ่งปัน เฉลี่ยความสุขของตนเพื่อผู้อื่นตามสมควร

4.3 เว้นจากอพรหมจรรย์ ได้แก่ การเสพเมถุน คือเว้นจากกามารมณ์ พอใจในเนกขัมมะ คือปลีกตนจากกามอย่างต่ำ หมายถึง เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร พอใจในคู่ครองของตน

5. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ ประกอบตนอยู่ในสัมมาชีพ คือ การประกอบอาชีพที่ไม่สร้างความเดือดเนื้อร้อนใจให้แก่ตนเองและผู้อื่น

6. สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบทุกรูปแบบ ที่กล่าวถึงในพระบาลีมัคควิภังค-สูตร ตรัสถึงความเพียร 4 ประการ คือ

6.1 สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

6.2 ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

6.3 ภาวนาปธาน เพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

6.4 อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อม และทำกุศลให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

ความเพียร 4 ประการนี้ ถือเป็นหลักสำคัญมากในการปฏิบัติธรรม เพื่อความก้าวหน้าในชีวิตทางธรรม และเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตของชาวโลกอย่างมากด้วย ผู้หวังความเจริญและความสุข ทั้งทางโลกและทางธรรม ควรมีความเพียร 4 ประการนี้ไว้ในตน

7. สัมมาสติ หมายถึง สติชอบ หรือความระลึกชอบ ในขั้นธรรมดา ขอให้พิจารณาว่าระลึกถึงสิ่งใดอยู่ กุศลธรรมเจริญขึ้นอกุศลธรรมเสื่อมไป ก็ควรระลึกถึงสิ่งนั้นบ่อยๆ ในขั้นสูงขึ้นไป ท่านสอนให้ระลึกสติปัฏฐาน 4 คือ

7.1 กายานุปัสสนา พิจารณากาย

7.2 เวทนานุปัสสนา พิจารณาเวทนา คือ สุข ทุกข์ และไม่สุข ไม่ทุกข์

7.3 จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตว่ามีราคะ โทสะ โมหะหรือไม่มี จิตเป็นอย่างไร พิจารณาตามรู้

7.4 ธัมมานุปัสสนา พิจารณาธรรมทั้งที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยากฤตว่ามีอยู่ในตนหรือไม่ สิ่งนั้นเกิดขึ้นอย่างไร เช่น นิวรณ์ 5 เป็นสิ่งควรละ โพชฌงค์ 7 เป็นสิ่งที่ควรบำเพ็ญ เป็นต้น

ความจริงแล้วสติปัฏฐานมี 1 คือ การตั้งสติ ส่วนกาย เวทนา จิตและธรรมนั้นเป็นอารมณ์ของสติ คือ เป็นสิ่งที่ควรเอาสติเข้าไปพิจารณาหรือเอาสติไปตั้งไว้ เหมือนโต๊ะตัวหนึ่งมี 4 ขา ฉะนั้น ผู้อบรมสติบ่อยๆ ย่อมมีสติสมบูรณ์ขึ้น สามารถสกัดกั้นกระแสกิเลสได้มากขึ้น ทำให้กิเลสท่วมทับจิตน้อยลง ทำความดีได้มากขึ้น ชีวิตปลอดโปร่งแจ่มใสมากขึ้น มีทุกข์น้อยลง เพราะมีสติปัญญารู้เท่าทันสิ่งต่างๆที่ผ่านเข้ามาในชีวิตจิตใจตามความเป็นจริงพระอรหันต์ที่ท่านสิ้นกิเลสแล้วนั้น ท่านเป็นผู้มีสติสมบูรณ์ จึงไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น

8. สัมมาสมาธิ หมายถึง การทำสมาธิในทางที่ถูกต้อง สมาธินั้นหมายถึง การที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศล ความที่จิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน ท่านแสดงสมาธิไว้ 3 ระดับ คือ

8.1 ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ

8.2 อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียดฌาน หรือใกล้ฌาน

8.3 อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิในฌาน

แต่สมาธิที่หมายถึงในมรรคมีองค์ 8 นั้นคือ อัปปนาสมาธิ หรือสมาธิในฌาน 4 ตามพระบาลีมัคควิภังคสูตร[1]

องค์มรรคทั้ง 8 นี้ เมื่อรวมตัวกันเข้าเป็นมัคคสมังคี ก่อให้เกิดสัมมาญาณคือความรู้ชอบ หรือยถาภูตญาณทรรศนะ(ความรู้เห็นตามความเป็นจริง) นี่แหละคือตัวอริยมรรคตามแนวพระพุทธพจน์ ซึ่งสรุปให้เข้าใจง่ายดังนี้

"เมื่อมีโยนิโสมนสิการ(การทำในใจอย่างแยบคาย อย่างมีปัญญา) ปราโมชย่อมเกิด เมื่อมีปราโมช ปีติย่อมเกิด เมื่อปีติเกิด ปัสสัทธิย่อมเกิด เมื่อมีปัสสัทธิเกิด สุขย่อมเกิด เมื่อสุขเกิด สมาธิย่อมเกิด เมื่อสมาธิเกิด ยถาภูตญาณทรรศนะย่อมเกิด เมื่อยถาภูตญาณทรรศนะเกิด นิพพิทา(ความหน่าย) ย่อมเกิด เมื่อนิพพิทาเกิดวิราคะ(ความคลายกำหนัด) ย่อมเกิด เมื่อวิราคะเกิด วิมุติ(ความหลุดพ้น) ย่อมเกิด รวม 9 ประการ ซึ่งมีอุปการะและหนุนเนื่องไปสู่วิมุติความหลุดพ้นจากกิเลส"[2]

ต่อจากสัมมาญาณหรือยถาภูตญาณทรรศนะ ถ้ากล่าวอย่างรวบรัดก็จะไปถึงสัมมาวิมุติ แต่ถ้าขยายออกไปในระหว่างนั้นมีญาณต่างๆ คั่นอยู่หลายประการ กล่าวคือ

1. โคตรภูญาณ แปลว่า ญาณคร่อมโคตร คือ ระหว่างโคตรปุถุชนกับอริยชน ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างความเป็นปุถุชนกับอริยชน เรียกไม่ได้ว่าเป็นปุถุชนหรืออริยชน เปรียบเหมือนคนข้ามฝั่งด้วยเรือเมื่อเทียบท่าแล้ว ขาข้างหนึ่งก้าวขึ้นอยู่บนบก อีกข้างหนึ่งยังอยู่ในเรือ หรืออีกอุปมาหนึ่งเหมือนสภาพของเวลาที่เราเรียกว่า สองสี ส่องแสงกึ่งกลางระหว่างความมืดกับความสว่าง ระหว่างกลางคืนกับกลางวัน

2. มรรคญาณ ญาณในมรรค มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ญาณนี้จะทำหน้าที่ตัดกิเลสให้ขาด เหมือนยาเข้าไปทำลายหรือตัดโรค

3. ผลญาณ ญาณในผล คือ รู้ว่าผลแห่งการกำจัดกิเลสได้เป็นอย่างไร เป็นความสงบสุขอย่างไร เปรียบเหมือนความสุขของคนที่หายโรคแล้ว รู้ว่าโรคหายเด็ดขาดไม่เกิดขึ้นอีก

4. ปัจจเวกขณญาณ การพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังไม่ได้ละว่ามีจำนวนเท่าใด สำหรับพระอริยบุคคล 3 จำพวกแรก ส่วนพระอรหันต์พิจารณาเฉพาะกิเลสที่ละได้แล้วอย่างเดียว ไม่ต้องพิจารณากิเลสที่ยังไม่ได้ละ เพราะไม่มีกิเลสอะไรจะต้องละอีกแล้ว

---

[1] สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค 19/10/33.

[2] ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค, มก. เล่ม 16 ข้อ 455 หน้า 442.

การที่ความสงบสุขอันเกิดจากการตัดกิเลสได้เป็นไปยั่งยืน ไม่ต้องคอยระวังเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นอีกนั่นเอง คือ นิพพาน แปลว่า ความดับสนิท เย็นสนิท

ที่กล่าวนี้เป็นกระบวนการของอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ซึ่งเป็นปฏิปทานำไปสู่ความดับทุกข์ หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

9.4 กิจในอริยสัจ 4[1]

กิจ คือ หน้าที่ในอริยสัจ 4 ข้อใดมีหน้าที่อย่างไร รวมเรียกว่า ไตรปริวัฏ ทวาทสาการ แปลว่า 3 รอบ 12 อาการ หมายถึง ญาณ 3 ในอริยสัจ 4

ผู้รู้อริยสัจ 4 ที่เรียกว่ารู้จริง รู้แล้วพ้นทุกข์ได้ ต้องรู้ประกอบด้วยญาณ 3 อาการ 12 นี้ ที่คนสามัญรู้นั้นเป็นความจำ ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ยังปฏิบัติตามที่รู้ไม่ได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาโพธิปักขิยธรรม ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ 4 ธรรมทั้ง 3 นี้มีอรรถเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ประดุจดังดุมเกวียน กำเกวียน และกงเกวียน จึงได้ชื่อว่า พระธรรมจักร

แผนญาณ 3 หรือรอบ 3 อาการ 12 ในอริยสัจ 4

	สัจจญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่กำหนดความรู้ คือ ควรทำความเข้าใจ (ปริญเญยยธรรม)	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้วหรือทำความเข้าใจแล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือตัณหา เป็นสิ่งควรละ(ปหาตัพพธรรม)	รู้ว่าละได้แล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธคือความทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับได้จริง โดยผ่านทางการดับตัณหา	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ(สัจฉิกาตัพพธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ 8 เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งที่ควรอบรมบำเพ็ญให้เกิดมี(ภาเวตัพพธรรม)	รู้ว่าได้เจริญอบรมให้เต็มที่แล้ว

[1] ธัมมจักกัปปวัตนสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค, มก. เล่ม 6 ข้อ 16 หน้า 47.

พระธรรมจักรแบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ

1. ปฏิเวธญาณธรรมจักร

2. เทศนาญาณธรรมจักร

1. **ปฏิเวธญาณธรรมจักร** ได้แก่ พระญาณอันตรัสรู้อริยสัจ 4 มีปริวัฏฏ์ 3 มีอาการ 12 ประหารข้าศึก คือ กิเลสเสียได้ เป็นสมุจเฉทปหาน ขาดจากสันดานแห่งพระองค์แล้ว และนำมาซึ่งอริยผล

2. **เทศนาญาณธรรมจักร** ได้แก่ พระญาณอันอบรมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาอริยสัจ มีปริวัฏฏ์ 3 มีอาการ 12 ยังสาวกทั้งหลาย มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธานให้ได้สำเร็จอริยมรรคอริยผล ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน

ญาณธรรมจักรซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเทศนาอริยสัจ มีปริวัฏฏ์ 3 ประการนั้นได้แก่

1. สัจจญาณ คือ พระปรีชาญาณอันตรัสรู้ซึ่งอริยสัจด้วยพระองค์เอง จะมีบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเป็นครูอาจารย์ของพระองค์นั้นหามิได้

2. กิจจญาณ คือ พระปรีชาญาณอันแทงตลอดในกิจแห่งอริยสัจ 4 ตรัสรู้แจ้งว่าทุกขสัจนี้สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกำหนดรู้ สมุทัยสัจนี้สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงละเสีย นิโรธสัจคือพระนิพพานนั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกระทำให้แจ้งในขันธสันดาน มรรคสัจอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งการดับทุกข์นั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงเจริญไว้ในสันดาน

3. กตญาณ คือ พระปรีชาญาณอันรู้แจ้งกิจแห่งอริยสัจ 4 อันกระทำเสร็จแล้ว และรู้ว่าตนได้กำหนดรู้ทุกขสัจเป็นอารมณ์อยู่แล้ว รู้ว่าสมุทัยสัจคือตัณหานั้น ได้ละขาดจากสันดานแล้ว รู้ว่านิโรธสัจคือพระนิพพานนั้นตนได้กระทำประจักษ์แจ้งในสันดานแล้ว รู้ว่ามรรคสัจอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์นั้น ตนได้เจริญบริบูรณ์แล้ว[1]

อริยสัจ 4 เป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าจักรคือธรรมที่พระองค์หมุนไปแล้วนี้ใครๆ จะหมุนกลับไม่ได้ ใครหมุนกลับก็เป็นการหมุนไปสู่ทางที่ผิด พระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ จึงเป็นความจริงสากลอันมีรากฐานอยู่ที่เหตุผล และเป็นความจริงอันจำเป็นที่สุด

---

[1] พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), ธัมมจักกัปปวัตนสูตร, หน้า 236-237.

เหตุผลสำคัญในการแทงตลอดอริยสัจ 4 คือ การละตัณหาได้ การที่จะละตัณหาได้ต้องอาศัยการเดินตามมรรคมีองค์ 8 เมื่อมรรคมีองค์ 8 บริบูรณ์ เป็นมรรคสมังคี คือ การรวมตัวกันอย่างสมส่วน ทำหน้าที่ทำลายตัณหา อุปาทาน และอวิชชาให้พินาศ การเห็นแจ้งในนิพพานก็เกิดขึ้นความทุกข์ในสังสารวัฏก็สิ้นไป

อริยสัจ 4 เป็นความจริงที่ยั่งยืนอยู่คู่กับชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่บรรพกาลมาจนบัดนี้ และจะยั่งยืนต่อไปในอนาคตไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อใดที่มนุษย์สามารถปฏิบัติจนเกิดภาวนามยปัญญาได้ เมื่อนั้นก็สามารถจะรู้เข้าใจ แทงตลอดในอริยสัจได้

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 9 อริยสัจ 4 จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 9 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 9
แล้วจึงศึกษาบทที่ 10 ต่อไป

บทที่ 10
ปฏิจจสมุปบาท

เนื้อหาบทที่ 10
ปฏิจจสมุปบาท

10.1 คำแปลและความหมาย

10.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

10.3 องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท

10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท

10.4.1 ประเภทความสำคัญ

10.4.2 ความเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

10.4.3 ลักษณะการแสดงปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า

10.5 ปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นวัฏฏะ

10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท

แนวคิด

1. ปฏิจจสมุปบาท คือ การเกิดขึ้นร่วมกันของธรรม 12 ประการ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ

2. ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท มีทั้งสายเกิด และสายดับ โดยสายเกิดนั้น อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ ผัสสะทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิดตัณหา ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อุปาทานทำให้เกิดภพ ภพทำให้เกิดชาติ ชาติทำให้เกิดชรามรณะ ส่วนสายดับก็ดับย้อนกลับไป

3. ปฏิจจสมุปบาท สามารถจัดเข้าในวงจรของวัฏฏะได้ดังนี้ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวัฏ สังขาร และภพ เป็นกรรมวัฏ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ภพ ชาติ ชรามรณะ เป็นวิปากวัฏ กระบวนการดับอวิชชา เริ่มตั้งแต่ อวิชชา จนถึงชรามรณะ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายและองค์ของปฏิจจสมุปบาทได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาทได้

3. เพื่อให้นักศึกษาสามารถจำแนกลักษณะของปฏิจจสมุปบาทกับสังสารวัฏ และกระบวนการดับปฏิจจสมุปบาทได้

บทที่ 10
ปฏิจจสมุปบาท

นักศึกษาได้ศึกษาวิปัสสนาภูมิมา 5 อย่างแล้ว ในบทเรียนนี้นักศึกษาจะได้เรียนรู้วิปัสสนาภูมิประการสุดท้าย ซึ่งมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับวิปัสสนาภูมิประการอื่นๆ อยู่ด้วย และเป็นหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงกันมากในฐานะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญในพระพุทธ-ศาสนา ซึ่งนักศึกษาจะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

10.1 คำแปลและความหมาย

ปฏิจจสมุปบาท มาจากคำบาลีว่า “ปฏิจฺจสมุปฺปาท” ซึ่งประกอบด้วยคำ ปฏิจฺจ กับคำว่า สมุปฺปาท ปฏิจฺจ แปลว่า อาศัย สมุปฺปาท (แยกเป็น สํ ร่วม + อุปฺปาท เกิดขึ้น) แปลว่า การเกิดขึ้นร่วมกัน

เมื่อรวมคำทั้ง 2 เข้าด้วยกัน จึงแปลได้ว่า การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน

การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันนี้คือ การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ

ธรรม 12 ประการนี้ต่างเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเองโดดๆ ปฏิจจสมุปบาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ทรงมุ่งหมายที่จะทรงแสดงถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท คืออะไร คือ การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ”[1]

[1] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 2 หน้า 2.

จากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลที่เกิดจากการที่ธรรมทั้งหลายได้อาศัยกันเกิดขึ้น

"โสกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย"

ในปัจจยสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

"พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือ ธัมมฐิติ ธัมมนิยาม อิทัปปัจจัย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดูดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น ดังพรรณนามาฉะนี้แล เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท"[1]

จากพุทธดำรัสนี้สรุปได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท นี้มีชื่อเรียกอื่นๆ ได้อีก ดังนี้ คือ

1. ธัมมฐิตตา หรือ ธัมมฐิติ แปลว่า ความดำรงอยู่แห่งธรรม

2. ธัมมนิยามตา หรือ ธัมมนิยาม แปลว่า ความแน่นอนแห่งธรรม ความแน่นอนตามธรรม

3. อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย

4. ตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง

5. อวิตถตา แปลว่า ความไม่ผิดจากความเป็นเช่นนั้น

6. อนัญญถตา แปลว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น

7. ปัจจยาการ แปลว่า อาการแห่งปัจจัย[2]

นอกจากนี้ในกัจจานโคตตสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

"ดูก่อนกัจจานะ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับ ด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้"[3]

---

[1] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 61 หน้า 96.

[2] บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 4.

[3] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 44 หน้า 73.

จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงสุดโต่ง 2 ส่วน ส่วนแรกจัดเป็นสัสสตทิฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดกาล ส่วนที่ 2 จัดเป็นอุจเฉททิฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ตลอดกาล ทิฏฐิทั้ง 2 นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้ก็คือ นามรูปนั่นเอง ซึ่งฝ่ายที่เป็นสัสสตทิฏฐิก็มีความเห็นว่าเป็นของเที่ยงแท้ยั่งยืน จึงมีอยู่ตลอดไป ฝ่ายที่เป็นอุจเฉททิฏฐิก็มีความเห็นว่าเป็นของไม่เที่ยงแท้ไม่ยั่งยืน จึงถือว่ามีอยู่ตลอดไปขาดสูญได้ เพื่อให้พ้นจากความเห็นสุดโต่งทั้ง 2 นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมสายกลางให้พิจารณาว่า สิ่งทั้งปวงคือ นามรูปนั้นจะมีหรือไม่มีขึ้นอยู่ที่ปัจจัยต่างๆ เป็นสำคัญ กล่าวคือ หากมีปัจจัยอยู่ สิ่งทั้งปวงก็ยังคงมีอยู่ หากไม่มีปัจจัยสิ่งทั้งปวงก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้เรียกปฏิจจสมุปบาทว่า มัชเฌนธัมมเทสนา คือ ธรรมเทศนาทางสายกลาง[1]

10.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลขึ้นหากแต่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้วได้ทรงนำมาประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปัจจยสูตรนั้น

นอกจากปฏิจจสมุปบาทจะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติแล้ว ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะถ้าบุคคลรู้และเข้าใจกฎธรรมชาตินี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องจนเกิดปัญญารู้แจ้ง มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็เท่ากับได้พบทางเดินของชีวิตอันประเสริฐ เห็นธรรมอันประเสริฐ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตร ว่า

“ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”[2]

พระพุทธพจน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้ถึง นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญดังกล่าวแล้ว ปฏิจจสมุปบาทยังมีสารัตถะที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เห็นได้ยาก สำหรับสรรพสัตว์ที่ยังหนาด้วยกิเลส พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าจะเป็นความเหนื่อยเปล่า ถ้าจะแสดงหลักธรรมนี้

---

[1] บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 9.

[2] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 18 ข้อ 346 หน้า 528.

แก่ชาวโลก จึงทรงน้อมพระทัยเพื่อการขวนขวายน้อยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ เพราะทรงดำริว่า

“ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ด้วยความตรึก ละเอียด รู้ได้แต่บัณฑิต ส่วนหมู่สัตว์นี้เป็นผู้ยินดีเพลิดเพลินใจในอาลัย ยากที่จะเห็นปฏิจจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้ และยากที่จะเห็นธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากตัณหา ก็ถ้าเราพึงแสดงธรรมและคนอื่นไม่รู้ทั่วถึงธรรมของเรา เราก็จะลำบากเหน็ดเหนื่อยเปล่า”[1]

พระดำริตามที่กล่าวนี้ บ่งชัดว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นลึกซึ้งมาก ยากแก่การเข้าใจและรู้ตามจริงๆ และหากศึกษาพุทธประวัติช่วงตรัสรู้ใหม่ๆ จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข และพิจารณาทบทวนธรรมะที่ตรัสรู้นั้นเป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงย้ายที่ประทับวนเวียนอยู่บริเวณใกล้กับต้นโพธิ์นั้น ก็เพื่อทบทวนพิจารณาปฏิจจสมุปบาทนี้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ได้ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทนี้เช่นเดียวกัน ในมหาปทานสูตรที่ได้กล่าวถึงประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 7 พระองค์ ก็ได้แสดงถึงการตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระวิปัสสีพุทธเจ้า[2] และพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นหนทางเก่าแก่และนครเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ทรงเคยดำเนินมาแล้ว

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท โดยที่พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักเหตุผลที่เข้าใจง่ายสำหรับท่าน แต่พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสห้ามพระอานนท์ว่า

“เธออย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้ ลึกซึ้งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูก่อนอานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมู่สัตว์นี้ จึงเกิดเป็นผู้ยุ่งประดุจด้ายของช่างหูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้วย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุคติ วินิบาต สงสาร”[3]

จากพระพุทธดำริของพระพุทธองค์และเหตุการณ์ที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ ชี้ให้เห็นว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษาและทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงควรได้ศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

---

[1] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 18 ข้อ 321 หน้า 420.

[2] ทีฆนิกาย มหาวรรค, มก. เล่มที่ 13 ข้อ 42 หน้า 40.

[3] ทีฆนิกาย มหาวรรค, มก. เล่มที่ 13 ข้อ 57 หน้า 165.

10.3 องค์แห่งปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท มีองค์ประกอบซึ่งเป็นหลักการสำคัญทั้งหมด 12 ข้อ แต่ละข้อมีประเด็นควรศึกษาให้ทราบไว้เป็นเบื้องต้น ดังนี้

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ ตรงข้ามกับวิชชา ความไม่รู้ในที่นี้คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

2. สังขาร หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจที่ประกอบด้วยเจตนาอันแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) แสดงออกทางใจ เรียกว่า จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

ความคิดที่ปรุงแต่งเกิดขึ้นนี้อาจจะมีทั้งที่เป็นส่วนดี เป็นบุญ เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร ส่วนที่ไม่ดี เป็นบาป เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร ความคิดที่ปรุงแต่งจิตอันมั่นคงของผู้ที่ได้บรรลุอรูปสมาบัติ เรียกว่า อาเนญชาภิสังขาร ซึ่งความคิดที่ปรุงแต่งกายสังขารและวจีสังขาร เป็นปุญญาภิสังขาร และอปุญญาภิสังขาร แต่ในจิตตสังขารเป็นสังขารได้ทั้ง 3 ประการ

3. วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ ตามติดให้เกิดการรับรู้ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

วิญญาณมี 6 ประการ คือ

1. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
2. โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
3. ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
4. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
5. กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
6. มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

ในวงจรปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ มีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมและคัมภีร์อรรถกถารุ่นหลัง เช่น วิสุทธิมรรค แบ่งวิญญาณออกเป็น 2 ชนิด คือ วิถีวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปวัตติวิญญาณ และวิญญาณอีกชนิดหนึ่ง ทำหน้าที่เชื่อมต่อภพ เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ[1]

[1] อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 487.

4. นามรูป คือ นามธรรม 5 อย่าง ได้แก่

เวทนา (ความเสวยอารมณ์)

สัญญา (ความจำได้หมายรู้)

เจตนา (ความจงใจ)

ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส)

มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) หรือนามขันธ์ 3 คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ (เจตนา ผัสสะ มนสิการ จัดเป็น สังขารขันธ์)

รูป ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป (อุปาทายรูป) 24

มหาภูตรูป 4 คือ ธาตุ 4 ได้แก่

ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะแข้นแข็ง

อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะเหลว

เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อน

วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะพัดไปมา

5. สฬายตนะ คือ แดนติดต่อ 6 แดน ดังนี้

1. จักขวายตนะ (อายตนะคือตา)

2. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)

3. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)

4. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)

5. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)

6. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

ที่ต่อ 6 อย่างนี้ เรียกว่า อายตนะภายใน เพื่อต่อกับอายตนะภายนอก 6 คือ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัส ใจต่อกับธรรมารมณ์

6. ผัสสะ คือ ความถูกต้อง หรือกระทบ หมายถึง อาการที่จิตหรือวิญญาณถูกต้องหรือกระทบกับอารมณ์คือสิ่งเร้าแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเฉยๆ

ผัสสะมี 6 อย่าง คือ

1. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
2. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
3. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
5. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
6. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

ความสัมผัส 3 อย่างนี้ จะต้องมีธรรม 3 อย่างมาประจวบกัน เช่น จักขุสัมผัส จะต้องมีจักขุปสาท รูป และจักขุวิญญาณ มาประจวบกัน ถ้าเป็นแต่เพียงจักขุปสาทกระทบกับรูปเฉยๆ ยังไม่เกิดจักขุวิญญาณ ก็ยังไม่เป็นผัสสะ ผัสสะอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน

7. เวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือรู้สึกเฉยๆ การเสวยอารมณ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากผัสสะ เมื่อองค์ทั้ง 3 มาประจวบกัน จึงเกิดผัสสะ ต่อจากผัสสะก็เกิดเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่ต่อจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เวทนาดังกล่าวนั้นมี 6 ประการตามแดนที่เกิด คือ

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
2. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
3. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
5. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
6. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

ว่าโดยลักษณะเวทนามี 5 คือ

1. ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย (สุขเวทนา)
2. ความรู้สึกเป็นสุขทางใจ (โสมนัสเวทนา)
3. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย (ทุกขเวทนา)

4. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ (โทมนัสเวทนา)

5. ความรู้สึกเฉยๆ คือ รู้สึกเป็นกลางๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เวทนามี 2 อย่าง คือ เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ

8. ตัณหา คือ ความทะยานอยาก เมื่อแบ่งตามแดนที่เกิดแล้ว มี 6 ประการ คือ

1. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรูป)

2. สัททตัณหา (ความทะยานอยากได้ในเสียง)

3. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้ในกลิ่น)

4. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรส)

5. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้ในโผฏฐัพพะ)

6. ธัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์)

เมื่อว่าโดยอาการที่เกิด แบ่งเป็น 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

9. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง จนเกิดความหลงติด

อุปาทานมี 4 ประการ คือ

1. กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม

2. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ เช่น ยึดมั่นในความเห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี

3. สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต ในข้อวัตรปฏิบัติของตน

4. อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา คือ ถือว่าขันธ์ 5 มีอัตตาเป็นตัวตน เที่ยงแท้ เป็นต้น

10. ภพ แปลว่า ความมีความเป็น ในที่นี้ หมายถึง ภาวะแห่งชีวิต คือ ความมีขันธ์หรือมีนามรูป เพราะชีวิตต้องตกอยู่ในภพทั้ง 3 อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือ

1. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร

2. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร

3. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

นอกจากนี้ในอภิธรรม ยังกล่าวถึงอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ และอุปปัตติภพ[1]

กรรมภพ แปลว่า ภพคือกรรม ได้แก่ เจตนาและธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา มีอภิชฌา (ความละโมบ) เป็นต้น อันได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร หรือจะกล่าวให้ง่ายก็คือ กรรมภพนั้น ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม อันจะนำไปสู่กามภพ รูปภพ อรูปภพ

อุปปัตติภพ แปลว่า ภพคือภาวะที่เกิดขึ้น ปรากฏขึ้น ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ซึ่งก็หมายถึงภพทั้ง 3 นั้นเอง

11. ชาติ คือ ความเกิด ว่าโดยสมมติได้แก่ความเกิดของสัตว์ โดยปรมัตถ์ ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธ์ หรือความเกิดขึ้นครั้งแรกของขันธ์ สรุปแล้วชาติในที่นี้มีความหมายได้ 2 นัย คือ หมายถึงการเกิดของขันธ์ 5 ในแต่ละขณะจิต คือการเกิดปรากฏของอุปปัตติภพใหม่ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิบาก หลังจากกรรมภพ คือ การทำความดี ความชั่วสิ้นสุดลง การเกิดแบบนี้ปรากฏขึ้นในทุกขณะจิต ภาษาอภิธรรม เรียกว่า อุปปาทะ และหมายถึงการเกิดของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ ได้แก่ การเกิดปรากฏเป็นตัวตนมีรูปร่างในภพภูมิต่างๆ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ทั้งนี้แล้วแต่ผลของกรรม มีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง การเกิดแบบนี้ ภาษาอภิธรรม เรียกว่า ปฏิสนธิ

12. ชราและมรณะ ชรา คือ ความแก่ ความเฒ่า ความคร่ำคร่าของสัตว์ มีอาการที่ปรากฏ เช่น ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น หย่อนยาน อายุและกำลังวังชาลดน้อยถอยลง[2] แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความเสื่อมโทรมของขันธ์ 5 ในแต่ละขณะจิต และความเสื่อมโทรมของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความเสื่อมโทรมของขันธ์ 5 ในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความตั้งอยู่ได้ชั่วขณะหนึ่งของอุปปัตติภพใหม่หลังจากการเกิดปรากฏ แล้วก่อนที่จะดับ กล่าวคือ ในแต่ละขณะจิต ขันธ์ 5 เมื่อปรากฏแล้วก็จะคงอยู่ได้ชั่วแวบหนึ่งแล้วก็จะดับลง ขณะที่คงอยู่ ภาษาอภิธรรมเรียกว่า ฐิติ แต่ก็ใช่ว่าจะคงที่อยู่อย่างนั้น มีความเสื่อมโทรมอันเป็นตัวแปรนำไปสู่ความแตกดับกำกับแทรกซ้อนอยู่ด้วย

---

[1] อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 265 หน้า 435.

[2] อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 267 หน้า 436.

ความเสื่อมโทรมของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความแก่ของรูปที่ปรากฏออกมาในลักษณะ อวัยวะหย่อนยาน หนังเหี่ยวย่น หูตาฝ้าฟาง ความแก่ของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ปรากฏออกมาในลักษณะ การรับรู้ต่างๆ ไม่ชัดเจน ความจำเสื่อม ความคิดไม่แจ่มชัด

มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย[1]

ความแตกทำลายของขันธ์ 5 ซึ่งมี 2 อย่าง คือ ความแตกดับของขันธ์ 5 ในแต่ละขณะจิต และความแตกดับของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความแตกดับในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความแตกดับของอุปปัตติภพใหม่หลังจากเกิดขึ้น และตั้งอยู่แล้วชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งภาษาอภิธรรม เรียกว่า ภังคะ

ความแตกดับของขันธ์ 5 ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความตาย กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แตกสลาย ไม่สามารถประชุมกันเป็นชีวิตเดิมได้อีก ภาษาอภิธรรม เรียกว่า จุติ[2]

10.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทนั้นเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน ทุกๆ องค์จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ผูกต่อกันเป็นลูกโซ่ กระทั่งเกิดเป็นวงเวียนแห่งสังสารวัฏ

10.4.1 ประเภทความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ของปฏิจจสมุปบาทแบ่งเป็น 2 สาย คือ สายเกิด (ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์) เรียกว่า สมุทยวาร และสายดับ (ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล) เรียกว่า นิโรธวาร มีพระบาลีพุทธภาษิตโดยย่อ ดังนี้

1. สายเกิด

อิมสฺมึ สติ อิทำ อุปฺปชฺชติ อิมสฺสุปฺปาทา อิทำ อุปฺปชฺชติ[3]

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

---

[1] อภิธรรมปิฎก วิภังค์, มก. เล่มที่ 77 ข้อ 267 หน้า 436.

[2] บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 82.

[3] สังยุตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 114 หน้า 203.

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น พร้อมกองทุกข์ทั้งมวลจึงเกิดขึ้นประการฉะนี้

2. สายดับ

อิมสฺมึ อสติ อิทำ น โหติ อิมสฺส นิโรธา อิทำ นิรุชฺฌติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

เพราะอวิชชาสำรอกดับไปโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ ความโศก ความคร่ำครวญ รำพัน ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ กองทุกข์ทั้งมวลก็ดับลงด้วยประการฉะนี้

10.4.2 ความเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงวงจรของสายเกิดอันเป็นปัจจัยแห่งการเกิดสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์มีความเกี่ยวข้องกันดังต่อไปนี้

1. อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หมายความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป คือ

อวิชชา ⟶ สังขาร ⟶ กรรม (ดี-ชั่ว) ⟶ วิบาก (ดี-ชั่ว)

ดังที่ทราบแล้วว่า กรรมทางกาย วาจา ใจ ของมนุษย์เริ่มต้นจากเจตนา เจตนานี้มีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งส่งผลให้เกิดการคิดดี พูดดี ทำดี หรือคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว ซึ่งเป็นส่วนของสังขาร เจตนานี้เองก็มีอวิชชาเป็นมูลฐาน ทำให้ประกอบสิ่งที่เป็นกุศล หรืออกุศล ซึ่งอธิบายในรายละเอียดดังนี้

(1) อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำดี โดยความดีนี้มี 3 ระดับ คือ

ระดับกามาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้ได้มนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ ความดีระดับนี้ แบ่งออกเป็นความดีทางกายวาจาและใจ ความดีทางกายและวาจาเริ่มต้นมาจากความดีทางใจเป็นพื้นฐาน เมื่อมีความดีทางใจ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดความดีทางกายและทางวาจาติดตามมา จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะทำโดยปรารถนาให้ได้มนุษยสมบัติ คือ เกิดเป็นมนุษย์ถึงพร้อมด้วยลาภยศเป็นเครื่องตอบแทนยังปรารถนาการเวียนว่ายตายเกิดเพราะไม่รู้แจ้งนามรูปตามที่เป็นจริง

ระดับรูปาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้เกิดเป็นพรหมมีรูปร่าง ได้แก่ การได้รูปฌาน 4 จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะผู้ทำทำพร้อมทั้งปรารถนาการได้เกิดเป็นรูปพรหม นับว่ายังข้องอยู่ในนามรูป

ระดับอรูปาวจร คือ ความดีที่ส่งผลให้เกิดเป็นอรูปพรหม ได้แก่ การได้อรูปฌาน 4 จัดว่ามีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะปรารถนาการได้เป็นอรูปพรหม คือ พรหมไม่มีรูปยังข้องอยู่ในนาม[1]

---

[1] บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปบาท, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535, หน้า 96.

(2) อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำชั่ว ความชั่วนี้มีทั้งความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยเริ่มต้นมาจากความชั่วทางใจเป็นพื้นฐาน โดยมีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะไม่รู้จึงทำชั่ว ทั้งทางกาย วาจา และใจ

อวิชชาเป็นปัจจัยแก่การทำชั่วหรือบาปอันส่งผลให้เกิดความทุกข์ และยังผลให้สัตว์ไปเกิดในอบายภูมิเป็นสิ่งที่เข้าใจได้โดยธรรมดา ส่วนอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดการทำดีหรือบุญซึ่งเป็นวัฏคามี คือ เพื่อจะได้ท่องเที่ยวเสวยสุขในวัฏสงสาร เป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะฝืนความรู้สึกคล้ายกับว่าอวิชชาเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่พึงปรารถนา ส่วนบุญกุศล การเกิดในสวรรค์ ในพรหมโลก ถือว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนา ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า สิ่งที่ดีจะเกิดจากสิ่งที่ไม่ดีได้อย่างไร หรือสิ่งที่พึงปรารถนาจะเกิดจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาได้อย่างไร คำตอบนั้นมีปรากฏให้เราเห็นอยู่ในสังคมทั่วไป เช่น ถ้าสมมติว่ากฎหมายเป็นสิ่งดีทำให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุข ก่อนจะมีกฎหมายก็จะต้องมีคนไม่ดีก่อกวนสังคมมาก่อนกฎหมายจึงเกิดขึ้นเจตนาในการสร้างกฎหมายก็เพื่อป้องกันมิให้สิ่งไม่ดีเกิดขึ้น ตำรวจเกิดมีขึ้นก็เพราะมีโจรผู้ร้าย ศาลยุติธรรมเกิดมีขึ้นเพราะมีการทุจริต ในกรณีนี้สิ่งไม่ดีจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่ดี[1]

บุญ สวรรค์ หรือพรหมโลก เป็นสิ่งที่ดีสำหรับผู้ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่ออยู่ในภพภูมิที่ดีได้เสวยสุข แต่ในแง่ของการตัดวงจรสังสารวัฏ ในฐานะของพระอรหันต์ผู้หมดกิเลส การมีบุญ สวรรค์ หรือพรหมโลก ก็ไม่ใช่สิ่งที่ดี เพราะพระอรหันต์คือผู้ละบุญและบาปได้แล้ว ดังที่พุทธพจน์ที่ว่า

“ผู้ใดมีกิเลสสงบแล้ว ละบุญและบาปได้แล้ว ปราศจากกิเลสธุลี รู้โลกนี้และโลกหน้าแล้ว ล่วงชาติและมรณะได้ ผู้คงที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นสมณะ”[2]

สรุปแล้ว อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หมายถึง ความไม่รู้ทำให้คนทำดีทำชั่ว การทำดีทำชั่วนั้นย่อมต้องมีวิบาก เพราะฉะนั้น สังขาร คือ เจตนา จึงเป็นทั้งกรรมและวิบาก แล้วสังขารฝ่ายวิบาก (เจตนาฝ่ายวิบาก) นี้เองที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณต่อไป

2. สังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เมื่อมีสังขารหรือเจตนาทางกาย ทางวาจา ทางใจ (ความคิด) เกิดขึ้นตามที่ได้เคยสั่งสมไว้ ในกระบวนการทางจิตจักมีวิญญาณมารับรู้สังขารหรือเจตนานั้น วิญญาณจึงทำหน้าที่คล้ายๆ ระบบประสาทเป็นตัวเชื่อมต่อเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกาย จิต และสิ่งแวดล้อม พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “สังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ”

[1] เพิ่ม รัฐไชย, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องหลักปฏิจจสมุปบาท, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2522.

[2] ขุททกนิกาย สุตตนิบาต, มก. เล่มที่ 47 ข้อ 367 หน้า 476.

หมายความว่า สังขาร คือ บุญหรือบาปที่เราได้ทำไว้ จะเป็นชนกผู้ให้กำเนิดปฏิสนธิวิญญาณ พระพุทธองค์ยังได้กล่าวว่า เมื่อเวลาใกล้จะตาย สังขาร คือ บุญหรือบาปที่เป็นชนกนั้นก็จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ โดยเป็นกรรมนิมิตหรือคตินิมิต ปรากฏในมโนทวาร จุติจิต คือ จิตที่ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพก็จะเกิดขึ้น พอจุติจิตดับ ปฏิสนธิจิตจะถูกกรรมผลักดันให้เกิดขึ้นในภพใหม่ทันที

ที่กล่าวมานั้นเป็นสังขารทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ สำหรับสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดปวัตติวิญญาณ คือ สังขารฝ่ายวิบากที่ดีเป็นปัจจัยให้เกิดการรับรู้ที่ดี คือ เจตนาฝ่ายวิบากที่ดีทำให้เกิดการรับรู้ผ่านทวารต่างๆเป็นการรับรู้ที่ดี สังขารฝ่ายวิบากที่ชั่วเป็นปัจจัยให้เกิดการรับรู้ที่ไม่ดี คือ เจตนาฝ่ายวิบากที่ชั่ว ทำให้เกิดการรับผ่านทวารต่างๆ ที่ไม่ดี

3. วิญญาณ เป็นปัจจัย จึงมีนามรูป คือ ปฏิสนธิวิญญาณ เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ในภพใหม่ นั่นคือส่วนของรูป ซึ่งจะค่อยๆ มีการพัฒนาไปตามลำดับ จนกระทั่งเติบโตดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นฆนะ จากฆนะเกิดเป็น 5 ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้น มีผมขนและเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้นมารดาของสัตว์ในครรภ์ บริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น”[1]

กลละนี้ คือ ส่วนที่เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตใหม่ ในอรรถกถากล่าวว่า กลละมีประมาณเท่าหยาดน้ำมันงาซึ่งตั้งอยู่ที่ปลายเส้นด้ายที่ทำด้วยเส้นขนสัตว์ 3 เส้น มีสีใสไม่ขุ่นมัว เหมือนหยาดน้ำมันงา หรือเนยใส[2]

เมื่อมนุษย์เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับวัย ปวัตติวิญญาณสามารถทำหน้าที่ทางทวาร 6 ได้อย่างเต็มที่ ช่วงนี้ทำให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ของกรณีที่ว่า สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป ได้อย่างชัดเจน สังขาร คือ เจตนาทางกาย วาจา ใจ วิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 นามได้แก่ เจตสิก รูป ได้แก่ร่างกายส่วนที่เป็นรูปพร้อมทั้งคุณลักษณะอาการของรูปทั้งหมด เมื่อมนุษย์ทำสิ่งใดลงไป วิญญาณทางทวาร 6 ทางใดทางหนึ่งก็เกิดขึ้น พร้อมกับองค์ประกอบของตน เช่นนี้ วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

---

[1] สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 25 ข้อ 803 หน้า 384.

[2] สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, มก. เล่มที่ 25 ข้อ หน้า 386.

4. นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เมื่อมีนามรูปครบองค์ของชีวิต คือ ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้สฬายตนะ คือ อวัยวะส่วนต่างๆ ของนามรูป ที่ใช้สื่อกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้ง 6 หรือเรียกว่า อายตนะภายใน อันเกิดร่วมมาด้วยโดยธรรมชาติ มีการเริ่มทำหน้าที่ของตน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดหรือมีสฬายตนะ หรือก็คืออายตนะ 6 นี้มีอยู่แล้ว แต่เริ่มทำงานตามหน้าที่คือ กระทบกับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ร่วมกับวิญญาณ ทำให้เกิดการรับรู้

5. สฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เมื่อมีสฬายตนะแล้ว ย่อมต้องมีการผัสสะ คือ การประจวบกระทบกันกับสิ่งที่ถูกรู้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ทั้ง 6 หรือเรียกว่า อายตนะภายนอก และมีการรับรู้ (วิญญาณ) เกิดขึ้น เช่น

ตา + รูป + จักขุวิญญาณ กระทบกัน >>> ผัสสะ

สังเกตให้ดีว่า เป็นขบวนการธรรมชาติ เป็นธรรมดาที่เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรสสัมผัส กายกระทบสัมผัส ย่อมเกิดวิญญาณการรู้แจ้งในสิ่งที่สัมผัสหรือกระทบนั้นเป็นอาการธรรมดา แต่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดทุกข์ขึ้น

6. ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เมื่อมีผัสสะเกิดขึ้น คือมีการกระทบกันของอายตนะภายในและภายนอก และมีการรับรู้ คือ วิญญาณ ก็จะบังเกิดเป็นเวทนา คือการเสวยอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โผฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ โดยมีความจำ (สัญญา) มาจำแนกการรับรู้นั้นว่าเป็นถูกใจ ไม่ถูกใจ หรือเฉยๆ จึงแยกเป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุข หรือเฉยๆ ตามมาเป็นธรรมชาติ ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา

7. เวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เมื่อเกิดเวทนาขึ้นมาแล้ว จิตย่อมบังเกิดความรู้สึกภายในที่เป็นตัณหา คือ ความทะยานอยาก อันจำแนกให้เห็นได้ชัดๆ ง่ายๆ เป็นความอยากได้ในอารมณ์ ความอยากมี (ภวตัณหา) หรือไม่อยาก (วิภวตัณหา) หรือเฉยๆ ในเวทนานั้น เกิดขึ้นในขณะจิตนั้นเอง ต้องมีโยนิโสมนสิการถึงจักมองเห็นด้วยตาปัญญาหรือญาณ คือ เข้าใจ ถ้าเวทนานั้นเป็นเวทนาที่เป็นสุขก็อยากจะได้อยากให้เกิดอยากให้เป็นไปตามสุขเวทนานั้นนานๆ หรือตลอดไป พยายามยึดไว้ถ้าเวทนานั้นเป็นเวทนาที่รู้สึกเป็นทุกข์ ก็ไม่อยากให้เกิด ไม่อยากให้เป็น ไม่อยากให้มี จะเกิดอาการผลักไสขึ้นในจิตทันที พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์

8. ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน หมายความว่า ความยึดมั่นถือมั่นนั้นมีความอยากเป็นมูลฐาน เมื่ออยากจึงยึดมั่นถือมั่น ถ้าไม่อยากก็ไม่ยึด ทำนองเดียวกันเพราะหิวจึงกิน ถ้าไม่หิวก็ไม่กิน ตัณหากับอุปาทานนั้น แม้จะเป็นพวกโลภะด้วยกัน แต่ก็มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง โดยที่ตัณหาเป็นเหตุ อุปาทานเป็นผลของตัณหา คือ ตัณหานั้นเป็นความอยาก ความปรารถนาอารมณ์ที่ยังไม่ได้ ยังมาไม่ถึง อุปาทานเป็นความยึดอารมณ์ที่ได้แล้ว ที่มาถึงแล้ว เช่น อยากเป็นนายพล เป็นตัณหา ครั้นได้รับยศเป็นนายพลแล้ว ก็ถือยศนายพลว่า ข้าคือนายพล นี่เป็นอุปาทาน พระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่า ตัณหาเหมือนอาการที่ขโมยเหยียดมือออกไปควานหาในที่มืด อุปาทาน เปรียบเหมือนอาการที่ขโมยเอามือจับของนั้นไว้ ไม่ย่อมปล่อย อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาอย่างอ่อนจัดเป็นตัณหาความอยาก ตัณหาอย่างแรงจัดเป็นกามุปาทาน ตัณหาตรงข้ามกับความปรารถนาน้อย อุปาทานตรงข้ามกับความสันโดษ อุปาทานนี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

9. อุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เมื่อมีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในความพึงพอใจของตน ดังได้กล่าวแล้วว่าอุปาทาน มี 4 อย่าง คือ

(1) กามุปาทาน คือ การยึดมั่น พึงพอใจติดพันในกาม ในสิ่งที่อยากได้ในกามหรือทางโลกๆ เช่น ใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส

(2) ทิฏฐุปาทาน คือ การยึดมั่นถือมั่น ความพึงพอใจในทฤษฎีและความเชื่อหรือทิฏฐิอยากให้เป็น หรือไม่อยากให้เป็นตามที่ตนเชื่อ ตามที่ตนยึดถือ ยึดมั่น

(3) สีลัพพตุปาทาน คือ การยึดมั่นยินดียินร้ายในศีลและพรต (ข้อปฏิบัติ) ด้วยกิเลสอย่างงมงายผิดๆ เช่น การทรมานกายเพื่อให้บรรลุธรรม การถือศีลอย่างเดียวเชื่อว่าบรรลุธรรม เชื่อว่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์

(4) อัตตวาทุปาทาน คือ ความยึดมั่นในวาทะ (ถ้อยคำ) ว่าตัวตน เป็นความหลงผิดพื้นฐานที่เกิดในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว และช่วยเสริมด้วยถ้อยคำภาษาสมมุติที่ใช้สื่อสารกัน ทำให้เกิดมองเห็นสิ่งต่างๆ แยกออกจากกัน เห็นเป็นของตนชัดเจนขึ้นในจิตเป็นประจำ เช่น ของผม ของคุณ บ้านของผม รถของฉัน ลูกของฉัน จนไปยึดถือ ยินดียินร้าย หรือพึงพอใจโดยไม่รู้ตัวตลอดเวลาในทุกขณะจิตในชีวิตประจำวัน

เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่น ก็ย่อมจะมีกรรมภพ คือ การทำบุญทำบาปได้ เช่น เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตน เป็นของตน หรือเป็นของเนื่องด้วยตน โดยความรัก ความหวงแหน ความเห็นผิดจึงมีการกระทำเพื่อสิ่งที่ตนยึดมั่นถือมั่นนั้นถ้าไม่มีการยึดมั่นถือมั่นก็ไม่มีการกระทำที่เป็นบุญและบาป ด้วยเหตุนี้ อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ จึงกล่าวโดยรวบยอดว่า อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ และกรรมภพนี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

10. กรรมภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ หมายความว่า กรรมทำให้เกิดชาติ คือ ให้ขันธ์ปรากฏขึ้นอย่างเดียวกับไร่นาที่ทำให้พืชงอกงามเป็นลำต้นขึ้นได้ ฉะนั้น ถ้าไร่ดี นาดี พืชก็งาม ถ้าไร่นาไม่ดี พืชก็ไม่งาม กรรมภพเปรียบเหมือนไร่นา ปฏิสนธิวิญญาณที่ยึดกรรมเป็นอารมณ์เปรียบเหมือนพืชที่หว่านลงในไร่นา ตัณหาเปรียบเหมือนน้ำหล่อเลี้ยงพืช เมื่อวิญญาณยึดกรรมเป็นอารมณ์ กรรมที่ทำให้วิญญาณปฏิสนธิ คือ ให้เกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ถ้ากรรมดีก็ทำให้ไปเกิดในสุคติ กรรมชั่วก็ทำให้ชั่วให้ไปเกิดในทุคติ พึงเห็นได้จากความแตกต่างกันของสรรพสัตว์ เช่น คนเราเกิดมา แม้จะมีบิดามารดาเดียวกัน อยู่ในสถานที่เดียวกัน มีความเป็นอยู่เสมอกัน แต่มีความแตกต่าง บางคนใจดี บางคนใจร้าย บางคนสวย บางคนไม่สวย เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้ เพราะคนเราทำกรรมมาต่างกัน จึงมีรูปร่าง หน้าตา อัธยาศัยและฐานะแตกต่างกัน อาจกล่าวได้ว่า ชีวิตของสรรรพสัตว์นั้นเป็นไปตามกรรมลิขิตหรือกรรมนิมิต ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “กรรมย่อมจำแนกสรรพสัตว์ให้เลวและประณีตต่างๆ ได้”[1] สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมด้วยเหตุนั้น จึงว่ากรรมภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

11. ชาติเป็นปัจจัยให้มีชรามรณะ หมายความว่า เมื่อมีเกิด จึงมีแก่และมีตาย ถ้าไม่เกิด ก็ไม่มีความแก่และไม่ตาย ฉะนั้น ชรามรณะจึงนับเป็นองค์อันหนึ่งในปฏิจจสมุปบาท ส่วนความโศกเศร้า ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ แม้จะเป็นผลของชาติ สืบเนื่องมาจากอวิชชา เพราะมีอาสวะเป็นเหตุให้เกิด แต่ก็มิได้นับเป็นองค์ในปฏิจจสมุปบาท เพราะไม่อาจมีได้เสมอไป เช่น พระพรหม เป็นต้น แม้จะมีอาสวะ แต่มิได้มีธรรมเหล่านี้เสมอไป

12. ชรามรณะและอาสวกิเลส เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา วงจรย้อนกลับมาสู่ที่เดิม เพราะความทุกข์และอาสวะกิเลสที่นอนเนื่องหมักหมม ซึมซาบ ย้อมอยู่ในจิต ซึ่งทำให้จิตขุ่นมัวและเศร้าหมอง และจะไปกระตุ้นเร่งเร้าให้เกิดอวิชชาขึ้นใหม่ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด เพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับ”[2] และอวิชชาก็จะไปทำให้เกิดเป็นวงจรของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็คือ ไปสร้างวัฏฏะทุกข์ขึ้นใหม่ไม่รู้จักจบสิ้น

ผลของอาสวะกิเลสและอวิชชา ที่เห็นชัดแจ้งในยุคเทคโนโลยี ได้แก่ อาการที่แสดง หรือเป็นปัจจัยให้เกิดการป่วยทางจิตและทางกาย (ที่มีสาเหตุมาจากจิตมากมายจนนึกไม่ถึง) เหล่านี้ล้วนมีผลมาจากอาสวะกิเลสที่ทำให้ขุ่นข้องคับแค้นใจ (อุปายาส) เศร้าใจ (โทมนัส) ใจหดหู่ (โสกะ)...ฯลฯ สะสมพอกพูนจนไม่สามารถทนรับได้อีก จึงแสดงผลทางกายออกมา เช่น

---

[1] มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 23 ข้อ 581 หน้า 251.

[2] มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, มก. เล่มที่ 17 ข้อ 128 หน้า 538.

ป่วยเป็นโรคต่างๆ โดยไม่ทราบหรือไม่มีสาเหตุ (เป็นทางกายสังขาร) หรือ ขุ่นมัวกราดเกรี้ยว ด่าว่าไปทั่ว โดยไม่มีเหตุอันควร (เป็นทางวจีสังขาร) หรือแสดงผลทางจิต เช่น อาการฟุ้งซ่าน หดหู่ใจ ใจเหี่ยวแห้งอยู่ลึกๆ โดยไม่ทราบเหตุชัดเจนหรือแน่ชัดเป็นเวลานานๆ หรือเป็นโรคจิต (โรคทางมโนสังขาร) ก็เพราะอาสวะและอวิชชานี้เอง เพราะทั้งจิตและกายต่างอาศัยพึ่งพาซึ่งกัน และกัน ซึ่งกายอาศัยจิต และจิตก็อาศัยกาย ดังนั้นบางครั้งจักเห็นอาการกายบังคับจิต และบางครั้งก็เห็นจิตบังคับกาย

10.4.3 ลักษณะการแสดงปฏิจจสมุปบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จากที่ผ่านมา นักศึกษาได้เห็นความเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน คือ อวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น และชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นจุดสุดท้าย ที่ยกอวิชชาขึ้นแสดงก่อน เป็นเพียงการอาศัยอวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น เพื่ออธิบายกระบวนของปฏิจจสมุปบาท หรืออาจเป็นได้ว่า อวิชชาเป็นกิเลส เป็นตัวเด่นในวัฏฏะ จึงยกขึ้นแสดงเป็นอันดับแรก แต่ในการแสดงปฏิจจสมุปบาทนั้น พระพุทธองค์มีวิธีการแสดงได้หลายวิธี ทรงแสดงเทศนาปฏิจจสมุปบาทเป็น 4 นัย ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย คือ

1. อาทิปริโยสานอนุโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ของปฏิจจสมุปบาท ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด คือ ตั้งแต่อวิชชาไปตามลำดับ จนถึงชรามรณะเป็นที่สุด เพื่อชี้แจงถึงการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายว่า การเกิดของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาศัยเหตุโดยเฉพาะของตนๆ อย่างหนึ่ง และเพื่อให้ทราบถึงการเกิดขึ้นของเหตุต่างๆ เหล่านั้น ว่าจะต้องเกิดขึ้นเป็นไปตามลำดับ

2. มัชฌปริโยสานอนุโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาทจากตอนกลางไปถึงที่สุด คือ ตั้งแต่เวทนาไปตามลำดับ จนถึงชรามรณะ เพื่อประโยชน์แก่บุคคลบางพวกที่ไม่เชื่อว่าโลกหน้ามีจริง จะได้ทราบถึงปัจจุบันเหตุ 5 อย่าง คือ ตัณหา อุปาทาน กรรมภพ อวิชชา และสังขาร ที่กำลังเกิดอยู่กับเรา และเมื่อมีปัจจุบันเหตุแล้ว ผลในอนาคตก็จะต้องมีแน่นอน คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ที่เรียกว่า รูปนามขันธ์ 5 ของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

3. ปริโยสานอาทิปฏิโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาท จากตอนปลายสุดย้อนทวนไปถึงตอนต้น คือ ตั้งแต่ชรามรณะ ย้อนทวนไปตามลำดับ จนถึงอวิชชาเป็นที่สุด[1] เพื่อให้บุคคลทั้งหลายได้เห็นธรรมที่เป็นเหตุแห่งความทุกข์ตามลำดับ ตั้งแต่ชาติจนถึงอวิชชา คือ ให้รู้ว่าความทุกข์ อุปายาส เหล่านี้ ปรากฏขึ้นได้โดยอาศัยชาติเป็นเหตุ ถ้าไม่มีชาติ (ไม่มีการเกิด)

---

[1] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 60 หน้า 96.

ทุกข์เหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเห็นชาติแล้ว ก็จะทำให้เห็นเหตุที่ทำให้ชาติเกิด คือ กรรมภพ เมื่อแลเห็นกรรมภพแล้ว ก็ย่อมเห็นเหตุที่ทำให้กรรมภพเกิด คือ อุปาทาน เมื่อเห็นอุปาทานแล้ว ก็ให้เห็นเหตุสืบเนื่องกันตามลำดับไปจนถึงอวิชชา เมื่อเห็นอวิชชาแล้วก็จะได้รู้ว่า **อวิชชา** นี้แหละเป็นหัวหน้าแห่งเหตุทั้งปวง

4. มัชฌอาทิปฏิโลมเทศนา เป็นการแสดงองค์ปฏิจจสมุปบาท จากตอนกลางย้อนทวนไปถึงตอนต้น คือ ตั้งแต่ตัณหา ย้อนทวนไปตามลำดับ จนถึงอวิชชาเป็นที่สุด เช่น ในอาหารสูตร

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหาร 4 เหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดอาหาร 4 เป็นไฉน คือ 1)กวฬิงการาหารหยาบหรือละเอียด 2)ผัสสาหาร 3)มโนสัญเจตนาหาร 4)วิญญาณาหาร อาหาร 4 เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาหาร 4 เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุมีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด อาหาร 4 เหล่านี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นที่ตั้งขึ้น มีตัณหาเป็นกำเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด ก็ตัณหานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นที่ตั้งขึ้น มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด ก็เวทนานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นที่ตั้งขึ้น มีผัสสะเป็นกำเนิดมีผัสสะเป็นแดนเกิด ก็ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ มีสฬายตนะเป็นที่ตั้งขึ้น มีสฬายตนะเป็นกำเนิด มีสฬายตนะเป็นแดนเกิด ก็สฬายตนะนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิดมีอะไรเป็นแดนเกิด สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นที่ตั้งขึ้น มีนามรูปเป็นกำเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด ก็นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุมีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณ เป็นที่ตั้งขึ้น มีวิญญาณเป็นกำเนิด มีวิญญาณเป็นแดนเกิด ก็วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้นมีอะไรเป็นกำเนิดมีอะไรเป็นแดนเกิดวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นที่ตั้งขึ้น มีสังขารเป็นกำเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด ก็สังขารเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นที่ตั้งขึ้น มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นที่ตั้งขึ้น มีอวิชชาเป็นกำเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ดังพรรณนามาฉะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้"[1]

[1] สังยุตตนิกาย นิทานวรรค, มก. เล่มที่ 26 ข้อ 28-29 หน้า 49-50.

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทโดยมีจุดเริ่มที่แตกต่างกันนี้ก็เป็นการแสดงให้เหมาะสมกับเทศนาที่แสดงให้แต่ละบุคคล และเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการกำจัดทุกข์ ตัดวงจรสังสารวัฏเช่นกัน อุปมาเหมือนการหาเถาวัลย์ของคนหนึ่ง เมื่อพบเถาวัลย์ตรงโคนเถาก่อนจึงตัดเถาวัลย์ตรงโคนเถานั้น แล้วจึงดึงออกมาทั้งเถานำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาวัลย์ตรงกลางเถาก่อนจึงตัดตรงกลางเถา แล้วดึงเอาท่อนปลายนำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาวัลย์ตรงปลายเถาก่อน จึงจับปลายเถาสาวเข้าไปหาโคน แล้วตัดที่โคนดึงออกมา นำไปใช้ตามต้องการ คนหนึ่งพบเถาวัลย์ตรงกลางเถาก่อน จึงตัดที่โคน แล้วดึงเอาท่อนต้นทั้งหมดนำไปใช้ตามต้องการ

10.5 ปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นวัฏฏะ

พระพุทธศาสนาแสดงวัฏฏะ คือ อาการวนเวียนแห่งชีวิตที่ดำเนินไป เป็นเหตุเป็นผลสืบช่วงต่อกันไว้ 3 อย่าง

1. กิเลสวัฏ คือ แรงผลักดันของกิเลส อันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำต่างๆ ที่ดีบ้างชั่วบ้าง ซึ่งจะต้องมีผลเป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง

2. กรรมวัฏ คือ การกระทำต่างพร้อมทั้งเจตนา หรือเจตจำนง ซึ่งก่อให้เกิดผลต่อไป

3. วิปากวัฏ คือ สภาพชีวิต หรือความเป็นไปอันเป็นผลของกรรม ถ้าเป็นผลดี บุคคลย่อมชอบใจ มีความเพลิดเพลิน หมุนไปสู่กิเลสสายราคะหรือโลภะต่อไปอีก ถ้าเป็นผลร้ายไม่พอใจ ก่อให้เกิดโทมนัส โกรธเคืองมุ่งร้าย ก่อให้เกิดกิเลสโทสะอย่างไม่รู้เท่าทัน กลายเป็นคนหลง ทำให้เพิ่มกิเลสสายโมหะ อันเป็นต้นเค้าของโลภะและโทสะด้วย สรุปก็คือ ผลนำไปสู่เหตุต่อไปอีก กิเลส กรรม วิบาก และกิเลสอีก เวียนกันอยู่อย่างนี้

สำหรับปฏิจจสมุปบาท เมื่อจัดลงในวัฏฏะ 3 ได้ดังนี้

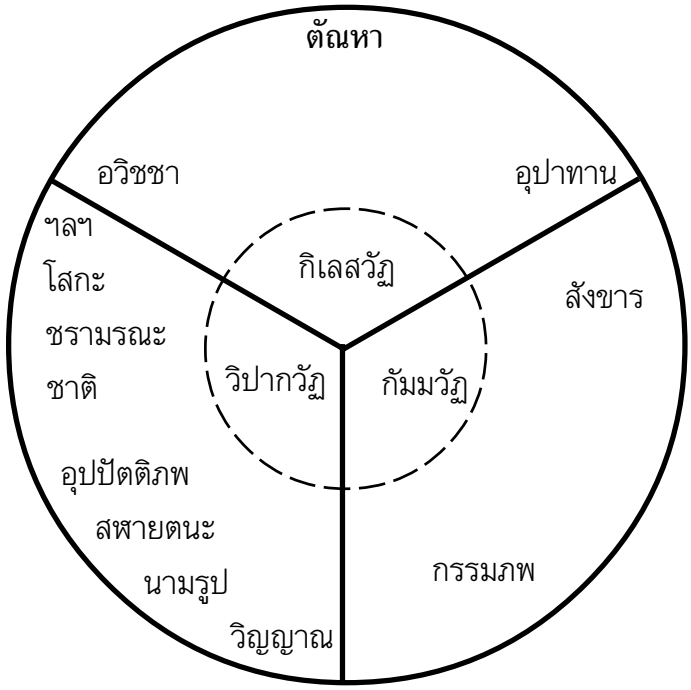
1. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวัฏ

2. สังขาร (กรรม) ภพ (ส่วนที่เป็นกรรมภพ) จัดเป็นกรรมวัฏ

3. วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ภพ (ส่วนที่เป็นอุปัตติภพ) ชาติ ชรามรณะ จัดเป็นวิปากวัฏ[1]

---

[1] วศิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 2524. หน้า 650-651.

อธิบายว่า ปุถุชน มีกิเลสด้วยกันทุกคน กิเลสคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ความหลง ความอยาก ความยึดมั่น เป็นสาเหตุให้ปุถุชนกระทำกรรม เป็นกรรมวัฏ ได้แก่ สังขาร และ กรรมภพ เมื่อปุถุชนกระทำกรรม การเสวยผลของกรรมก็ติดตามมาเป็นวิปากวัฏ การเสวยผล จะเป็นไปได้ ก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านี้มีอยู่พร้อม คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา อุปปัติภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้มีผลเนื่องมาจากกรรม ในช่วงเสวยผล ปุถุชนย่อมเกิดความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ความสุข ความทุกข์ก่อให้เกิดกิเลสแก่มนุษย์ปุถุชน เมื่อเกิดกิเลส ปุถุชนทำกรรม เมื่อทำกรรม ย่อมเสวยผล ของกรรม การเสวยผลของกรรมก่อให้เกิดกิเลส กระบวนการย่อมหมุนเวียนอยู่เช่นนี้เรื่อยไป

10.6 กระบวนการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท

วงจรปฏิจจสุมปบาท คือ วงจรของสังสารวัฏที่เวียนวนไม่รู้จบ การเจริญวิปัสสนาก็เพื่อจะเรียนรู้การดับวงจรปฏิจจสมุปบาทนี้เสีย เพื่อจะได้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป สำหรับกระบวนการในการดับวงจรปฏิจจสมุปบาท มีดังต่อไปนี้

1. ดับอวิชชาได้สิ้น สังขารจึงดับ

ดับอวิชชา หมายถึง การดับความไม่รู้ ดับความไม่รู้จริง ดับความไม่รู้แจ้ง แล้วจึงเกิดเป็นความรู้ ความรู้จริงความรู้แจ้ง เมื่อบุคคลสามารถดับความไม่รู้ คือ อวิชชา ได้แล้ว ความคิดที่จะทำบาปย่อมไม่มี ความคิดทำบุญก็ไม่มี เพราะไม่มีสังขารความปรุงแต่ง

2. ดับสังขารได้ วิญญาณจึงดับ

ดับสังขาร หมายถึง ดับความคิดที่เป็นตัวปรุงแต่ง หมายเอาเจตนา คือ ความตั้งใจ ความจงใจ ซึ่งเป็นความคิดที่เป็นปรุงแต่ง ทั้งความคิดในทางที่ดี และความคิดในทางที่ชั่ว โดยปกติแล้วคนที่ยังมีอวิชชาหรือคนที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ย่อมคิดทำดีและทำชั่ว แต่คนที่ดับสังขารได้แล้ว ไม่คิดทำทั้งดีและชั่ว คือ การไม่คิดทำดีเพื่อจะได้รับผลตอบแทน เช่น ทำดีเพื่อหวังจะได้ไปเกิดในสวรรค์ หวังให้ได้ลาภ เป็นต้น

3. ดับวิญญาณได้ นามรูปจึงดับ

ดับวิญญาณ หมายถึง ดับการรับรู้ต่างๆ ได้แก่ ดับวิญญาณ 6 คือ ดับการรับรู้ทางตา ดับการรับรู้ทางหู ดับการรับรู้ทางจมูก ดับการรับรู้ทางลิ้น ดับการรับรู้ทางกาย และดับการรับรู้ทางใจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ดับการเห็นรูป ดับการได้ยินเสียง ดับการดมกลิ่น ดับการรู้รส ดับการรู้สึกเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดับความคิดต่างๆ ตามที่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบ คือ ได้เห็น ได้ยิน ได้ดม ได้ลิ้ม และได้สัมผัสถูกต้อง

4. ดับนามรูปได้ สฬายตนะจึงดับได้

ดับนามรูป หมายถึง ดับอาการของจิต และดับพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งที่เป็นบุญและที่เป็นบาป

5. ดับสฬายตนะได้ ผัสสะจึงดับ

ดับสฬายตนะ หมายถึง ดับแดนติดต่อหรือทวารทั้ง 6 คือ ดับตามิให้เป็นแดนติดต่อกับรูป ดับหูมิให้เป็นแดนติดต่อกับเสียงดับจมูกมิให้เป็นแดนติดต่อกับกลิ่นดับลิ้นมิให้เป็นแดนติดต่อกับรส กับกายมิให้เป็นแดนติดต่อกับสิ่งสัมผัสทางกาย ดับใจมิให้เป็นแดนติดต่อกับสิ่งสัมผัสทางใจ

6. ดับผัสสะได้ เวทนาจึงดับ

ดับผัสสะ หมายถึง ดับการกระทบถูกต้องกับสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง 6 คือ ดับการกระทบถูกต้องทางตากับการกระทบถูกต้องทางหู ดับการกระทบถูกต้องทางจมูก ดับการกระทบถูกต้องทางลิ้น ดับการกระทบถูกต้องทางกาย ดับการกระทบถูกต้องทางใจ

7. ดับเวทนาได้ ตัณหาจึงดับ

ดับเวทนา หมายถึง ดับความรู้สึกต่างๆ กล่าวคือ ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกว่าไม่สุขไม่ทุกข์ ได้แก่ รู้สึกเป็นกลางๆ หรือเฉยๆ

8. ดับตัณหาได้ อุปาทานจึงดับ

ดับตัณหา หมายถึง ดับความอยากต่างๆ คือ ความอยากในรูป ความอยากในเสียง ความอยากในกลิ่น ความอยากในรส ความอยากในสัมผัสทางกาย และความอยากในสิ่งสัมผัส

9. ดับอุปาทานได้ ภพจึงดับ

ดับอุปาทาน หมายถึง ดับความยึดมั่นต่างๆ ได้แก่ ความยึดมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นไปในทางกายและทางใจ หรือยึดมั่นในขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอัตตา

10. ดับภพได้ ชาติจึงดับ

ดับภพ หมายถึง ดับกรรมภพ คือ ดับการกระทำกรรม จึงดับชาติ คือ ขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเกิดไม่ได้ คือ ไม่เกิด ชรามรณะย่อมไม่มี เมื่อสามารถดับชาติได้อย่างนี้ก็ดับมรณะได้ รวมทั้งดับโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ ก็ดับลงได้ด้วย

เมื่อดับได้อย่างนี้ วงจรของปฏิจจสมุปบาทที่มีการสืบต่อมานานก็ขาดตอนลง วงจรของชีวิตไม่มีการสืบต่อ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก การเกิดในชาติปัจจุบันนี้ ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิจจสมุปบาทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ จักไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

จากที่ได้นำเสนอวิธีดับวงจรชีวิตหรือวิธีดับปฏิจจสมุปบาท จะพบว่า เป็นการเริ่มต้นดับที่อวิชชาก่อน เมื่ออวิชชาดับไปแล้ว วิชชา (ความรู้แจ้ง) ก็เกิดขึ้นแทน วิธีดับปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจยาการนี้ เป็นวิธีเดียวกันกับการดับตัณหาในอริยสัจ 4 เพราะเป็นปัจจัยเกิดสืบเนื่องมาตามลำดับ เมื่อสามารถดับอวิชชาได้ มีผลให้ดับตัณหาได้ด้วย

เมื่อกล่าวโดยสรุปคือ การทำลายพวกกิเลสวัฏ อันได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เมื่อกิเลสวัฏถูกทำลาย กรรมวัฏและวิปากวัฏ ก็ถูกทำลายไปโดยอัตโนมัติ เหมือนคนถอดหัวรถจักรออกแล้ว รถไฟทั้งขบวนก็เดินไม่ได้อีกฉะนั้น ดังนั้น ผู้บรรลุอรหัตเป็นพระอรหันต์จึงเกิดญาณขึ้นรู้ด้วยตนเองว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่มิได้มีอีกต่อไป จึงได้ชื่อว่า ปุญฺญปาปปหีโน มีบุญและบาปอันละได้แล้ว การกระทำของท่านหลังจากเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงไม่เรียกว่าเป็นกรรม แต่เรียกว่า กิริยาจิตฺตํ คือ สักแต่ว่าเป็นกิริยา

จากปฏิจจสมุปบาทที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ต้นตอแห่งความทุกข์ (ทุกขสมุทัย) อยู่ที่ความไม่รู้แจ้งเห็นจริง (อวิชชา) นั่นเอง เพราะความไม่รู้แจ้งเห็นจริงนี้ได้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดและความหลงผิดด้วยประการต่าง ๆ จนกระทั่งมาลงเอยที่ความทุกข์ทรมานในที่สุด

การทำลายอวิชชา โดยการทำความรู้แจ้งเห็นจริง (วิชชา) ให้เกิดขึ้น จะเป็นหนทางให้สามารถทำลายความเข้าใจผิดหลงผิดนั้นได้ กระทั่งสามารถทำลายความทุกข์ได้ในที่สุด เพื่อจะทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงบังเกิดขึ้น ก็จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 แล้ว ในที่สุดก็จะพบความรู้แจ้งเห็นจริง คือ นิพพาน

การที่เราได้ศึกษาปฏิจจสมุปบาท ทำให้ได้เห็นภาพรวมของวงจรสังสารวัฏ และจะเห็นภาพรวมของวิปัสสนาภูมิทั้งหมดว่า ที่แท้จริงแล้วก็รวมลงในปฏิจจสมุปบาทนี้เอง ปฏิจจสมุปบาทจึงถือเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา และเป็นสิ่งที่เราควรศึกษาด้วยการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้รู้เห็นและเข้าใจวงจรนี้อย่างแท้จริง

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 10 ปฏิจจสมุปบาท จบโดยสมบูรณ์แล้ว
โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 10 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 10
แล้วจึงศึกษาบทที่ 11 ต่อไป

บทที่ 11
วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

เนื้อหาบทที่ 11
วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

11.1 ขันธ์ 5

11.1.1 ขันธ์ 5 ส่วนละเอียด

11.1.2 ขันธ์ 5 ส่วนกลาง

11.1.3 ขันธ์ 5 ส่วนหยาบ

11.2 อายตนะ 12

11.3 ธาตุ 18

11.3.1 ลักษณะของธาตุ 18

11.3.2 กระบวนการทำงานรับรู้อารมณ์

11.4 อินทรีย์ 22

11.5 อริยสัจ 4

11.5.1 ลักษณะของอริยสัจ 4

11.5.2 การพิจารณาอริยสัจ 4 เป็นพระอริยบุคคล

11.6 ปฏิจจสมุปบาท

11.6.1 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

11.6.2 ลักษณะของปฏิจจสมุปบาท

11.6.3 ลักษณะความเป็นปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท

11.6.4 วงจรปฏิจจสมุปบาท

แนวคิด

1. ขันธ์ 5 ในภาคปฏิบัติประกอบด้วย ขันธ์ 5 ส่วนละเอียด ส่วนกลาง และส่วนหยาบ

2. อายตนะ 12 แบ่งเป็นอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ซ้อนอยู่ในกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม

3. ธาตุ 18 มีลักษณะเป็นดวงกลมใสๆ ซ้อนๆ กันอยู่ถัดจากอายตนะ 12 ในกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม เป็นส่วนที่ควบคุมระบบการรับรู้ของร่างกายและจิตใจ

4. อินทรีย์ 22 มีลักษณะเป็นดวงกลม 22 ดวง ซ้อนอยู่ถัดจากธาตุ 18 เป็นส่วนควบคุมภาวะต่างๆ ของชีวิตและการบรรลุธรรม

5. อริยสัจ 4 เป็นดวงกลมซ้อนในกลางอินทรีย์ 22 เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการบรรลุธรรมและหมดกิเลส

6. ปฏิจจสมุปบาท มี 12 ประการ เป็นสายวงจรของสังสารวัฏ เกี่ยวข้องกับการตัดวงจรสังสารวัฏเพื่อเลิกเวียนว่ายตายเกิด เพื่อเข้าสู่นิพพาน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของขันธ์ 5 ในภาคปฏิบัติได้

2. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอายตนะ 12 ในภาคปฏิบัติได้

3. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะและการทำงานของธาตุ 18 ในภาคปฏิบัติได้

4. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอินทรีย์ 22 ในภาคปฏิบัติได้

5. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของอริยสัจ 4 และขั้นตอนการบรรลุอริยภูมิได้

6. เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของปฏิจจสมุปบาท และการตัดวงจร สังสารวัฏได้

บทที่ 11
วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ

การศึกษาวิปัสสนาภูมิที่ผ่านมา เป็นการศึกษาในภาคปริยัติที่มีการศึกษาเล่าเรียนกันทั่วไป ปรากฏเป็นหลักฐานทางคัมภีร์ และตำรับตำราต่างๆ พอให้เข้าใจในลักษณะพื้นฐานของวิปัสสนาภูมิ เป็นการเข้าใจในระดับสุตมยปัญญา และจินตมยปัญญาเท่านั้น แต่การเจริญวิปัสสนาที่แท้จริง จนเข้าใจอย่างถ่องแท้ และเป็นหนทางเพื่อการหลุดพ้นได้นั้น จะเกิดขึ้นได้ต้องศึกษาด้วยภาวนามยปัญญา

พระเดชพระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำภาษีเจริญ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิชชาธรรมกายท่านได้กล่าวถึงสมถะและวิปัสสนาเอาไว้ว่า

"...สมถะเป็นวิชชาเบื้องต้น พุทธศาสนิกชนต้องเอาใจใส่ คือ แปลความว่า สงบระงับใจเรียกว่า สมถะ

วิปัสสนาเป็นขั้นสูงกว่าสมถะ ซึ่งแปลว่าเห็นแจ้ง เป็นธรรมเบื้องสูง เรียกว่าวิปัสสนา สมถะวิปัสสนา 2 อย่างนี้ เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกในทางพระพุทธศาสนา...

ตั้งแต่กายมนุษย์ถึงกายอรูปพรหมละเอียด แค่นั้นเรียกว่า ขั้นสมถะ ตั้งแต่กายธรรมโคตรภูทั้งหยาบทั้งละเอียด จนกระทั่งถึงกายพระอรหัตทั้งหยาบทั้งละเอียดนี้ ขั้นวิปัสสนาทั้งนี้ที่เรามาเรียนสมถวิปัสสนาวันนี้ ต้องเดินแนวนี้ ผิดแนวนี้ไม่ได้ และก็ต้องเป็นอย่างนี้ ผิดอย่างนี้ไปไม่ได้ ผิดอย่างนี้ไปก็เลอะเหลว ต้องถูกแนวนี้."[1]

สมถะหมายเอาตั้งแต่ใจหยุด จิตปราศจากนิวรณ์ จนถึงกายอรูปพรหม

ส่วนวิปัสสนาหมายเอา ตั้งแต่เข้าถึงธรรมกายโคตรภู จนถึงธรรมกายพระอรหัตละเอียด เพราะมีธรรมกายจึงจะไปรู้ไปเห็นแจ้งได้ในสิ่งที่วิเศษ สิ่งที่คนทั่วไปไม่เห็น การจะศึกษาวิปัสสนาต้องมีธรรมจักขุของพระธรรมกายเสียก่อน จึงจะไปรู้ไปเห็นในเรื่องขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาทได้

---

[1] เอกสารรวบรวมพระธรรมเทศนา (พระมงคลเทพมุนี), กรุงเทพฯ : อาคารทวีสินคอมเพล็กซ์, 2539, หน้า 4-13.

แต่อย่างไรก็ตาม การจะมีจักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้ ก็ต้องเริ่มจากใจหยุดที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ก่อน จะเกิดวิปัสสนาภูมิก็ต้องมีสมถะคือใจหยุดนิ่งก่อนเสมอ

ดังนั้น การศึกษาวิปัสสนาภูมิสิ่งสำคัญที่สุด ก็คือ การทำสมาธิจนเข้าถึงพระธรรมกาย และใช้ตาและญาณของธรรมกายไปรู้และเข้าใจสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมินั้น จึงจะรู้และเข้าใจอย่างแท้จริงได้

สำหรับการศึกษาในบทเรียนนี้ จะได้นำสิ่งที่เป็นวิปัสสนาภูมิ ที่เป็นความรู้ที่ลึกซึ้งมาถ่ายทอดพอให้เห็นและตรองตามได้ แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิปัสสนาภูมิให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ นักศึกษาจะต้องไปศึกษาด้วยตนเอง ด้วยการปฏิบัติให้เข้าถึงพระธรรมกายภายในจากนั้นจึงจะไปศึกษาวิชชาธรรมกายต่อไป

11.1 ขันธ์ 5

เป้าหมายของการศึกษาเรื่องขันธ์ 5 ก็เพื่อให้รู้ว่าชีวิตประกอบด้วยอะไร เมื่อรู้องค์ประกอบของชีวิต เราจะรู้ลักษณะที่แท้จริงของชีวิต คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และจะปล่อยวางจากสิ่งนั้นได้

ขันธ์ 5 มีทั้งส่วนหยาบและส่วนละเอียด ซึ่งในกายมนุษย์มีขันธ์ 5 อยู่ 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนละเอียด ส่วนกลาง และส่วนหยาบ

11.1.1 ขันธ์ 5 ส่วนละเอียด

ขันธ์ 5 ในส่วนละเอียด ซ้อนอยู่ในกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นก็จะเห็นเป็นดวงกลมใสดวงเล็กๆ ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในขนาดประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร หรือเท่าหยาดน้ำมันงาที่ใส ติดอยู่ที่ปลายขนจามรีที่มัชฌิมบุรุษ[1] สลัดเสียแล้ว 7 ครั้ง ตั้งอยู่ในกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในใสละเอียดยิ่งกว่ากันตามลำดับ[2]

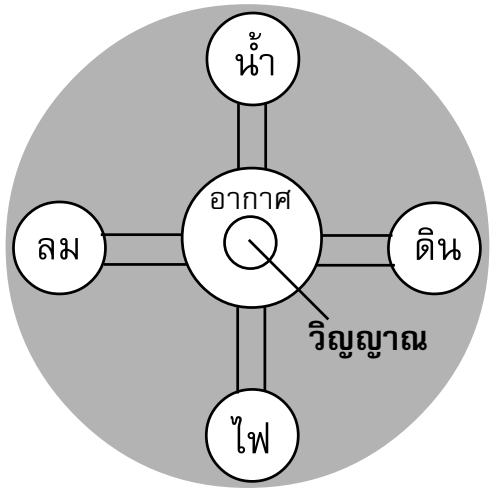
เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ซึ่งเป็นธาตุละเอียดนี้เองที่ขยายส่วนออกมาเป็นส่วนหยาบออกมาเป็น ดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้

---

[1] บุรุษมีกำลังปานกลาง

[2] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 399.

11.1.2 ขันธ์ 5 ส่วนกลาง

ขันธ์ 5 ในส่วนกลางนี้ จะมีดวงธาตุอยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 เป็นดวงธาตุที่ทำหน้าที่ควบคุมโปรแกรมต่างๆ ในร่างกาย คือ ควบคุมธาตุหยาบต่างๆ ในร่างกาย โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงกับดวงธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ซึ่งอยู่ที่ฐานที่ 6 ในดวงธาตุนี้มีศูนย์ประกอบด้วย 5 ศูนย์ คือ ดินอยู่ขวา น้ำอยู่หน้า ลมอยู่ซ้าย ไฟอยู่หลัง วิญญาณอยู่ตรงกลาง และยังมีอากาสธาตุอยู่รอบๆ ดวงวิญญาณธาตุ

ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนของรูป

อากาสธาตุและวิญญาณธาตุเป็นส่วนของนามโดยดวงวิญญาณธาตุจะอยู่ในอากาสธาตุ และดวงวิญญาณธาตุนั้นจะมี เห็น จำ คิด รู้ ที่รวมเรียกว่า ใจ

ดวงเห็น จะมีขนาดประมาณเท่ากับกระบอกตา ธาตุเห็นอยู่ในกลางดวงนี้ มีหน้าที่รับอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์

ดวงจำ จะมีขนาดประมาณเท่ากับตาขาว หรือดวงตาทั้งหมด ธาตุจำอยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่รวบรวมและจดจำอารมณ์

ดวงคิด จะมีขนาดประมาณเท่าตาดำ ธาตุคิดอยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่คิด หรือน้อมไปสู่อารมณ์ ไปว่าจะอยู่ไกลแสนไกล ก็ไปถึงได้โดยลำพัง

ดวงรู้ จะมีขนาดประมาณเท่าแววตาดำข้างใน ธาตุรู้อยู่ในท่ามกลางดวงนี้ มีหน้าที่รู้หรือรับรู้อารมณ์ [1]

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 400.

จะเห็นได้ว่าวิญญาณธาตุต่างจากวิญญาณขันธ์ วิญญาณธาตุคือใจทั้งหมด คือ เห็น จำ คิด รู้ ส่วนวิญญาณขันธ์คือส่วนรู้ เป็นเพียงแค่ผลงานของดวงรู้เท่านั้นเอง

เห็น จำ คิด รู้ นี้เอง ที่ขยายส่วนออกมาอีกเป็น กาย ใจ จิต วิญญาณ ของมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย

11.1.3 ขันธ์ 5 ส่วนหยาบ

รูป คือ สิ่งที่มองเห็นได้ และสัมผัสได้ เป็นส่วนของร่างกายนี้ ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ธาตุดินคือเนื้อหนัง ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ธาตุน้ำคือน้ำเลือด น้ำหนอง น้ำตา เป็นต้น ธาตุลมคือลมที่พัดอยู่ภายในช่องท้อง ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น ธาตุไฟคือความร้อนจากไออุ่นในร่างกาย เป็นต้น

นาม คือ ส่วนของใจ ประกอบด้วยธรรมชาติ 4 อย่าง ซึ่งต่างก็ทำหน้าที่ต่างๆ กัน ดังนี้

1. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ เรียกว่า เวทนา
2. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่จดจำ หรือรวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน เรียกว่า สัญญา
3. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่คิด หรือที่เรียกว่า จิต มีชื่อเรียกว่า สังขาร
4. ธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้ หรือรับรู้อารมณ์ มีชื่อเรียกว่า วิญญาณ[1]

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ธรรมชาติ 4 อย่างนี้เรียกว่า ใจ และต่างก็ทำหน้าที่ต่างๆ กัน แต่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนแทบจะแยกไม่ออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บางท่านอาจเข้าใจไปว่าเป็นธรรมชาติเดียวกัน บางท่านเข้าใจว่า จิตและวิญญาณ เป็นธรรมชาติเดียวกันก็มี

เมื่อพิจารณาถึงพฤติกรรมของธรรมชาติที่น้อมไปหาอารมณ์ในแต่ละขณะ เมื่อจิตจะน้อมไปสู่อารมณ์ใดก็ตาม ย่อมกระทบกระเทือนถึงธรรมชาติอื่นๆ ได้แก่ ธรรมชาติที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ คือ เวทนา กระเทือนถึงธรรมชาติที่ทำหน้าที่จดจำหรือรวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน คือ สัญญา และธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้ หรือรับรู้อารมณ์ ที่เรียกว่า วิญญาณ อีกประการหนึ่ง ให้ทำหน้าที่พร้อมกันไปในตัวเสร็จ เป็นอัตโนมัติ

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 400.

ธรรมชาติทั้ง 4 อย่างนี้มีอุปมาดั่งข่ายของใยแมงมุม ซึ่งไม่ว่าจะมีอะไรมากระทบส่วนหนึ่งส่วนใดของข่ายนั้นให้กระเทือนแล้ว ส่วนอื่นๆ ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนถึงกันหมดทั้งข่ายนั้น ธรรมชาติที่น้อมไปหาอารมณ์และทำหน้าที่พร้อมกันหมดทั้ง 4 นี้เองที่มีชื่อว่า ใจ[1]

ดวงคิด หรือ จิตนั้น ลอยอยู่ในเบาะน้ำเลี้ยงของหัวใจอันใสบริสุทธิ์ มีประมาณเท่าหนึ่งซองมือของผู้เป็นเจ้าของ และจิตนี้ โดยสภาพเดิมของมันแล้ว เป็นธรรมชาติที่ผ่องใส จึงมีชื่อว่าปัณฑระ แต่เนื่องจากจิตมักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ และมักน้อมไปสู่อารมณ์ภายนอกตัวเองอยู่เสมอ จึงเปิดช่องให้กิเลสเข้ามาทำให้จิตใจเศร้าหมอง ไม่ผ่องใส สีน้ำเลี้ยงของจิตจึงเปลี่ยนสีไปตามสภาพของกิเลสแต่ละประเภทที่ผ่านเข้ามานั้น เป็นต้นว่า เมื่อจิตระคนด้วยโลภะหรือราคะก็จะเห็นเป็นสีชมพู หรือเกือบเป็นสีแดง เมื่อจิตระคนด้วยโทสะก็จะมีสีเกือบดำ และถ้าจิตระคนด้วยโมหะ ก็จะมีสีขุ่นเทาๆ หรือสีตะกั่วตัดก็มี ขึ้นอยู่ที่สภาพของกิเลสว่าหนักเบาเพียงใด

นอกจากนี้อาการลอยของจิตในเบาะน้ำเลี้ยงของหัวใจนั้นก็บอกอาการของจิตว่าฟุ้งซ่านหรือเซื่องซึม หรือปกติ หรือหยุดอยู่ในอารมณ์เดียวเพียงใด กล่าวคือ ถ้าจิตลอยอยู่เหนือระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจมาก ก็แสดงอาการของจิตว่า ฟุ้งซ่านมาก ถ้าลอยอยู่เหนือระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจเพียงเล็กน้อย ก็นับว่ามีสภาพปกติธรรมดา ถ้าลอยปริ่มพอดีกับระดับน้ำเลี้ยงของหัวใจก็อยู่ในเอกัคคตารมณ์ และถ้าจมลงมาก ก็หลับไปเลย อย่างนี้เป็นต้น[2]

ในขันธ์ทั้ง 5 คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ก็มีเห็น จำ คิด รู้ ทั้งสี่อย่าง เจืออยู่ด้วยทุกขันธ์[3] อธิบายว่า ขันธ์ในส่วนหยาบแต่ละขันธ์ก็จะมีขันธ์ในส่วนกลางทุกขันธ์อยู่ด้วย

ที่กล่าวมานี้เป็นขันธ์ 5 ในส่วนละเอียด ส่วนกลางและส่วนหยาบ ในทางปฏิบัติ เมื่อเพ่งลงไปที่กลางวิญญาณขันธ์ ซึ่งเป็นขันธ์ 5 ส่วนละเอียด (อยู่ในกลางจุดกำเนิดเดิม) ก็จะเห็นธาตุธรรมส่วนละเอียดของอายตนะทั้ง 12 ซ้อนอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างในอีก

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 385.

[2] เล่มเดียวกัน หน้า 401.

[3] เล่มเดียวกัน หน้า 384.

11.2 อายตนะ 12

อายตนะ 12 หมายถึง แดนติดต่อให้จิตหรือวิญญาณกับอารมณ์คือสิ่งเร้าได้ติดต่อกันแล้วสำเร็จ เป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส การรับรู้

อายตนะนั้น มี 12 คือ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอก

1. อายตนะภายใน คือ แดนติดต่อในการรับภายใน มีอยู่ 6 ได้แก่
   1) จักขายตนะ แดนติดต่อ คือ ตา หมายถึง ประสาทรับรูปต่างๆ ได้อยู่ในลูกนัยน์ตา บางทีเรียกว่า จักขุปสาท หรือจักขุประสาท
   2) โสตายตนะ แดนติดต่อ คือ หู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู
   3) ฆานายตนะ แดนติดต่อคือ จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้อยู่ในช่องจมูก
   4) ชิวหายตนะ แดนติดต่อคือ ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่ที่แผ่นลิ้น
   5) กายายตนะ แดนติดต่อคือ กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส
   6) มนายตนะ แดนติดต่อคือ มนหรือใจ หมายถึง จิต

2. อายตนะภายนอก คือ แดนติดต่อภายนอก มีอยู่ 6 ได้แก่
   1) รูปายตนะ แดนติดต่อคือ รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตา
   2) สัททายตนะ แดนติดต่อคือ เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู
   3) คันธายตนะ แดนติดต่อคือ กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สูดได้ด้วยจมูก
   4) รสายตนะ แดนติดต่อคือ รส ได้แก่ สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น
   5) โผฏฐัพพายตนะ แดนติดต่อคือ สิ่งที่สัมผัสทางกาย ได้แก่ สิ่งที่มาถูกต้องกระทบ
   6) ธัมมายตนะ แดนติดต่อคือ สิ่งที่ได้ยินมาทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัสแล้วจิตหรือวิญญาณเก็บสะสมๆ ไว้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายตนะภายใน แต่ถ้าไม่มีสิ่งใดมากระทบมันก็เป็นเพียงธาตุ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นอายตนะภายนอก ถ้าไม่ได้ไปกระทบกับสิ่งใดก็เป็นเพียงธาตุเช่นกัน ดังนั้นเมื่อธาตุทั้ง 2 ประเภทมากระทบกันจึงเกิดเป็นอายตนะขึ้น

ธาตุธรรมละเอียดเหล่านี้ มีลักษณะสัณฐานเป็นดวงกลมใสดวงเล็กๆ ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ ใส ละเอียดกว่ากันเข้าไปตามลำดับ ตรงกลางสฬายตนะที่ละเอียดนี้ ยังมีธาตุธรรมละเอียดของธาตุทั้ง 18 ซ้อนอยู่อีก

11.3 ธาตุ 18

11.3.1 ลักษณะของธาตุ 18

ธาตุทั้ง 18 แบ่งเป็น 3 หมวด คือ

1. ธาตุรับ ได้แก่

จักขุธาตุ คือ ธาตุเห็น หรือธาตุรับรูป

โสตธาตุ คือ ธาตุได้ยิน หรือธาตุรับเสียง

ฆานธาตุ คือ ธาตุได้กลิ่น หรือธาตุรับกลิ่น

ชิวหาธาตุ คือ ธาตุรับรส

กายธาตุ คือ ธาตุรับสิ่งสัมผัสทางกาย

มโนธาตุ คือ ธาตุสำหรับรับอารมณ์ทางใจ

2. ธาตุกระทบ ได้แก่

รูปธาตุ คือ ธาตุของรูป สี สัณฐาน

สัททธาตุ คือ ธาตุของเสียง

คันธธาตุ คือ ธาตุของกลิ่น

รสธาตุ คือ ธาตุของรส

โผฏฐัพพธาตุ คือ ธาตุอันเป็นสิ่งสัมผัสทางกาย

ธัมมธาตุ คือ ธาตุอารมณ์ทางใจ เป็นธาตุปรุงแต่ง คืออารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งของจิตตัวเอง การได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รับรส สัมผัส หรือว่าแม้กระทั่งปรุงแต่งจากจิตของมันเอง เป็นธาตุพิเศษ

3. ธาตุรับรู้ ได้แก่

จักขุวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้ หรือเห็น รูป สี และสัณฐาน

โสตวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้ หรือได้ยินเสียง

ฆานวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้ หรือได้กลิ่น

ชิวหาวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้ หรือได้รับรส

กายวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้การสัมผัส

มโนวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรับรู้ธัมมารมณ์ รวบรวมและจดจำอารมณ์และคิดไปถึงอารมณ์และสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์ต่างๆ

ธาตุธรรมส่วนละเอียดนี้มีลักษณะเป็นดวงกลมใสเล็กๆ ซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไป นอกจากนี้ในธาตุธรรมส่วนละเอียดเหล่านี้ ยังมีดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้เจืออยู่ด้วยทุกดวง ซึ่งสามารถจะเห็นได้ด้วย ตา หรือญาณของพระธรรมกาย[1]

11.3.2 กระบวนการทำงานรับรู้อารมณ์

1. จักขุทวาร ที่ตรงกลางแววตาทั้งซ้ายขวานั้น จะมีจักขุประสาท (จักขุปสาท) ซึ่งทำหน้าที่เป็นจักขายตนะ คือ อายตนะ คือ ตา สำหรับรับรูป มีลักษณะสัณฐานกลมใสสะอาดบริสุทธิ์ ขนาดประมาณเท่าหัวเหา ตั้งอยู่ตรงกลางแววตาทั้งซ้าย ตรงกลางจักขุประสาทก็มีจักขุธาตุซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่าและเล็กกว่าจักขุประสาท ซ้อนอยู่ข้างในเข้าไป สำหรับเห็นรูป ซึ่งรูปนั้นเป็นสีต่างๆ ที่อยู่ภายนอก มันเป็นอณูที่ละเอียด ถ้ามันอยู่โดดๆ ยังไม่กระทบตา มันก็ยังเป็นธาตุอยู่ แต่สีต่างๆ เมื่อดูดเข้าหาตา รูปธาตุนั้นก็จะเป็นรูปายตนะด้วย แล้วที่ตรงกลางจักขุธาตุก็มี จักขุวิญญาณธาตุ ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่าจักขุธาตุ ซ้อนอยู่ข้างในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งว่าในการเห็นรูปอะไร มีสีสัน สัณฐานอย่างไร และมีสายใยเส้นเล็กๆ ขาวใส บริสุทธิ์ทอดออกไปจากตรงกลาง แววตาทั้งสองข้าง ผ่านขึ้นไปบนสมอง ศีรษะ แล้วหยั่งลงในเยื่อพื้นหลังลงไปรวมอยู่ที่กลางขันธ์ 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิม

เวลาที่อายตนะภายใน คือ จักขายตนะกับอายตนะภายนอก คือ รูปายตนะกระทบกัน หรือจะกล่าวอย่างง่ายๆ ว่า เมื่อสายตากระทบรูป ก็จะเห็นมีดวงกลมใส สีขาวบริสุทธิ์ คือ ธาตุส่วนละเอียดของจักขายตนะ ซึ่งมีจักขุธาตุ และจักขุวิญญาณธาตุซ้อนอยู่ แล่นจากศูนย์กลางขันธ์ 5 ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ ขึ้นมาตามสาย สีขาวบริสุทธิ์นั้น มาจรดที่จักขุประสาท ที่ตรงกลางแววตาทั้งซ้ายขวา ซึ่งทำหน้าที่รับรูป แล้วนำรูปนั้นแล่นกลับเข้าไปที่กลางขันธ์ 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิมอีกทีหนึ่ง พฤติกรรมนี้เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 405.

การเห็นรูปก็เกิดขึ้นตั้งแต่ดวงกลมขาวใสบริสุทธิ์มาจรดที่กลางจักขุประสาท ที่ตรงกลางแววตาทั้งซ้ายขวานั้น เพราะกลางจักขุประสาทก็มีจักขุธาตุสำหรับเห็นรูป และมีจักขุวิญญาณธาตุสำหรับรับรู้ว่าเป็นรูปอะไรซ้อนอยู่ด้วยแล้ว และการเห็นนี้ไม่เฉพาะแต่ที่ตรงกลางแววตาเท่านั้น หากแต่เห็นไปถึงใจ อันประกอบด้วย ดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้อีกด้วยเป็นอัตโนมัติ เพราะเหตุว่า ดวงกลมใสที่แล่นขึ้นมารับรูปจากจักขายตนะกลับไปสู่กลางขันธ์ 5 กำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้น ก็คือ ธาตุธรรมละเอียดของจักขายตนะ ซึ่งทำหน้าที่รับรูปและมีจักขุธาตุซึ่งทำหน้าที่เห็นรูป และจักขุวิญญาณธาตุ ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ว่าเป็นรูปอะไร มีลักษณะ สี สัณฐาน อย่างไร ซ้อนอยู่ด้วยอีกเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ในธาตุธรรมละเอียดเหล่านี้ ก็ยังมีดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้เจืออยู่ด้วยทุกดวง จึงทำหน้าที่เกี่ยวเนื่องถึงกันโดยตลอดเป็นอัตโนมัติ เพราะเมื่อตากระทบรูปนั้น รูปธาตุย่อมต้องผ่านดวงเห็น ดวงจำ ดวงคิด และดวงรู้เสมอ[1]

2. **โสตทวาร**[2] ที่ตรงกลางแก้วหูทั้งซ้ายและขวานั้น จะมีโสตประสาท (โสตปสาท) ซึ่งทำหน้าที่เป็นโสตายตนะ คือ อายตนะหู สำหรับรับเสียง มีลักษณะสัณฐานกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ ประมาณเท่าขนจามรี ขดเป็นวงซ้อนกันอยู่ 7 ชั้น ตั้งอยู่ที่ตรงกลางแก้วหูทั้งสองข้าง ตรงกลางโสตประสาทก็มี โสตธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่า ซ้อนอยู่ข้างในสำหรับฟังเสียง และในกลางโสตธาตุ ก็มีโสตวิญญาณธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า เล็กกว่าโสตธาตุ ซ้อนอยู่ภายในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งว่าเป็นเสียงอะไร และมีสายใยสีขาว ใส ทอดออกไปจากโสตประสาททั้งซ้ายขวา ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงไปภายในเยื่อพื้นข้างหลัง ไปรวมจรดอยู่ที่ตรงกลางของขันธ์ 5 ที่กำเนิดธาตุธรรมเดิม

การทำหน้าที่ได้ยินเสียง ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับการทำหน้าที่เห็น กล่าวคือ เมื่อเสียงมากระทบกับประสาทหูซึ่งทำหน้าที่เป็นโสตายตนะนั้น ก็จะมีดวงกลมสีขาว ใสสะอาดบริสุทธิ์ คือ ธาตุละเอียดของโสตายตนะ ซึ่งมีโสตธาตุ และ โสตวิญญาณธาตุซ้อนอยู่ แล่นจากศูนย์กลางขันธ์ 5 ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ขึ้นมาตามสายสีขาวบริสุทธิ์ มาจรดที่โสตประสาทที่ตรงกลางแก้วหูทั้งซ้ายขวา ซึ่งทำหน้าที่รับเสียง แล้วนำเสียงนั้นแล่นกลับไปที่กลางขันธ์ 5 กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม เพื่อทำหน้าที่ต่อไป

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 412.

[2] เล่มเดียวกัน หน้า 416 - 420.

3. **ฆานทวาร** ที่ขื่อจมูกข้างในทั้งซ้ายและขวา จะเห็นฆานประสาท (ฆานปสาท) ซึ่งทำหน้าที่เป็น ฆานายตนะ ทำหน้าที่รับกลิ่น มีลักษณะสัณฐานเหมือนกีบกวางหรือปีกริ้น ใสสะอาดบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ที่ตรงกลางขื่อจมูกข้างในทั้งซ้ายและขวานั้นแหละ แล้วก็ตรงกลางฆานประสาท ก็มีฆานธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์ และเล็กกว่าฆานประสาท สำหรับทำหน้าที่ดมกลิ่น และที่ตรงกลางฆานธาตุก็มีฆานวิญญาณธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัณฐานอย่างเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์ และเล็กกว่าฆานธาตุ สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าเป็นกลิ่นอะไร และมีสายใยสีขาวทอดออกจากตรงกลางฆานประสาททั้งสองข้าง ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงภายในพื้นเยื่อพังผืดข้างหลัง ไปรวมจรดอยู่ที่กลางขันธ์ 5 ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม

4. **ชิวหาทวาร** ที่ลิ้น จะเห็นชิวหาประสาท (ชิวหาปสาท) กระจายอยู่ทั่วลิ้น มีลักษณะสัณฐานเหมือนดอกบัวหรือกลีบบัว ขาวใส สะอาด บริสุทธิ์ ทำหน้าที่เป็นชิวหายตนะ สำหรับทำหน้าที่รับรส และตรงกลางชิวหาประสาทก็มีชิวหาธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัณฐานเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า และเล็กว่าชิวหาประสาทซ้อนอยู่ชั้นในเข้าไป สำหรับทำหน้าที่ลิ้มรส แล้วก็ตรงกลางชิวหาธาตุก็มีชิวหาวิญญาณธาตุ ซึ่งใสสะอาดบริสุทธิ์กว่า และเล็กกว่าชิวหาธาตุ ซ้อนอยู่ภายในเข้าไปอีก สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าเป็นรสอะไร แล้วก็มีสายใยสีขาว ใสสะอาดบริสุทธิ์ทอดออกไปจากตรงกลางชิวหาประสาททั้งหลาย ผ่านขึ้นไปบนสมองศีรษะ แล้วหยั่งลงไปภายในเยื่อพังผืดพื้นหลัง แล้วไปจรดอยู่ที่ตรงกลางขันธ์ 5 ที่กำเนิดธาตุธรรมเดิม

5. **กายทวาร** ทั่วสรรพางค์กาย จะเห็นกายประสาท (กายปสาท) มีลักษณะสัณฐานเหมือนดอกบัว ขาว ใส สะอาดบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ทั่วทั้งกาย ทุกขุมขนทีเดียว ทำหน้าที่เป็นกายายตนะ ทำหน้าที่รับสัมผัส และตรงกลางกายประสาททั้งหลาย ก็มีกายธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัณฐานเดียวกัน แต่เล็กกว่า ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่ากายประสาท สำหรับทำหน้าที่สัมผัสสิ่งที่มาถูกต้องทางกาย และมี กายวิญญาณธาตุ ซึ่งมีลักษณะสัณฐานเดียวกัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่าเล็กกว่ากายธาตุซ้อนอยู่ชั้นในเข้าไปอีก สำหรับทำหน้าที่รู้แจ้งว่าสิ่งที่มาสัมผัสถูกต้องทางกายนั้นเป็นอะไร เย็น ร้อน อ่อน แข็งอย่างไร แล้วก็มีสายใยสีขาว ใสสะอาดบริสุทธิ์ ทอดออกไปจากกายประสาททั่วทั้งกายนั้นแหละไปรวมจรดอยู่ที่ขันธ์ 5 ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมอีกทีหนึ่ง

6. **มโนทวาร** ตรงกลางหัวใจ หรือที่เรียกว่ามโนทวารนั้นเล่า ก็มีมนายตนะ มีลักษณะสัณฐานเป็นดวงกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ ขนาดประมาณเท่าเมล็ดพุทธรักษาหรือเมล็ดโพธิ์เมล็ดไทร ซึ่งทำหน้าที่น้อมไปสู่อารมณ์ และที่ตรงกลางมโนทวารนี้เองเป็นที่ตั้งของมโนธาตุ มีลักษณะสัณฐานกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งไปกว่า เล็กกว่ามนายตนะ ซ้อนอยู่ข้างในสำหรับรู้

ธรรมารมณ์ที่มากระทบใจ และตรงกลางมโนธาตุ ก็มีมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งใส สะอาดบริสุทธิ์กว่าและเล็กกว่ามโนธาตุ ซ้อนอยู่ข้างในเข้าไปอีก สำหรับให้รู้แจ้งอารมณ์ที่มากระทบนั้นว่าเกี่ยวกับเรื่องอะไร และมีสายใยสีขาว ใสบริสุทธิ์ หยั่งลงไปจรดรวมอยู่ที่กลางขันธ์ 5 ตรงกำเนิดธาตุธรรมเดิม แต่สายของมนายตนะนี้ ไม่ผ่านขึ้นสู่สมองศีรษะเหมือน 5 สายข้างต้น

การรู้กลิ่น รู้รส รู้การสัมผัสทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางใจ ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับการเห็นรูป หรือได้ยินเสียง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และถ้าสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์จากภายนอกที่มากระทบนั้น เป็นสิ่งที่น่าพอใจ ยินดี ก็จะรู้สึกเป็นสุข เรียกว่า เสวยสุขเวทนา และในกรณีเช่นนี้ ก็จะเห็น ใจ มีลักษณะใส แต่ถ้าอายตนะภายนอกหรือสิ่งที่จะก่อให้เกิดอารมณ์จากภายนอกมากระทบทวารทั้งหลายเหล่านี้ ไม่เป็นที่น่าพอใจ ยินดี ก็เป็นทุกข์ใจ เรียกว่า เสวยทุกขเวทนา ในกรณีเช่นนี้ ก็จะเห็น“ใจ”ทั้งดวงมีลักษณะขุ่นมัวไม่แจ่มใส

ถ้าหากไม่รู้เท่าทันในสภาวะจริงตามธรรมชาติที่เป็นจริงของเวทนา ไม่รู้ข้อดี ข้อเสียของเวทนาและไม่รู้ทางออกจากเวทนาทั้งหลายเหล่านั้นแล้วปล่อยให้จิตใจเลื่อนลอยตามอารมณ์จนถึงกับต้องสยบอยู่ในอารมณ์ที่น่ารัก น่ายินดี หรือจนถึงกับเคียดแค้น ชิงชังในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจยินดี กิเลสอนุสัยต่างๆ เป็นต้นว่า กามราคานุสัย หรือปฏิฆานุสัย และอวิชชานุสัยก็จะฟุ้งขึ้นมาครอบคลุมจิตใจ ดลจิตดลใจให้ปฏิบัติตามอำนาจของมัน อันเป็นทางให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนตามมาได้

ดังนั้น จะเห็นว่าในธาตุ 18 ก็ยังมีการทำงานในส่วนละเอียดที่เป็นตัวแปรสัญญาณของใจ หรือตัวของเห็น จำ คิด รู้ ทำให้มันแปรเปลี่ยนไป เป็นวิญญาณทั้ง 6 ได้โดยซ่านไปตามฐานต่างๆ นี่ก็คือการทำงานของธาตุ 18

เมื่อใช้ธรรมกายพิจารณาดูธาตุธรรมส่วนละเอียดของขันธ์ 5 อายตนะ 12 และธาตุ 18 ซึ่งมีขนาดประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์เมล็ดไทร ที่ตรงกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ เข้าไปข้างใน ใสละเอียดยิ่งกันไปตามลำดับแล้ว เพ่งต่อไปที่กลางธาตุ 18 ดวงสุดท้ายในชั้นที่ 29 ก็จะเห็นอินทรีย์ 22 ซ้อนเรียงตามลำดับอินทรีย์เป็นชั้นๆ กันเข้าไปข้างใน

11.4 อินทรีย์ 22

อินทรีย์ 22 จะมีลักษณะเป็นดวงธรรม 22 ดวง อยู่กลางจุดกำเนิดเดิม อยู่ต่อจากธาตุ 18 แบ่งหมวดการทำงานดังนี้

หมวดที่ 1 มีดวงอินทรีย์ 6 ดวง คือ

จักขุนทรีย์ เห็นเป็นใหญ่ โสตินทรีย์ ฟังเป็นใหญ่ ฆานินทรีย์ ดมกลิ่นเป็นใหญ่ ชิวหินทรีย์ ลิ้มรสเป็นใหญ่ กายินทรีย์ สัมผัสเป็นใหญ่ มนินทรีย์ ใจเป็นใหญ่ ทั้ง 6 มีลักษณะเป็นดวงกลมสีขาว ใส สะอาดบริสุทธิ์ อยู่ซ้อนกันเข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์ที่กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม[1] ทั้ง 6 ดวงนี้จะคุมเกี่ยวกับเรื่องของจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ใจ ทำให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในตัวของมันได้ ถ้าหากไม่มีโปรแกรมส่วนละเอียดจำแนกก็จะทำให้อวัยวะส่วนหยาบแต่ละส่วนทำงานแยกส่วนกันไม่ได้

หมวดที่ 2 มีดวงอินทรีย์ 3 ดวง คือ

อิตถินทรีย์ สภาพของหญิงเป็นใหญ่

ปุริสินทรีย์ สภาพของชายเป็นใหญ่

ชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่เป็นใหญ่

ทั้ง 3 มีลักษณะเป็นดวงกลมสีขาว ใส สะอาดบริสุทธิ์ อยู่ซ้อนกันอยู่ตามลำดับชั้นของอินทรีย์ ในกลางขันธ์ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม โดยดวงธรรมทั้ง 3 ดวงนี้จะเป็นใหญ่ในการควบคุมให้เป็นหญิงชายและทำให้มีชีวิตขึ้น

เมื่อมองด้วยตาธรรมกายจะเห็น ดวงปุริสินทรีย์ อิตถินทรีย์ มีลักษณะเต้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทั้ง 2 ดวงจะมีระยะการเต้นที่ต่างกัน เปรียบเทียบดังนี้

* เพศชาย ดวงปุริสินทรีย์จะซ้อนอยู่ด้านนอก ดวงอิตถินทรีย์ซ้อนอยู่ด้านใน และดวงปุริสินทรีย์จะกระดิกขยับถี่และแรง นาทีหนึ่งนับจำนวนที่ไหวกระดิกขยับตั้ง 100 ครั้งแรงๆ

* เพศหญิง ดวงอิตถินทรีย์จะซ้อนอยู่ด้านนอก ดวงปุริสินทรีย์ซ้อนอยู่ด้านใน และดวงอิตถินทรีย์จะเต้นช้ากว่าของเพศชาย คือ จะไหวกระดิกขยับนาทีหนึ่งราว 50 ครั้ง และขยับช้าและค่อยๆ ไม่แรงเหมือนเพศชาย[2]

ชีวิตินทรีย์ เป็นตัวสำคัญที่ทำให้ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ตั้งขึ้นและทำให้ธาตุธรรม เห็น จำ คิด รู้ ของกายนั้นมันเนื่องกัน และรักษาสภาพอื่นๆ ในร่างกายทุกส่วนให้เป็นอยู่ ถ้าชีวิตดับ สภาพอื่นๆ ทุกส่วนในร่างกายก็ดับตามกันหมด

[1-2] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 524-525.

หมวดที่ 3 มีดวงอินทรีย์ 5 ดวง คือ

สุขินทรีย์ ความสุขเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใส สะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ข้างในชีวิตินทรีย์ ไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์

ทุกขินทรีย์ ความทุกข์เป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานเป็นดวงกลม สีดำๆ ขุ่นมัว ไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ข้างในของสุขินทรีย์เข้าไปตามลำดับ

โสมนัสสินทรีย์ ความดีใจเป็นใหญ่ มีลักษณะกลมใส สะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ชั้นในของทุกขินทรีย์

โทมนัสสินทรีย์ ความเสียใจเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำ ขุ่นมัว ไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ข้างในของโสมนัสสินทรีย์

อุเปกขินทรีย์ ความวางเฉยเป็นใหญ่ มีลักษณะสัณฐานกลม สีเทาๆ ใสๆ ซ้อนอยู่ชั้นในของโทมนัสสินทรีย์เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์

ดวงอินทรีย์ทั้ง 5 ดวงนี้จะทำให้เกิดความรู้สึก คือ เวทนาทั้งส่วนของกายและใจ

หมวดที่ 4 มีดวงอินทรีย์ 5 ดวง คือ

สัทธินทรีย์ ความศรัทธาเป็นใหญ่

วิริยินทรีย์ ความเพียรเป็นใหญ่

สตินทรีย์ ความระลึกได้เป็นใหญ่

สมาธินทรีย์ ความตั้งใจมั่นเป็นใหญ่

ปัญญินทรีย์ ปัญญาเป็นใหญ่

ทั้ง 5 ดวงนี้มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ชั้นในของอุเปกขินทรีย์เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์[1]

อินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หรือบางทีก็เรียกว่า พละ 5 มีส่วนสำคัญต่อการบรรลุธรรม หากศึกษาในพระไตรปิฎกจะพบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบได้ว่าคนไหน อินทรีย์อ่อน อินทรีย์แก่ คนไหนสามารถที่จะบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็พิจารณาที่ดวงอินทรีย์ 5 ดวงนี้

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 526.

ซึ่งเป็น ตัวกำหนดความแก่อ่อนของธาตุธรรม คือ ตั้งแต่ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ วิญญาณธาตุ อากาสธาตุ เห็น จำ คิด รู้ ของบุคคลนั้น ดวงธรรมทั้ง 5 ดวงนี้ ถ้ายังมีขนาดไม่เท่ากัน เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง แสดงว่า อินทรีย์ของผู้นั้น ยังไม่แก่พอที่จะบรรลุธรรมได้ แต่ถ้าหากว่า ดวงธรรม 5 ดวง ใสสว่างโตเท่ากันแล้ว แสดงว่าบุคคลนั้นมีอินทรีย์แก่พอจะบรรลุธรรมได้ ฉะนั้นเวลาที่พระพุทธองค์พิจารณาอินทรีย์แก่อ่อน พระองค์ทรงมองไปในกาย ดูดวงอินทรีย์ทั้ง 5 ของบุคคลนั้นที่สั่งสมมาข้ามชาติ ดวงนี้จะเล็กหรือใหญ่ขึ้นกับอยู่กับการสั่งสมบุญบารมี บุญที่สั่งสมจะทำให้อินทรีย์ทั้ง 5 ปรับเปลี่ยนตลอด ดวง 5 ดวงถ้ายังโตไม่เท่ากัน เรียกว่า อินทรีย์ 5 แต่ถ้าโตเท่ากันเรียกว่า พละ 5 แสดงว่า พร้อมที่จะบรรลุธรรมแล้ว

หมวดที่ 5 มีดวงธรรม 3 ดวง

อนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ อินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ คือ อินทรีย์ของโสดาปัตติมรรค

อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในความได้รู้ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และอรหัตมรรค

อัญญาตาวินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในผู้รู้แล้ว คือ อินทรีย์ของอรหัตตผล

ทั้ง 3 ดวงนี้ มีลักษณะสัณฐานกลม ขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ และมีรัศมีสุกสว่างยิ่งกว่าซ้อนอยู่ชั้นในปัญญินทรีย์เข้าไปตามลำดับชั้นของอินทรีย์[1]

3 ดวงสุดท้าย (โลกุตตระ) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาดูอินทรีย์ 5 เห็นว่าโตเท่ากัน ก็ทรงทราบว่าสามารถบรรลุธรรมได้ แต่มีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมขั้นไหนต้องมาดูที่ 3 ดวงนี้อีกครั้ง ถ้าบรรลุธรรมได้แค่โสดาบัน ดวงอนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ก็จะใหญ่โต ส่วนดวงอื่นก็จะหย่อนลงไปตามลำดับ ถ้ามีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ 3 ดวงนี้จะโตเท่ากัน

และส่วนที่เป็นอินทรีย์ 5 กับโลกุตตระ 3 จะมีความสำคัญในการที่จะประหารกิเลสต่อเมื่อ 8 ดวงสุดท้ายโตเต็มส่วนหมดแล้ว

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 526.

11.5 อริยสัจ 4

อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ เป็นหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งนำไปสู่การพ้นทุกข์

11.5.1 ลักษณะของอริยสัจ 4

อริยสัจมี 4 อย่าง ได้แก่

1. ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
2. สมุทัย เหตุแห่งทุกข์
3. นิโรธ ความดับทุกข์
4. มรรค ทางแห่งการดับทุกข์

โดยมีทุกข์เป็นผล สมุทัย เป็นเหตุ นิโรธ เป็นผล มรรค เป็นเหตุ หรืออีกนัยหนึ่ง เพราะสมุทัย ทุกข์จึงเกิด แต่มรรคเจริญขึ้นแล้ว นิโรธก็แจ้ง กล่าวคือ เมื่อมรรคเจริญขึ้นแล้ว นิโรธ คือ สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะสมุทัยเป็นตัวเหตุดับก็แจ้ง เมื่อสมุทัยอันเป็นตัวเหตุแห่งทุกข์ดับ ทุกข์ก็ดับ

1. ทุกขอริยสัจ คือ ความทุกข์หรือสภาพที่ทนได้ยาก มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำๆ ขุ่นมัวไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงอัญญาตาวินทรีย์ ในกลางขันธ์ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซ้อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ ชาติทุกข์ (ทุกข์เพราะเกิด) ชราทุกข์ (ทุกข์เพราะแก่ชรา) พยาธิทุกข์ (ทุกข์เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยต่างๆ) และมรณทุกข์ (ทุกข์เพราะความตาย)

ในดวงกลมของทุกข์นั้นยังมีหุ้มซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ อีก 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด รู้ และขยายส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณของกายมนุษย์ ของทิพย์ ของรูปพรหม และของอรูปพรหมทั้งหยาบและละเอียดซึ่งเป็นกายโลกียะทั้งหมด แต่ทุกข์ส่วนหยาบก็มีอยู่ในกายหยาบคือกายมนุษย์ ทุกข์ส่วนละเอียด ก็มีอยู่ในกายที่ละเอียดๆ คือ กายทิพย์ รูปพรหม และอรูปพรหมต่อไปตามลำดับ[1]

เฉพาะทุกข์ของมนุษย์นั้น ชาติทุกข์ หรือ สิ่งที่เรียกว่าเป็นความเกิดนั้น มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ สีขาวบริสุทธิ์ ดวงนี้เองเป็นดวงที่

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523, หน้า 529.

เริ่มเกิดของมนุษย์ทุกคน ถ้าดวงนี้ไม่มาจรดที่กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ กายมนุษย์ก็จะมาเกิดไม่ได้ ใช้ตาหรือญาณของธรรมกายดูความเกิด และเหตุที่จะทำให้เกิดให้เห็นตลอด แล้วก็ดูความแก่ต่อไป

ความแก่ (ชราทุกข์) นี้ซ้อนอยู่ในกลางดวงเกิด (ชาติทุกข์) มีลักษณะกลม สีดำเป็นนิล แต่ไม่ใส ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ ขนาดเล็กเท่าฟองไข่แดงของไข่ไก่ เวลาที่ดวงแก่นี้ยังเล็กอยู่ก็เป็นเวลาที่เริ่มแก่ แต่ถ้าดวงนี้ยิ่งโตขึ้น กายก็ยิ่งแก่เข้าทุกที ดวงแก่นี้เองที่เป็นเหตุให้ร่างกายทรุดโทรม เมื่อแก่มากขึ้นก็ต้องมีเจ็บ (พยาธิทุกข์) เพราะดวงเจ็บนั้นซ้อนอยู่ในกลางดวงแก่นั้นเอง เป็นดวงกลมขนาดเท่าๆ กันกับดวงเกิด ดวงเจ็บนี้มีสีดำเข้มกว่าดวงแก่ ขณะเมื่อดวงเจ็บนี้มาจรดเข้าในศูนย์กลางดวงแก่เข้าเวลาใด กายมนุษย์ก็จะต้องเจ็บไข้ทันที เมื่อดวงเจ็บนี้มาจรดหนักเข้า ดวงตาย (มรณทุกข์) ก็จะเข้ามาซ้อนอยู่ในกลางดวงเจ็บ เป็นดวงกลมขนาดเท่าๆ กับดวงเจ็บแต่มีสีดำใสประดุจนิลทีเดียว เมื่อดวงนี้เข้ามาจรดกลางดวงเจ็บแล้ว ถ้ามาจรดตรงหัวต่อของกายมนุษย์กับกายทิพย์ พอมาจรดเข้าเท่านั้น หัวต่อของมนุษย์กับทิพย์ก็จะขาดจากกัน เมื่อกายมนุษย์ไม่เนื่องกับกายทิพย์แล้ว กายมนุษย์ก็จะต้องตายทันที

กายมนุษย์เป็นทุกข์นั้น ก็เพราะอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้ง 5 อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นตัวตน บุคคล เราเขา ของเราของเขา จึงได้ชื่อว่า รูปูปาทานักขันโธ เวทนูปาทานักขันโธ สัญญูปาทานักขันโธ สังขารูปาทานักขันโธ และวิญญาณูปาทานักขันโธ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในขันธ์ทั้ง 5 คือ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ต่างก็มี เห็น จำ คิด และรู้ ซ้อนประจำอยู่ แล้วขยายส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณ เจริญเติบโตขึ้นมาเป็นกายเนื้อ และใจนั่นเอง

ขันธ์ทั้ง 5 นั้น เป็นประดุจดังว่าบ้านเรือนที่อาศัยของเห็น จำ คิด รู้ เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นที่ตัวบ้านเรือนที่อาศัย ผู้อาศัยอยู่ คือ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งยึดติดอยู่กับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นเองที่รู้สึกเดือดร้อน เป็นทุกข์ เพราะเข้าไปยึดว่าขันธ์แต่ละขันธ์นั้นว่าเป็นตัวเรา เราเป็นนั้น นั้นมีในเรา นั้นเป็นของเรา ซึ่งรวมเรียกว่า สักกายทิฏฐิ 20 (คือแต่ละขันธ์ มีสักกายทิฏฐิ 4 ขันธ์ 5 ขันธ์ จึงเป็นสักกายทิฏฐิ 20)

กล่าวโดยย่อ อุปาทานในขันธ์ 5 เป็นทุกข์ ดังบาลีพระพุทธภาษิตที่ว่า สงฺขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา ซึ่งแปลความว่า ความเข้าไปยึดถือขันธ์ 5 เป็นทุกข์ ซึ่งก็คือ เห็น จำ คิด รู้ นั่นเองที่เข้าไปยึดถือในขันธ์ 5 จึงเป็นทุกข์

อนึ่ง ทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ได้แต่เพียงกำหนดรู้ไว้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น จะดับทุกข์ก็ยังไม่ได้ ถ้าจะดับทุกข์ก็ต้องละสมุทัย คือเหตุแห่งทุกข์เสียก่อน ทุกข์จึงจะดับ เพราะทุกข์นี้เกิดขึ้นและ ตั้งอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยสมุทัยเป็นเหตุ คือทุกข์นั้นอยู่ชั้นนอก สมุทัยซ้อนอยู่ชั้นใน ชั้นนอกจะเกิดขึ้นได้และเจริญอยู่ได้ก็เพราะอาศัยชั้นในรักษา ถ้าชั้นในซึ่งเป็นใจกลางดับ ชั้นนอกซึ่งเป็นเสมือนเปลือกหุ้มอยู่ก็ต้องดับตามไปด้วย เพราะเหตุนั้น การดับทุกข์จึงต้องดับตัวสมุทัยซึ่งเป็นตัวเหตุเสียก่อน ทุกข์ซึ่งเป็นตัวผลจึงจะดับตาม

เมื่อเห็นแจ้งด้วยตามพระธรรมกาย และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า ความเกิด แก่ เจ็บ และตายนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์จริง (ทุกขอริยสัจ) เรียกว่า สัจจญาณ และเห็นแจ้งรู้แจ้งด้วยตาและญาณพระธรรมกายว่า ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้ เรียกว่า กิจจญาณ และว่า ความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้เราได้พิจารณาเห็นชัดแจ้ง รู้ชัดแจ้งแล้ว ชื่อว่า บรรลุกตญาณ เช่นนี้เรียกว่าพิจารณาทุกขสัจซึ่งเป็นไปในญาณ 3

2. สมุทัยอริยสัจ เหตุให้เกิดทุกข์นั้น มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำ ขุ่นมัว ไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขสัจ ที่ในกลางขันธ์ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิมนั้นแหละ ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์ มีซ้อนกันอยู่ 3 ชั้น คือดวงกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา มีความละเอียดและดำมากกว่ากันเข้าไปเป็นชั้นๆ ในดวงสมุทัยนี้ยังมีหุ้มซ้อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยาย ส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต และวิญญาณของกายทิพย์หยาบ ทิพย์ละเอียด รูปพรหมหยาบ รูปพรหมละเอียด และอรูปพรหมหยาบ อรูปพรหมละเอียด ซึ่งเป็นกายโลกียะ แต่สมุทัยในแต่ละกายนี้หยาบ–ละเอียด ตามความหยาบ-ละเอียดของกายแต่ละกายเข้าไปตามลำดับ

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสทางกาย ซึ่งเรียกว่า กามคุณ หรือพัสดุกาม และธัมมารมณ์ ทั้ง 6 อย่างนี้เป็นของทิพย์ เพราะเกิดขึ้นแล้วก็ดับหายไป คงทิ้งไว้แต่ความยินดียินร้าย ให้ปรากฏฝังใจอยู่เท่านั้น กามตัณหา คือความทะยานอยากในกามคุณทั้ง 5 ภวตัณหา คือความปรารถนาที่จะให้กามคุณที่พึงพอใจที่ตนมีอยู่แล้วให้ดำรงอยู่ และความทะยานอยากในความอยากมี อยากเป็นโน่น เป็นนี่ และวิภวตัณหา คือความปรารถนาที่จะให้สิ่งที่ ไม่เป็นที่พึงพอใจพินาศไป หรือไม่อยากจะได้พบได้เห็น หรือความทะยานอยากที่จะไม่มี ไม่เป็นในสิ่งที่

ตนไม่พึงปรารถนาทั้งหลายเหล่านี้มีอยู่ในก้อนกายทิพย์ด้วยเหตุนี้สิ่งที่เป็นทิพย์เป็นต้นว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือสิ่งสัมผัสทางกาย และธัมมารมณ์ เหล่านี้จึงเต็มไปด้วยตัณหา และ ชุ่มโชกสดชื่นไปด้วยตัณหา

สิ่งที่เป็นทิพย์นั้น เมื่อจุติแล้วก็จะไปแสวงหาที่เกิดใหม่ เรียกว่า กายสัมภเวสี ถ้าแสวงหาที่เกิดได้แล้วก็เรียกว่า กายทิพย์ ซ้อนอยู่ภายในกายมนุษย์ละเอียดนั้นแหละ จึงกล่าวว่าทุกข์เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเจริญอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยสมุทัยซึ่งมีอยู่ในก้อนกายทิพย์เป็นเหตุ

ขอเน้นย้ำว่า กำเนิดเดิมของทิพย์ รูปพรหม อรูปพรหม ทั้งหยาบและละเอียดนั้น ก็มิใช่อื่นไกล ก็คือ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งขยายส่วนหยาบออกมาจากขันธ์ 5 ที่กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั่นเอง

โดยเหตุนี้ กายทั้ง 8 คือ กายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด และกายอรูปพรหม กายอรูปพรหมละเอียด ซึ่งเป็นกายโลกียะจึงต้องตกอยู่ในอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ความเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

เมื่อเห็นด้วยตา และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งรวมเรียกว่าสมุทัยนี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง (สมุทัยอริยสัจ) ชื่อว่าได้บรรลุสัจจญาณ เห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า สมุทัยอริยสัจนี้ควรละ ชื่อว่าได้บรรลุ กิจจญาณ และเห็นแจ้ง รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า สมุทัยอริยสัจนี้ เราละได้แล้ว ชื่อว่าได้บรรลุกตญาณ ดั่งนี้เรียกว่า พิจารณาสมุทัย อริยสัจ เป็นไปในญาณ 3

3. ทุกขนิโรธอริยสัจ เมื่อเห็นแจ้ง รู้แจ้งในสมุทัยอริยสัจแล้ว ก็ต้องดูให้รู้ถึงสภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ ที่เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจนี้เป็นดวงกลมใสซ้อนอยู่ในสมุทัยอริยสัจ ในกลางขันธ์ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั่นแหละ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5 วา มีหุ้มซ้อนกันอยู่ 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยายส่วนหยาบออกมาเป็นกาย ใจ จิต และวิญญาณ (คือญาณ) ของกายธรรม

ขณะเมื่อมีนิโรธแล้ว สมุทัยย่อมหมดไป เหมือนรัศมีของพระอาทิตย์ที่ขจัดความมืดให้หายไปฉะนั้น

อนึ่ง ใคร่จะขอทบทวนไปถึงที่เคยได้แนะนำวิธีพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ อาสวกิเลส ซึ่งเอิบ อาบ ซึม ซาบ ปน เป็น อยู่ในเห็น จำ คิด และรู้ ของกายโลกียะทั้ง 8 ว่า เมื่อเจริญภาวนาได้ถึงพระธรรมกายแล้วนั้น ใจของพระธรรมกายอันประกอบด้วย เห็น จำ คิด รู้ ย่อมสิ้นรสสิ้นชาด จากอาสวะจนจืดสนิท และเห็น จำ คิด รู้ นั้นก็กลับเป็นอาสวักขยญาณ ส่วนอวิชชาเครื่อง

หุ้มรู้นั้นก็กลับเป็นตัววิชชา ให้รู้แจ้งในสัจธรรมขึ้นมาทันที เห็น จำ คิด และรู้ จึงเบิกบานเต็มที่ ขยายโตขึ้นเต็มส่วนขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่าหน้าตักของพระธรรมกาย เห็น จำ คิด และรู้ ในก้อนทุกข์และสมุทัยของกายโลกียะเดิมจึงดับหมด เมื่อเจริญภาวนาถึงพระธรรมกาย นับตั้งแต่กายลำดับที่ 9 ซึ่งเป็นกายโลกุตตระเป็นต้นไป จนสุดธรรมกายพระอรหัตละเอียด

กายธรรม หรือ ธรรมกาย ซึ่งเป็นกายโลกุตตระจึงพ้นจากอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์ กลับเป็น นิจจัง สุขัง และอัตตา ด้วยประการฉะนี้

เมื่อได้เห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณของพระธรรมกายว่าสภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ คือ นิโรธอริยสัจ มีได้ เป็นได้จริง เรียกว่าได้บรรลุ สัจจญาณ และเห็นด้วยตาพระธรรมกาย และรู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า นิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าได้บรรลุกิจจญาณ และเห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่านิโรธอริยสัจนี้ เราได้กระทำให้แจ้งแล้ว ชื่อว่าได้บรรลุกตญาณ

ดังนี้คือการพิจารณานิโรธอริยสัจ เป็นไปในญาณ 3

4. มรรคสัจ หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ เมื่อเห็นแจ้ง รู้แจ้งในนิโรธอริยสัจแล้ว ก็พึงพิจารณาและกระทำมรรคให้เกิดขึ้น ให้เจริญขึ้นอีกต่อไป

มรรคอริยสัจนั้น เป็นดวงกลมใสสะอาดบริสุทธิ์ยิ่งนัก มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่าหน้าตักและความสูงของพระธรรมกาย ซ้อนอยู่ในกลางนิโรธอริยสัจ ที่ในกลางขันธ์ 5 ในกลางกำเนิดธาตุธรรมเดิม ซึ่งตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์นั่นเอง มรรคอริยสัจ คือ

ดวงศีล ซึ่งมีซ้อนกันอยู่ 3 ชั้น คือ

1. สัมมาวาจา วาจาชอบ
2. สัมมากัมมันโต การงานชอบ
3. สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบ

ดวงสมาธิ ซึ่งมีซ้อนกันอยู่อีก 3 ชั้นเข้าไปข้างใน คือ

1. สัมมาวายาโม ความเพียรชอบ
2. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
3. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

ดวงปัญญา ซึ่งมีซ้อนกันอยู่อีก 2 ชั้นเข้าไปข้างในอีก คือ

1. สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ

2. สัมมาสังกัปโป ความดำริชอบ

และในมรรคอริยสัจแต่ละดวงนี้ก็ยังมีหุ้มซ้อนอีก 4 ชั้น คือ เห็น จำ คิด และรู้ ซึ่งขยายส่วนหยาบออกมาเป็น กาย ใจ จิต วิญญาณ (ญาณ) ของพระธรรมกายตั้งแต่พระโสดาหยาบ (ปัตติมรรค) ขึ้นไป กล่าวคือ กาย เป็นพระพุทธรัตนะ, ใจ เป็นพระธรรมรัตนะ, จิต เป็นพระสังฆรัตนะ และวิญญาณ ซึ่งขยายเต็มส่วนแล้ว กลับเป็นญาณ คือ ญาณรัตนะ

เมื่อได้เห็นด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า มรรคอริยสัจนี้เป็นทางดับทุกข์ได้จริง (ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ) ชื่อว่าได้บรรลุสัจจญาณ, เห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า มรรคอริยสัจนี้ควรเจริญ ชื่อว่าได้บรรลุกิจจญาณ และเห็นแจ้งด้วยตาพระธรรมกาย รู้แจ้งด้วยญาณพระธรรมกายว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-อริยสัจ นี้เราได้เจริญแล้ว ชื่อว่าได้บรรลุกตญาณ นี้คือ การพิจารณามรรคอริยสัจ เป็นไปในญาณ 3 ญาณหรือปริวัฏ 3 นี้ เมื่อเป็นไปในอริยสัจ 4 จึงมีอาการ 12

ลักษณะของอริยสัจตามแนวปฏิบัติของวิชชาธรรมกาย

อริยสัจ 4	ลักษณะสัณฐาน	ดวงที่ซ้อนอยู่ภายใน	ดวงรอบนอก
1. ทุกขอริยสัจ	กลม มีสีดำๆ ขุ่นมัวไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงอัญญาตาวินทรีย์ ในกลางขันธ์ 5 ในกำเนิดธาตุธรรมเดิม	ชาติ ทุกข์ ชรา พยาธิ และมรณะ	เห็น จำ คิด รู้
2. สมุทัยอริยสัจ	กลม สีดำ ขุ่นมัว ไม่ผ่องใส ซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขอริยสัจในกำเนิดธาตุธรรมเดิม ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงจันทร์	ดวงกามตัณหา ดวงภวตัณหา ดวงวิภวตัณหา	เห็น จำ คิด รู้
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ	เป็นดวงกลมใส ซ้อนอยู่ในกลางดวง-สมุทัยอริยสัจ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางยาว 5 วา	กำจัดอาสวะได้หมดสิ้น จนเป็นอาสวักขยญาณ	เห็น จำ คิด รู้
4. มรรคสัจ	กลมใส สะอาดบริสุทธิ์มาก เส้นผ่าศูนย์กลางเท่าหน้าตัก และความสูงของพระธรรมกายซ้อนอยู่ในกลางดวงทุกขนิโรธอริยสัจ	ดวงศีล(สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว) ดวงสมาธิ(สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) ดวงปัญญา (สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป)	เห็น จำ คิด รู้

11.5.2 การพิจารณาอริยสัจ 4 เป็นพระอริยบุคคล

ในการพิจารณาอริยสัจ 4 เพื่อก้าวเข้าสู่อริยภูมิ จำเป็นต้องเข้าถึงพระธรรมกาย และใช้พระธรรมกายพิจารณาอริยสัจ 4 ในกายต่างๆ ดังนี้ คือ

1. ใช้ตา (ญาณ) พระธรรมกายแทงตลอดอริยสัจที่กลางกายมนุษย์ เห็นอริยสัจเหล่านี้ พร้อมกับเดินสมาบัติ เมื่อถูกส่วนเข้าพระธรรมกายก็ตกสูญเป็นดวงใส วัดผ่าศูนย์กลาง 5 วา ในไม่ช้าสูญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกายหน้าตักกว้าง 5 วา สูง 5 วา เกตุดอกบัวตูม นี้เป็นพระโสดา กล่าวคือ

เมื่อผู้ปฏิบัติภาวนาสามารถเจริญปัญญารู้แจ้งในพระสัจธรรมดังกล่าวจนถึงละสังโยชน์เบื้องต่ำ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพตปรามาสได้แล้ว ก็ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบัน และก็จะเห็นธรรมกายพระโสดาใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมอง หรือเล็กเข้ามาอีก

2. แล้วนำธรรมกายพระโสดานั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายทิพย์ให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว เมื่อถูกส่วนเข้าธรรมกายพระโสดาก็ตกสูญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 10 วา ในไม่ช้าสูญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกายหน้าตักกว้าง 10 วา สูง 10 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระสกิทาคามี กล่าวคือ

เมื่อพระอริยบุคคลนั้นสามารถละโลภะ โทสะ และโมหะ จนเบาบางลงมากแล้ว ก็ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระสกิทาคามี และท่านก็จะเห็นธรรมกายพระสกิทาคามีใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา

3. แล้วนำธรรมกายพระสกิทาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายรูปพรหมให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อถูกส่วนเข้า ธรรมกายพระสกิทาคามีก็ตกสูญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 15 วา ในไม่ช้าสูญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง 15 วา สูง 15 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระอนาคามี กล่าวคือ

เมื่อพระอริยบุคคลนั้นละกามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยได้อีก ก็ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอนาคามี และก็จะเห็นธรรมกายพระอนาคามีของท่านใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา

4. แล้วนำธรรมกายพระอนาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายอรูปพรหมให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อถูกส่วนเข้าธรรมกายพระอนาคามีก็ตกสูญเป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 20 วา ในไม่ช้าสูญนั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง 20 วา สูง 20 วา เกตุดอกบัวตูม นี่เป็นพระอรหัตแล้ว กล่าวคือ

สำหรับพระอริยบุคคลที่สามารถละสัญโญชน์(สังโยชน์)เบื้องสูงอีก 5 ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้โดยเด็ดขาดแล้ว ก็บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ขีณาสพ และจะเห็นธรรมกายพระอรหัตของท่านใสละเอียด และมีรัศมีสว่างอยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมอง หรือเล็กลงอีก และก็จะมีญาณหยั่งรู้ว่าท่านได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว...

ในการเจริญสมาบัติพิจารณาพระอริยสัจทั้ง 4 นี้ เมื่อกำหนดรู้ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทั้งในแง่สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณแล้ว ญาณทั้งสามกลุ่มนี้เองที่เป็นปัญญาที่ผุดขึ้นมาเองในระหว่างการปฏิบัติ เป็นปัญญาที่ทำให้รู้ว่าสัจธรรมนั้นมีจริง ถ้าเพียรปฏิบัติอย่างถูกทางไม่ท้อถอย ก็จะพ้นจากทุกข์ได้[1]

การพิจารณาอริยสัจ 4 นี้ พระเดชพระคุณ พระมงคลเทพมุนีเรียกว่า “เสร็จกิจสิบหกไม่ตกกันดาร เรียกว่า นิพพานก็ได้”

11.6 ปฏิจจสมุปบาท

ดังเคยกล่าวไปแล้วถึงปฏิจจสมุปบาทในส่วนของทฤษฎี ในภาคปฏิบัตินี้จะได้อธิบายเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

11.6.1 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งที่สุดในบรรดาธรรมะทั้งปวงที่เป็นใบไม้ในกำมือ ธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์ สรุปรวบยอดอยู่ที่ปฏิจจสมุปบาทนี้

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บรรลุธรรมแล้ว แต่ยังต้องพิจารณาปฏิจจสมุปบาทไปอีกถึง 5 สัปดาห์ จึงจะสามารถแทงตลอดในปฏิจจสมุปบาทได้พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทด้วยวิตถารนัย คือนัยอันพิสดารซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัย 24 ประการ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาปัฏฐาน คือเหตุที่ทำให้ปัจจัยทั้ง 24 ประการนี้หมุนไป จึงแทงตลอด เมื่อแทงตลอดแล้วพระพุทธองค์จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างบริบูรณ์ โดยมีพระฉัพพรรณรังสีออกจากพระวรกาย ดังนั้นปฏิจจสมุปบาทจะเห็นได้ด้วยตาของพระธรรมกายอรหัตเท่านั้น กายธรรมอื่นไม่สามารถเห็นได้เลย

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์, ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 537-539.

ปฏิจจสมุปบาทจะมองเป็นวงกลมก็ได้ จะมองเป็นเส้นตรงก็ได้ ถูกทั้งสองอย่าง ถ้ามองเป็นเส้นตรงก็หมายความว่า มองเป็นเรื่องของกาลเวลา เพราะว่าตัวอวิชชาไปจนถึงชรามรณะที่ทำให้เกิดอวิชชาตัวใหม่ มันมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นตัวอวิชชาที่เกิดขึ้นมาจึงไม่ใช่ตัวเก่า เป็นคนละตัวกัน เพราะฉะนั้นจะมองเป็นเส้นตรงก็ได้

ถ้าจะมองเป็นวงแบบวงจรวงกลม จะเห็นถึงความเชื่อมโยงของการทำงานซ้ำแล้วซ้ำอีกตลอดต่อเนื่องไม่มีหยุดหย่อน

11.6.2 ลักษณะของปฏิจจสมุปบาท

เมื่อเจริญฌานสมาบัติพิจารณาอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นไปในญาณทัสสนะ มีรอบ 3 มีอาการ 12 อยู่นั้น ย่อมจะสามารถพัฒนาไปเป็นปฏิจจสมุปบาทธรรม 12 ได้ กล่าวคือ ในขณะที่พิจารณาเห็นทุกขอริยสัจและสมุทัยอริยสัจในกายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ทั้งหยาบและละเอียดอยู่นั้น หากเพ่งพิจารณาด้วยตา หรือญาณของพระธรรมกายลงไปที่กลางทุกขสมุทัยอริยสัจ[1] ก็จะเห็นว่า

อวิชชา มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำขุ่นมัว ไม่ผ่องใส เล็กประมาณเท่าเมล็ดโพธิ์หรือเมล็ดไทร เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขาร มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ชั้นในของอวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

นามรูป มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ

สฬายตนะ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของนามรูป เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

ผัสสะ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของสฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

---

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์,ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 541.

เวทนา มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ตัณหา มีลักษณะสัณฐานกลม สีดำขุ่นมัว ซ้อนอยู่ในชั้นของเวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

อุปาทาน มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดภพ

ภพ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของอุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

ชาติ มีลักษณะสัณฐานกลม สีขาวใสสะอาดบริสุทธิ์ ซ้อนอยู่ในชั้นของภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส[1]

11.6.3 ลักษณะความเป็นปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท

ธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกัน ประสานติดต่อกัน เป็นปัจจัยอุดหนุนกันไม่ขาดสาย เหมือนลูกโซ่ จึงเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีลักษณะความเป็นปัจจัยกันดังต่อไปนี้

อวิชชาทำให้เกิดสังขาร

อวิชชาทำให้เกิดความไม่รู้ในขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท เป็นจุดเล็กดำที่ร้อยไส้อยู่ตั้งแต่กายมนุษย์ จนถึงกายธรรมพระอนาคามี เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารทำให้เกิดการสร้างกรรม แล้วทำให้เกิดเป็นดวงบุญดวงบาปติดข้ามชาติมา ก็เลยทำให้เกิดวิญญาณ

สังขารทำให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณในเชิงข้ามภพข้ามชาติ คือ ปฏิสนธิวิญญาณ เป็นอวิชชาที่ทำให้เกิดสังขารในฝ่ายบุญอาศัยกายที่เป็นบุญเกิด ฝ่ายบาปอาศัยกายที่เป็นบาปเกิด ตอนจุดเริ่มต้นของทุกชีวิตต้องมีปฏิสนธิวิญญาณ วิญญาณที่มาเกิดเป็นมนุษย์เข้าทางจมูกซ้ายหรือขวาของบิดา เมื่อบิดามารดาประกอบธาตุธรรมกัน มีลักษณะก่อนตกศูนย์กลางกายคือ จะหยุดอยู่ที่ศูนย์กลางกาย มารดามีลักษณะเหมือนดวงเล็กๆ ใสๆ เหมือนน้ำมันงาที่เกาะอยู่ปลายขนเนื้อทราย

[1] พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) และคณะศิษย์,ทางมรรค ผล นิพพาน (ธรรมปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกาย), กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2523 หน้า 542.

ที่บุรุษมีกำลังสลัด 7 ครั้ง พร้อมที่จะปฏิสนธิวิญญาณ คือ กายที่ไปเกิดมาเกิดพร้อมที่จะปฏิสนธิโดยไปรวมกับธาตุหยาบ วิญญาณตรงนี้เป็นปฏิสนธิวิญญาณ เวลาที่บุญบาปส่งมาเกิด ตกศูนย์จึงกลายเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ในดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ที่บังเกิดขึ้น จากเดิมเป็นกายทิพย์จะรวมในจุดเล็กๆ ใสๆ ในกลางนั้นมีกายทิพย์ที่ไปเกิดมาเกิดใหญ่โตอยู่ในนั้น พอบิดามารดาประกอบธาตุธรรมถูกส่วน ใจบิดามารดาและสัตว์ที่มาเกิดจะเนื่องเป็นอันเดียวกันกับการประกอบธาตุธรรม พอประกอบตรงนั้นแล้วเกิดการตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรม ที่ทำให้เป็นกายมนุษย์หุ้มจุดเล็กๆ ใสๆ นั้นเอาไว้ ดวงนั้นประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และเห็น จำ คิด รู้ ใหม่ของกายมนุษย์ที่เกิดขึ้นในกลางนั้น ตรงนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของนามรูป จากนั้นจึงเคลื่อนจากศูนย์กลางกายมารดาไปอยู่ที่มดลูกที่สเปิร์มกับไข่ผสมกันแล้วจึงเกิดการเจริญเติบโตเป็นปัญจสาขาและเจริญเติบโตตามลำดับ

วิญญาณทำให้เกิดนามรูป

ปฏิสนธิวิญญาณเป็นจุดเล็กๆ ตรงนี้เองที่พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) เรียกว่ากำเนิดเดิมของกายมนุษย์ ซึ่งมีทั้งขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 อยู่เป็นนามรูปในส่วนหยาบ กายก็เจริญเติบโตขึ้นแล้ว

นามรูปทำให้เกิดสฬายตนะ

เริ่มต้นของชีวิตตอนแรกมีแค่ศูนย์กลางกายกับหัวใจ ดังที่พระมงคลเทพมุนีกล่าวว่าเห็นอยู่ในกลางกาย จำอยู่ในกลางเนื้อหัวใจ คิดอยู่ในกลางดวงจิต รู้อยู่ในกลางวิญญาณ พอกายโตขึ้นจึงทำให้เกิดอายตนะต่างๆ ขึ้นมา

สฬายตนะทำให้เกิดผัสสะ

พอมีอายตนะ 6 แล้วมีผัสสะ มีการกระทบขึ้นมา คือต้องมีการรับรู้รส กลิ่น เสียง ธัมมารมณ์ขึ้นมาแล้วมีการเสวยเวทนา ทารกตอนอยู่ในท้อง ถ้าจะให้รับรู้จริงๆ แล้ว สามารถรับรู้ได้เมื่ออยู่ในระยะที่มีอายตนะ 6 ครบแล้ว

ผัสสะทำให้เกิดเวทนา

เมื่อมีผัสสะแล้วจึงทำให้เกิดเวทนา เวทนา คือ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ดีใจเสียใจ หรือว่าเฉยๆ เกิดขึ้นมา เมื่อรูปมากระทบตา เข้ามาตามระบบที่ศูนย์กลางกายที่เห็น จำ คิด รู้ ความเห็นเป็นตัวที่รับรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ก่อนมากระทบแล้วเกิดเป็นเวทนาขึ้นมา เมื่อกระทบดวงเห็น ดวงเวทนาก็เกิดขึ้นในกลางดวงเห็น ถ้าเป็นความสุขจะมีลักษณะเป็นสีใสๆ ถ้าเป็นความทุกข์จะมีลักษณะเป็นสีดำๆ ถ้าไม่สุขไม่ทุกข์จะมีลักษณะเป็นสีเทาๆ

เวทนาทำให้เกิดตัณหา

เวทนาทำให้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจ ดวงบุญดวงบาปที่ติดมาข้ามชาติทำให้เกิดเวทนาเป็นสุขเป็นทุกข์ในปัจจุบัน เมื่อไปกระตุ้นก็เหมือนกับการที่เราเห็นน้ำในภาชนะตกตะกอน เมื่อมีอะไรมากระทบจึงทำให้ตะกอนฟุ้งขึ้น เช่น เมื่อถูกกระทบจึงทำให้รู้สึกทุกข์ สุข ไม่สุข ไม่ทุกข์ กระตุ้นให้กิเลสในใจฟุ้งขึ้นมา บางทีขยายส่วนมาหุ้มต่ออีก หุ้มต่อในใจจากเดิมที่มีอยู่แล้ว เหมือนสิ่งที่นอนก้นอยู่มาหุ้ม เห็น จำ คิด รู้ของเราให้กลายเป็นตัณหาทันที

ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน

พอกิเลสฟุ้งมากเข้าๆ เป็นตัณหา เมื่อฟุ้งเต็มที่เรียกว่า อุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลสที่เข้มข้น ตัณหาที่เข้มข้นเกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องต่างๆ ยึดมั่นถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ยึดมั่นในทิฏฐิ ยึดมั่นในการประพฤติผิด ยึดมั่นในอัตตา เพราะเห็น จำ คิด รู้ ขุ่นเสียแล้ว จึงทำให้มองเห็นอะไรได้ไม่ตรงตามความเป็นจริง

อุปาทานทำให้เกิดภพ

มีอุปาทานแล้วจึงเกิดภพ ภพในที่นี้ก็คือ ตั้งแต่กรรมภพ อุบัติภพ คือภพที่มารองรับกายของสัตว์

ภพทำให้เกิดชาติ

ภพมนุษย์ที่รองรับกายมนุษย์ที่มาเกิด ภพของทิพย์คือสวรรค์ที่รองรับกายทิพย์ อรูปภพที่มารองรับอรูปพรหม กรรมภพคือทำให้เกิดการกระทำขึ้นมา ทางกาย วาจา ใจ ในเชิงปัจจุบันก็คือ พอใจขุ่นแล้วทำให้เกิดการกระทำที่ผิด หรือผิดบ้างถูกบ้าง การกระทำเหล่านี้เองที่ทำลงไปแล้ว ทำให้มีสิ่งรองรับ

ชาติทำให้เกิดชรามรณะ

เกิดชาติชรามรณะตั้งแต่เราอยู่ในครรภ์มารดา เกิดมาแล้ว มีความแก่ ความตาย ในระหว่างนั้นมีทุกข์โทมนัส อุปายาส ความอึดอัดความคับแค้นใจที่มีอยู่หมุนวนไปอย่างนี้

11.6.4 วงจรปฏิจจสมุปบาท

วงจรปฏิจจสมุปบาทเกี่ยวข้องกับสังสารวัฏ เพราะทำให้เกิดวงจรสังสารวัฏขึ้น การมองวงจรปฏิจจสมุปบาท สามารถมองได้ทั้งในแง่ข้ามภพข้ามชาติ หรือในแง่ปัจจุบัน ดังจะได้กล่าวดังต่อไปนี้

1.) ปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ

ในแง่ข้ามภพข้ามชาติ เราสามารถมองวงจรของปฏิจจสมุปบาทได้ ดังนี้

– ข้ามภพข้ามชาติจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

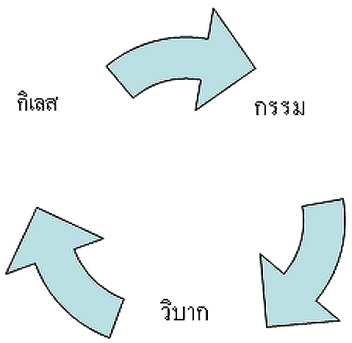
การที่เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่นี้ก็เพราะมีอวิชชาเป็นราก ทำให้เกิดการสร้างกรรมที่ข้ามชาติมา เกิดเป็นดวงบุญ ดวงบาป ดวงไม่บุญไม่บาป หรือที่เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอเนญชาภิสังขาร เมื่อยังมีดวงบุญดวงบาปที่ยังส่งผล ก็ทำให้เกิดมีปฏิสนธิวิญญาณส่งให้ไปเกิดในภพต่าง ๆ

เมื่อปฏิสนธิวิญญาณเข้ามาในครรภ์มารดา ก็ทำให้ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์เกิดเป็นนามรูป แล้วมีสฬายตนะ โดยที่ในตอนแรกสฬายตนะจะรวมเป็นจุดเดียวกัน แต่เมื่อร่างกายเติบโตขึ้น สฬายตนะก็แยกออกไปตามฐานต่าง ๆ แล้วเกิดการรับรู้แม้ว่าอยู่ในครรภ์มารดา

กระทั่งคลอดออกมาจากครรภ์มารดา แล้วเกิดการรับรู้ เกิดเป็นเวทนา ทำให้กิเลสฟุ้งขึ้นมาเกิดเป็นตัณหา ฟุ้งมากเข้า มองอะไรไม่ชัด หลงไปยึดมั่นถือมั่นจึงกลายเป็นอุปาทาน ก็ทำให้ความรู้สึกเกิดความมีความเป็นขึ้นมาว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นนายกฯ เป็นนายพล เป็นนายพัน เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นต้น และในตอนท้ายตัวชาติ ชรา มรณะ ก็ทำให้เกิด การเวียนว่ายตายเกิดต่อไปในอนาคต นี่คือการอธิบายแบบข้ามภพข้ามชาติจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

– ข้ามภพข้ามชาติปัจจุบันไปสู่อนาคต

หากจะแบ่งไปแล้วสิ่งที่ติดมาข้ามภพข้ามชาติจนทำให้เกิดตัวของเราในปัจจุบันนี้ จะมาถึงแค่เวทนา คือเป็นกิเลส กรรม วิบาก ที่ติดข้ามภพข้ามชาติมาแล้ว ที่ทำให้เกิดกิเลสในปัจจุบัน ก็คือ ตัณหา อุปาทานเพราะเกิดจากการฟูขึ้นของกิเลสที่เกิดจากการไปรับรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส แล้วทำให้เกิดความรู้สึก เกิดการสร้างกรรมใหม่ แล้วเกิดเป็นวิบากต่อไปในอนาคตข้างหน้าอีก

ข้ามภพข้ามชาติอดีตมาสู่ปัจจุบัน

อวิชชา คือ กิเลส

สังขาร คือ กรรม

วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา คือ วิบาก

ข้ามภพข้ามชาติปัจจุบันสู่อนาคต

ตัณหา อุปาทาน คือ กิเลส

ภพ คือ กรรม

ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส คือ วิบาก

2.) ปฏิจจสมุปบาทแบบทุกขณะจิต

ในวงจรปฏิจจสมุปบาทแบบทุกขณะจิต ชาติและชรามรณะไม่ใช่ภพชาติใหม่ แต่หมายถึง การเกิดดับของจิตในทุกขณะ เป็นธรรมดาจิตของเราจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีการเกิดดับเร็วมาก ขั้นตอนการเกิดดับเรียกว่า อุปาทะ ฐิติ ภังคะ ซึ่งก็หมายถึง ชาติ ชรา มรณะนั่นเอง คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป

มองย้อนกลับไป จิตเกิดมาได้เพราะมีภพอยู่ คือมีความเป็นอยู่ว่าเรา เห็นว่าสิ่งนี้เป็นตัวของเรา ความดีเป็นสิ่งที่เกิดจากการกระทำของเราในทุกๆ อย่าง ที่ตรงนี้มีเกิดจากการทำงานของกายและใจ เมื่อรับรู้รส กลิ่น รส เสียง สัมผัส เกิดเวทนาในใจ มองลงไปเราเห็นกิเลสฟุ้งขุ่นตลอดเวลาเหมือนน้ำขุ่น ถูกกวนให้ตะกอนน้ำขุ่นตลอดเวลา เพราะเราไม่สำรวมอินทรีย์ จึงเกิดความขุ่นตลอดเวลา ฉะนั้นร่างกายของเราจึงมีการทำงาน

บุญทำให้เกิด บาปทำให้ดับ เกิดดับๆ อยู่ตลอดเวลา ในทุกๆ ขณะจิตของเรามีการทำงานเหล่านี้ตั้งแต่วิญญาณถึงภพ เพราะมีอวิชชาและสังขารเป็นราก

วิปัสสนาภูมิซึ่งประกอบด้วย ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท ล้วนมีความเกี่ยวโยงกันตั้งแต่ต้น เมื่อไปดูการทำงานของปฏิจจสมุปบาทในช่วงท้ายจะพบว่า มีการทำงานเกี่ยวเนื่องกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นการจะเห็นขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ต้องดูด้วยตาของพระธรรมกาย ตั้งแต่กายธรรมโคตรภูถึงกายธรรมพระอรหัต ส่วนปฏิจจสมุปบาทนั้นเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง จึงต้องเป็นกายธรรมพระอรหัตเท่านั้น จึงพิจารณาเห็นได้

การศึกษาวิปัสสนาภูมิเป็นเรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจด้วยสติปัญญาของมนุษย์ธรรมดา แต่เราทุกคนก็สามารถศึกษาได้ หากเราสามารถทำใจให้หยุดนิ่ง เข้าถึงพระธรรมกาย ใช้ตาและญาณของพระธรรมกายไปศึกษาเรื่องราวเหล่านี้ ก็จะทำให้สามารถรู้เห็นได้ตรง เป็นไปตามความเป็นจริง

บทเรียนสมาธิตั้งแต่ต้นจนถึงเล่มสุดท้าย ทั้ง 8 วิชานี้ หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะให้นักศึกษาสามารถปฏิบัติจนเข้าถึงพระธรรมกาย ดังนั้นแม้ว่าจะจบบทเรียนไปแล้ว นักศึกษาก็ควรจะฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพื่อบรรลุเป้าหมายเข้าถึงพระธรรมกายให้ได้ เป็นการสร้างที่พึ่งให้เกิดขึ้นกับตนเองและบุคคลรอบข้าง อีกทั้งเพื่อเอื้อต่อการไปเรียนรู้สิ่งที่เป็นความจริงของชีวิตต่อไป

กิจกรรม

หลังจากนักศึกษาได้ศึกษา บทที่ 11 วิปัสสนาภูมิในภาคปฏิบัติ จบโดยสมบูรณ์แล้ว โปรดทำแบบประเมินตนเองหลังเรียนบทที่ 11 และกิจกรรม ในแบบฝึกปฏิบัติบทที่ 11 แล้วหมั่นฝึกทบทวนต่อไป